

De **Dommere** (siger **Texten**) ere Lyckjallige / som kand lems
pe deris **Domme** saaledis / at **Becken** holder hvercken til eller fra /
men lige paa begge sider / oc da ere **Domme** / saa vel som **Dom**
merue / Gud behagelige / oc **Menniften** beqvemme. Hviect kand
vel see / naar **Dommere** / udi deris **Domme** / befindelig vil ansee /
de fire **Ecte-Systre** / som fornemlig bør at være oc ansees udi alle
rætfærdige **Domme**. Den (1.) **Søster** kalder **Loven Barmhjer**
tighed / (2.) **Sandhed** / (3.) **Rætfærdighed** / (4.) **Fred**,

Diffe fire **Systre** / forklarer bemelte **Jølanfke Lov** saaledis.
(1.) **Bør Barmhertighed** at haffvis i act / (saa vijt) at der icke
kommer **Nad** i **Dommen**. (2.) **Sandhed** / bør saaledis at
bestittis oc haffvis i act / at **Løgn** oc **vrat** icke faar fremgang. (3.)
Rætfærdighed / bør at actis saaledis / at **Ratten** icke bønvis for nos
gens **Person** / eller for **Anseelsis skyld** / nogen til **Bilge**. (4.) **Fred**
bør at være udi **Dommen** / oc forvaris saaledis / at **Dommen**
icke dømmis aff **Hastighed** / **Grumhed** oc **Brede** / **Hoffvitkuld** oc u
ubetænckte. Oc naar disse forn^e fire **Ecte-Systre** saaledis (naest **Guds**
Fryct) hafve udi god act / da kand **Dommerne** lettelige tage sig vas
re for vrang oc urætfærdige **Domme**.

Teksten på foregående side er hentet fra Ostersson-Weylle
Glossarium juridicum Danico-Norvegicum

KRIMINALITET OG RETTSVESEN
I
KRISTIANIA
PÅ SLUTTEN AV 1600-TALLET

Bodil Chr. Erichsen

TINGBOKPROSJEKTET

Oslo 1993

Tingbokprosjektet

IKS Avdeling for historie
Postboks 1008 Blindern
0315 Oslo

Denne boken er nr. 4 i serien
Publikasjoner fra Tingbokprosjektet

Nr. 1: Hilde Sandvik: *"Umyndige" kvinner i handel og håndverk. Kvinner i bynæringer i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet* (ISBN 82-991870-3-6)

Nr. 2: Erling Sandmo: *Tingets tenkemåter. Kriminalitet og rettssaker i Rendalen, 1763-97* (ISBN 82-991870-2-8)

Nr. 3: Margit Løyland: *Slagsmål, leiermål og bøtelagte Egder 1600-1700* (ISBN 82-991870-5-2)

Nr. 5: Kari Telste: *Mellom liv og lov. Koontroll av seksualitet i Ringerike og Hadeland 1652-1710* (ISBN 82-991870-7-9)

Utgitt med støtte fra Anders Jahres fond til vitenskapens fremme.

ISBN 82-991870-6-0

Trykk og innbinding:
Falch Hurtigtrykk A/S

FORORD

Denne avhandlingen er min hovedoppgave i historie, til cand. philol.-graden ved Universitet i Oslo, høsten 1992. Det er foretatt noen mindre rettelser, hovedsaklig uten meningsbærende betydning. Register er utarbeidet til denne utgivelsen.

Arbeidet var noen ganger tungt og vanskelig, men aldri kjedelig. Jeg må takke min veileder professor Sølvi Sogner for at resultatet ble presentabelt til slutt. Størst takk skylder jeg allikevel Knut Sprauten, nå avdelingsarkivar i Riksarkivet, som tok seg tid til å lese alle mine utkast. Hans smittende entusiasme ga meg alltid mot til å fortsette. Flere bistod med råd og kritikk - ingen nevnt, ingen glemt.

En særlig takk også til Norsk Lokalhistorisk Institutt for velvillig hjelp. Gunnvor Foslie stilte utrykte manuskriper til min rådighet, og Rolf Fladby foretok søk i datagregistret materiale.

Endelig en takk til Tingbokprosjektet og Anders Jahres fond, som har gjort utgivelsen mulig.

Bak enhver avhandling ligger periodisk neglisjering av familien som grenser til mishandling. Denne avhandlingen er ikke noe unntak. Ekte mannfolkarbeid, med andre ord ...

Oslo april 1993

Bodil Chr. Erichsen

**KRIMINALITET OG RETTSVESEN I KRISTIANIA
PÅ SLUTTEN AV 1600-TALLET**

INNHold

Forord	s. v
Forkortelser	s. xiii
1. Del 1 Innledning	s. 1
1.1 Problemstilling	s. 1
1.2 Forskningstatus	s. 2
1.3 Avgrensning og metode	s. 5
1.3.1 Generell metode og avgrensning	s. 5
1.3.2 Undersøkelsens representativitet	s. 7
1.4 Kildene - gjennomgang og drøfting av hovedkildene	s. 9
1.4.1 Justisprotokoller	s. 9
1.4.2 Regnskaper	s. 14
1.4.3 "Kongebrevene"	s. 16
1.4.4 Lovkilder	s. 17
1.4.5 Eldre juridisk litteratur	s. 19
1.5 Oppgavens struktur	s. 21
2. Del 2 Rettsapparatet	s. 23
2.1 Innledning	s. 23
2.2 Rettshierarkiet	s. 24
2.2.1 Domstolene	s. 26
2.2.2 Domsmyndighet i liv- og æresaker. Kompetanseforhold mellom byens domstoler	s. 27
2.2.3 Domstolenes geografiske myndighetsområde	s. 28
2.3 Bytinget	s. 29
2.3.1 Tinget	s. 29

	2.3.2	Byfogden	s. 31
	2.3.3	Underfogden	s. 32
2.4		Lagrettemennene	s. 33
	2.4.1	Lagretten som meddommere og bisittere	s. 33
	2.4.2	Lagrettemennes sosiale tilhørighet	s. 35
2.5		Rådstueretten	s. 35
	2.5.1	Magistraten	s. 36
	2.5.2	Embetsinnehaverne	s. 37
	2.5.3	Rådstueretten	s. 40
2.6		Prokuratorerne	s. 41
2.7		Kongens rolle i rettsforvaltningen	s. 42
3.	Del 3	Rettergang	s. 45
	3.1	Sivilrett og strafferett	s. 45
	3.2	Offentlighet og muntlighet	s. 46
	3.3	Akkusatorisk og inkvisitorisk prosess	s. 47
	3.4	Bevisførsel	s. 49
	3.5	Tortur	s. 52
	3.6	Lovlig stevne og forfall	s. 54
	3.7	Offentlig og privat påtale	s. 55
	3.8	Omkostninger ved å anlegge sak	s. 57
	3.8.1	Prosessomkostninger	s. 58
	3.8.2	Fengslingsomkostninger	s. 60
	3.8.3	Refselsesomkostninger	s. 61
	3.8.4	Fogdens plikter - C4	s. 63
	3.8.5	Bestemmelser om delinkventutgifter i NL	s. 66
	3.8.6	Omkostninger - en oppsummering	s. 67
	3.9	Supplikker og benådninger	s. 67
	3.10	Appell	s. 71
4.	Del 4	Straffen	s. 73
	4.1	Straffens formål	s. 73

4.2	Mosaisk innflytelse på straffelovgivningen	s. 75
4.3	Subjektive straffbarhetsbetingelser	s. 78
4.3.1	Vilje- og vådeverk	s. 78
4.3.2	Tilregnelighet	s. 79
4.3.3	Nødverge	s. 82
4.3.4	Kriminell lavalder	s. 82
4.4	Forsøk og medvirkning	s. 84
4.4.1	Forsøk	s. 85
4.4.2	Medvirkning	s. 86
4.5	Straffemetoder	s. 89
4.5.1	Formuekonfiskering	s. 89
4.5.2	Bøter	s. 90
4.5.3	Straff på kroppen I: "I jern og fengsel"	s. 93
4.5.4	Straff på kroppen II: Tvangsarbeid	s. 94
4.5.5	Straff på kroppen III: Beskjemmende straffer	s. 94
4.5.6	Straff på livet	s. 95
4.5.7	Forvisning og fredløshet	s. 96
4.5.8	Straff på æren	s. 97
5.	Del 5 Forbrytelsene	s. 99
5.1	Kriminalitet; definisjon av begrepet	s. 99
5.2	Avgrensning og systematikk	s. 100
5.3	Eiendomsforbrytelser	s. 102
5.3.1	Lovgivning, strafferammer	s. 102
5.3.2	Presentasjon av eiendomsforbrytelsene	s. 110
5.3.3	Eiendomsforbrytelsene før 1688	s. 111
5.3.4	Eiendomsforbrytelsene etter 1688	s. 116
5.3.5	Benådninger	s. 120
5.3.6	Når dom var avsagt	s. 120
5.3.7	"Skjulte" eiendomsforbrytelser	s. 123
5.3.8	Oppsummering og refleksjoner	s. 126

5.4	Heleri	s. 130
5.4.1	Lovverket	s. 130
5.4.2	En helerisak	s. 131
5.4.3	En sak til sammenlikning	s. 131
5.4.4	Strid om eiendomsretten	s. 132
5.4.5	Oppsummering og refleksjoner	s. 134
5.5	Ærekrenkelser	s. 136
5.5.1	Innledning	s. 136
5.5.2	Lovverket	s. 138
5.5.3	Verbale ærekrenkelser	s. 141
5.5.4	Oppsummering og refleksjoner	s. 149
5.6	Vold	s. 151
5.6.1	Lovverket	s. 151
5.6.2	Slagsmål og rettspraksis	s. 155
5.6.3	Mishandling	s. 162
5.6.4	Oppsummering og refleksjoner	s. 165
5.7	Drap	s. 166
5.7.1	Lovverket	s. 166
5.7.2	Oversikt over drapene	s. 167
5.7.3	Drapsmenn på flukt	s. 168
5.7.4	En tolv år gammel drapsmann	s. 171
5.7.5	Vaktmesteren anklaget for drap	s. 172
5.7.6	Nødvergeprosess	s. 174
5.7.7	Oppsummering og refleksjoner	s. 175
5.8	Fosterdrap	s. 177
5.8.1	Lovverket	s. 177
5.8.2	Fosterdrap 1684	s. 178
5.8.3	Fosterdrap 1693	s. 179
5.8.4	Eksekvering av dommene	s. 186
5.8.5	Oppsummering og refleksjoner	s. 187
5.9	Sedelighetsforbrytelser/Løsaktighet	s. 189
5.9.1	Innledning	s. 189

5.9.2	Lovverket	s. 191
5.9.3	Leiermål og ekteskapsforseelser - kilder og problemstilling	s. 196
5.9.4	Leiermål og ekteskapsforseelser 1679-84	s. 198
5.9.5	Leiermål 1687-93	s. 201
5.9.6	Ekteskapsforseelser 1687-93	s. 216
5.9.7	Oppsummering og refleksjoner	s. 217
5.10	Helligbrøde	s. 221
5.10.1	Begrepet helligbrøde	s. 221
5.10.2	Lovverket	s. 221
5.10.3	Om Johan guldsmeddrenge	s. 222
5.10.4	Refleksjoner	s. 223
5.11	Brannstiftingsforsøk	s. 224
5.11.1	Loven	s. 224
5.11.2	En ulykkelig historie	s. 225
5.11.3	Ble bytingsdommen fullbyrdet?	s. 226
5.11.4	Oppsummering og refleksjon	s. 227
5.12	Myntfalskneri	s. 228
5.12.1	Loven	s. 228
5.12.2	Falsk mynt 1684	s. 228
5.12.3	Refleksjoner rundt dommen	s. 230
6.	Oppsummering og konklusjoner	s. 231
6.1	Samfunnstjeneste eller forretning?	s. 231
6.2	Et rettsvesen i funksjon	s. 234
6.5	Rettsikkerhet? Drøfting av Myklands synspunkter	s. 239
	Kilder	s. 245
	Litteratur	s. 249
	Person- og stedsnavnregister	s. 253
	Emneregister	s. 259

FORKORTELSER

C4 - Christian 4.'s norske lovbog, 1604
NL - Christian 5.'s norske lov, 1687
DL - Christian 5.'s danske lov, 1683
Ress. - Christian 4.'s store resess, 1643

BT - byting (Kristiania)
RR - rådstuerett (Kristiania)
OHR - Overhoffretten
HR - Høyesterett

RA - Riksarkivet, Norge
DRA - Rigsarkivet, Danmark
SAO - Statsarkivet, Oslo

NR - Norske Rigs-Registranter (trykt kildeserie)
NK - Norske Kongebrev (trykt kildeserie)
NI - Norske innlegg (RA)

Fogtman - L. Fogtman: *Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge 1660-1800* (Kbh. 1806)

WB - Wessel Berg: *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge. 1660-1813* (Kr.a. 1841)

Secher - V.A. Secher: *Corpus constitutum danicæ. Forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende, 1558-1660* (Kbh. 1889-)

Schou - J.H. Schou: *Kongelige forordninger, Aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra Aar 1670 ere udkomne* (Kbh. 1777-59)

Paus - H. Paus: *Samling af gamle norske Love* (Kbh. 1751-52)

"Trykte Forordninger" - *Forordninger* utgitt i Kongens navn

OW - Ostersson-Weylle: *Glossarium juridicum Danico-Norvegicum* (Kbh. 1665/1977)

NHL/Hist. leks. - Fladby\Imsen\Winge: *Norsk historisk leksikon* (1974/81)

KLNM - Hødnebo(red.): *Kulturhistorisk leksikon for Nordisk Middelalder* (Oslo, 1956-78)

frdn. - forordning
reskr. - reskript
Ibd. - ibidem (samme)
rdl - riksdaler
prt. - protokoll
pk. - pakke

DEL 1 INNLEDNING

KAP. 1.1 PROBLEMSTILLING

Knut Mykland skriver i boka *Norge i Dansketida* om rettsvesenet i dobbeltmonarkiet rundt år 1700 at "Ingen kom under bøddeløkser, før hans sag var grundigt prøvet."¹ Et annet sted vises til et eksempel angående Sigrid Olsdatter som, ifølge flere rettsinstanser, har født i dølgsmål og ombragt sitt barn. Hun hadde med andre ord forløst barnet i hemmelighet, og ble beskyldt for å ha tatt livet av det. Alle norske rettsinstanser dømte henne fra livet, men kongen ville ikke undertegne dødsdommen. Kongen unnlot dermed også å følge innstillingen fra det teologiske fakultet i København, som mente hun burde bøte med livet. Kvinnen søkte kongen om å få saken prøvd for Høyesterett og ble innvilget prosessomkostningene. Mykland konkluderer med at "Sagsbehandlingen giver et godt billede af, hvor grundigt retsapparatet virkede i den dansk-norske enevældige stat".²

Et raskt gjennomsyn i Høyesteretts (HR) protokoller fra 1680-årene etterlater det inntrykk at få straffesaker ble behandlet der. Samme inntrykk gir lesning i de trykte *Overhoffrettsdomar* bd.2 (1680-89). I saksregisteret står 64 strafferettssaker oppført. Dertil kommer 8 saker angående slagsmål. Det gir et gjennomsnitt på drøye syv straffesaker i året. Sammenliknet med antall bøtelagte forbrytelser som enkeltundersøkelser kan vise til, er straffesakene i overhoffretten (OHR) svært få.³

På denne bakgrunn kan det fastslås at den saken Mykland refererer ikke er typisk. Langt de fleste saker ble avgjort av de laveste domstolene, hvis de i det hele tatt ble pådømt.

---

¹ Sverre Bagge/Knut Mykland, 1987, s. 212 (dansk utgave)

² Ibid. s. 200/201

³ Det nøyaktige tallet er 7,2 straffesaker behandlet i OHR pr. år. O. Natvik (1989, s.39) har registrert 2159 **bøtelagte** forbrytelser i Sogn og Sunnfjord i løpet av 28 år. Det gir et gjennomsnitt på 77,1 saker pr. år. M. Løyland (1992, s.133, 135) har med bøteregnskapene som kilde funnet 417 forbrytelser på Lista i løpet av syv vilkårlig utvalgte år i perioden 1681-95. Det gir et årlig gjennomsnitt på 59,5. Andre sorenskriverier kan ha lavere forbrytelsefrekvens. Tilsvarende tall i hennes oppgave gir for Råbyggelaget et gjennomsnittstall på 18,8 forbrytelser i året.

Mykland bruker en dødsstraffsak som eksempel. Det er kanskje ikke tilforlâtelig å måle den saken mot en mer omfattende saksmasse, der også langt mindre alvorlige saker er regnet med, slik det er gjort ovenfor. Poenget er at Mykland synes å ville si noe generelt om rettssikkerhet og rettsvesenets humane karakter, ved hjelp av dette eksempelet. Problemet er at det ikke eksisterer systematisk forskning om norsk rettspraksis under eneveldet, som kan sies å legge empiri til påstandene.

Denne oppgaven sikter mot en mer detaljert analyse av eneveldets strafferett. Hvor grundig ble den enkelte sak behandlet? Hvordan ble sakene behandlet? Hvem dømte? Hvem ble dømt? Ble fattig og rik, kvinne og mann dømt likt? Ovennevnte kvinne, Sigrid Olsdatter, søkte kongens bistand. Var det vanlig kutyme? Hvor mange ble benådet, og på hvilket grunnlag?

Opgaven vil forsøksvis belyse noen av de forhold som kan ligge bak påstander om rettsvesenets karakter. Rettsvesenets og samfunnets behandling av kriminelle undersøkes, for om mulig å si noe om rettssikkerheten.

KAP. 1.2 FORSKNINGSSTATUS

Norsk rettshistorie var i mange år konsentrert om middelalderens rettsvesen. På grunn av kildematerialets beskaffenhet lar det seg ikke gjøre å produsere en sammenfattende fremstilling av rettspraksis. Middelalderforskningen er henvist til lovstudier, samt undersøkelser av spredte domsbrev.

Selv om kildetilfanget er et helt annet for de følgende århundredene har rettspraksis heller ikke for perioden 1500-1800 vært gjenstand for systematiske undersøkelser i noen særlig grad. *Fyresninger um rettsoga i millomalder og nytid*⁴ er et typisk eksempel. Den tar for seg lovutviklingen på sentrale områder, men den behandler ikke strafferett. Den belyser heller ikke rettsvesenets organisasjon. Tidsrommet er langt, og fremstillingen må derfor nødvendigvis bli noe overfladisk. Endelig må vekten sies å ligge på tiden før 1660.

Noen byhistorier gir opplysninger om rettsvesenet, men de er spredte og tilfeldige.⁵ Administrasjonshistorier skisserer gjerne rettsapparatets organisasjon.⁶ Den finner man også behandlet i Riksarkivets og statsarkivenes kataloger og i bøker om arkivene.⁷

---

⁴ K. Robberstad, 1943

⁵ Eksempelvis: M. Dehli i *Fredrikstad bys historie* (1960) berører temaet såvidt. A.B. Fossen gjør i *Bergen bys historie* (1979) rede for rettshierarkiet. E. Bull skriver i *Kristianias*

I generelle rettshistoriske fremstillinger får vi gjerne et større overblikk over rettsvesenet, men ikke alltid så utfyllende informasjon om den enkelte rettsinstans. På den annen side finnes noen arbeider om enkeltinstanser og -embeter.⁸ Også disse er konsentrert om tiden før 1660.

J.A. Seip påpekte i 1934 at rettsvesenets utvikling i perioden 1276-1604 ikke hadde vært behandlet inngående.⁹ Det gjelder fremdeles, og det gjelder også for den etterfølgende perioden.

Rettsvesenets organisasjon kjenner vi.¹⁰ Lovverket er belyst i flere sammenhenger. - Detaljerte, omfattende og helhetlige fremstillinger av norsk rettsvesen i funksjon før 1814 finnes derimot ikke.

Den norske strafferettens historie ble sist(?) skrevet av Jon Skeie i 1937. *Den norske strafferett* inneholder oversikt over strafferettens utvikling frem til 1842.¹¹

H.E. Næss har i sin doktoravhandling om norske trolldomsprosesser levert et mer inngående studium av norsk strafferett før eneveldets innføring.¹² Både rettergangsmåte og strafferettens utvikling generelt drøftes. Den empiriske delen omfatter dog bare trolldomssaker.

De undersøkelser som er gjort angående eneveldets rettspraksis i Norge, er avgrenset til ett bestemt tema og/eller én rettsinstans.¹³

---

historie (1927) en del om prokuratorer, men knapt noe om rett og rettsfunksjoner.

⁶ Eksempler: S. Supphellens artikkel "Byadminstrasjon i Noreg på 17.h.talet" i B. Ericson (red.): *Stadsadministrasjonen i Norden på 1700-tallet* (1982) belyser byenes domstoler og appellinstanser. Aud Mikkelsen Tretvik: *Magistraten i Trondheim (hovedoppgave, Univ. i Tr.heim 1983)* behandler rådstueretten.

⁷ A. Kiil: *Arkivkunnskap, Statsarkiva* (Univ.forl.1987), og K. Johannessen: *Håndbok for Riksarkivet* (Oslo 1992)

⁸ Eksempler: H.M.Fiskaa: *Gjaldker og byfogd* (1980), J.A. Seip: "Lagmann og lagting" i *Det norske videnskapsakademis skrifter* (1934)

⁹ J.A. Seip, 1934, s.1

¹⁰ Blant andre har Kr. Bloch beskrevet embeter og instanser i boka *Utvalde emne frå norsk rettshistorie* (Univ. forl. 1981)

¹¹ J. Skeie, 1937 bd.1 s.39-190 (Straffeloven 1842 behandles på de siste fire sidene, men bare i den grad den avvek fra 1902-loven. Avsnittet gir derfor ingen brukbar fremstilling av perioden for dagens lesere.)

¹² H.E. Næss, 1982

¹³ Eksempler: Hanne Marie Johansen: *Dømt til ekteskap? En retts- og sosialhistorisk undersøkelse av ekteskapsaker i kapittelretten i Bergen 1604-1708* (Hovedoppg. Bergen 1984). Mons Sandnes Nygaard: *Eigedomsavhending i norsk rettshistorie* (1977). Hans Eivind Næss: *Trolldomsprosessene i Norge på 15- og 1600-tall* (1982)

Det bør tilføyes at mange historikere har brukt rettsprotokoller (tingbøker) som kilder. Ofte har hensikten vært å belyse ett bestemt emne; ikke alltid av rettshistorisk art.¹⁴ Hyppigst har tingbøkene vært benyttet i forbindelse med lokalhistorisk forfatterskap.

Noen tingbøker er utgitt i trykt form, til dels som resultat av det pågående tingbokprosjektet ved Universitetet i Oslo. I kjølvannet har forskning og artikler fulgt.¹⁵ Arbeidet har vært konsentrert om de eldste tingbøkene, fra tiden før eneveldet.

Norsk kriminalitet i historisk perspektiv har vært et lite påaktet emne. I løpet av de siste årene har dette endret seg noe. Et par arbeider knytter seg til mentalitetshistoriske problemstillinger.¹⁶ Et par hovedoppgaver er skrevet om kriminalitetsfluktasjoner og kriminelt adferdsmønster.¹⁷ Begge er basert på undersøkelser av bøtereanskaper.

Et nyere bidrag av kriminalitets- og rettshistorisk art er Torleif Hansens doktoravhandling 1991. Hansen har undersøkt Bergen lagting som appelldomstol i straffesaker i perioden 1703-1737.

Sammenlagt får vi et nokså ufullstendig bilde av rettsvesen og strafferettspraksis i Norge etter eneveldets innføring. Tiden mellom middelalder og 1700-tallet er lite behandlet i retts-historisk sammenheng, og særlig byenes rettsapparat og rettspraksis later til å være forsømt.

I internasjonal forskning er kriminalitet og rettsvesen i tiden 1500-1800 et emne som har vært i fokus de siste 10-20 årene.¹⁸ Datateknologien har gitt helt nye muligheter for å utnytte den enorme kildemassen som er bevart i form av rettsprotokoller og bøtereanskaper. Også i Danmark har forskning på dette området fått et oppsving. Forskere som Ditlev Tamm, Jens Chr. V. Johansen, Henrik Stevnsborg arbeider med eneveldets rettshistorie i dag. Jens Ulf Jørgensen, Ole Fenger, Inger Dübeck og flere har også bidratt med avhandlinger og artikler de senere år.¹⁹

---

¹⁴ Eksempelvis Hilde Sandvik: Umyndige kvinner i handel og håndverk (Hovedoppgave UiO 1985)

¹⁵ Eksempel: Hilde Sandvik: "Tinget i Finmark 1620-1633" i *Heimen* (4/-87)

¹⁶ J. Sandnes, 1990, E. Sandmo, 1990

¹⁷ O.Natvik, 1989, M. Løyland 1990

¹⁸ J.Chr.V. Johansen og H. Stevnsborg har gitt en oversikt over internasjonal forskning i artikkelen "Herom findes intet i Danske Lov ..." i D. Tamm (red.): *Danske og Norske Lov i 300 år* (Dk. 1983)

¹⁹ Se artikkelsamlinger som D. Tamm (udg): *Med lov skal land bygges* (Dk. 1989) og D. Tamm (red.): *Danske og Norske Lov i 300 år* (dk. 1983), og før øvrig litteraturlisten bak.

KAP. 1.3 AVGRENSNING OG METODE

Dette kapitlet inneholder et avsnitt om undersøkelsens metodiske hovedtrekk. På det grunnlaget foretas avgrensningene i tid og rom. Nøyaktig tematisk avgrensning og definisjon av kriminalitetsbegrepet er behandlet i Del 5, første og annet avsnitt. Det er redegjort for metodiske detaljer i forbindelse med kildene.

AVSN. 1.3.1 GENERELL METODE OG AVGRENSNING

Den overordnede metodiske innfallsvinkelen i denne oppgaven har vært å følge et antall kriminalsaker fra påtale til endelig kjennelse og dommens fullbyrdelse.

Det har vært naturlig å ta utgangspunkt i såkalte vanlige folks brudd på loven. Noen har en gang sagt at et samfunns storhet best sees av måten det behandler sine svake på. Behandlingen av vanlig kriminalitet (i motsetning til det vi i dag kaller hvit-snipp-forbrytelser) turde, på samme måte, være den beste målestokk for rettsvesenet.

På denne bakgrunn utdefineres økonomisk kriminalitet i forbindelse med embetsførsel. Dette er også hensiktsmessig i forhold til arbeidsbyrden; den type saker kan være vanskelige å skille ut fra øvrige økonomiske tvistemål.

All annen kriminalitet faller i prinsippet innenfor rammene av denne oppgaven. Det er imidlertid ikke hensiktsmessig å avgrense oppgaven ut fra hva vi i dag forstår ved kriminalitet. Nærmere definisjon av begrepet, og presisering av sakskategoriene er gitt i oppgavens femte del.

For at prosjektet skal være gjennomførbart og fruktbart, kreves kjennskap til rettsvesents organisasjon, samt elementær kunnskap om rettergangsmåten. Uten slik kunnskap vil det være vanskelig å fange opp informasjonen som ligger nedfelt i rettsprotokollene. G.R. Elton skriver:

"... only a precise knowledge of the machinery (used for coping with crime) can really unlock the meaning of the record."²⁰

Dernest kreves lovundersøkelser for å kartlegge strafferammene i forhold til de ulike forbrytelsene. Endelig kreves systematiske undersøkelser i en rekke primærkildeserier.

---

²⁰ J.S. Cockburn (ed.): *Crime in England 1550-1800* (London 1977)

Av hensyn til arbeidsmengden måtte antallet saker holdes på et moderat nivå. Siktemålet har vært en kvalitativ analyse. Hver enkelt sak er betydningsfull idet den viser hva som var mulig innenfor strafferettens rammer på et gitt tidspunkt. På grunnlag av et begrenset antall saker må vi kunne trekke opp konturene av disse rammene.

En lokalundersøkelse av moderat omfang, både i tid og rom, burde være vel egnet for et slikt prosjekt. Valget falt på Kristiania, først og fremst fordi lokalhistorisk ekspertise var tilgjengelig for råd og veiledning. Byen representerte et passende område i forhold til befolkningens størrelse. Byenes rettsstell er, som nevnt, mindre utforsket enn landsbygdas. Kristiania hadde både byting og rådstuerett. Forholdet mellom de to lokale domstolene måtte være et interessant aspekt for nærmere undersøkelse.

Både kildetilfanget og mangel på tidligere forskning gjorde tiden rett etter eneveldets innføring aktuell. En tiårsperiode turde være passende. Arbeidsbyrden burde være overkommelig. En slik tidsavgrensning ville også gi et bilde av hvordan Kristiania-befolkningen på det aktuelle tidspunkt opplevde de rettslige forholdene de levde under. På grunn av lakuner i justisprotokollseriene kom undersøkelsen til å omfatte to kortere perioder. Den første strekker seg f.o.m 1678 t.o.m. 1684. Den andre f.o.m. 1690 t.o.m. 1693(94). På den måten har vi også kunnet registrere eventuelle forandringer i loven og/eller rettspraksis i forbindelse med innføringen av Christian den 5. Norske Lov av 1687.

AVSN. 1.3.2 UNDERSØKELSENS REPRESENTATIVITET

Spørsmålet om allmenn gyldighet og interesse melder seg for enhver som befatter seg med lokalhistoriske undersøkelser. Hvor interessant er et avgrenset lokalsamfunn? Kan en undersøkelse om forhold i Kristiania si noe om tilsvarende forhold i resten av landet? Eller i Europa? Eller i verden?

Nasjonalstaten har en egen plass i vår bevissthet. Det har også hatt den konsekvens at vi tenderer til å ville definere landet som en passende enhet når historie av mer generell interesse skal skrives. Dette til tross for at landet er inndelt i geografiske områder med til dels svært forskjellig historie. Et samlet bilde av landets historie trer frem i skjæringspunktet mellom landsdelenes og lokalsamfunnenes historier. Det oppnås dels ved at fellestrekk i de ulike landsdelers og lokalsamfunns historie fremheves, dels ved at samspillet mellom ulike deler av landet drøftes, dels ved at samtidige ulikheter belyses.

Lokale punktundersøkelser gir utgangspunkt for komparative studier, på regional basis, mellom områder av tilsvarende slag etc. I dette ligger muligheter for generalisering. Ut fra sammenlikningene fremtrer det typiske, det atypiske så vel som det generelle.

Denne undersøkelsen er begrenset både geografisk og tidsmessig. I seg selv belyser resultatene lite annet enn det tittelen antyder; nemlig kriminalitet og rettsvesen i Kristiania i en svært begrenset periode. Arbeidet har en verdi utover dette.

For det første: Mange bekker små blir en stor å. Punktundersøkelsene danner grunnlaget for senere forskning og syntesedannelser. Empirien som må være grunnlaget for enhver helhetlig fremstilling, kan med fordel utføres i mindre etapper.

Men like viktig: Grundigheten ivaretas. Det er på mikronivå befolkningens virkelighet eksisterer. Konsekvensene av politiske beslutninger og ideologiske forestillinger bør undersøkes i forhold til folks hverdag. Den delen av historien kommer ikke frem hvis rettsvesenet bare undersøkes gjennom lovverk og (politiske) uttalelser. En lokal punktundersøkelse gir et innblikk i rettspraksis, som viser hvordan lov og rett kunne virke i sanfunnet.

Endelig: Lovverket gjaldt for hele landet. Lokale tilleggslover, for eksempel byprivilegier, endret i liten grad det faktum at Norge var et enhetlig rettsområde hva lovgivningen angikk. Heller ikke mangfoldet av domstoler endret dette bildet vesentlig. Unntaket må være den militære justisen. De fleste aktører ved norske domstoler hadde de samme rammene å forholde seg til. De hadde også felles overrettsinstanser. Det bør være et godt utgangspunkt for hypotesedannelser i forhold til et større geografisk område.

Om vi godtar at denne undersøkelsen har en viss grad av almenn gyldighet i forhold til et større geografisk område, må vi i alle tilfelle være mer tilbakeholdne når det gjelder generalisering i forhold til tid. Tendensen i kriminalitetshistorisk forskning, europeisk såvel som norsk, har vært å behandle perioder på minst 50 år. Det er lang tid.

Sett med dagens øyne endret samfunnet seg langsomt i tiden før 1800. Ikke desto mindre var det gamle samfunnet i kontinuerlig utvikling. Det gjaldt også på det rettslige området. De store lovkodifikasjonene ble stående som gjeldende rett i lang tid. Men de ble stadig revidert ved nye lover og forordninger. Trolig ble lovbokens bokstav også tolket annerledes ettersom tiden gikk. Fenomenet med "sovende" paragrafer var også kjent i tidligere tider. Det samfunnet loven skulle fungere i, forandret seg i forhold til økonomi, teknologi, vitenskap og ideologi. Den politiske organisasjon gjennomgikk store forandringer, og nye maktstrukturer trådte frem. Rettsvesenet kunne ikke være upåvirket av alt dette.

Den strafferett som presenteres i denne oppgaven, kan derfor ikke umiddelbart antas å være gjeldende femti år senere.

Uansett hvilken enhet - eller enheter - man velger å studere vil spørålet om representativitet og undersøkelesnivå være problematisk. Med David Warren Sabean vil jeg derfor avvise "statistikkenes tyranni":

"It is not the scale of the exercise wich determines the importance of its questions, since any unit of analysis is open to the same demand to go beyond its limits."²¹

KAP. 1.4 KILDENE

I dette kapitlet presenteres og drøftes de viktigste kildene.²² Det redegjøres for hvordan de er brukt i denne studien. Alle justisprotokoller behandles i et avsnitt, til tross for ulikheter i art, tilstand, og bruk. Regnskapene er på samme måte samlet i et avsnitt. Lovkilder og utgitt embetskorrespondanse er deretter behandlet. Eldre juridisk litteratur er behandlet som sekundært kildemateriale.

AVSN. 1.4.1 JUSTISPROTOKOLLENE

Justisprotokollene fra rådstuerett og byting behandles samlet. Kildeseriene har alle vesentlige karakteristika felles. Justisprotokollene fra øvrige instanser behandles hver for seg.

Tingbøkene

Utgangspunktet for denne undersøkelsen er de lokale justisprotokollene, ofte omtalt som tingbøker, fra Kristiania byting (BT) og rådstuerett (RR).²³ De to protokollrekkene er ført i pennen av samme skriver, og er tilnærmet identiske i formen. De inneholder bl. a. opplysninger om hvem som reiste sak, hvem som ble tiltalt, hvem som dømte, behandlingstiden, søksmålenes karakter og hvilke domstoler som behandlet hvilke saker. Alt dette er essensielt når rettsvesenets virkemåte skal studeres.

---

²¹ D.W. Sabean, 1990, s.8

²² Referanser i dette kapittel til katalog RA/SAO. Kildefortegnelsen bak har hyllehenvisninger.

²³ SAO, henholdsvis katalog B II (BT), og B III (RR)

Unntatt leiermålssakene omfatter undersøkelsen bare saker som er registrert i disse to domstolenes protokoller. Et "misgjerningsregister" er basert på gjennomgang av de to kildeaseriene. Alle relevante saker er registrert med dato, saksøker og anklaget, dommer(e), resultat og sidehenvisning til protokollen. Samtlige andre kilder er undersøkt med henblikk på å finne ytterligere informasjon om saker behandlet i byens lokale rettsapparat; altså rettsvesenets laveste instanser.

Dette kildematerialet er, fra den aktuelle perioden, bare delvis bevart. Følgende protokoller fra den første tiden etter eneveldets innføring er bevart fra bytinget: 1661-66, 1668-69, 1671-72, 1674, 1677-79, 1682, 1684-87, 1691, 1693, 1695-97, 1699-1707. Fra rådstueretten, tilsvarende periode, er bevart 1671-74, 1676-77, 1679-80, 1682 (første side tapt), 1684, 1692-1708.

Den store lakunen mellom 1684 og 1692 i rådstuerettens protokollrekke danner det naturlige skillet mellom de to undersøkte periodene. Det er ikke hensiktsmessig å analysere saker fra bytinget som ikke vil kunne gjenfinnes i rådstueretten. I perioden forøvrig vil det ofte være mulig å følge sakene fra bytinget videre til rådstueretten, til tross for at protokollseriene langt fra er sammenhengende.

Rådstuerettens protokoller er utelukkende tilgjengelige i original. Bytingets protokoller er i prinsippet bare tilgjengelige på mikrofilm. Begge protokollserier antas å være ført fortløpende under rettsforhandlingene, og bærer preg av å være blitt til i høyt tempo. De er allikevel ganske feilfri. Overstrykninger forekommer, men ikke særlig ofte, og teksten er for det meste begripelig og nøyaktig i fremstillingen.

I begge instanser var store deler av prosedyren skriftlig. Det vil si at de fleste innlegg forelå på papir. Av og til refereres at skriftlige innlegg ble lest høyt i retten uten at de er gjengitt. Av og til refereres innholdet i grove trekk. Som regel oppgis bare at de er fremlagt eller innlevert i retten. Sakspapirene som har fulgt den enkelte sak, er for største delen gått tapt. Domstolene har neppe oppbevart dem etter at saken var avsluttet, fordi de prinsipielt tilhørte partene i saken.

Rettsreferatene inneholder nøyaktige opplysninger om hvem som leverte skriftlig innlegg, på vegne av hvem, når og hvor innlegget var datert osv. Dette var tydeligvis dokumentasjon nok til rettslig bruk. Partene hadde bevis for at de hadde frembragt sine forklaringer for retten, og dommerne kunne kontrollere at de kjente alle sakens dokumenter.

For ettertiden er forholdet uheldig. At saksdokumentene ikke lenger er tilgjengelige for oss, gjør at rettsforhandlingene er vanskelige å følge. Store deler av dokumentasjon og argumentasjon forblir ukjente.²⁴

I kriminalsakene er referatene allikevel rimelig utførlige. Det er mulig å danne seg et bilde av hva som lå til grunn for anklagen. Svært mange vitnemål i straffesaker ble avlagt muntlig. Ettersom det ble forlangt at vitnene skulle avlegge ed på at de vitnet sant, måtte de møte i retten i alle fall. Dertil kom at retten tydeligvis, i en del saker, la vekt på at vitnemålene ble fremlagt muntlig, og i anklagedes/partenes påhør. Det gjaldt ikke alle vitnemålene.

Vi skal altså være oppmerksomme på at saksopplysningene til analyse til dels er mangelfulle. Vi kjenner ikke kriteriene for den "silingen" som har funnet sted. Hvorfor ble det ene vitnemålet referert, mens et annet bare ble registrert?

Vi kunne kanskje gå ut fra at de vitnemålene som syntes viktige under sakens gang - det kunne være en motstridende forklaring eller en ny opplysning - ble referert. Heller ikke en slik praksis synes å være konsekvent.

Det må altså utvises et visst skjønn i forhold til rettssakenes egentlige innhold. Hva har dommerne og partene rimeligvis ment? Og hva har rimeligvis foregått forut for anklagen?

Er det sant som det står...?

Rettsprotokollenes sannhetsgehalt kan drøftes på to plan. Dels om de med rimelig nøyaktighet gjengir hva som faktisk skjedde i retten. Dels om aktørenes beskrivelser av hendelsene utenfor rettssalen tilsvarte deres faktiske opplevelser. Sagt med andre ord: om aktørene gjorde sitt beste for å gjengi begivenhetene korrekt, eller om de fór med regelrett løgn.

Forholdet mellom den virkelighet som tegnes i retten og de faktiske realiteter vil for all ettertid, og til dels også for samtiden, være omgitt av et uvisshetens slør. I en del saker kan ikke engang noe slikt som en "objektiv" sannhet påregnes. Det gjelder særlig injuriesakene. Trolldomssaker stiller i særklasse. De kan i beste fall sies å representere en illusorisk virkelighet.

I størstedelen av straffesakene må vi som utgangspunkt gå ut fra at anklagede hadde utført en handling som ikke avvek vesentlig fra anklagen. Mer konkret: Når en tyv ifølge rettsprotokollen ble tatt på fersk gjerning, må vi tro at han vitterlig var på "feil sted til feil tid". Derimot må vi kunne foreta noen vurderinger i forhold til hensikten slik som den ble påstått eller tilstått. Mot falske bevis, slik som angivelige funn av tyvkoster, har vi få avsløringsmetoder med mindre det reises tvil om sannhetsgehalten i retten.

---

²⁴ Enkelte saksdokumenter finnes i regnskapene. Se avsn. 1.3.2

Denne undersøkelsen sikter ikke mot å avsløre regelrette justismord. Rettsreferatene vil ligge til grunn for forståelsen av den virkeligheten domstolene tok stilling til. Det er ikke sikkert vi på den måten fanger et reelt, eller komplett, bilde av rettsvesenets virke. Men det er den eneste muligheten vi har i ettertid til å vurdere rettspraksis.

Rettsmøtene må være referert uten alt for store avvik fra de faktiske hendelser i retten. Forhandlingene på bytinget var offentlige, og det var alltid rettsvitner til stede. Rådstueretten virket trolig under tilsvarende forhold.

At vi må ta utgangspunkt i den virkelighet rettsprotokollene presenterer, betyr ikke at de er gjennomgått ukritisk. Det kan derimot tolkes dithen at referatene jevnt over **virker** rimelig pålitelige. For eksempel er det ikke avdekket selvmotsigelser eller urimeligheter i teksten.

Overhoffrettens (OHR) protokoller

OHRs protokoller er bevart med få lakuner for den aktuelle perioden, og ligger i Riksarkivet.²⁵

OHR-dommene er utgitt trykt i to bind som dekker perioden 1667-1689. Sakene fremstår i nummerert kronologisk rekkefølge. Hver sak er kategorisert og partene navngitt i en ingress. Hver sak er forsynt med et kort resymé og domslutningen i sin helhet. Dessuten angivelse av eventuell behandling i Høyesterett. Begge bind er forsynt med person- og saksregistre. De trykte utgavene inneholder derimot ingen angivelse av dommerne. Vi kan derfor ikke på grunnlag av disse avgjøre om retten har vært fulltallig eller ei. Ettersyn i de originale "avsigtsprotokollene" (domsprotokollene), som de trykte utgavene i hovedsak bygger på, viser at dommerene faktisk ikke er angitt i protokollen.

De tilstedeværende dommerne i den enkelte sak vil kunne spores i voteringsprotokollene, som også kan inneholde andre verdifulle opplysninger. I denne undersøkelsen er voteringsprotokollene ikke systematisk utnyttet. Hvilke dommere som dømte er mindre vesentlig; OHR er ikke denne undersøkelsens objekt. I et par saker hvor "brikkene ikke falt på plass", er voteringsprotokollen undersøkt med stort utbytte.

I OHRs arkiver finnes også stevningsprotokoller. Disse er også bare usystematisk benyttet, og uten særlig hell. Normalt inneholder de ikke vesentlig annet enn det som gjengis i de trykte utgavene, eller i de andre protokollrekkene.

Nok et bind OHR-dommer, som dekker 1690-årene, er under utgivelse. Inntil videre er man henvist til originalmaterialet i Riksarkivet i Oslo, samt et topografisk-kronologisk ordnet

---

²⁵ Kat. 1119/01

kort-register og et domsregister. Begge finnes samme sted. Dette håndskrevne materialet er til god hjelp. Opplysningene er imidlertid knappe. Det vil derfor oftest være nødvendig å få frem originalprotokollene også.

Høyesteretts (HR) protokoller

HRs protokoller ligger i (det danske) Rigsarkivet i København (DRA). Utdrag av protokollseriene er tilgjengelige på mikrofilm i (det norske) Riksarkivet i Oslo (RA).²⁶

Kildematerialet inneholder, liksom OHR, flere protokollserier. Vår interesse knytter seg til stevningsbøkene, dombøkene og voteringsprotokollene. Dessuten finnes noen av sakspapirene bevart i pakker merket "domsagter". Deler av arkivet er gått tapt i brann. Fra perioden 1662-99 er rekken av stevningsbøker bevart komplett. Dombøker er bevart med unntak av protokollene fra 1667, 1669 og 1682. Voteringsprotokollene ble ført i to parallelle serier. Store deler av den ene serien er gått tapt, men den andre er komplett fra 1670 til 1699.

Dombøkene og stevningsbøkene inneholder navneregistre. Det gjør også noen av voteringsprotokollene opp mot år 1700. Det har imidlertid vist seg at registrene ikke er helt pålitelige. Protokollene kan inneholde saker som ikke kan sees av registrene. Man kan også oppleve at en sak ikke finnes i alle protokollene. Rimeligvis kan en sak være nedfelt i stevningsprotokollen uten at det ble avsagt kjennelse. Men man kan også oppleve at en domssak ikke finnes i voteringsprotokollen på den angitte dato.

AVSN. 1.4.2 REGNSKAPER

Regnskapene er primært brukt for å fastslå om dommene ble eksekvert. Alle straffedømte er søkt i regnskapene. Bøteregnskapene er dessuten avslutningsvis sammenholdt med rettsprotokollene for å undersøke om personer ble bøtelagt uten at saken var behandlet eller pådømt ved en domstol.

Sikt- og sakefallslistene

Byfogden avga bøteregnskaper til rentekammeret i København, fordi kongen hadde andel i bøteinntekter og formuekonfiskeringer. Regnskapene ligger som pakker, merket "sikt og sakefall" i rentekammerets arkiver i Riksarkivet i Oslo.²⁷ Hver pakke inneholder regnskaper og

---

²⁶ Stevningsprotokollene er ikke tilgjengelige i RA. Fra dombøkene er bare de norske sakene filmet. Registrene er også utelatt.

²⁷ RA kat. IV (1149/01)

bilag fra en årrekke. Materialet er innholdsrikt, til dels uoversiktlig, men også informativt hva angår undersøkelsens senere år. Fra årene frem til 1685 er det bevart svært ryddige bøtere regnskaper uten noen form for dokumentasjon. Enkelte poster inneholder kun navn og beløp. Selv forbrytelsens art er i noen tilfeller utelatt. Vanligvis fremgår det dog hvilke forhold som ble bøtelagt.²⁸

I "sikt- og sakefalls"-regnskapene skal også finnes oppgjør over formuekonfiskeringer. Formuekonfiskering fant sted både som selvstendig straff og i forbindelse med henrettelse. Utgifter i forbindelse med fengsel, fysisk avstraffelse og henrettelser kan bare tidvis forventes registrert i disse regnskapene.

Normalt skulle slike utgifter dekkes av den skyldige selv, alternativt av saksøker. I enkelt-tilfeller kunne sentraladministrasjonen i København påta seg omkostningene ved straffeforfølgning. En del "Kongebrev" vitner om det.²⁹ I perioder gjaldt også forordninger om at deler av fogdenes straffeomkostninger kunne trekkes fra i bøtere regnskaper.³⁰

Hvorvidt sikt- og sakefallslistene registrerte alle bøter som faktisk ble betalt, er et åpent spørsmål. Fogden kunne stikke pengene i egen lomme dersom saken ikke var innført i tingboken. Et Kongelig reskript i 1693³¹ viser at slik hemmelig soning med fogden var et problem for sentralmyndighetene i København. Jens Chr. V. Johansen har nylig gitt eksempel på at kildene i ettertid faktisk **kan** avsløre slike uregelmessigheter.³² Normalt vil de utgjøre mørketall vi ikke kjenner omfanget av.³³

Magistratens regnskaper

---

²⁸ Se også under Sedelighetsforbytelse, avsn. 5.9.2

²⁹ Se f.eks. Norske Kongebrev bd.3, s. 242, br.nr. 241

³⁰ Se f.eks. reskript 3/11 1683 ang. godtgjørelse til fogdene for "Bekostninger paa Misdædere". (WB)

³¹ 9/5 1693 (WB)

³² J.Chr.V. Johansen, 1992, s. 91-92, drøfter et tilfelle fra 1638, der en anklaget barnefar fremla attest på at han hadde "afftinget sine Bøeder" hos sin "husbond og lensmand". De skulle angivelig være 12 rdl. Johansen kan ikke finne boten i den aktuelle lensmannens regnskaper. På den bakgrunnen fastslår Johansen at vi har et problem når det gjelder å vurdere kriminalitetens omfang. Han stiller spørsmålet om mørketallenes dimensjoner.

³³ Om soning og avtinging se avsn. 4.5.2

Magistratens regnskaper³⁴ inneholder ikke noe av betydning for undersøkelsen av de enkelte sakene. I disse regnskapene finnes opplysninger om fast årlig lønn til byens tjenestemenn, slik som underfogd, vaktmester og "mestermann", som skarpretteren gjerne ble kalt. Dessuten inneholder regnskapene en del opplysninger om rettens og fangenes "fasiliteter". Her er innført utgifter til oppussing av rådstuene, vask av arrestkammere og oppvarming.

Slottsregnskapene

I amtsregnskapene for Akershus stift ligger regnskapene fra Akershus slott og festning. Festningen må sies å ha vært et regionalt fengsel. Her gikk fanger på straffearbeid, og her satt fanger som ventet på transport til Bremersholm. Det har ikke lyktes å få klarhet i om f. eks. fanger dømt til straffearbeid nordpå også satt på Akerhus i påvente av videresendelse.

Alle fanger ser ut til å være ført opp i regnskapene med en daglig kostnad. Regnskapene inneholder også opplysninger om henrettelser foretatt på festningen.

Skattelister

En helt grundig undersøkelse ville omfatte meget nitide personundersøkelser, både av saksøkere, anklagede og dommere. Den delen er bare overfladisk gjennomført i denne oppgaven. Personopplysninger nedfelt i rettsprotokollene, så som yrke eller tittel, er selvfølgelig benyttet. Dessuten er to skattelister benyttet, særlig for å finne lagrettemennenes sosiale identitet. Begge skattelister er fra 1684. Den ene er "kop- og kveg- skatten" og den andre er "byskatten".³⁵ Skattelisterne er nærmere beskrevet i oppgaven i forbindelse med utnyttelsen av dem.

Sammen med en hovedoppgave om Kristianias sivile embedsstand³⁶ er disse kildene funnet tilstrekkelige til å gi et grovt anslag over de ulike aktørenes sosiale status.

AVSN. 1.4.3 "KONGEBREVENE"

Norsk lokalhistorisk institutt (NLI) har utgitt en redigert kildeserie, hvor embetskorrespondanse fra sentraladministrasjonen i København til det norske embetsverk, så vel

---

³⁴ SAO kat. B VII

³⁵ RA (Kontribusjonsregnsk. i rentekammeret) Kat. IV (1149/01)

³⁶ Stein-Morten Omre, 1982

som til privatpersoner, er samlet. Brevene er hentet fra tre ulike arkiver, som til sammen dekker den registrerte korespondansen fra kanselliet til Norge. Utgiverne regner at disse brevene utgjør en vesentlig del av den samlede korespondansen mellom København og Norge.³⁷ Samlingene er utstyrt med saks-, steds- og personregister. Foreløpig dekker utgivelsene perioden 1660-1689. Flere bind er under utgivelse.

NLI har stilt ennå ikke utgitte tekster og registre til rådighet for meg. Det har gjort det mulig å foreta en fullstendig systematisk undersøkelse i disse kildene for hele undersøkelsesperioden. Hver enkelt saksøkt er søkt i personregistret. I tillegg er det søkt på de fleste sakstyper. Den systematiske gjennomgangen av kildeserien har derfor også kastet lys over saker tilsvarende dem jeg har undersøkt.

Det må ansees som lite sannsynlig at embetskorrespondanse av rettslig karakter ikke skulle være nedfelt i denne kildeserien. Gjennomgangen av kongebrevene må derfor sies å vise hvilke saker kanselliet hadde noen befatning med. Det er også tenkelig at avgjørelser i HR ble meddelt det norske embetsverket via kanselliet. Det kan dog ikke tas for gitt at norsk lokal øvrighet fikk beskjed om HR-dommer som ikke hadde praktisk betydning for dem, f.eks. i forbindelse med en fange. Formidlingen av domsresultatet kan også ha hvilt på den som fremførte saken i Høyesterett.

En gjennomgang av alle brev vedrørende høyesterettsdommer i perioden 1681-1686 viser at de aller fleste brev angår saker som etter Høyesteretts kjennelse fremdeles voldt partene problemer. Det var typisk gjelds- og arvesaker hvor høyesterettsdommen ikke var tatt til følge. Det later ikke til at informasjon om Høyesteretts kjennelser normalt ble formidlet via denne typen embetskorrespondanse.

Kongelige benådninger derimot må, med rimelig sikkerhet, forventes å være nedfelt i denne kildeserien. Sammen med befalinger om fornyet rettslig behandling, og helt eller delvis kostnadsfri appell, utgjør benådningene en vesentlig del av de brevene som angår straffesaker.

AVSN. 1.4.4 LOVKILDENE

De normative kildene består av Christian 4.'s norske lovbok fra 1604 (C4), Christian 4.'s store resess 1643 (Ress.) og Christian 5.'s Norske lov av 1687 (NL), alle utgitt som trykte kildeutgaver. I tillegg bestod lovverket av en rekke forordninger, reskripter og åpne brev, som

---

³⁷ Norske kongebrev, bind 4, s.7

finnes trykt og samlet i kronologisk rekkefølge. På grunnlag av de trykte originalsamlingene er det utarbeidet flere typologiske registre, med tilhørende resyméer. Noen slike registre inneholder også andre anordninger.

C4 er en fordansket utgave av Magnus Lagabøters landslov fra 1274. Den representerer middelalderens lovgivning, men stod formelt ved lag frem til 1688. I løpet av 1500- og 1600-årene var dansk og norsk lovgivning i stigende grad blitt ensartet. I perioden foregikk en utstrakt lovgivervirksomhet. Ettersom lovkodifikasjonene i begge land - Danmark hadde flere - var foreldede og utilstrekkelige ble de nye lovene samlet i en stor resess i 1643. Da Christian 5.'s lovbøker (NL og DL) ble utgitt i løpet av 1680-årene, ble den tidligere middelalderlige lovgivningen endelig opphevet. Danmark ble med dette samlet til et ensartet lovområde, som i liten grad skilte seg fra det norske, slik det ble formulert i NL noen år senere. Med NL og DL ble det i prinsippet slutt på ulik lovgivning i by og landsbygd. I Norge trådte loven i kraft ved Mikkelmesse (29/9) 1688.

Alminnelige norske byprivilegier ble utstedt i 1662. § 10 lød:

"Og paa det at byene kan ha noget vist at rette sig efter, bevilges og tillates hermed at den danske stadsret må i byene bruges, indtil kongen derom anden anordning lar gjøre."³⁸

Forholdet er også nevnt i andre fremstillinger, men kan ikke sees å være forklart nærmere. Dansk bylovgivning fra middelalderen frem til 1683 er uensartet og for siste del av perioden lite utforsket. Danske byer hadde ikke noen felles bylov. Københavns stadsrett - det skulle være Christopher av Bayerns stadsrett 1443 - fikk betydelig utbredelse og trolig overordnet status på samme måte som Jydske Lov. Ikke desto mindre er bruk av Kong Hans' stadsrett påvist flere steder i Danmark etter reformasjonen. Kong Hans' stadsrett var mer omfattende.³⁹ I Helsingør ble den også brukt etter innføringen av DL.⁴⁰

Generelt har stadsrettene vært betraktet som utfyllende lovgivning. De inneholder bestemmelser om forhold spesielle for byene, og som derfor ikke dekkes av landets øvrige lovgivning.

---

³⁸ E. Bull, 1927, s.293

³⁹ G. Jacobsen, 1992, s. 282. Også øvrige opplysninger om dansk bylovgivning er hentet fra denne artikkelen.

⁴⁰ G. Jacobsen henviser til Johansen/Stevnsborg, 1983

Grete Jacobsen antar at det i middelalderen eksisterte et slags lovhierarki hvor stadsretten gjaldt foran landskapslovgivningen.⁴¹ Landskapsloven skulle dermed ikke være gjeldende med mindre stadsretten manglet regler for det pågjeldende forhold.

I 1662 kan et omvendt hierarki synes like sannsynlig, slik at stadsretten ble gjort gjeldende i tilfeller der hverken landsdekkende lovgivning eller byprivilegier var tilstrekkelige. Ordlyden i ovenfor siterte byprivilegier viser at stadsretten ble gjort gjeldende for at byborgerne skulle vite hva de hadde å rette seg etter. Det tyder ikke på at de ved denne anledningen ble innvilget friheter i forhold til annen lovgivning.

En slik synsmåte er også i tråd med Stig Iulls fremstilling. Han omtaler kjøpstadsrettens straffelovgivning bare i forbindelse med middelalderen.⁴²

På det strafferettslige området inneholder Christophers stadsrett en del bestemmelser om ærekrenking, slagsmål og tyveri. De kommer ikke i konflikt med den øvrige lovgivningen på noen vesentlige punkter. Mange av paragrafene angår rettergang og pågrepelse ved slike tilfeller.

Ingen av de dommene denne undersøkelsen omfatter, ble avsagt med uttrykt hjemmel i stadsretten. Det er derfor valgt å se bort fra dansk stadsrett i lovundersøkelsene i denne oppgaven. Bare mer omfattende undersøkelser av rettspraksis vil kunne vise om stadsretten ble betraktet som gjeldende rett, og hvordan den i så fall ble brukt.

AVSN. 1.4.5 ELDRE JURIDISK LITTERATUR - SEKUNDÆRKILDER

Blant de viktigste kildene til lovforståelsen i denne studien er tilnærmet samtidig juridisk litteratur.

Laurits Nørregaard (1745-1804) var professor i juss ved Københavns universitet fra 1787. Hans *Haandbog over den Danske og Norske Private Ret* er i ettertid ikke regnet som vitenskapelig interessant. Den må allikevel ansees som pålitelig, ettersom den ble brukt i undervisningen ved universitet. Håndboken er utgitt i flere opplag med varierende innbindinger og betegnelser. Derfor er det vist til § nr. i referansene. Disse er uavhengige av bind og titler.

Det finnes andre 1700-talls jurister som etterlot seg avhandlinger og litteratur. Hedegaard kan nevnes. Ingen har fremstått med markert vitenskapelig autoritet i forhold til den senere

---

⁴¹ G. Jacobsen, 1992, s. 257

⁴² S. Iull, 1951, s.257

Ørsted. At Nørregaards verk i stor utstrekning ligger til grunn for denne fremstillingen, skyldes at verket var tilgjengelig. Hans håndbok, i syv bind, er hensiktsmessig for denne typen studier.

Generalprokurør Henrik Stampe (1713-1789) etterlot seg en rekke skrifter, som ble utgitt etter hans død under tittelen *Erklæringer, Breve og Forestillinger Generalprokureur-Embedet vedkommende*. Stampe var en lærd og betydelig reformator. Det omtalte verk inneholder mange samfunnsbeskrivelser, men er vanskelig å bruke som oppslagsverk.

1800-talls juristene har jeg i løpet av studiet funnet vanskelige å bruke, fordi strafferetten gjennomgikk store forandringer rundt århundredeskiftet. Enkelte henvisninger til Tage Algreen-Ussing *Haandbog i den danske Kriminalret* (Kbh. 1629, 1859) er blitt stående i oppgaveteksten allikevel. Det er henvisninger til forhold som på 1800-tallet var regulert ved eldre lovgivning.

Christen Ostersson-Weylle var dansk retsmyndig midt på 1600-tallet. Om ham vet man lite utover at han i 1637 var bosatt i Roskilde, hvor han var rådmann. Hans juridiske oppslagsverk *Glossarium juridicum Danico-Norvegicum* ble lenge betraktet som en autoritet innen lovkyndigheten. Første utgave kom i 1641. En senere utgave, fra 1665, er utgitt i fotografisk opptrykk, (Kbh. 1977) Verket er særlig nyttig for forståelsen av ord og uttrykk i lover og forordninger.

Endelig bør nevnes Jens Bjelkes "Termini juridici", eller "Termini legales norvegici" (Kbh. 1657).⁴³ Det er et lite juridisk oppslagsverk som inneholder juridiske termer som ble brukt i Norge på 1600-tallet. Termene han forklarte, var enten spesifikt norske, eller hadde her i landet et annet innhold enn i Danmark. Dette "minileksikonet" var en del av et større juridisk verk som skulle gi danske jurister veiledning i norsk rett. Verket besto først og fremst av en lovsamling. Jens Bjelke var norsk kansler 1614-59.

Forfatterne, eller deres holdninger, er ikke gjort til gjenstand for analyse. Verkene har bare interesse i den grad de gir opplysninger om faktiske rettslige forhold i den aktuelle perioden.

---

⁴³ Finnes også i gjenoptrykt utgave v/ Sigurd Kolsrud (Oslo 1952)

KAP. 1.5 OPPGAVENS STRUKTUR

Før de enkelte saker og sakskategorier behandles, drøftes noen generelle forhold rundt rettsvesen og strafferett. I Del 2 belyses rettsvesenets organisasjon. I Del 3 behandles prosessen. I Del 4 drøftes straffen. Kapitlet består av straffeteoretiske redegjørelser og drøfting av generelle strafferettslige problemer. Deretter belyses straffemetodene konkret. Del 5 inneholder undersøkelsen av straffesaker fra Kristiania. Saksmassen er inndelt i ti kategorier, som hver behandles i eget kapittel. Lovundersøkelse i relasjon til den aktuelle forbrytelse, eller sakskategori, er plassert foran i hvert kapittel. Kapitlene er avrundet med oppsummering og refleksjoner. Konklusjoner og oppsummering av oppgaven i sin helhet følger i Del 6.

DEL 2 RETTSAPPARATET

I denne delen redegjøres for instanser og embeter innenfor byens rettsvesen. Grundigst behandles de deler av rettsapparatet som byens innbyggere normalt ble konfrontert med hvis de hadde brutt loven; det lokale verdslige sivile rettsvesenet. Andre instanser som innbyggerne kunne bli stilt overfor, belyses også. Instanser som kun berørte enkeltpersoner på grunn av vedkommendes stilling (f. eks. prosteretten), omtales ikke. I tillegg til domstolene drøftes lagrettemennene, prokuratorerne, og kongens posisjon særskilt. Det er hovedsakelig lovmateriale og forskningslitteratur som ligger til grunn for redegjørelsen. Deler av kapitlet bygger også på primærkilder som er omtalt i oppgavens første del, og på skattemateriale nærmere omtalt i note nedenfor. Statistisk empiri fra et vilkårlig valgt år, 1684, er ment som illustrerende eksempler. Der ikke annet er nevnt, gir de et bilde som virker rimelig for perioden i sin helhet.

KAP. 2.1 INNLEDNING

For å belyse rettsvesents organisasjon kan det være nyttig å se på flere forhold, eller nivåer, angående rettsapparatets oppbygning. Vi kan snakke om et instansnivå, hvor den enkelte domstol og dennes funksjon, eller arbeidsområde, belyses. Dernest kan vi sikte oss inn på personnivå, for å se nærmere på embeter og hvem som betjener disse. Endelig kan man utdype et saksnivå, hvor behandlingen av ulike sakskategorier settes i fokus. Det vil da være fruktbart å analysere nøyere av hvilke instanser forskjellige typer saker faktisk ble behandlet, og hvor de ble avsluttet, uttrykt i kvantitative størrelser.

I forhold til denne undersøkelsen er de to første punktene særlig relevante som bakgrunnsinformasjon. Disse forholdene vil fokuseres i det følgende. I hvilke instanser kriminalsakene ble behandlet og fikk sin endelige avgjørelse, behandles i oppgavens femte og sjette del.

Som nevnt i Del 1 fikk Norge ny landslov midt i den perioden som undersøkes. For rettsvesenet, som var under kontinuerlig reorganisering fra 1590-åra, innebar Chr.5.s lov (NL) bare få forandringer. Rettsvesenets organisasjon i byene ble knapt berørt av den nye loven. Byenes domstoler forandret ikke organisasjonsform, men instansenes oppgaver ble justert.⁴⁴

Rettsvesenet, slik det ble utformet etter eneveldets innføring, ble i hovedsak stående uforandret frem til 1797.

---

⁴⁴ Se kap. 2.2

KAP. 2.2 RETTSHIERARKIET

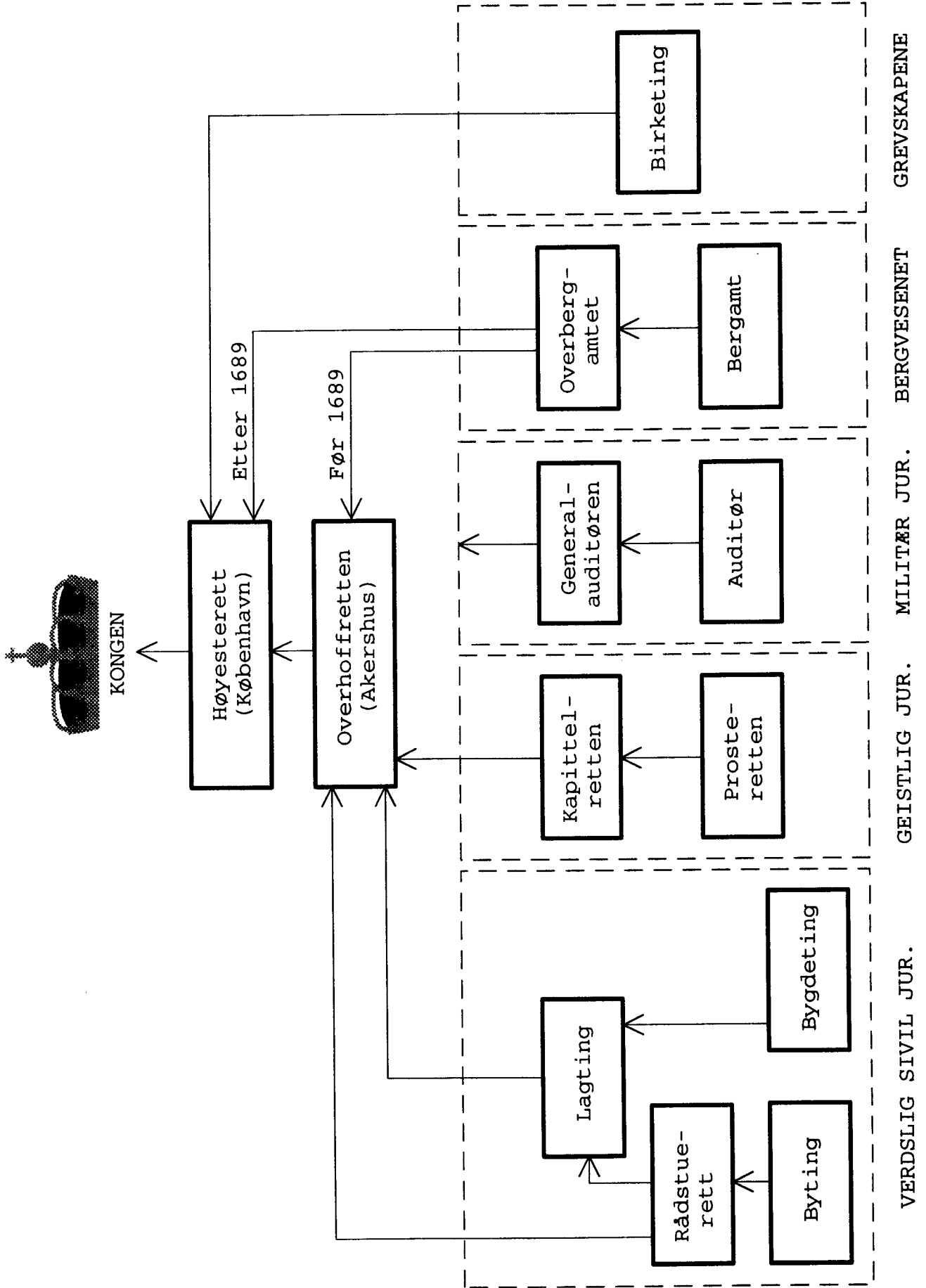
På 1600-tallet fikk Danmark-Norge et fast organisert hierarkisk rettssystem, med over- og underinstanser. Saker kunne ankes inn for en høyere domstol hvis noen av partene ikke var fornøyd med resultatet, slik man kan i dag. Den hierarkiske ordningen var lovfestet.⁴⁵ Så sent som på 1500-tallet var det uklart hvilke rettsinstanser som var over- og underordnede.⁴⁶ Ofte avgjorde tingets **autoritet** den saken. Velrenommerte menn, distriktets størrelse, rikdom eller kanskje strategisk plassering kunne gi tinget anseelse og autoritet. I dette brokete rettssystemet ble man helst dømt av likemenn - herredagene var i sin tid forebeholdt adelen. Rester av dette lå nedfelt i NL's bestemmelser om ulike rangpersoners verneting.⁴⁷

---

⁴⁵ Den hierarkiske ordningen uttrykkes eksplisitt i NL (1.6.8), der appellordningen fastlegges. Christian Bloch (1981, s.64) betegner dette som det endelige skritt i retning av en fast instansfølge i vår rettergang. Gjennomslaget for en fast hierarkisk oppbygget instansordning kom allerede i 1590, da lagrettemennene ble pålagt å avsi dom i alle saker på bygdingene. Tilsvarende forordning for byenes rådstueretter kom i 1607. (Næss -82, s. 141,142) Ress. inneholder flere artikler (2.6.7, 2.6.8) som forutsetter under- og overretter. I art. 2.6.15 brukes betegnelsene over- og underdommer. I art. 2.6.12 slås fast at til herredagen skulle stevnes kun landsdommers dommer (dansk landsting tilsvarte norsk lagting), med mindre saken angår adels ære eller liv. Forholdet mellom byting og rådstuerett er nedfelt i byprivilegiene 1662.

⁴⁶ R. Fladby, 1986, s. 187. K. Sprauten, 1992, s.290

⁴⁷ NL 1.2. Verneting var den enkeltes hjemting; dvs. der saker hvor vedkommende ble anklaget skulle behandles. Vitner behøvde bare å avgi forklaring på eget verneting.

FIGUR 1

AVSN. 2.2.1 DOMSTOLENE

Som det fremgår av fig. nr. 1, virket ulike rettsorganisasjoner side om side. Alle var bygget opp hierarkisk, og de fleste hadde OHR som øverste felles rettsinstans i Norge. Bergamtet kunne fra 1689 appellere direkte til HR i Kbh.⁴⁸ Det kunne også birketingene som var grevskapenes og baroniets domstoler.⁴⁹

Høyesterett i København var dobbeltmonarkiets øverste domstol, direkte underlagt kongen. HR dømte på vegne av kongen, men bare sjelden var han personlig til stede. Derimot ble saker dommerne ikke kunne enes om, gjerne presentert for kongen eller kanselliet.

Etter eneveldets innførelse fikk byene to underrettsinstanser, rådstuerett og byting, med bytinget som den laveste.

Rådstuerettsdommer i byen skulle, liksom bygdetingets dommer på landet, ankes inn for lagtinget. Noen større byer fikk ved privilegium rett til å appellere rådstuerettsdommer direkte til overhoffretten. Det var stiftsbyene som på denne måten fikk lagtingsrett. Kristiania-magistraten fikk lagtingsrett i 1670.

Utenom det verdslige sivile rettsapparatet var det to rettsinstanser som særlig kunne berøre byens innbyggere.

For det første var det kapittelretten, som dømte i hor- og ekteskapssakene.⁵⁰ Her satt stiftsbefalingsmannen og domkapitelet. Kirkens underrettsinstanser var forbeholdt kirkens (og skolens) folk.⁵¹

Derneft var de militæres domsmyndighet kjent for byens borgere. Ikke sjelden kom de militære i klammeri med sivile. Saken skulle prinsipielt føres i den anklagedes rettslige organer. Hvis begge parter ønsket å reise en sak, kunne den dermed havne i to ulike domstoler.⁵²

---

⁴⁸ Hva angår den militære jurisdiksjon, er forholdene ikke brakt på det rene.

⁴⁹ Om grevskapene, se Hist. leks. under "birk". Om Rosendalbaroniet se Torleif Hansen, 1991, s.40

⁵⁰ Hist. leks. "kirkeleg jurisdiksjon". NL (1.2.14) nevner bare ekteskapssaker. Det tilkom trolig kapittelretten å innvilge skilsmissemisjonen, men byens øvrighet å ilegge horstraff.

⁵¹ Fremstillingene ang. kirkens juridiske organisasjon spriker noe. Det er uten betydning i denne sammenheng. Bare kapittelretten har eventuell interesse. Om denne later det til å herske enighet.

En del saker ble avgjort i spesielt opprettede kommisjoner, regelmessig nedsatt av overordnede instanser. "Kongebrevene" inneholder en rekke befalinger om slike. Kommisjonene hadde vanligvis dømmende makt.

AVSN. 2.2.2 DOMSMYNDIGHET I LIV- OG ÆRESAKER. KOMPETANSEFOR HOLD MELLOM BYENS DOMSTOLER

Før 1688 hadde bytinget⁵³ dømmende makt i byens mindre saker.⁵⁴ I større saker var rådstueretten første instans. Ingen lov eller forordning forklarer forskjellen på store og små saker. Saker som berørte liv og ære⁵⁵, kunne åpenbart ikke ansees som "mindre". Ress. 2.3.15 bestemte at byfogden ikke måtte utstede æredom. De fleste straffesaker, men ikke alle, skulle ifølge disse prosessreglene ikke pådømmes i bytinget, men av rådstueretten som første instans.

De fleste saker ble behandlet i bytinget først, til tross for rettens manglende domsmyndighet. Byfogden fungerte til dels som forhørsdommer. Ingen lov krevde at liv- og æresaker måtte behandles av rådstueretten. Bytinget kunne derfor trolig frikjenne i slike saker, men altså ikke avsi fellende dom.

Etter NL skulle generelt alle saker først pådømmes på bytinget.⁵⁶ Unntakene fra den alminnelige vernetingsregelen, som er nevnt i første bog, cap.2, gjaldt helst personer av rang eller i bestemte stillinger. Bare i få tilfeller var unntakene saksbestemte. Det henvises da til andre rettsorganer, ikke til en høyere instans innenfor samme hierarki.⁵⁷

---

⁵² NL 1.2.15: saker kan også behandles der de fant sted, eller der gjeld skulle vært betalt. NL 1.2.20: utlending eller innenlands saksøker skal stå til rette for den saksøktes vernetings dersom han taper saken.

⁵³ I de fleste saker dømte byfogden alene. Se avsnitt om lagrette og om byfogden.

⁵⁴ Byprivilegiene 1662 §9.

⁵⁵ Begrepet livs- og æresak er tidstypisk terminologi og viser til strafferammene. M.a.o. når straffen innebar tap av liv og/eller ære.

⁵⁶ Om dette heter det i NL bare at "Byetings-Domme instævnis for Raadstueretten." (1.6.8). I art. 1.4.22 samme sted, er avsagt dom i hjemting (i dette tilfelle byting) en forutsetning for å stevne en sak inn for lagting eller rådstuerett.

⁵⁷ NL 1.2.5, NL 1.2.14

Som vi har sett, kunne byfogden før 1688 ikke avsi livs- eller æredom. Heller ikke etter den tid kunne byfogden avsi slik dom på egen hånd. Han måtte ha lagretten med seg som meddommere.⁵⁸

Lagrettemennenes funksjon som meddommere i spesielle saker var en rett de beholdt da de mistet den egentlige dommerfunksjonen tidlig på 1600-tallet.

Lagrettemennenes funksjon som meddommere var det lokale opphavet til senere lekdommere og juryinstitutt. Statsmakten ønsket medborgernes deltakelse i visse rettslige avgjørelser.

AVSN. 2.2.3 DOMSTOLENES GEOGRAFISKE MYNDIGHETSOMRÅDE

Bytinget i Kristiania var hjemting for alle byens innbyggere, som talte ca. 4000 personer.⁵⁹ De av byens borgere som var bosatt utenfor byen, kom i en dobbel posisjon. De kunne som Kristianiaborgere kreve saker mot dem behandlet i Kristiania, til tross for at de geografisk tilhørte en annen rettskrets. Til denne gruppen hørte både velstående handels- og trelastborgere med virksomhet f. eks. i Østfold, og forstadsbeboere med håndverksborgerskap. Det later til at i alle fall gjelds- og næringssaker mot slike personer ble reist for Kristiania-tinget.

I straffesaker kunne hjemtingsreglene fravikes. Misgjerninger kunne pådømmes hvor de hadde funnet sted, i det minste etter 1688.⁶⁰

Under rådstueretten i Kristiania lå to byting, noe som var ganske uvanlig. Det var ladestedet Bragernes som hadde eget byting, men for øvrig sorterte under Kristiania-magistraten. Så også i rettslig henseende. Rådstueretten i Kristiania ble derfor Bragernestingets appellinstans.

På den måten kom rådstueretten i Kristiania til å betjene en større befolkningsgruppe enn tilfellet var for bytinget. Det var for såvidt ingen uvanlig situasjon for en overrettsdomstol.⁶¹

---

⁵⁸ NL 1.7.1

⁵⁹ K. Sprauten, 1992, s.203

⁶⁰ NL 1.2.21

⁶¹ Det er uklart om RR skal regnes som over- eller underrett. Vanligvis regnes rådstuerettene som underretter, men i kraft av sin lagtingsrett var RR i stiftsbyene overrett. I det følgende vil RR allikevel kunne være omtalt som underrett sammen med BT. Som første instans i en rekke saker før 1688, var RR å betrakte som underrett.

KAP. 2.3. BYTINGET

I dette kapitlet belyses bytinget og byfogdembetet. Dessuten presenteres de personer som besatt embetet i den aktuelle perioden. Lagrettemennene behandles i eget kapittel fordi de også virket i andre sammenhenger enn på bytinget.

AVSN. 2.3.1. TINGET

Bytinget bestod av byfogden og en gruppe lagrettemenn. På bytinget i Kristiania var seks lagrettemenn det vanlige i første del av undersøkelsesperioden. Slik var det nok frem til NL ble gjort gjeldende.⁶² NL bestemte at 8 lagrettemenn skulle delta på tinget. I begynnelsen av 90-årene møtte opptil 9 lagrettemenn på Kristiania byting.

I følge Ress. var byfogden forpliktet til å holde offentlig byting; dørene skulle være åpne og publikum ha adgang. Videre het det at det ikke skulle holdes ting på helligdager, men utsettes hvis ting- og helligdag falt sammen. Som nevnt i avsnitt 1.2.2. inneholdt Ress. også begrensninger på byfogdens domsmyndighet.

I NL er loven utvidet og gir mer detaljerte retningslinjer.⁶³ Bl. a. skulle bytinget, i følge NL, holdes en gang om uken på en fast dag. Almuen var ikke pliktig til å møte uten særskilt innkalling. Rekkefølgen for sakenes behandling ble lovbestemt.⁶⁴

Bytinget ble avholdt fortrinnsvis om torsdagene. I 1684 holdt byfogden ting 41 ganger, hvorav 32 på torsdager.

---

⁶² Gjennomsyn i bytingsprotokollene 1685 og -86 viser også seks lagrettemenn de fleste møtedagene. Byprivilegiene 1662 ser ikke ut til å ha fastsatt antall lagrettemenn (jmf. Hist. leks. og Kr. Bloch 1981).

⁶³ NL 1.3.

⁶⁴ Rekkefølgen skulle se slik ut: 1) Kgl. forordninger etc., 2) tinglysninger etc., 3) Kongens saker; dvs straffesaker som kunne påføre kongen inntekter (bøter) eller utgifter (i forbindelse med straff), 4) Andres saker; dvs tvistemål. Det går imidlertid ikke helt klart frem av loven om dette gjaldt alle domstoler eller bare bygdeting og evt. lagting.

Sakene på Kristiania byting ble ikke konsekvent behandlet i denne rekkefølgen, hverken før eller etter 1687. (Eksempel 27/7 1693.)

I 1684 behandlet bytinget gjennomsnittlig 5.5 saker pr. møte, men antall behandlede saker varierte sterkt. Høyeste registrerte antall saker dette året var 22, men enkelte ganger ble tinget satt for å behandle bare én sak. Bytinget kunne heves uten å ha behandlet en eneste sak. Det skjedde av og til at ingen saker kunne behandles fordi de impliserte parter ikke møtte.

Fremmøtet på bytinget var ganske godt; på 34 av de 41 møtedagene i 1684 møtte byfogden og 6 "borgere och laugrettesmend". Én gang møtte "komiteret" byfogd, Mads Trügelsen, i stedet for Christen Christensen. Andre år kunne dette skje oftere. Rådmann Nils Bertelsen fikk en del klager på de dommer han hadde avsagt som komiteret byfogd i 1678. Han hadde tilsynelatende innehatt embetet over noen tid, og han kom også siden til å betjene embetet.

I tillegg til dømmende funksjoner, var bytinget stedet for tinglysninger og kunngjøringer, f.eks. i forbindelse med skifter. Åstedssaker kaltes det når retten møttes der konflikten var lokalisert. (I noen fogderier ble åstedssakene ført i egne ekstrarettsspr.) Åstedsrett var vanlig i forbindelse med eiendomstvister. Ifølge Kristianias bytingsprotokoller ble få saker behandlet utenfor rådstuen. Det forekom at rettslige avhør ble foretatt hos slutteren (fangevokteren). Skiftesaker kunne også foretas på åstedet.

AVSN. 2.3.2. BYFOGDEN

Byfogden hadde mange funksjoner, både administrative og rettslige. I tillegg til å være dommer, hadde byfogden eksekverende myndighet. Det var altså han som satte alle dommer vedrørende byens borgere ut i livet. Byfogden hadde også hånd om tinglysninger og lokale kunngjøringer. Dessuten hadde han ansvar for ro og orden i byen, eller tilsyn med handel og vandel, som det gjerne het. Av ikke-rettslige funksjoner er kanskje innkrevingen av kongens skatter den viktigste, men også tilsyn med lavere tjenestemenn kan nevnes.⁶⁵

---

⁶⁵ Kr. Bloch, 1981, s. 62

Byfogden ble tilsatt ved kgl. bevilling, og stillingen ble besatt av velhavende menn. I perioden 1679-1693 hadde Kristiania to byfogder. Christen Christensen fikk stillingen i 1657, og besatt den til sin død i 1686.⁶⁶ Han var blant byens rikeste. I 1684 ble han i forbindelse med kop- og quegskatten liknet i 2. klasse med 10 rdl.⁶⁷ Dette var et pent beløp i klasse 2, hvor skatten gjerne lå mellom 5 og 12 rdl. I tillegg til byfogdbestillingen var han også stempelpapirforvalter. Det ga ham en ekstra inntekt på 200 rdlr årlig.

Det ledige embetet ble besatt av Adam Bark, som ble i stillingen inntil han døde i 1705. Også han må ha vært velhavende. I sitt andre ekteskap (1695) ble han viet til datteren på Bærums Jernverk, Anna Krefthing.

At byfogdene var bemidlede menn, stemmer godt med den fremstillingen Jens Ulf Jørgensen gir av embetet:

"...fogden skulle være vederhæftig. Han måtte i givet fald kunne stå økonomisk inde for en uriktig afsagt dom."⁶⁸

Et brev fra Hans Selmer, datert København april 1685,⁶⁹ viser at det har vært strid om embetet. Det fremgår at Selmer hadde betjent byfogd Christen Christensens embete mens denne satt i arrest. Etter at Chr. Christensen kom tilbake til stillingen, ble han utnevnt til rådmann.⁷⁰

---

⁶⁶ S.M. Omre, 1982, s.115

⁶⁷ Av 4 klasser var 2. den nest høyeste. I klasse 1 ble liknet kun 7 huster, i kl. 2 26. Hovedtyngden av byens liknede borgere befinner seg i klasse 3 og 4. Borgerne var inndelt i skatteklasser etter rang og tittel, nøye beskrevet i årlige Kgl. skatteforordninger. Der er selvfølgelig en viss korrelasjon mellom rang/tittel og generell formue/økonomisk velstand. Husstanden betalte skatt etter antall hoder (dvs. familiemedlemmer og tjenestefolk) og antall kveg (dvs hester, med ulike satser for arbeidshester og kjørehester, og kuer) Jo høyere i rang og klasse, jo høyere skatt pr. hode og kveg. Beløpene avspeiler altså hvor mange tjenestefolk og dyr husstanden hadde og hvor stor familien var. Familiemedlemmene utgjør her en misvisende faktor, i det de trekker likningssummen opp, uten nødvendigvis å avspeile større velstand. Sett i sammenheng gir skatteklasse og -beløp en god indikasjon på levestandard og sosial tilhørighet.

⁶⁸ J.U Jørgensen, 1989, s.75

⁶⁹ Norske innlegg, RA

⁷⁰ RRs prt. 1685 er ikke bevart, og det lar seg derfor ikke gjøre å bringe på det rene om han fungerte som rådmann. Stein Omre hevder at han fikk borgermesters rang og tittel allerede i 1682, men at han ikke kan sees å ha møtt som borgermester senere.

Selmer søker derfor om permanent bestalling på embetet. En bestalling han etter det vi vet ikke fikk. Det mest interessante i dette brevet får vi imidlertid ikke vite; nemlig hvorfor byfogden satt i arrest - og siden fikk oppreisning. Det kunne kanskje sagt noe om krav til embetsmenns lovlydighet; et relevant aspekt i forhold til denne oppgaven. Emnet tør være emne for selvstendig forskning.

AVSN. 2.3.3 UNDERFOGDEN

Bragernes og Kristiania hadde hver sin underfogd, underordnet de respektive byfogder. Underfogden var en lavere tjenestemann, tilsatt av magistraten.

I rettspleien hadde underfogden en særlig stilling. Han fungerte som aktor i saker med offentlig påtale. Hvilken myndighet han hadde når det gjaldt påtalemakten, vites ikke. Som underordnet tjenestemann er det rimelig å anta at han ikke kunne reise tiltale, på kongens vegne, uten tillatelse. Hans innflytelse skal allikevel ikke undervurderes. Det var han som forberedte de offentlige sakene for rettslig behandling. Forarbeidet hadde naturligvis betydning for sakens utfall.

Underfogden i Kristiania 1684 het Laurids Christensen. Han bodde i i vestre kvarter, og betalte 10rdl 2 mk i byskatt 1684. Det vil si at også denne tjenestemannen var en velstående herre.⁷¹

KAP. 2.4 LAGRETTEMENNENE

Dette kapitlet belyser først lagrettens funksjon i rettsvesenet. Dernest drøftes lagrettemennenes sosiale og økonomiske status.

AVSN. 2.4.1 LAGRETTE SOM MEDDOMMERE OG BISITTERE

---

⁷¹ Kontribusjonsregskaper i rentekammeret, (RA) byskattmannntall Kristiania 1684

Lagrettemennene hadde først og fremst sitt virke på bytinget. I de fleste saker var de bisittere. Det vil si at de var (autoriserte) rettsvitner. I generelle fremstillinger omtales de som sådanne.⁷² NL 1.7.1 bestemte at lagretten var meddommere i odels- og eiendomssaker, samt livs- og æresaker.

Fra tidligere hadde lagretten, eller lagrettemennene, en tilsvarende funksjon idet tolv lagrettemenn skulle oppnevnes til å dømme sammen med lagmannen i store saker. Store saker var de som angikk liv eller lemlestelse "og slige store reffselse".⁷³

Ress. omtaler lagrettesmennene som rettsvitner,⁷⁴ men inneholder ingen spesifikke bestemmelser om deres deltakelse som meddommere. I følge Ress. 2.6.14 skulle liv- og æresaker ikke dømmes av herreds-, birke- eller byfogder, men av landstinget. I Norge het landstinget lagting, men også her var lagrettemennene nærmest redusert til rettsvitner. Det gjaldt dog ikke i de store sakene (jmf. over). C4 var i hovedsak fremdeles gjeldende lov etter eneveldets innføring.

Etter hvert som rettsvesenet utviklet seg, og mange byer fikk to lokale domstoler, måtte rimeligvis lagretten fungere som meddommere i den instans hvor liv- og æresaker kunne pådømmes.

Før NL ser vi derfor med jevne mellomrom at lagretten møtte på rådstueretten i Kristiania i forbindelse med liv- og æresaker. etter den tid ville de normalt ha gjort jobben på bytinget. På rådstuen ser det ut til å ha vært innkalt flere lagrettemenn av gangen enn på bytinget.

Å være "laugrettemand" var et ærefullt oppdrag. Siden utnevnelsen i tillegg bragte magistraten inntekter,⁷⁵ var det langt flere lagrettemenn enn behovet skulle tilsi. Byfogden utnevnte lagrettemennene. Deretter skulle de avlegge ed for magistraten (øvriheten).⁷⁶ De

---

⁷² H.M. Fiskaa, 1980, s. 22. Kr. Bloch, 1981, s. 61.

⁷³ C4 1.4

⁷⁴ Ress. 3.20

⁷⁵ K. Sprauten, 1992, s.290

⁷⁶ NL 1.7.4. Lagrettemenn skulle etter loven (C4) avlegge ed siden middelalder. Trolig ble den ed som står beskrevet i C4 fremdeles brukt etter eneveldets innføring, selv om lagrettemennenes stilling forøvrig var forandret. I NL er eden annen, som bl.a. tar hensyn til at lagrettemenne da var bisittere i mange saker. NB de nevnte lovehenvisninger omhandler lag-

kunne da fungere som domsmenn og rettsvitner.⁷⁷ I følge NL skulle 8 menn utnevnes hvert år, og vervene skulle gå på omgang "...saa at de, som have tjent et Aar, ikke skulle tiene igjen, førend...".⁷⁸ De åtte skulle altså virke som lagrettemenn i et år, og så skulle det gå noen år før det ble deres tur igjen.

Lovgiverens intensjon var kanskje å bøte på praksisen fra før 1688, som innebar stadige utskiftninger i lagrettegruppen på tinget. Om tittelen var attraktiv, må plikten til å møte på tinget ha vært mindre forlokkende. Vi kan regne at 108 lagrettemenn møtte på bytinget i Kristiania i 1684. Det vil si at i gjennomsnitt møtte hver mann 2 ganger dette året.⁷⁹ Noen møtte ganske ofte, mange møtte bare en enkelt gang. Svært få møtte mer enn 10 ganger. I de første årene på 90-tallet er det færre lagrettemenn i funksjon, og de møter gjennomsnittlig oftere. Noen helt stabil lagrettegruppe ser det allikevel ikke ut til å ha vært.

AVSN. 2.4.2 LAGRETTEMENNENES SOSIALE TILHØRIGHET

Lagrettemennene kom i hovedsak fra borgernes mellomsjikt. Solide borgere, gjerne med en tjenestepige, men ikke blant byens fornemste. NL presiserte at de "uden Forskel på Borgere .... tilnævnis..." Av de 108 lagrettemennene i 1684, har jeg funnet igjen 63 i samme års kop- og quegskatliste.⁸⁰ Av disse finnes ingen i skatteklasse 1, muligens 2 i klasse 2, minst 11 (maks. 17) i klasse 3, og minst 46 (maks. 52) i skatteklasse 4. Det må understrekes at en god del av identifikasjonene i dette skattemanntallet er usikre.⁸¹ Tendensen er allikevel klar: Flest lagrettemenn finnes i skatteklasse 4, som var den laveste skatteklassen.

---

rettemenn uten hensyn til hvilken instans de betjente.

⁷⁷ Hist. leks. s. 188, NL 1.7.4, 1.7.5.

⁷⁸ NL 1.7.4

⁷⁹ Tallene er usikre, fordi samme person kan opptre med forskjellig navn. Flere personer kan ha samme navn; vi vet ikke om f. eks. Peder Jørgensen og Peder Jørgensen skomager var én og samme person. Antall personer er beregnet med romslighet. Det reelle antallet kan være noe lavere. I så fall vil oppmøtegjennomsnittet ligge noe høyere. Bemerk også at lagretten ikke alltid var fulltallig.

⁸⁰ Om denne; se fotnote i avsnitt 2.3.2

⁸¹ Skattemanntallet inneholder flere personer med samme navn. Overraskende er det at

KAP. 2.5 RÅDSTUERETTEN

Dette kapitlet vies kort magistratens funksjoner som byens øvrighet. Dernest drøftes denne embetsgruppens sosiale status. Siste avsnitt omhandler rådmennenes stilling som dommere i rådstueretten, og denne domstolens organisasjon. De fleste personalopplysninger angående magistraten er hentet fra Stein-Morten Omres hovedoppgave "Christianias sivile embedsstand i etableringsfasen ca. 1645 til ca. 1700" (UiO h-82). Det er tilfelle der henvisninger er utelatt.

AVSN. 2.5.1 MAGISTRATEN

Borgermestre og rådmenn utgjorde til sammen magistraten. De fylte i hovedsak den rollen det tidligere byrådet hadde, men skilte seg fra det middelalderlige byrådet ved at magistratens medlemmer var kongelige embetsmenn. Rådmennene var ikke borgerskapets egne representanter. Byenes lokale selvstyre var med dette betydelig innskrenket.

Antall borgermestre og rådmenn varierte fra tid til annen og fra sted til sted. Kristiania hadde inntil seks rådmenn i undersøkelsens første periode (1678-84), mens de var redusert til to i 1690-årene.⁸² Gjennom hele undersøkelsesperioden hadde byen både president og borgermester. Borgermesteren bar vanligvis også tittelen vice-president. Presidenten kunne betraktes som den første av to borgermestre.⁸³

Magistratens myndighetsområde var stort. Liksom byfogdens funksjoner var også magistratens funksjoner av både dømmende og administrativ art. Til de administrative

---

enkelte lett gjenkjennelige navn ikke er registrert i dette manntallet.

⁸² To rådmenn fra 1686 ifølge E. Bull (1827), s.298.

⁸³ Hist. leks. s. 218

oppgavene henlå statlig såvel som lokal - eller "kommunal" - forvaltning. Oppebørsel av byskattene lå under magistratens ansvarsområde. Det gjorde også forsyningene til garnisonsbyene. Magistraten tilsatte byens tjenestemenn så som vektere, bedemenn, nattmenn, stadsmusikanter, organister, kennere, underfogder og vaktmestere. Magistraten bevilget borgerskap, fastsatte dagligvarepriser, satte mål og vekt, og kontrollerte håndverksnæringene. Magistratens medlemmer satt også i en rekke kommisjoner så som skoleinspeksjonen og fattigkommisjonen.⁸⁴ Dessuten satt enkelte magistratsmedlemmer i ulike særdomstoler.⁸⁵

AVSN. 2.5.2 EMBETSINNEHAVERNE

Tre presidenter virket i Kristiania i den aktuelle perioden. I kronologisk orden var det Christian Stockflet (1668-80), Laurits Jacobsen (1680-86) og Hans Hansen Must (1686-1700). Christian Stockflet ser, som den eneste, ikke ut til å ha erfaring som rådmann - i hvert fall ikke i Kristiania - før han ble utnevnt til president.

Ser vi på borgermestrene, blir bildet litt mindre ryddig. I perioder ser byen ut til å ha hatt to borgermestere i tillegg til til presidenten. I 1682 skal Jens Alexandersen Hoppener og Frederik Bræmer begge ha innehatt embetet. I samme års rettsprotokoll opptrer bare Frederik Bræmer som borgermester. To borgermestere møtte, så vidt vites, aldri samtidig.

Ifølge Omre satt i denne undersøkelsesperioden seks borgermestere; foruten Frederik Bræmer (1664-82) og Jens Alexandersen Hoppener (1681-84) også Christen Christensen (1682-), Hans Hansen Must (1685-86), Johan Pedersen Bergman (1685-1701/04) og Hans Carstensen (1688-). Av disse hadde bare Bræmer og Bergman vært rådmenn i Kristiania før de tiltrådte stillingen som borgermester. Flere hadde allikevel tilknytning til tilsvarende embeter. J.A. Hoppener var tidligere rådmann i Fredrikstad. Hans Hansen Must var sønn av byfogd og rådmann i Korsør. Christen Christensen var også byfogd. Hans Carstensen var sønn av en

---

⁸⁴ Hist. leks. s. 219

⁸⁵ A. Kiil 1987, s.125. Se også avsnitt 2.2.1 ang. rettskommisjoner.

sorenskriver. Christian Stockflet skiller seg ut ved å være særdeles velutdannet, og ved å ha innehatt høye stillinger i statsforvaltningen gjennom hele sin karriere.

Selv om det ikke var automatikk i avansementene innen magistraten, var der i alle tilfelle ikke vanntette skott mellom menige rådmenn og magistratens ledelse.⁸⁶ Både yrkesmessig og sosialt sett utgjorde magistratsmedlemmene en enhet. Stillingen som president eller borgermester ga prestisje, og sansynligvis høyere lønn, men ikke vesentlig mere makt. Magistraten var et kollegialt sammensatt organ, hvor medlemmene i prinsippet hadde lik sigelse.

Antallet rådmenn som virket i den aktuelle perioden, tyder også på noen grad av utskiftning av magistratspersoner, selv om de kongelige embetsmennene var tilsatt på livstid.⁸⁷ Kristiania-magistraten hadde etter eneveldets innføring maksimalt seks rådmenn. 14 menn besatt embetet i løpet av en 15-års periode.

Flere magistratsmedlemmer hadde også andre stillinger innen lokal og statlig forvaltning. Rådmann Christen Hansen Smidt var for eksempel også slottsfogd, og dessuten fogd i Aker og Follo. Borgermester Frederik Bræmer var også tollar.

Om magistratsmedlemmenes sosiale status skriver Omre:

"Vi har midlertid sett, ..., at de (borgermestrene og rådmenn) på flere områder skilte seg ut fra de øvrige sivile embedsmenn i Christiania. De var etter 1660 i sterkere grad norske enn de øvrige, de var i større grad engasjert i sagbruksdrift, skipsfart og hadde også mer jordegods enn de andre sivile embedsmenn i byen. Spørsmålet man kan stille, er om borgermestrene og rådmennene egentlig var borgere som bare hadde embeder som bibeskeftigelse, ..." ⁸⁸

---

⁸⁶ Den rotasjonsordning som Ress. foreskrev (Ress. 2.3.1) var ikke i samsvar med praksis i 1670- 80- og 90-årene. Hverken borgermester eller president ble skiftet ut årlig. A.M. Tretvik, 1983, s. 15, går ut fra at rådmennene på 1700-tallet var rangert etter tid i embetet, etter et reskript 1699. Derimot var presidenten, i det materialet hun undersøkte, ikke nødvendigvis den som hadde sittet lengst i magistraten.

⁸⁷ Det er ikke klart om magistratsmedlemmene fremdeles etter eneveldets innføring var tiltenkt embetet på livstid. Det var praksis tidligere i samme århundre. (A. Kiil -87, s. 122) NL 3.4.2 bestemte at ingen skulle fratse sin øvrighetsbestilling uten særlig kongelig bevilgning. Embetene var dermed ikke tidsbegrensede.

⁸⁸ S.M. Omre 1982, s.68

En nærmere gjennomgang av de enkelte magistratspersoners økonomiske og sosiale stilling viser at ingen av dem var håndverksborgere. To rådmenn, Peder Nielsen Leuch og Peder Pedersen Møller, var opprinnelig skreddersvenner. De arbeidet sammen med småhandel, og slo seg tidlig opp til å bli handelsborgere i Kristiania. Peder Nielsen Leuch handlet med trelast, korn, jern, salt og tobakk. Peder Pedersen Møller drev særlig trelast eksport. Han skipet betydelig mer enn han selv saget. Disse to karene var et av tidens trolig få eksempler på "self-made men".

Samtlige magistratsmedlemmer var velhavende, og tilhørte et i stor grad jordeiende handelsborgerskap. De aller fleste var aktive innefor trelastproduksjon og -handel. Mange investerte i skipsandeler.

Som et slags kuriøst unntak kan nevnes rådmann Laurits Jacobsen. Også han drev en betydelig trelastforretning, og han eide store eiendommer omkring Drammen. Han drev et salg og kjøp av jordegods som minner om moderne spekulasjon. Han ble sannsynligvis holdt for å være en rik mann. Det viste seg imidlertid etter hans bortgang at han slett ikke var formuende.

Om alle magistratmedlemmene var drevne handelsmenn innen de fikk embetet, eller om embetet ga særlige muligheter for slik virksomhet, er ikke helt klart. De fleste ser ut til å ha hatt familiemessig tilknytning til virksomhet og formue. Mange øket sine eiendommer ved giftermål. Magistratsmedlemmene var knyttet til hverandre, til storborgerskapet og til andre embetsfamilier med slektskapsbånd.

Magistratsmedlemmene var en del av byens elite, hva enten den sosiale status var fersk eller ikke. De representerte både ved sin velhavenhet og ved sin profesjon en begrenset del av byens borgerskap.

Steinar Supphellen refererer til et reskript fra 1741 som uttrykker stiftamtmann Rappes refleksjoner om rådmenn:

"han meinte at når eit magistratsembete var ledig, måtte det fyllest med ein av dei fornemste, beste og fornuftigaste borgarane. Det ville tena byen og kongen, sidan dei som hadde budd i byen kjende den betre enn eventuelle framande. Dessutan galdt det å forebyggja den eigennyttan som ein måtte ottast ville gjera seg sterkt gjeldande dersom magistratspersonane kom frå slike kår at dei ikkje

hadde anna å leva av enn det embetet gav, inntekter som "overalt ikkun skal være ringe".⁸⁹

Fredrik Bræmer søkte i forbindelse med tronskiftet i 1670 om å få beholde tollerebetet, fordi dette var mer innbringende enn borgermesterstillingen. Stillingen som borgermester krevde meget arbeid men ga små inntekter hevdet han.⁹⁰

Byens øvrighet hadde altså, tross sin avhengighet av den kongelige statsmakt, en selvstendig maktbasis. Trolig har statsmakten trukket veksler på den autoritet de lokale embetsmenn derved hadde i sitt embetsdistrikt. Det ser ut til å ha vært nødvendig med en solid økonomi både for å bli tildelt og kunne besitte vervet som magistratsmedlem.

AVSN. 2.5.3 RÅDSTUERETTEN

Lover og forordninger inneholdt langt færre retningslinjer for rådstuerettens virksomhet enn det var tilfellet for by-, bygde- og lagting. Behovet var kanskje heller ikke så stort. Reglene for de andre instansene ble tillempet forholdene rådstuerett skulle fungere under.

Samtlige magistratsmedlemmer utgjorde fulltallig rådstuerett. Rådstueretten ble, liksom bytinget, holdt omtrent én gang i uken på rådhuset. Tirsdag var rådstuerettsdag. I 1684 ble det avholdt 36 rådstuerettsmøter, det siste riktignok uten egentlige rettsforhandlinger. 8 ganger ble rådstueretten holdt på andre ukedager.

At retten, det gjelder også bytinget, ble satt såvidt ofte betød at befolkningen kunne føle tryggheten ved å ha "loven og retten" tilgjengelig. Det innbar også at anklagedes ventetid til dom falt kunne forkortes. Denne realiteten stod i skarp kontrast til de rettslige forholdene utover i landet, hvor underrettene bare ble satt noen ganger i året. Overrettene møtte enda sjeldnere. I forhold til tvistemål innbyggerne mellom må de hyppige rettsmøtene også ha gjort det mer aktuelt å løse uoverensstemmelsene ad rettslig vei.

---

⁸⁹ S. Supphellen, 1992, s. 138

⁹⁰ S.M. Omre 1982, s.68

Rådstueretten var, liksom OHR og høyesterett, en kollegial domstol. Rådmennene, president og borgermestrene utgjorde et kollegium som sammen dømte i sakene som ble forelagt domstolen.

Retten måtte ikke være fulltallig for å kunne avsi dom. På åtti-tallet var retten relativt sjelden fulltallig. Ned til to rådmenn var vanlig. I 1684 avsa rådstueretten kjennelse to ganger uten at president eller visepresident var til stede. I åtti-årene ser presidenten sjelden ut til å ha møtt i retten.

Ettersom både by- og lagting skulle holdes offentlig,⁹¹ er det rimelig å anta at også rådstueretten var åpen for publikum.

KAP. 2.6 PROKURATORENE

Ved alle domstolene pliktet partene, eller noen på deres vegne, å møte personlig. Uteblivelse skulle etter loven bøtelegges.⁹²

I prinsippet kunne man la seg representere av hvem som helst. Forutsetningen var at den som møtte vær ærlig - det var det motsatte av å være æreløs - og uberyktet.⁹³ Dessuten skulle vedkommende ha fullmakt fra den han representerte.

Oftest møtte slektninger eller andre nærstående personer i retten. Men det utviklet seg også en profesjonell sakførergruppe, prokuratorne.

Myndighetene forsøkte i løpet av 1600-tallet å regulere denne virksomheten, som øvrigheten så på som utidig innblanding i rettspleien. Det ble hevdet at prokuratorne trakk sakene i langdrag fordi det ga dem økt fortjeneste.⁹⁴

Ress. inneholder således et kapittel "Om procuratorer".⁹⁵ I korte trekk het det at prokuratorne skulle tilsettes av øvrigheten, som også kunne avskjedige dem hvis de ikke utførte

---

⁹¹ NL 1.3.1 og 1.3.7

⁹² Om stevne og forfald se Kap. 3.6

⁹³ Om ærebegrepet se avsn.4.5.8 og 5.5.1

⁹⁴ Kr. Bloch, 1981, s. 72

⁹⁵ Ress. 2.16.1-14

arbeidet på en, etter øvrighetens syn, anstendig måte. De skulle etter instruks fra magistraten ta gratis oppdrag for fattige, men ellers ha en liten lønn fra byen. Hovedinntekten var honorar fra klientene. De fikk forbud mot å produsere usaklige og lange innlegg og stevninger. Det ble slått fast at ingen var pliktig til å benytte prokurator, men kunne fritt sende "hvo hannem lyster". Dog måtte vedkommende taes i ed for den enkelte sak, og øvrigheten forbeholdt seg retten til å unnlate dette. Til gjengjeld forpliktet den seg til å "skaffe enhver verge forsvar oc fuldmectige".⁹⁶

Innholdet i NL 1.9.8-16 tilsvarte i hovedsak den tidligere lovgivningen. Ifølge NL tillates prokurator ikke brukt på landsbygda.

Prokuratorvirksomheten på 1600-tallet må betraktes som et byfenomen. Den representerte en vesentlig forskjell mellom rettergangen i by og land.

I rettsprotokollen er det ikke lett å skille ut utnevnte prokuratorer fra private initiativtagere. Blant personene som møter på vegne av andre, er det en rekke navn som går igjen ofte. De må ha hatt virksomheten som levebrød. Bare noen få av dem omtales som "stadsprokurator". Byen hadde flere stadsprokuratorer samtidig.

KAP. 2.7 KONGENS ROLLE I RETTSFORVALTNINGEN

Kongeloven av 1665 lovfestet den eneveldige kongens uinnskrenkede makt. § 2 og 3 lød:

II. Danmarckes og Norges EenevoldsArffveKonge skal være herefter og aff alle undersätterne holdes og agtes for det ypperste og høyeste hoffved her paa Jorden offver alle Menniskelige Lowe, og der ingen anden hoffved og dommere kiender offver sig enten i Geistlige eller Verdslige Sager uden Gud allene.

III. Skall derfor ochsaa Kongen allene haffve høyeste Magt og Myndighed til at gjøre Lowe og forordninger effter sin eygen gode Villie og velbehag, at forklare, forandre, formeere, formindske, ja og slet at oppheffve forrige aff hannem sielff

---

⁹⁶ Ress. 2.16.5

eller aff hans Forfædre udgifne Lowe (denne KongeLow allene undertagen, huilchen saasom Kongedømmets rette Grund og GrundvoldsLow jo endeligen faar at bliffve uforanderlig og uryggelig), saa og at undertage huad og huem hand lyster udaff Lowens allmindelige befalning.

Den eneveldige kongen var med dette rettsvesenets høyeste myndighet. Kongen kunne på alle stadier i en rettslig behandling gripe inn med direktiver om videre rettergang eller benådninger. En rekke "kongebrev" vitner om at så skjedde.

Det er alminnelig antatt at de danske konger flittig deltok i rettspleien før eneveldets tid, men at interessen deretter var dalende.⁹⁷ J.Chr.V. Johannesen viser at kongens personlige interesse og deltakelse i rettsstellet avtok allerede før innføringen av eneveldet.⁹⁸ Det er med dette først og fremst tenkt på kongens personlige deltagelse under høyesteretts (og det tidligere rettertingets) sesjoner.

Med eneveldet ble regjeringsutøvelsen fordelt på ulike embeter. Embetsmenn i sentraladministrasjonen ivaretok avgrensede oppgaver, og kom til å danne ekspertise på sine repektive arbeidsfelt. Statsapparatet ble byråkratisert. Kongen overlot derved også rettspleien til, etter hvert profesjonelle, medarbeidere.

Ved hvilke anledninger kongen opptrådte personlig, og når han lot seg representere av sitt embetsverk, får henstå i denne forbindelse. Bare i forhold til høyesteretts virke vil det bli drøftet nedenfor. Fordi høyesterett dømte på kongens vegne, er det av interesse om han selv deltok i avgjørelsesprosessen.

At rettsutøvelsen gradvis ble løsrevet fra kongens innflytelse, fikk med tiden også et ideologisk formulert fundament. Da Montesquieus maktfordelingslære vant utbredelse på 1700-tallet, satte tankene om å skille lovgivende og dømmende myndighet sitt preg også på eneveldets rettsforvaltning. Rettspleien skulle ivaretas av uavhengige dommere, ikke av fyrsten selv. Til syvende og sist betød det at de dømmende organer rev seg løs fra regjeringens direkte innflytelse. I løpet av 1700-tallets siste halvdel ble det overordnede prinsipp i praktisk rettspleie

---

⁹⁷ Svend Ellehøj, 1983, drøfter hvorfor kongeloven ikke uttrykkelig gjør rede for kongens plass i høyesterett, og høyesterett som rikets øverste domstol. Han antar at noe av årsaken kan ligge i at kongens deltakelse og avgjørende myndighet i rikets øverste domstol ikke var noe nytt.

⁹⁸ D.Tamm/J.Chr.V. Johansen, 1992, s.75/76

at høyesterettsdommer var endelige, og ikke skulle kunne overprøves av kongen.⁹⁹ Unntatt fra regelen var kravet om at dødsdommer, på det tidspunktet, skulle sanksjoneres av kongen.¹⁰⁰

I perioden mellom 1660 og 1700 var kongens deltakelse i rettsstellet imidlertid betydelig, selv om han ikke personlig presederte i høyesterett. Det finnes eksempler fra hele perioden på at kongen forlangte tilfeldige saker til kongelig resolusjon.

Det hendte ikke sjelden at han tok seg god tid, ofte for å rådføre seg med andre i eller utenfor sentralforvaltningen.¹⁰¹ En høyesterettsinstruks fra 1670 bestemte at viktige saker og saker som oppnådde stemmelikhet i høyesterett, skulle forelegges kongen til resolusjon. I 1689 ble det ved en ordre til høyesterett i tillegg bestemt at det i alle saker vedrørende kongens "...indkomst, gods og eiendom, skulle ske relation, før dommen blev fældet."¹⁰² Kongens, og regjeringens, innflytelse på høyesteretts avgjørelser var i forveien stor ved den nære forbindelse mellom høyesterett og andre deler av statsstyrelsen.¹⁰³

---

⁹⁹ G. Nørregaard. 1961, s.314-315

¹⁰⁰ På 1600-tallet gjaldt ingen generell regel om sanksjon av dødsdommer.

¹⁰¹ S. Ellehøj, 1961, s.278

¹⁰² *Ibd.* s.275

¹⁰³ Om høyesteretts betydning for avgjørelsene i lavere instanser, se også avsnitt om appellsystemet, Kap. 3.10

Kongens mulighet til å gripe direkte inn i rettergangen på et lavere nivå må fremheves. Den praksis som dermed knyttet seg til supplikkinstitusjonen skiller eneveldets rettssystem fra dagens på avgjørende måte.¹⁰⁴

Til slutt skal et reskript 31/3 1688 om "dubiøse livsager" nevnes.¹⁰⁵ Den sier mye om kongens rolle i rettsvesenet. Sentralmyndighetene uttrykte i forbindelse med en fosterdrapssak, at kongen ikke var tilfreds med at en amtmann hadde eksekvert en dom mot prostens vilje og vise-stattholders forbud, uten å innhente kongelig tillatelse. Underrettsdommerne ble med dette oppfordret til å forelegge tvilsomme og vanskelige dødsdommer til kongelig resolusjon.

---

¹⁰⁴ Om supplikk se Kap. 3.9

¹⁰⁵ WB, Fogtman

DEL 3 RETTERGANG

Denne delen av oppgaven søker å belyse et bredt spekter av problemstillinger vedrørende rettergangen. Fremstillingen bygger i det vesentlige på lovmateriale og rettshistorisk litteratur om emnet. Tilnærmet samtidig juridisk litteratur har vært til stor nytte. Tingboksmateriale trekkes inn der litteratur og lovverk ikke bringer klarhet. En stor del av den anvendte litteratur er dansk. En del av denne omhandler primært danske forhold. Dette er tatt hensyn til under arbeidet.

KAP. 3.1 SIVILRETT OG STRAFFERETT

DL skiller ikke prosessuelt mellom sivil- og straffesaker. Kravene til "sakens opplysning" var de samme i tvistemål og straffesaker. Rettens sammensetning var også uavhengig av sakens sivil- eller strafferettslige karakter.

Særlig detaljert var rettspleielovgivningen ikke, men den ble med NL og DL samlet og oversiktlig. NL's første bok "om Retten og dens Personer" inneholdt kun én bestemmelse som skilte mellom ulike saker: nemlig den at lagrettemennene skulle være meddommere i livs- og æressaker, samt i odels- og eiendomstvister. Bestemmelsen sondret ikke mellom sivilrett og strafferett, da den gruppe saker som her utskilles ikke inneholder alle straffesaker, og heller ikke **bare** straffesaker. Det vil derfor trolig være riktig å hevde for norske forhold liksom man vanlig fremstiller det for danske: skillet mellom sivil (borgerlig) rettspleie og strafferettspleie utvikles først fra midt på 1700-tallet.¹⁰⁶

Et annet moment til drøfting i denne forbindelse er mededsinstituttet.¹⁰⁷ Det var også kjent i eldre dansk rett.¹⁰⁸ I C4 er mededsbestemmelsene nedfelt i bl.a. arvebolken, tyvebolken og mannhelgebolken. H.E. Næss påviser at mededsinstituttet ble flittig brukt i Stavanger len i perioden 1617-1656. Materialet viser at tremannsed ble brukt i ikke-kriminelle saker, slik loven ga adgang til.¹⁰⁹

---

¹⁰⁶ T. Nielsen, 1961, s. 485

¹⁰⁷ Om meded se kap. 3.4 Bevisførsel

¹⁰⁸ Tamm/Jørgensen, 1983, s.69

¹⁰⁹ H.E. Næss, 1991, s.180, s.189, s.200 (tab.)

Mededsinstituttet var altså ikke entydig knyttet til straffeprosessen, selv om det i straffesaker var mest relevant.

Det må da kunne fastslås at Norges lover i tiden før og etter 1687 ikke hadde noen særlige prosessregler for kriminelle saker. Det vi i dag kaller strafferett, eksisterte ikke som egen prosessform.

I mitt kildemateriale kan jeg allikevel ane en større grad av muntlighet i straffesakene. Det må fremheves at dette er et generelt inntrykk, som ikke har vært underlagt kvantitativ prøving. Praksisen er ikke konsekvent. Den er ikke hjemlet i noen lov, og endrer ikke konklusjonen over.

KAP. 3.2 OFFENTLIGHET OG MUNTlighET

Spørsmålet om skriftlige contra muntlige rettsforhandlinger er av prinsipiell betydning. I 1800-tallets juridiske debatt var kravet om muntlig saksbehandling for åpne dører et sentralt aspekt i kampen for større rettsikkerhet.¹¹⁰ Det var særlig i kriminalsaker man fant det påkrevet at offentligheten kunne få innsikt i rettens virke.

Skriftlighet bredte seg i rettsvesenet etter eneveldets innføring, både som en praktisk og juridisk foranstaltning. Ved at retten skulle dømme på grunnlag av dokumenter de kunne ha lest på forhånd, var det mulig å behandle langt flere saker.¹¹¹ Men skriftlighetsprinsippet hadde også en juridisk side. Det var av hensyn til appellordningen nødvendig at ikke bare dommen, men også alle momenter til sakens opplysning, forelå skriftlig. Uten saksdokumenter ville det ikke være mulig for overordnet instans å vurdere saken på samme grunnlag. Dette var imidlertid et juridisk aspekt som ikke fullt ut ble gjort gjeldende i eneveldets første tid. NL forutsatte at overdommere nærmest ga den innankede sak fullstendig ny behandling; NL 1.5.22 forbyr dem å begrunne sin avgjørelse på den innstevnede underrettsdom men derimot "selv tage Sagerne og deris Beviser for sig".¹¹²

---

¹¹⁰ Jmfr. A.S. Ørsteds Anmeldelse av A. Feuerbach: Betrachtungen über die Oeffentlichkeit und Mündlichkeit der Gerichtspflege."

¹¹¹ Jmfr. frd. 3/6 1796 om rettens vedbørlige og **hurtige** pleje. (egen uthevn.) T. Nielsen, 1961, s. 514

¹¹² T. Nielsen, 1961, s. 497 ff

Den utbredte skriftligheten i Kristianias rettsinstanser sist på 1600-tallet må derfor, i stor grad, antas å ha praktiske årsaker. Prokuratorernes økonomiske og praktiske (arbeidsøkonomiske) interesser av å føre sakene skriftlig, tør også ha vært av betydning. Mitt materiale viser nokså klart at det er en sammenheng mellom skriftlighet og prokuratorer; større grad av muntlighet gjør rettsreferatene langt fyldigere i saker hvor en eller flere av partene representerer seg selv. Prokuratorerne opptrer (relativt) sjelden i alvorlige straffesaker.

Offentlig rettergang var også avhengig av publikums adgang til tingstuen. Både Ress. og NL pålegger byfogden å holde ting for åpne dører. Loven ser ut til å være overholdt både før og etter den perioden som behandles her. Økt grad av skriftlighet, særlig i sivile tvistemål, gjorde imidlertid at man som tilskuer ofte ikke fikk ordentlig innsyn i saken.

KAP. 3.3   AKKUSATORISK OG INKVISITORISK PROSESS

Inkvisisjon kommer av det latinske ordet "inquisito" som betyr "undersøkelse".¹¹³ Den inkvisitoriske domstolen skal selv undersøke de forhold den behandler. En inkvisitorisk rett kjennetegnes ved at dommeren har anklagerett og selv foretar gransking av saken. Domstolen tar alle initiativ i forbindelse med straffeforfølgningen.

Inkvisisjonsrettens diametrale motsetning betegnes gjerne som akkusatorisk. Domstolen i et slikt rettssystem er i prinsippet en nøytral instans som prøver de sakene som forelegges den.

Rettsforhandlingene på 1600-tallet var normalt akkusatoriske. Dommeren hadde ikke anklagerett, eller rett til å fremlegge bevis i saken. Alle forundersøkelser hvilte på partene i saken; først og fremst på saksøker. Dette var naturlig i et rettssystem som i så stor grad baserte seg på private søksmål, og hvis opprinnelse utelukkende bygget på de private rettsoppgjørene.

Som vist nedenfor var de private søksmålene ikke enerådende på 1600-tallet. Siden det ikke var utskilt påtalemyndighet, eller egne embetsmenn for slike oppgaver - dommernes embetsfunksjoner var ikke engang avgrenset til rettslige gjøremål - ville f.eks. byfogden lett få dobbeltrolle, når staten anla sak mot noen. Det var gjerne underfogden som opptrådte som aktor i bytinget.¹¹⁴ Sannsynligvis var det for å beholde det akkusatoriske prinsippet, med nøytral

---

¹¹³ *Oxford Encyclopedic English Dictionary* (Oxford 1991)

¹¹⁴ Hist. leks., s.61, "byting" (Steinar Imsen)

dommer, noenlunde intakt. Praktiske hensyn, som arbeidsfordeling i forbindelse med forarbeidet, kan også ha innvirket på forholdet.

Samtiden kjente også inkvisitorisk prosess. Ulike ad hoc-kommisjoner med mer eller mindre inkvisitoriske funksjonsmåter var til stadighet i virksomhet. Mest fremtredende står en mer permanent kommisjon i København; nemlig Inkvisistionskommissionen som ble opprettet i 1686, for å komme tyverier og helerbänder til livs.¹¹⁵ Noe tilsvarende vites ikke å ha eksistert i Norge i samme tidsrom.

Den inkvisitoriske prosessen har røtter i kanonisk rett, hvorfra den også turde være kjent for samtiden. Men det var først opp mot år 1800 inkvisitorisk prosess ble innført i dansk-norsk strafferettspleie.¹¹⁶ Den ble da i det store og hele ansett som et positivt fremskritt. Grunnen må ha vært at det betydde slutten på privat anklage i strafferettssaker.

Proessen kan deles i hovedforhandling og forundersøkelse. Forundersøkelsen ble underlagt inkvisitoriske prinsipper, med rettslig forhør, i forbindelse med rettsreformene sist på 1700-tallet. Hagerup hevdet at det rettslige forhøret, etter forbilde fra militær prosess, var blitt vanlig praksis både i Norge og Danmark før den første inkvisitoriske prosesslov kom i 1796.¹¹⁷ Vi kjenner ikke til slike forhør på 1600-tallet.

KAP. 3.4 BEVISFØRSEL

"Efter egen mands bekiendelse, oc lowlig vidnisbyrd skulle alle sager dømmis". Slik innledes C4 fjerde kapittel i tingfarebolken. Tilståelsen - som fremdeles tillegges stor vekt i det norske rettsvesen - stod i en særstilling når det gjaldt å avgjøre skyldspørsmålet. Ikke noe bevis kunne måle seg med tilståelsen, som også kaltes "bevismidlenes dronning".¹¹⁸ Det er på denne bakgrunn bruken av tortur i hekseprosessene må forståes; der andre tilforlatelige vitnesbyrd var vanskelige å fremskaffe, var tilståelsen mer enn godt nok bevis.

---

¹¹⁵ H. Jørgensen, 1980, s.91 ff

¹¹⁶ T. Nielsen, 1961, s.485

¹¹⁷ F. Hagerup, 1892, s.49

¹¹⁸ E. Anners, 1988, s.203 (lat. Regina Probationum)

Etter NL finnes enkelte lovfestede tilfeller hvor tilståelsen ikke kan brukes som bevis. Det gjelder først og fremst tilståelse avgitt i fengsel. Til gjengjeld kunne tilståelse i rettssalen ikke trekkes tilbake. Videre kunne tilbud om privat forlik ikke ansees som tilståelse, og ikke brukes som bevis mot den som kom med tilbudet.

Hvis tilståelse ikke forelå, ble skyldspørsmålet gjerne avgjort i retten ved vitners forklaring. Retten stod imidlertid ikke fritt i sin bedømming av vitnesbyrdene, men var bundet av formelle kriterier for hvordan vitnemålet var fremlagt.

Både C4 og NL foreskrev slike lovbestede bevis.¹¹⁹ Vitnemål oppnådde først kraft som bevis hvis to vitnemål var likelydende. I C4 1.4 heter det "En mands vidne er som ingen vidne, oc to mends vidne ere saa gode som ti mends vidne, vndtagen der føris bedre vidne imod."¹²⁰ Siden det ikke angis hva et bedre vitne kan være, må vi anta at dette var gjenstand for skjønn. Personens pålitelighet, såvel som vitnemålenes antall tør ha hatt betydning.

Ingen skulle dømmes uten etter tilståelse eller to likelydende vitnemål.

Dersom intet slikt bevis forelå, kunne tiltaltes ord tillegges vekt. Tiltalte kunne sverge på sin uskyld, ved nektelsesed. Denne muligheten var kun aktuell dersom ikke noe lovlig eller fullt bevis talte imot. I NL 1.14.3 het det nemlig at vitne avlagt ved ed, ikke kunne benektes av motparten ved ed. Hvis man ved "motparten" (vederparten) skal forstå "tiltalte", betyr det at man ikke kunne fri seg fra mistanke ved nektelsesed, hvis to vitner på forhånd hadde avlagt ed på vedkommendes skyld. Også NL 1.14.6 fastslo at "Eed imod Eed" ikke måtte forekomme.

Ved nektelsesed kunne man fri seg fra anklagen. Kun i ganske ubetydelige saker var det tilstrekkelig at den anklagede avla ed alene. Før 1687 var benektelseseden ofte knyttet til meded. Mededen fungerte slik at den anklagede kunne fri seg fra beskyldningene ved å få et bestemt antall menn (eller kvinner) til å sverge med seg. Det nødvendige antall personer avhang, ifølge C4, av omfanget på den straff som ventet den anklagede hvis han ikke kunne fri seg.¹²¹ Det vil si

---

¹¹⁹ Ibd. s.203 omtaler dette som den "legale bevisteori", med sen-romersk opprinnelse.

¹²⁰ Læren om minst to vitners kraft som bevis, kan leses i 5. Mosebok 17.6

¹²¹ Lars Hamre skriver angående de **eldste norske lovene** (KLNLM, spalte 492) : "Bruken av de forskjellige antall mededsmenn og edstyper var i kriminelle saker avhengig an forbrytelsens art og straffens størrelse, i sivilsaker av saksobjektets verdi". Han redegjør også for hvilke straffer som kvalifiserte for hvor mange medsvergere i følge ML. Ubotamål kunne benektes med 12 menn, 8 ørtuger 13 marks bøter krevde 6 menn, 2 øres bøter krevde 2 menn og 1 øressaker kunne svrges ved enkeltmannsed (spalte 496).

hvis han ikke kunne få tilstrekkelig antall personer til å sverge med seg. Mededsmenn skulle velges av begge parter i saken; blant disse skulle anklagede gjøre et utvalg.

Det karakteristiske ved mededen, var at mededsmannen ikke sverget på sakens omstendighet, men på den anklagedes gode navn og rykte.¹²² Medsvergeren gikk god for den anklagedes ærlighet generelt. Det skulle da være utenkelig at vedkommende kunne begå mened; dvs. sverge falsk. På den måten avla mededsmannen ed på at den anklagedes påstander var sannferdige.

Tyffue Balcken i C4 inneholder tre kapitler om meded. Disse er i sin ordlyd ikke knyttet til tyveriforbrytelsen, men har generell gyldighet. I forbindelse med tolvmannseden står det eksplisitt: Slik "skal vergis for alle ubodemaal". Andre deler av loven, f.eks Mannhelgebolken, er mindre detaljerte i beskrivelsen av mededsinstituttet, men angir enkelttilfeller når meded av et visst antall medsvergere kunne taes i bruk.¹²³

Anklagede kunne ikke påberope seg mededsmenn når han hadde behov for det; instituttet innebar ikke noen rettighet for siktede. For nektelsesed gjaldt samme regler hva enten man sverget alene eller med medsvergere; først og fremst skulle det brukes/ble det brukt når det ikke kunne skaffes fullt bevis i saken, men mistanken mot anklagede var sterk.¹²⁴ Retten forlangte da at anklagede skulle fri seg ved ed; alene eller med mededsmenn, avhengig av sakens karakter.

Det går tydelig frem av Ress 2.6.20 at mened, dvs. falsk ed, var et utbredt problem. Det ble innskjerpet at dommerene ikke skulle pålegge noen å avlegge ed, uten i lovbestemte tilfeller. Nektelsesed skulle, innenfor lovens rammer, pålegges etter dommerens skjønn. Det ble derfor presisert at "Ei skal dommerne lettelig nogen æden paalegge, ...".

Nektelsesed og meded, typiske uttrykk for et såkalt formelt bevissystem, måtte i løpet av 1600-tallet vike plassen for et mer materielt bevissystem.¹²⁵ Det betød at rettens oppgave, i stigende grad, ble å overbevise seg selv om sakens **faktiske** forhold. Vitner fikk en sentral plass i

---

¹²² Kravet til sannhetsed falt bort 1271, iflg. H.E. Næss, 1991, s. 181

¹²³ Chr.4. 3.9 og 4.18 f.eks.

¹²⁴ Om meded i praksis: Næss, 1991 s. 194. Ress. 2.6.20 bestemte at eden kunne pålegges siktede hvis mistanken var sterk, men ikke "nøiactig" bevist.

¹²⁵ T. Nielsen 1961, s.483. Næss bruker termene formal og inkvisitorisk prosessform, som later til å være et overlappende uttrykk med noe videre betydning.

sakførselen. Den frie bevisbedømmelsen ble, som nevnt, dog ikke innført på 1600-tallet. Mededsinstituttet later til å være trådt ut av kraft etter innføringen av eneveldet. Jeg kjenner ikke til noe eksempel på bruk av mededsinstituttet fra 1680-åra. Vi må tro at dette rettsinstituttet var lite hensiktsmessig. Dels oppstod problemet med ed mot ed, dels må usikkerhetsmomentet for de medsvergende ha gjort det lite attraktivt å sverge med en mistenkt. Man kunne jo lett komme i skade for å sverge "falsk", og straffen for det var hard.¹²⁶ Endelig viser Næss at dommere kunne ta meded i bruk når de ønsket å skyve ansvaret for dommen fra seg. Dommer ville i gitte tilfeller vite at den siktede ikke kunne skaffe seg medsvergere.¹²⁷

Ifølge Lars Hamre ble meded som nektelses- og fraleggelsesed opphevet ved NL 1.14.8.¹²⁸

Spørsmålet var ikke bare **hvordan** saken skulle bevises, men av **hvem**. Bevisbyrden lå på anklager. Dette fremgår av flere lover og forordninger.¹²⁹ Et unntak gjelder fosterdrap under hemmelig fødsel.¹³⁰ I slike saker måtte kvinnen selv bevise at barnet ikke var blitt tatt av dage.¹³¹

KAP. 3.5 TORTUR

Spørsmålet om bruk av tortur, er kanskje det mest sentrale når rettssikkerhet drøftes. Med tortur menes her bruk av fysisk og psykisk makt, for å fremtvinge tilståelse. Både historien og vår tid kan vise utallige eksempler på hvordan bruk av tortur under avhør har undergravd enhver form for rettferdig rettergang. Det første norske lovverk som inneholdt bestemmelser om

---

¹²⁶ H.E. Næss, 1991, s.195, viser at ingen ble straffet for mened i noe av det kildematerialet han har gjennomgått. Faren for faktisk straff var altså liten.

¹²⁷ Ibd. s. 194

¹²⁸ KLNLM, bd.3, spalte 492ff

¹²⁹ C4 3.21, Ress.2.6.20 og 2.3.15, NL 1.14.5, Samme ble bestemt ved forordn. 31. mars 1635 § 5

¹³⁰ B. Grothe Nielsen, 1981, s.111

¹³¹ Det kunne være grunn for benådning. Se avsn. 5.8.1

bruk av tortur var NL. Tortur som ledd i avhør, eller pinlig forhør som det het, ble forbudt.¹³² Majestetssaker var unntatt fra forbudet. Like effektiv for å forhindre de pinlige forhørene, var nok NL 1.15.2. Her ble det, som tidligere nevnt, gjort gjeldende at tilståelse utenfor rettsalen ikke kunne fremlegges som bevis.

Bruk av pinlige forhør fant sted til tross for lovens forbud. Inkvisitionskommissionen (jfr. forrige kap.) hadde ingen formell rett til å foreta pinlige avhør, men vitnesbyrdene om bruk av tortur i kommisjonen er mange. Dette ble stilltiende godtatt. Det finnes til og med eksempel på kongelig resolusjon som ga kommisjonen dispensasjon fra loven, slik at den ved et tilfelle kunne bruke pinlig forhør.¹³³ Harald Jørgensen mener den åpenlyse bruken, og den stilltiende aksepten, må ha sammenheng med kommisjonens militære karakter.¹³⁴ Dommerne ble hovedsakelig rekruttert fra det militære, og forbryterne var i stor utstrekning ledige soldater. Disse var vant til tøffere behandling fra sine overordnede. Pinlige forhør var vanlige under hekseprosessene, som særlig fant sted tidligere på 1600-tallet. Presten deltok ofte i slike forhør.¹³⁵ Kanonisk rett tok tortur i bruk som alminnelig prosessmiddel for å tvinge frem tilståelse på 1200-tallet.¹³⁶ Kirken har altså kunnet godta slike metoder, for å bringe såkalte faktiske forhold på det rene.

Tortur fant sted ved militære domstoler, som ikke var underlagt NL verken med hensyn til prosess eller straff.

Det er på denne bakgrunn ikke utenkelig at tortur kunne forekomme i tilknytning til sivile straffesaker i undersøkelsesperioden. Eventuelle overgrep fra byens øvrighet ble selvfølgelig ikke protokoll- eller regnskapsført etter 1688. Bruk av pinlige forhør kan derfor ikke forventes påvist i det kildemateriale som er behandlet i denne oppgaven. (Rettsaker vedrørende mislighold av embeter kan muligvis fortelle om ulovlige avhørsmetoder.) Det betyr ikke at vi uten videre kan avskrive at slike forhør fant sted. Vi vet hvilken betydningsfull rolle tilståelsen hadde. Blant andre har Anners pekt på sammenhengen mellom tortur og tilståelse.¹³⁷

---

¹³² NL 1.18

¹³³ H. Jørgensen, 1986, s. 94

¹³⁴ *Ibd.* s. 94

¹³⁵ H.E. Næss, 1982, s. 205 ff.

¹³⁶ E. Anners, 1988, s.134

¹³⁷ *Ibd.* s. 204

Harald Jørgensen hevder i sin bok om rettsvesenet i København (1660-1919) at selv om egentlig tortur gikk av bruk i løpet av 1700-tallets første halvdel (!), ble pisking under forhørene fortsatt brukt i hele perioden frem til 1771.¹³⁸

Tradisjonen for slike forhørsmetoder tatt i betraktning, bør man i det minste ha øynene åpne for at det kan ha funnet sted.

KAP. 3.6 LOVLIG STEVNE OG FORFALL

Stevning betydde ganske enkelt innkalling til retten. For at et stevнемål skulle være gyldig, måtte visse formelle krav være innfridd. Dette gjaldt både for stevning av vitner og saksøkte. To av byens tjenere gikk til den stevnedes bopel og opplyste om stevнемålet, skriftlig eller muntlig. Det måtte opplyses om når og hvor vedkommende skulle innfinne seg, hva saken gjaldt, og hvem saksøkeren var. Tidsfristen for stevning varierte.

Stevningen kunne være utstedt av privatperson eller av dommeren etter begjæring fra saksøker. Det siste kaltes rettens stevning. Ved kollegialt sammensatte rettsinstanser ble stevning utstedt i rettens navn. Stevning til overrett skulle skje ved rettens stevning, og den måtte være skriftlig.¹³⁹

I henhold til NL hadde stevnefall både rettslige og fiskale konsekvenser. Dersom den stevnedede unnlot å møte uten å melde lovlig forfall, skulle saken første gang utsettes til neste ting. Møtte den stevnedede heller ikke da, kunne dom felles og eksekusjon skje uten vedkommendes nærvær. Dessuten skulle den som ikke møtte i retten til annen innkalling, bøtelegges.¹⁴⁰

---

¹³⁸ H. Jørgensen, 1980, s.149

¹³⁹ Nørregaard §1690, §1708. Dessuten §1689 og §1703.

¹⁴⁰ NL 1.4.32 . Skeie skriver at boten er en mark til kongen for uteblivelse. (J. Skeie, 1937, s. 126)

C4s bestemmelser er ganske like.¹⁴¹ En forskjell er imidlertid viktig; C4 bestemmer ikke eksplisitt at dom kan felles uten at saksøkte er til stede.

I alvorlige kriminalsaker, som mord og tyveri, ble uteblivelse regnet som bevis for at den anklagede var skyldig. (I vår periode betydde det i praksis oftest rømmning.) Dette gjaldt både i eldre norsk rett (Gulatingsloven), og ifølge NL. Generelt regnet man nok etter landsloven at begge parter måtte være til stede for at rettsforhandlinger skulle finne sted. Fr. Brandt pekte på at det i løpet av 1600-tallet utviklet seg en ny praksis etter dansk forbilde. Innstevnte som uteble, tapte saken.¹⁴²

Ifølge C4 skulle den som uteble uten lovlig forfall i tillegg til boten betale "kost og tæring" til motparten, det vil si en rimelig erstatning for bryet ved å møte forgjeves i retten.¹⁴³ I NL gjaldt dette bare ved stevning til overdommer.¹⁴⁴

KAP. 3.7 OFFENTLIG OG PRIVAT TILTALE

Mens vi i dag må nøye oss med å **anmelde** kriminelle forhold vi har vært utsatt for, og deretter overlater til det offentlige å reise/føre saken, var hovedregelen på 1600-tallet at fornærmede måtte føre saken selv. Å melde saken var ikke en formell juridisk handling; det fantes ingen registre (nedtegnelser) over anmeldte forhold.

Både C4 og NL betoner sterkt at rettshåndhevelsen var en samfunnssak.¹⁴⁵ Før straffeloven 1842 ga lovene allikevel ingen generelle eller faste retningslinjer for hvilke saker som skulle være underlagt henholdsvis privat og offentlig påtale.¹⁴⁶ I prinsippet skulle embetsverket påtale en del forbrytelser, men praksis later til å ha vært lemfeldig i de tilfeller der den fornærmede part var en privatperson.

---

¹⁴¹ C4 1.9

¹⁴² Fr. Brandt, 1880, bd.2 s.364, og s.366 og s.369

¹⁴³ C4. 1.9

¹⁴⁴ NL 1.4.34

¹⁴⁵ Se J. Skeie, 1937, s.126

¹⁴⁶ A. Kiil, 1969, s.81

Et reskript av 13/1 1736 viser at øvrigheten var lite villig til å reise tyverisak dersom det bare medførte utgifter.¹⁴⁷ Almuen klaget over at tyvene ikke ble stilt for retten og dømt. De var selv ikke formuende til å gjøre det. Det ser ut til å ha vært et problem at øvrigheten overså kriminelle handlinger som var rettet mot private personer, hvis fiskale hensyn talte mot å reise sak. Reskriptet pålegger fogdene å forfølge de tyverisaker hvor kostnadene hverken kunne bæres av den skyldige eller av offeret.

Fr. Hagerup hevdet at "Allerede i det 12. aarhundrede er forbrydelsers paatale ved kongelige embedsmænd en hyppig foreteelse". Men han understreket rettsvesenets funksjon som domsmyndighet i tvister mellom private. Mot slutten av 1600-tallet ble det alt mer vanlig at det offentlige rettsforfulgte personer og forhold som var til allmenn sjenanse. Tanken om at straffeforfølgingen var en **plikt** for staten, trengte ikke gjennom før langt ut på 1700-tallet.¹⁴⁸ NL 3.1.2 påla øvrigheten å se til at loven generelt ble overholdt. Hagerup hevdet at samtiden ikke med det forstod annet enn at det offentlige hadde ansvar for en del saker som var allment anerkjent som offentlig anliggende.¹⁴⁹

Leiermålene var en slik sakstype. De ble både anmeldt og påtalt av øvrigheten. Andre sedelighetssaker og helligbrøde var heller ikke gjenstand for private anklager. Presten, som øvrighetsperson, var rapportør i disse sakene. Brudd på ro og orden og emebetsforseelser, var også forhold som naturlig ble gjenstand for offentlig påtale. I alle disse tilfellene var samfunnet som sådant krenket. Det kan skilles mellom offentlige og private saker, eller offentlig og privat rett, etter hvem som var den fornærmede part. De offentlige sakene ble naturligvis reist ved offentlig påtale.

Men også private forbrytelser, av særlig grov eller allmennfarlig karakter, som Hagerup uttrykte det, skulle være gjenstand for offentlig påtale.¹⁵⁰ Det turde være f.eks. drap og alvorlige tyverier. NL 6.6.3 bestemte at dersom det i drapssaker ikke fantes noen "eftermaalsmand" som ville eller kunne forfølge saken, skulle øvrigheten føre den. Som vi skal se i neste kapittel, og i min undersøkelse av praksis i Kristiania, unnlot de lokale embetsmenn i en del tilfeller å følge

---

¹⁴⁷ WB bd.I, s. 616

¹⁴⁸ F. Hagerup, 1892, s. 44

¹⁴⁹ Ibd.

¹⁵⁰ Ibd.

påleggene om å føre kriminelle forhold for retten. I praksis ble det oftest opp til den fornærmede å reise sak, uansett sakens karakter.

Den utstrakte bruken av privat tiltale får særlig betydning for undersøkelser av kriminalitetens omfang. Som vi skal se, i bl.a. neste avsnitt, var det ofte gode grunner for **ikke** å reise sak. Forholdet har også rettssikkerhetsmessige aspekter, idet man ikke kan gå ut fra at alle mennesker hadde samme mulighet til å anlegge sak. På den andre siden må det kunne hevdes at ikke bare evnen, men også **viljen**, har hatt betydning for utvalget av saker som kom til påtale.

Min antagelse er at praktiske hensyn styrte viljen i ganske stor grad - da som nå. Vi må derfor se på hvilke praktiske konsekvenser en eventuell tiltale kunne ha for anklageren; med hensyn til arbeid, klingende mynt og sosial anseelse.

KAP. 3.8 OMKOSTNINGER VED Å FØRE SAK

I utgangspunktet skulle kostnadene ved å reise straffesak dekkes av den skyldige. Var det ikke midler i den skyldiges bo, måtte saksøker selv dekke omkostningene ved sakførsel og fengselsopphold, og eventuell refselse.

I en forordning gitt 9/12 1712 finner vi en beskrivelse av det fungerende rettsvesen i forhold til tyveri, mord og drap. Det står om ofrene at mange ...:

"... ikke kand formaae at lade dennem paagribe, mindre udstaae de Bekostninger, som udkræves til Tyvenes Varetægt og Underholdning og til Processerne i lang Tid imod dennem til velfortjent Straf, efter Loven at drive og udføre, saavel som til Skarp-Retternes Belønning for deres Executions Forretninger;"¹⁵¹

Ikke så underlig at mange mennesker ikke kunne bære slike utgifter. I Akershus amt, 1679, kunne en fogd dokumentere at utgiftene i forbindelse med en fosterdrapssak kom opp i den svimlende sum av over 213 rdl.¹⁵² Dette beløpet, må bemerkes, var uvanlig høyt.

---

¹⁵¹ I "Trykte Forordninger", 1711-1712, s. 45

¹⁵² Amtsregnskap Akerhus stift, 1679 pk.2

Det later til at fogden i prinsippet selv skulle svare for kostnadene i de offentlige sakene. For å gjøre det mer attraktivt for dem å reise sak mot ubemidlede forbrytere, ble det gjort flere forsøk på å redusere fogdens økonomiske utlegg.¹⁵³ Det ser ikke ut til å ha hjulpet. I 1736 var problemet stadig det samme; almuen klaget over at de ikke hadde råd til å saksøke tyver og andre ubemidlede forbrytere, og fogdene var stadig unnfallende i sitt embete.¹⁵⁴

Fremdeles i 1765 var problemene rundt den private rettsforfølgningen av straffbare forhold ikke løst. Det fremgår av generalprokurør Henrik Stampes "Erklæring af 26. juni 1765" at svært mange kriminelle saker fremdeles var gjenstand for privat rettsforfølgelse.¹⁵⁵ Han omtalte slike saker som "...delicta privata, for hvilke der var sat privat straf,...". Stampe beskrev konsekvensene av en slik rettspleie gjennom tidene, særlig i forhold til tyverisakene. Beskrivelsen er i samsvar med opplysningene i frd. 13/1-1736 og 9/12 1712, og uttrykker eksplisitt at den bestjålne måtte betale "... Sagens Forfølgning giennem Retterne, Delinquentens Underholdning og Varetægt, og endelig Executionen, eller Straffens Fuldbryrdelse ...".¹⁵⁶

Vi skal i det følgende belyse disse utgiftpostene nærmere. Da vil vi se at disse utgiftene var såvidt store, at enhver ville tenke seg om to ganger før han gikk til det skritt å bringe en sak inn for retten, hvis den skyldige var ubemidlet.

AVSN. 3.8.1 PROSESSOMKOSTNINGER

I forbindelse med selve rettergangen var det mange utgifter. Hver for seg var utgiftene overkommelige, men det er grunn til å tro at det samlede beløp kunne løpe opp.

I reskripter og forordninger vedrørende straffeprosessenes omkostninger ble prosessomkostningene regelmessig markert som egen utgiftspost. I gjeldssaker het det i dommen

---

¹⁵³ Reskr. 3/11-1683 (WB), Reskr. 20/5-1690 (Fogtmann/ Rothe)

¹⁵⁴ Reskr. 13/1 1736 (WB)

¹⁵⁵ Stampes Erkl. bd. 4, p.61. Finnes også trykt i Tamm/ Jørgensen, 1983, del 2, s. 134 (kilde nr. 63)

¹⁵⁶ Ibid.

som regel at skyldneren skulle betale beløpet "sampt billig anvendte bekostning". En slik rutine tyder på at prosessomkostningene var en utgiftspost av betydning.

Skriverlønn og stemplingskostnader trakk beløpet i været. Takstene steg jo høyere opp i rettshierarkiet saken ble behandlet. Stevning til overrett kostet f. eks. mellom 4 mark og 1 rdl, mens "oppskrift" til hjemtingsstevning bare kostet 6 skilling. Stevning av hvert vitne kostet det samme. Hvis noen måtte innkalles flere ganger, eller hvis saken ble utsatt, er det mulig at utgiftene til stevning måtte erlegges på nytt.¹⁵⁷ Byens tjenere - de skulle være to til slike oppdrag - skulle ha betalt for å bringe stevningen til rette vedkommende på lovlig vis.¹⁵⁸ Alle dokumenter, f. eks vitnemål som skulle brukes i retten, måtte skrives på stemplet papir. Stemplingsavgiften varierte med bruken av papiret. Papir til "kaldseddel" kostet 4 skilling "hver fierding ark", papir til et tingsvidne kostet 8 skilling pr. ark, mens papir til "skadisløsbrev" kostet 1 mark pr. ark.¹⁵⁹ SkrIVERne skulle ha lønn i tillegg, beregnet i forhold til dokumentets lengde (antall ark). Domsutskriften kostet penger, og den skulle forsegles.¹⁶⁰ Til byting skulle samtlige takster etter NL være det dobbelt av bygdetingstakstene.¹⁶¹

Lønn til eventuell sakfører kom i tillegg.¹⁶² Etter beløpene for idømt kost og tæring, og i andre tilfeller for anvendte omkostninger, å dømme må sakføreromkostningene ha vært store.

Satsene for rettens tjenester var lovfestet i NL. Trolig var prisene mer flytende, men neppe lavere, før den tid. Siste artikkel i kapitlet om "Dom- og Brev-penge og Skriverlønn", NL

---

¹⁵⁷ Om flere inkallinger og utsettelse: frdn 19/8-1735

¹⁵⁸ Frdn. 22/3 1684 (Schou): Pris i Kbh. var 6-12 sk. til hver tjener avhengig av hvor langt de måtte gå. Prisen var pr. stevnet person.

¹⁵⁹ Frdn. 18/1 1661 (i *Forordninger som ere udgifne siden Recessen .... til Anno 1664* i DRA). Frdn. 21/6 1657 (Secher bd.6, s.332) bestemte 8 skilling pr. ark "seglet" papir, uten hensyn til bruken. I art. 7) kan man se hvilke dokumenter som skulle være "seglet" (stemplet). Det var stort sett alle dokumenter til offentlig og rettslig bruk; beviser, stevninger, tingsvidner osv. Det ble tilføyd at "paa det at ingen i sin ret for bekostning skal hindris, at de tre første blade allene skal stemplis og iche videre, hvor store dommene og opsettelseerne endog ere."

¹⁶⁰ Se NL 1.23 "Om Dom- og Brevpenge og Skriverlønn". Dessuten Nørregaard §1954.

¹⁶¹ NL 1.23.14

¹⁶² Prokurators lønn/honorar ukjent. Dog: Ress. 2.6.16 gratis for fattige, etter befaling fra øvrigheten. Lønnen skulle da søkes i kost og tæring fra motparten. NL 1.9.12 gjentok dette og presiserte at prok. i tillegg til noe lønn fra borgermester og råd skulle ha betaling av prinsipalen, etter dennes evne og sakens "vidløftighed", for stevning, forfattede suplikker og innlegg, samt for selve prosessen.

1.23.32, kan tyde på at overprising har vært et problem. Der het det at den som forlangte, eller mottok, mer enn de foreskrevne beløp, for det første skulle gi den som påklagde forholdet dobbelt igjen, og dessuten få vurdert sin stilling.

Nøyaktig hva en prosess kunne koste er vanskelig å beregne. Til det kjenner vi rettergangen for dårlig. Det er uklart hvor mange dokumenter som trengtes i en straffesak. En privat saksøker hadde vel egentlig ikke behov for å få dommen over en tyv beskrevet. Måtte han allikevel betale for et domsbrev, hvis delinkventen ikke var bemidlet?

Det er mulig at prosesser som medførte fengsel og/eller refselse, innebar lavere prosessutgifter. Det ble i så fall veid opp av andre omkostninger.

At prosessomkostningene kunne være tunge å bære sees også av forordningen av 1712, som bl.a. ga fritak for skriverpenge og stemplingsavgift i saker hvor ubemidlede var blitt forulempet.¹⁶³

De høye takstene i overrettene måtte være til hinder for den som ville appellere en dom.

AVSN. 3.8.2 FENGSLINGSOMKOSTNINGER

Utgiftene steg hvis den anklagede skulle fengsles. Med fengsling forstås både straff og varetekt. Omkostningene ble dekket på samme vis; samlet regning ble forelagt anklager hvis delinkventen var ubemidlet. Døgnpris i fangenskap på Akershus var 4 skilling.¹⁶⁴ I 1688 kvitterte en arrestant i Kristiania for sin "nødtørfittige" underholdning mens han satt fengslet. Beløpet var 4 skilling danske pr. døgn.¹⁶⁵ Vi må tro at dette var det vanlige beløpet i Kristiania i vår periode.¹⁶⁶ Fengselstiden varierte sterkt, og var neppe til å forutsi på forhånd. Hvis tiden

---

¹⁶³ Frdn. 9/12 1712

¹⁶⁴ Regnskaper fra Akershus festning viser 4 sk. pr døgn for de fleste fangene, men noen få ble utgiftsført med det doblete. (Amtsregnskap Akerhus stift)

¹⁶⁵ Sikt og sakefallregnsk. pk.27 (RA)

¹⁶⁶ I følge reskr. 13/1 1736 var taksten for varetekt hos lensmann 3 riksort (=72 sk. eller 3/4 rdl) pr. uke. Det skulle gi drøyt 10 sk. pr. døgn. Det er uvisst om samme takst gjaldt i byene, og/eller om den høyere taksten skyldtes "pristigning"

NL 1.22.46 regner 1 lodd sølv pr. uke til fangens forvaring og bespising, og dessuten 1/2 lodd sølv til hans underhold; tilsammen en døgnpris på ca. 41 sk. Loven ser ikke ut til å være myntet på "simple forbrytere", den handler om gjeldsforbrytelser pådømt i OHR og HR.

trakk ut, kunne beløpet bli høyt selv om døgnprisen var beskjeden. Eksempelvis ble en fanges underholdning i Kristiania i 1688, beregnet til 2 rdl 32 sk.¹⁶⁷ Fangeoppholdet til en drapsmann i 1671 beløp seg til 1 rdl 2 mk 7 sk.¹⁶⁸

Fengselsopphold kunne også medføre fangefrakt. I byen var ingen frakt nødvendig til og fra tingstuen (rådstuen). Arrestkammeret lå i rådhuskjelleren.¹⁶⁹ Det var heller ikke langt til retterstedet - det lå i følge E. Bull på torget rett utenfor samme bygning. Der stod også gapestokken og "kaken".¹⁷⁰ I forbindelse med straffarbeid ble transporten nok bekostet av det offentlige. Den eneste transporten saksøker da måtte svare for, var fra pågripelsestedet til fengselet. Takst for delinkventfrakt var i 1739 1 mark pr. mil om sommeren, mens returen kostet 8 sk.¹⁷¹

AVSN. 3.8.3 REFSELSESOMKOSTNINGER

Straffeforfølgelsen, eller dommens eksekusjon, stod også for anklagerens regning hvis delinkventen var uten midler. Lovene før 1687 kan ikke sees å inneholde bestemmelser om dette, og NL er uklar. Johan S. Hellberg belyser skarpretterens inntektsgrunnlag i sin hovedoppgave.¹⁷² Her gjengis skarprettertakstene fra 1698, men ikke hvem som betaler dem.¹⁷³ Tage Holmboe skriver om de samme takstene, at de måtte dekkes av saksøker selv.¹⁷⁴ Jens Ulf Jørgensen skriver: "Det var nemlig en ulempe ved datidens rettsvæsen, at den forurettede selv

---

¹⁶⁷ Jens Fog, Sikt og sakefall pk.27 (RA)

¹⁶⁸ Anders Pedersen, Sikt og sakefall pk.27 (RA)

¹⁶⁹ Edv. Bull, 1927, s.22

¹⁷⁰ Ibd. s.26

¹⁷¹ Rothes reskriptsaml. bd.2 s. 129

¹⁷² J.S. Hellberg, 1987

¹⁷³ Hellberg redegjør for Trondhemsskarpretterens fem inntektskilder i perioden 1722-96. Disse var: Viss lønn av byene, toll av Tr.hj., Fri bolig/husleiestøtte av Tr.hj., Toll av skarpretterdistriktets fogderier og honorarer ved eksekusjoner. (J.S. Hellberg, 1987, s.91/95)

¹⁷⁴ T. Holmboe, 1961, s.67

måtte udrede udgifterne ved en henrettelse,...".¹⁷⁵ Ovenfor nevnte forordning av 1712 uttrykte det samme eksplisitt.¹⁷⁶

Skarpretteren opererte ikke med småbeløp. En henrettelse kunne f.eks. beløpe seg til 19 rdl, nemlig slik: "for En at hænge - 10 rdl, For at slaa Nafn paa Galgen - 2 rdl, For En af Galgen at nedtage - 4 rdl, Og for En Krop at nedgrave i Jorden - 3 rdl." Kakstrykning kostet 5 rdl, hvert knip med glødende tang 2 rdl og å hugge av en hånd eller finger kostet 4 rdl.¹⁷⁷

Disse takstene var muligens høye i forhold til hva som tidligere hadde vært vanlig. I denne perioden overtok tyskåttede fagfolk jobben som bøddel, etter norske svært lite ansette folk.¹⁷⁸ Det kan være forklaringen på en utgiftspost i byfogdens regnskaper elleve år tidligere, ifølge hvilken en Gunnar Pedersen later til både å ha blitt underholdt og henrettet for 7 1/2 rdl. Et par andre eksempler fra 1670-årene tyder på at mestermannen, som han også kaltes, regulært tok 5 rdl for henrettelsen, pluss 2 sk for sliping av sverdet.¹⁷⁹ I 1685 derimot fikk mestermannen 10 rdl for å henge en tyv på festningen. (Utgift til en jernlenke kom i tillegg.)¹⁸⁰

En tyverisak fra Brageres, kan også kaste lys over hvem som betalte refselse, og dommens eksekusjon. Underfogden stod som anklager, men det offentlige ville ikke bære omkostningene ved saken. Av dommen fremgår det at ofrene, som var mange og velstående, måtte betale refselsen. Tilføyelsen i dommen lød:

"Och eragtes billigt des Reffselses bekostning bør svares proquota aff dj Gotfolck som hand haffuer bestaalld"¹⁸¹

Dommen falt i 1679. Jeg tolker forholdet dithen, at dette var omkostninger ofrene måtte utrede, hvis de selv hadde ført saken. Det skulle de normalt ha gjort, men saken var spesiell fordi

---

¹⁷⁵ J.U. Jørgensen, 1989 (1969), s.97

¹⁷⁶ Se avsn. 3.8.1

¹⁷⁷ Etter skarprettertakstene Kgl. reskript 8/3 1698, (WB)

¹⁷⁸ J.S. Hellberg, 1987, / Hist. leks. s.62

¹⁷⁹ Sikt og sakefalls regnskap Kristiania 1671 og -79,

¹⁸⁰ Akershus slottsregnskaper i stiftamtsregnskapene 1685 (pk. 5)

¹⁸¹ Rådstuerettens justisprotokoll 1679, f.19b. Se også avsn. 5.3.3

så mange var blitt offer for denne tyvens herjinger. Altså: dette var en sak hvor omkostningene vanligvis ville være pålagt tyveriofrene som selv måtte føre saken.

At privat saksøker skulle betale alle omkostningene selv, kunne få underlige konsekvenser. Leonora Christina Ulfeldt fortalte fra sin fengselstid i Blåtårn (1663-85), at en fange på Akershus festning var dømt til døden for å ha drept sin fosterfar. Da den dreptes hustru ikke hadde råd til å betale eksekusjonen, var fangen blitt gående å vente på henrettelsen i tre år!¹⁸² Hvorvidt historien er korrekt gjengitt i Leonoras "Jammerminder" vet vi ikke, men den må i det minste kunne betraktes som et kuriøst vidnesbyrd om saksøkers økonomiske ansvar i forbindelse med en straffeprosess.

I alle tilfelle illustrerer historien et vanlig problem. Jens Ulf Jørgensen skriver at "man savner ikke vidnesbyrd om, at tyve og røvere fik lov at løbe uden straf, fordi den forurettede ikke evnede at afholde "bekostningen" til skarpretteren." Han skriver videre om forholdene i Danmark midt på 1600-tallet, at det mange steder var skik at forurettede anmodet distriktets beboere om tilskudd i forbindelse med henrettelser.¹⁸³

AVSN. 3.8.4 FOGDENS PLIKTER - C4

Ifølge C4 hadde fogden plikt til å "holde" tyven, og føre ham til og fra tinget, dersom han var grepet med tyvkoster i hendene.¹⁸⁴ Denne passusen er omskrevet i NL, hvor det bare het at tyven skulle leveres fogden og føres med tyvgodset til neste ting.¹⁸⁵ Kunne forholdene før NL være annerledes enn beskrevet i frdn. 1712?¹⁸⁶

I dette avsnittet drøftes særlig den eldre lovgivningen på dette punktet. Hva betydde plikten i praksis? Måtte fogden også bære omkostningene? Det er ikke uten videre gitt. Problemet kunne godt være at folk ikke hadde penger til å betale på stedet, og det kunne jo lett vise seg at de ikke hadde penger på et senere tidspunkt heller. Det er godt mulig at dette var

---

¹⁸² G. Nissen, 1965, s.4

¹⁸³ J.U. Jørgensen, 1989 (1969), s. 97

¹⁸⁴ C4 Tyffuebalcken cap.2

¹⁸⁵ NL 6.17.4

¹⁸⁶ Se Kap. 3.8 innledningsvis

oppgaver som opprinnelig ble pålagt fogden uten godtgjøring. Bøndene skulle følge tyven til retterstedet, "oc vere siden aff deris aabyrgd." Er dette en måte å fordele byrdene på befolkningen? Eller menes med "bøndene" rett og slett anklager? Ifølge samme kapittel hadde fogden også plikt til å skaffe bøddel. "Skaffe" kan neppe tolkes som "bekoste". Det er ikke sannsynlig at fogden skulle svare for den utgiften. Vel kunne det pålegges fogden, og tidligere ombudsmenn, arbeidsoppgaver, men det er tvilsomt om han skulle honorere bøddelen - med mindre han selv var anklager.

Tilsvarende lov finnes i Mannhelgebolken.¹⁸⁷ Ble det begått drap eller lemlestelse, skulle øyenvitnene (slektninger unntatt) binde gjerningsmannen, eller legge ham i jern, og føre ham til ombudsmannen. Denne hadde plikt til å føre ham til tinget, og bøndene hadde plikt til å dømme ham etter loven. Ombudsmannen var deretter pliktig til å refse gjerningsmannen etter dommens pålydende. Det understrekes i ML at ingen andre enn kongens ombudsmann har lov til å straffe gjerningsmannen.

Konklusjonen blir litt usikker, men vi må ta følgende momenter i betraktning.

1) Det er ikke trolig at de private omkostningene økte dramatisk i løpet av svært kort tid (før og etter NL). Sett i lys av den generelle samfunnsutviklingen, hvor staten overtok stadig flere oppgaver, er det så mye mer utenkelig at ansvaret for rettsforfølgelse av kriminelle i større grad enn før skulle hvile på privatpersoner. En økt "privatisering" av rettsvesenet sent på 1600-tallet passer heller ikke godt inn i rettsvesenets langtidsutvikling.

2) Hvis omkostningene ved å føre sak ble vesentlig endret i 1687, ville det naturlige vært at dette gikk frem av teksten i NL. De nye reglene måtte vært nøye presiert.

3) Loven må sees på bakgrunn av de forandringer som fant sted innenfor rettsstellet på 1200-tallet. Blant Magnus Håkonsons viktigste rettsreformer var den endelige opphevelsen av privat hevnerett. Derfor poengteres det både i tyveribolken og i mannhelgebolken at henholdsvis tyv og drapsmann skal føres bundet til ombudsmannen, for å dømmes på tinget og straffes av dertil beskikkede personer.

4) Loven sier ingen ting om påtalen var privat eller offentlig. For vår periode ville det vært helt avgjørende. Om bøndenes plikt heter det i ML at de er skyldig i å følge ham til døden.

---

¹⁸⁷ C4 3.15, ML 4.17(16)

Det handler altså om de alvorligste tyveriene, som senere ble forsøkt forfulgt av det offentlige.¹⁸⁸

Jeg holder det for mest sannsynlig at ordlyden, som har sitt opphav i en tid da rettvesenet fremdeles i stor grad ble administrert av bøndene, og retten i enda større grad ble utøvd av dem, enten ikke lenger var gjeldende, eller ble omfortolket gjennom århundredene. Den kan ha vært en "sovende paragraf". Omkostningene ved å føre sak kan ikke ha blitt fordelt på samme måte på 1200- og 1600-tallet, alene av den grunn at samfunnene som skulle bære omkostningene var så forskjellige. 1200-tallet kjente for eksempel ingen sentraladministrasjon som fordelte inntekter og utgifter. En rekke utgifter i forbindelse med rettergangen var kommet til senere. Flere betjenter, flere dokumenter, og mer utstrakt bruk av fysisk refelse. Reglene om stemplet papir, som i 1657 tilsvarte "seglet" papir, var en måte å bringe kronen inntekter på.

NL 1.17.5 var en artikkel med sammenliknbart innhold. Kapittel 17 het "Om Baand og Fængsel", og gir først og fremst retningslinjer for hvordan pågripelse skulle skje, og i hvilke tilfeller man hadde lov til å binde folk. Den er åpenbart rettet mot både private personer og offentlige tjenestemenn. Artikkel 5 satte straff for den fogd som ikke ville ta i forvaring en misdæder på saksøkers begjæring. Eventuelle grunner for slik unnlåtenhet angis ikke. Det synes heller ikke her mulig å tolke noe om omkostningene, eller hvem som betaler dem.

AVSN. 3.8.5 BESTEMMELSER OM DELINKVENTUTGIFTER I NL

NL 1.22.46-47 påla saksøker å svare for fengselsutgiftene "... om nogen ... kand være dømt til at paagribis, eller lide fængsel". Lovteksten kan tolkes på flere måter. Artikkel 47 synes allmenngyldig i forhold til sakstyper. Hva som ligger i uttrykket "dømt til at paagribis", er ikke umiddelbart klart. Det kan bety idømt fengselsstraff, men i forhold til gjeldforbrytelser, som artikkel 46 handlet om, var idømt fengsel snarere å betrakte som sikring av gjeldssummen enn egentlig straff. Dermed blir det uklart om loven omhandler varetekt eller straff eller begge deler. Hvis den ble tolket til å gjelde straff, er det et åpent spørsmål om det skulle forstås slik at **all** straff skulle betales av saksøker, eller om dette bare gjaldt for fengselstraff.

---

¹⁸⁸ Jmfr. reskr. 13/1 1736

De to paragrafene sett i sammenheng tolkes best som en utvidelse av den vanlige praksisen for delinkventutgifter, slik at saksøker måtte svare for fengselskostnader i andre saker enn misgjerningssaker. Disse artiklene må da også innebære at kostnadene i slike tilfeller ikke kunne pålegges den skyldige selv, mot normal praksis i straffesaker.

Denne tolkningen blir så meget mer rimelig dersom vi holder 1.22.46-47 opp mot 1.22.2, som i utgangspunktet handlet om leiermål. Denne artikkelen bestemte at øvrigheten ikke skulle beholde sin andel av bøtene, "før end alle Udgifterne med Betienternes Løn ere fra den hele Sum af Indtegterne afdragne". Dernest ble det fremholdt at omkostninger i forbindelse med fangenes underholdning og straff skulle betales av den skyldiges bo, eller av saksøker såfremt denne hadde midler dertil. Saksøker var i dette tilfelle fogden, som i verste fall skulle ta beløpet "af anden uvisse Sagefald". Igjen melder spørsmålet om almenngyldighet seg. Kunne denne artikkelen brukes analogt? Trolig gjenspeiler den en praksis og et lovverk som strengt håndhever prinsippet om at delinkventomkostningene primært skulle dekkes av den skyldige, sekundært av saksøker. T.o.m. fogden måtte, som saksøker, punge ut, om enn ikke av sin faste lønn.

AVSN. 3.8.6 OMKOSTNINGER - EN OPPSUMMERING

Som en oppsummering av kap. 3.8 kan vi si at følgende gjelder for perioden 1678-93:

Privat saksøker måtte selv dekke alle omkostninger vedrørende prosess og straff, hvis det ikke kunne dekkes av den skyldiges egne midler. I prinsippet gjaldt dette også øvrigheten. En straffeprosess var ikke billig. I saker der både øvrighet og privatpersoner kunne tenkes å reise sak, nølte derfor begge hvis den skyldige var ubemidlet.

En del straffesaker ble naturlig nok reist av øvrigheten. Det gjaldt først og fremst saker hvor ingen privatperson var krenket. Alvorlige forbrytelser, som i utgangspunktet rammet privatperson, kunne også reises av øvrigheten. Når staten selv var anklager, skulle fogden selv

utrede alle kostnadene, dersom den skyldige ikke hadde midler til det.¹⁸⁹ Flere forordninger i årene etter eneveldets innføring skulle redusere fogdenes kostnader ved rettsforfølgning av ubemidlede misdædere. Senere forordninger viser at den økonomiske støtten fogdene på denne måten ble tilbudt, ikke førte til den ønskede økning i offentlige saker.

Fordi øvrigheten av økonomiske årsaker unnlot å reise flere straffesaker enn "nødvendig", var hovedregelen at privatpersoner som ønsket forhold påtalt, måtte føre saken sin selv. De måtte også dekke alle omkostninger forbundet med dette.

KAP. 3.9 SUPPLIKKER OG BENÅDNINGER

Loven, både før og etter 1688, ga dommerne lite rom for selvstendig vurdering av den enkelte sak. Ble den anklagede funnet skyldig, skulle han dømmes etter loven. Bare dersom loven ikke innholdt bestemmelser om det aktuelle tilfelle, skulle dommerne bruke skjønn. Da måtte de tolke loven i forhold til paragrafer som kunne oppfattes analogt, og kanskje avsi arbitrær straff.

Straffen var vanligvis lovbestemt, slik at skjønnsmessig straffutmåling skulle unngås så langt det var mulig. Underrettene skulle dømme etter loven. Bare kongen hadde myndighet til å innvilge benådninger eller reduksjon av straffen.

Var en sak forsåvidt opplagt i forhold til loven, kunne det søkes om straffereduksjon eller benådning hos kongen. Envher kunne sende kongen en supplikk. Det kunne gjøres kostnadsfritt. Det var også mulig å levere den personlig, eller med bud, i København. Da var man sikker på at den nådde fram, man kunne legge press på saksbehandlerne, og man kunne forhåpentligvis få et svar med hjem. Hvorvidt det faktisk var mer effektivt å fremsende saken med en personlig henvendelse, vet vi ikke. I så fall måtte man regne med at ordningen begunstiget mer velhavende personer.

I NHL er supplikk definert som "bønneskrift, klageskrift ... normalt stilet til kongen". Supplikkinstitusjonen var undersåttenes redskap for direkte kontakt med kongen. Det var i hvert fall sannsynligvis den oppfatningen folk flest hadde av ordningen. Men enormt mange supplikker nådde regjeringskontorene i København. Klagemålene varierte. Det var naturligvis

---

¹⁸⁹ Forholdet mellom byfogd og underfogd i denne forbindelse er ikke klarlagt.

umulig for kongen å behandle alle forespørslene personlig. Kanselliet behandlet langt de fleste på egen hånd.¹⁹⁰ Dette ser imidlertid ut til å gjelde i mindre grad for søknader om straffereduksjon. Særlig de strengeste straffene, livsstraffer og langvarige frihetsberøvelser, ser hyppig ut til å være forelagt kongen selv. Kari Helgesen skriver: "Det synes å være et prinsipp at saker av så alvorlig karakter skulle avgjøres av kongen, såfremt rettsapparatet hadde sagt sitt siste ord."¹⁹¹

I prinsippet skulle denne muligheten til å nå statens aller øverste organ være åpen for alle. Embetsmennene var pålagt å føre søknader og klager i pennen, for ikke-skrivekyndige undersåtter. Dette skulle gjøres uten vederlag. NL 1.24.1 må tolkes dithen. NL 1.24.5 bestemte at sorenskriveren kunne ta maksimum 8 sk. danske, for slik tjenste. For tida forut for NL, må vi tro at Ress. var gjeldende lov, og her heter det at lensmann skulle skrive supplikker uten å ta skriverlønn eller betaling.¹⁹² Konklusjon: Det skulle ikke ligge økonomiske hindringer i veien for den som ville sende en supplikk. Men et evt. benådningbrev var ikke gratis. I det minste skulle det betales stempelpapiravgift, men kanselliet innførte også særlige gebyrer.¹⁹³

Brukte allmuen supplikkinstitusjonen? Vi vet at lavere lag av befolkningen ofte så opp til kongen som en rettferdig far. Man må altså regne med at muligheten kunne være fristende nok. Et eventuelt hinder var at supplikken skulle gå gjennom en kongelig embetsmann.¹⁹⁴ Kari Helgesen viser i sin undersøkelse at institusjonen ble brukt av alle befolkningslag. I undersøkelsens første år, 1746, utgjorde allmuens supplikker 31% av den samlede massen.¹⁹⁵ Supphellen derimot kom fram til at bare 14% av supplikkene var sendt av allmuens folk i 1723. Han regner endog at tallet er beregnet for høyt på grunn av ufullstendige opplysninger om

---

¹⁹⁰ K. Helgesen, 1983. Beregningene gjort for en noe senere periode. Det er ingen grunn til å tro at det var vesentlig annerledes før århundredeskiftet.

¹⁹¹ Ibd. s.92

¹⁹² Ress. 2.1.6 s.217

¹⁹³ Eks. fritak for offentlig skrifte i forbindelse med leiermål, kostet fram til 1767 10 rdl fordi kanselliet medelte slik bevilling på 10 rdl's papir. (T. Holmboe, 1961, s. 132)

¹⁹⁴ NL 1.24.5

¹⁹⁵ K. Helgesen, 1983, s.36

avsenderne.¹⁹⁶ Ser man på de to undersøkelsene i sammenheng, oppdager man en jevn stigning i andel supplikker fra allmuen, i årene mellom 1723 og 1766. Dette indikerer at allmuen i stigende grad benyttet seg av institusjonen, men denne stigningen behøver ikke avspeile stigning i søknader om straffereduksjon fra samme befolkningsgruppe. Vi må i alle tilfelle huske at denne stigningen finner sted **etter** undersøkelsesperioden i denne oppgaven. Det er ikke utenkelig at den stigende tendensen hadde vedvart en tid før 1723. I så fall kan den prosentvise andelen av supplikker fra allmuen ha vært svært lav før århundredeskiftet. Det sier ikke nødvendigvis noe om det absolutte tall, men man regner vanligvis at det samlede antall supplikker økte i løpet av 1700-tallet. Også det reelle antall supplikker fra allmuen skulle da ha økt. Supphellen viser konkret at allmuesupplikkene i hans materiale økte både absolutt og relativt mellom 1723 og 1736.¹⁹⁷ En tabell hos Helgesen tyder på at det særlig var supplikker fra landdistriktenes allmue som økte i absolutte tall.¹⁹⁸

Vel så interessant, i forhold til min undersøkelse, ville det være å tallfeste forholdet mellom supplikker fra domfelte av ulike sosiale lag. Av søknadene om straffereduksjon, som innløp kanselliet fra Trondheim i årene 1746-66, var 52 av 59 søknader fra allmuen. Det er en pekepinn om at supplikkinstitusjonen ble sett på som et brukelig rettslig virkemiddel for forbrytere av allmuen. Tallene viser nok også hvilke sosiale lag som havnet på den gale siden av straffeloven. Det bør også tilføyes at samtlige avslag, i samme undersøkelse, var på søknader sendt av allmuen.¹⁹⁹ Supphellen skriver at allmuen ofte bad om å få lindret straffer,²⁰⁰ men han har for øvrig ikke tall som viser forholdet mellom lovovertrедende supplikanter av ulike sosiale lag. Han viser heller ikke resultatene av søknader om staffereduksjon eksplisitt. Men i avsnitt som bare omhandler supplikker fra allmuen, skriver han at det var "gode sjansar til å sleppe fri

---

¹⁹⁶ S. Supphellen, 1978, s. 175

¹⁹⁷ Ibd.

¹⁹⁸ K. Helgesen, 1983, s.35

¹⁹⁹ Ibd. s.97

²⁰⁰ S. Supphellen, 1978, s.176

frå åpenberr skrifte".²⁰¹ Stempelavgift for et slikt benådningbrev ville koste minst 4 rdl i 1690.²⁰²

Supplikken kunne også benyttes hvis man hadde behov for fri rettshjelp. Fri rettshjelp kunne innebære dekning av saksomkostningene, med eller uten prokurator. Også dette var et gode det stod i kongens makt å innvilge. Kari Helgesen har sett nærmere på disse søknadene. I det materialet hun undersøkte var det flest allmuefolk som søkte om "beneficium paupertatis", som det kaltes. De fleste ble også innvilget. Bare to av 19 fikk avslag; de var begge militære. Hun hevder at en viss formuenhet ikke nødvendigvis var til hinder for å få slik støtte. (Stift)-amtmannens anbefaling ser derimot ut til å ha vært tungtveiende.²⁰³

Ved å søke kongen kunne man også oppnå andre rettsgoder. For eksempel ble noen av kommisjonene til ved initiativ nedenfra. Lavere embetsmenn, såvel som alminnelige mennesker, kunne få en kommisjon i arbeid. Ser vi igjen på Helgesens undersøkelse, later det til at antallet slike søknader var langt færre enn de tidligere nevnte. Dessuten var avslagsfrekvensen ganske stor.²⁰⁴

Endelig kunne supplikkinstitusjonen brukes til å få en sak innstevnet for høyere rettsinstans, selv om tidsfristen var overtrådt. Dette var også en måte å gå fram på med klager over feil sakbehandling, etc.

KAP. 3.10 APPELL

Appellmåten skilte seg fra dagens. På 1600- og 1700-tallet ble dommeren(e) som hadde felt dommen innstevnet for høyere rett med påstand om at det var dømt feil. I rådstueretten møtte byfogden for å forsvare sin dom dersom den ble anket. Dommere var ansvarlig for den dom som var avsagt. Ble dommen overprøvet, kunne det bli reist erstatningskrav mot ham personlig.

---

²⁰¹ Ibd. s.177

²⁰² R. Fladby, 1991, s.73, henviser til stempelpapirforordn. 1690

²⁰³ K. Helgesen, 1983, s. 47

²⁰⁴ Ibd. s.48

Denne prosessformen hadde flere konsekvenser. Først og fremst kontrollerte statsmakten med dette underrettene. Dommere som måtte stå personlig ansvarlig for sine kjennelser, ville trolig bestrebe seg på å dømme korrekt. Et slikt system måtte oppmuntre til å felle dommer i samsvar med loven. Lovene var imidlertid mangelfulle, og selvfølgelig tolkbare. Det sikreste var derfor å dømme i tråd med de overordnede domstolenes praksis. På den måten ble synsmåtene i høyesterett normgivende.

Underdommerne kjente praksisen i instansen over godt, fordi de jevnlig måtte møte der for å forsvare sine kjennelser. Sikrere enn å "gjette" var det å høre overdommers mening på forhånd. H.E. Næss har vist at lagmannen ofte ble konsultert før sorenskriveren avsa dom i trolldomssaker.²⁰⁵ Slik sikret sorenskriveren seg mot at dommen hans ble omgjort.

Hvis domsutfallet i overretten var gitt, ble den dømte forsåvidt også fratatt muligheten for ny prøving. I tilfelle av frivillig appell ville ny rettsak i en slik situasjon få størst betydning for lomdeboken.

Uttrykket frivillig appell innebar at noen var misfornøyd med dommen og ønsket den omgjort. Uttrykket står i motsetning til tvungen appell. Det er mer dekkende å betegne tvungen appell som stadfesting eller konfirmasjon i overrett. Noen saktyper var underlagt slik dobbeltp prøving. Hensikten var i utgangspunktet å gjøre underrettsdommen rettsgyldig.

Ifølge NL var dødsdommer i forbindelse med drap og trolldom underlagt slik prøving i overrett. Dette bør sees i sammenheng med instansenes kompetanseområde.²⁰⁶

---

²⁰⁵ H.E. Næss, 1981, s.145/146

²⁰⁶ Om byfogdens begrensede domsmyndighet i liv- og æresaker; se avsn. 2.2.2

DEL 4 STRAFFEN

Denne delen drøfter spørsmål omkring straff og straffelovgivning. De første avsnittene behandler straffeteoretiske spørsmål og alminnelige strafferettsregler, de siste belyser de ulike straffemetoder som var i bruk. Straffeteori drøftes ut fra rettshistorisk og eldre juridisk litteratur. Strafferettsregler drøftes på bakgrunn av rettshistorisk litteratur, eldre juridisk litteratur og lovverk. Her gjelder som for foregående del, at mye av litteraturen er dansk, med særlig danske forhold for øye. I denne delen av oppgaven kan dette ikke sies å representere noe problem. Straffemetodene og idéene bak var de samme i begge land. I avsnittene om selve straffemetodene skjeles det også til praksis.

KAP. 4.1 STRAFFENS FORMÅL

Følgende sitat er hentet fra Dr. C. Torps bok *Om Straffen*, som utkom i København 1894:

"Spørgsmaalet om Straffens Formaal har fremkaldt en næsten endeløs Litteratur og et Utal af Straffeteorier. Disses praktiske værd staar dog næppe i Forhold til det Fond av aandelig Energi og Skarpsindighed, som er anvendt paa deres Begrundelse. ...de forskellige Teorier ingenlunde altid føre til en forskellig Besvarelse af Spørgsmaalet om, hvilke Strafarter Loven bør hjemle."²⁰⁷

Historien viser at han forsåvidt hadde rett; den dag i dag kan samme straffesanksjon begrunnes ut fra ulike filosofiske ståsteder.

Torp lot til å finne det vel så interessant, som han hevdet, at enhver tid "velger" de straffemetoder som rammer de rettsgoder man for tiden setter høyest. Sterkt religiøse samfunn vil typisk ty til kirkelige straffer. Hvor medborgernes aktelse ansees som vesentlig, vil æresstraffene være utbredt, og der den personlige frihet står i fokus, vil fengselsstraff og frihetsberøvelse være vanlig.²⁰⁸

---

²⁰⁷ C. Torp, 1894, s. 14

²⁰⁸ Ibid. s.13

Det skal ikke dveles ved denne besnærende tanke. Heller ikke de mer kjente straffeteoriene skal utbroderes. Det må være tilstrekkelig å belyse de idéer det ble argumentert med i den aktuelle epoke. Det lar seg vanskelig gjøre uten å trekke frem et par mer generelle momenter.

For det første kan vi skille mellom idealt-spekulative og praktisk-reale begrunnelser eller teorier.²⁰⁹ Eksempel på det første er tanken om gjengjeldelse, eller det som kalles tallionsprinsippet. I rendyrket form illustreres dette med uttrykket: "øye for øye og tann for tann", som stammer fra 2. Mosebok. 1600-tallets holdninger til rett og straff var preget av denne tankemåten.

Ikke desto mindre har praktisk-reale hensyn veid tungt, sannsynligvis til alle tider. Straffen ble betraktet som et middel til å opprettholde lov og orden. Straffemetodenes hensiktmessighet ville da være et spørsmål om effektivitet, som kunne evalueres i forhold til denne målsetningen. Innenfor en slik ramme hører flere teorier hjemme. Straff som sikring, f.eks. isolasjon av forbrytere for å beskytte samfunn og mennesker mot overgrep, er en typisk praktisk foranstaltning. Slik foranstaltning betraktes rettsteoretisk ikke som straff, men naturligvis ville Bremerholms tvangsplasserte arbeidskraft ikke registrere forskjellen. Avskrekkende straffer, både generalpreventive og skremsel rettet mot den enkelte forbryter, må også kategoriseres som praktisk-reale. Straffer som skal forbedre eller rehabilitere forbryteren likeså.

Den strafferettslige ekspansjon som fant sted i Danmark-Norge (såvel som i det øvrige Europa) på 1600-talet, ble begrunnet ulikt fra forskjellig hold. Flere straffemetoder, hardere metoder, strengere straffer og flere forhold som ble gjort straffbare, ble av staten begrunnet med sin påståtte avskrekkende virkning. Særlig ble det lagt vekt på generalpreventive hensyn.²¹⁰ En episode fra Købehavn i år 1700, viser at staten også la generalpreventive hensyn til grunn i praksis. En kvinne skulle henrettes og graves ned på retterstedet. For å lindre hennes lidelser, ble en kiste satt på retterstedet, slik at hun skulle tro at hun ville bli begravet på kirkegården. Det ble hun ikke. Kisten ble båret bort tom straks etter henrettelsen. Episoden var ikke enestående, og

---

²⁰⁹ Ibid. s.15ff

²¹⁰ C. Torp, 1894, s.10. Holmboe, 1961, s.169

viser at hensikten med den offentlige henrettelsen, og skjerpelser av døstraffen,²¹¹ var av generalpreventiv art. Hensikten var åpenbart ikke primært at kvinnen selv skulle unngjelde.²¹²

I kontrast til denne praktisk-reale tenkemåten stod kirkens idealt-spekulative syn. Kirken så på de strenge straffene som den rettferdige gjengjeldelse, som måtte til for at synderen kunne forsones med Gud. Tallionsprinsippet ble, som nevnt, hevdet i det gamle testamentet. Bibelens eldste del var ennå lenge den sentrale i tro, religionsutøvelse og samfunnsliv.

KAP. 4.2 MOSAISK INNFLYTELSE PÅ STRAFFELOVGIVNINGEN

I eldre tid var de eldste lovene de "riktige"; de hadde størst gyldighet. Fremdeles på 1600-tallet gjorde slike holdninger seg gjeldende.²¹³ Sett i det perspektivet er det lett å forstå den innflytelsen mosaisk rett hadde både på strafferetten, når vi også betenker kirkens plass i åndslivet generelt.

Kanonisk rett var den dominerende påvirkningskilden i C4. Kirken, og den kanoniske retten, bygget sin strafferett hovedsakelig på Mosaisk rett. C4 regulerte ikke alle straffbare forhold. Landsloven ble til på et tidspunkt da geistlig jurisdiksjon var skilt fra den verdslige. Kirken straffet selv religiøse forbrytelser, som hor, blasfemi og annet.

Den nye straffelovgivningen i 1687 var gjennomsyret av gammeltestamentlig tankegods. Sjette bok, "Om Misgjerninger" er systematisert etter de ti bud (dekalogen). Straffene fulgte dog ikke slavisk Mosebøkenes angivelser. Liksom tidligere var det særlig i forhold til dødsstraff Moseloven stod som mønstergivende. Men heller ikke på dette område fulgtes Moseloven helt konsekvent; I 2.Mosebok 21.18 heter det at "den som bander sin far eller sin mor, skal visselig dødes." NL satte ikke livsstraff for å forbanne sine foreldre, men "bare" straffearbeid på livstid, og dessuten tap av alle arverettigheter.

"Moseloven" er ikke nedtegnet som en sammenhengende systematisert lovbok. Regler for rett og galt, straff og forsoning finnes spredd, og gjentatt, i de fem mosebøkene. Derfor kan

---

²¹¹ Se kap. 4.5 om straffemetodene

²¹² T. Holmboe, 1961, s.169-170

²¹³ Siden dette ble skrevet er forfatteren kommet til å tvile på rimeligheten av disse påstandene, som representerer vanlige synsmåter.

de være vanskelige å finne. De kan også være vanskelige å tolke. Teologenes sprikende tolkninger av Mosebøkens bestemmelser om ekteskap og slektskap er illustrerende.²¹⁴

Her skal nevnes de angitte straffer i mosebøkene som hadde størst betydning for rettshåndhevelsen, og den rettsfilosofiske tenkningen, etter eneveldets innføring. Vi bør imidlertid være oppmerksomme på at samtidige juridiske verker også henviste til andre bibelsteder i forbindelse med rettskildene.²¹⁵

1. Mosebok 9. kap.

6. Om noen utøser menneskers blod, ved mennesker skal hans blod utøses, ti i sitt bilde gjorde Gud menneskene.

2. Mosebok 21 kap.

23-25. Men hvis det sker en ulykke, skal du bøte liv for liv, øye for øye, tann for tann, hånd for hånd, fot for fot, brandsår for brandsår, sår for sår, skramme for skramme.

28. Når en okse stanger en mann eller kvinne ihjel, skal oxen stenes, og dens kjøtt må ikke spises, men eieren er sakesløs.

2. Mosebok 22 kap.

18. En trollkvinne må du ikke la leve.

3. Mosebok 20 kap.

10. Om noen bedriver hor med en annen manns hustru, om noen bedriver hor med sin nestes hustru, da skal de lide døden, horkaren såvel som horkvinden.

11. Om noen har samleie med sin fars hustru, har han blottet sin fars blussel; da skal de begge lide døden, det hviler blodskyld på dem.

13. Om noen ligger hos en mann på samme måte, som han ligger hos en kvinne, da har de begge øvet en vederstyggelighet: de skal lide døden, det hviler blodskyld på dem.

15. Om noen her omgang med et dyr, skal han lide døden, og dyret skal dere slå i hjel.

5. Mosebok 19 kap. (Om tilfluktsbyer)

4-6. Men om de manndrapere, som har rett til å ty derhen for å redde livet, gjelder følgende: Når noen av vanvare slår sin neste ihjel, uten at han i forveien har båret nag til ham, når han således går med sin neste ut i skogen for å felle trær, og hans hånd svinger øksen for å felle et tre, og jernet farer ut av skaftet og treffer hans neste, så han dør, da får han ty til en av

---

²¹⁴ Se f.eks. T. Holmboe, 1961

²¹⁵ Eks. OW og Nørregaard

disse byer og redde livet, for at ikke blodhevneren i opphisselse skal sette etter manndraperen, og fordi veien er for lang, innhente ham og slå ham ihjel, skjønt han ikke hadde fortjent døden, ettersom han ikke i forveien hadde båret nag til ham.²¹⁶

Disse bibelsitatene er sentrale i forhold til samtidens strafferettslige overveielser. De viser noen områder der Mosaisk rett har hatt størst innflytelse, nemlig drap, sedelighetsforbrytelser, voldtekt og trolldom. Flere eksempler kunne trekkes frem. For eksempel har tyverilovgivningens bestemmelse om "gjeld og tvigjeld" sitt opphav i Moseloven.²¹⁷

For legemskrenkelser gjaldt etter Mosaisk rett normalt tallionsprinsippet.²¹⁸ Prinsippet fikk liten betydning for dansk og norsk rett utover drapslovgivningen.²¹⁹ Man kan kanskje snakke om et symbolsk tallionsprinsipp når straffen for å bite var å få trukket ut fortennene, eller når menedstraffen var å få fjernet to fingre. Det samme kunne sies om den som spottet Guds navn; han skulle få tungen skåret ut. Disse straffene rammet de deler av kroppen som var benyttet til misgjerningen, og fjerning av disse kroppsdelene gjorde det umulig å begå misgjerningen igjen.²²⁰

Fra Mosaisk rett kjennes også elementer i prosessen. Kravet om minst to likelydende vitnesbyrd kan leses i 5. Mosebok.²²¹

KAP. 4.3 SUBJEKTIVE STRAFFBARHETS BETINGELSER

Med straffbarhetsbetingelser, menes her de omstendigheter som må være til stede for at handlinger som i utgangspunktet er straffbare skal medføre straff. Det gjelder både spørsmål rundt siktedes sjelelige kvaliteter, og spørsmål omkring hendelsesforløpet, med vekt på årsakene til misgjerningen. Under gitte omstendigheter vil kriminelle handlinger

---

²¹⁶ Fra Tamm/Jørgensen, 1983, del 2 (kilder), s. 78

²¹⁷ Mosebok 22.7 Se også kap. om tyverier

²¹⁸ Unntak f. eks. for tyende som ikke dør av slagene

²¹⁹ Tamm/Jørgensen, 1983, s. 43

²²⁰ Se J. Skeie, 1937, s.161

²²¹ 5. Mosebok 19.15

være å anse som ikke-kriminelle. I den forbindelse drøftes vilje- kontra vådeverk, anklagedes tilregnelighet og nødverge.

AVSN. 4.3.1 VILJE- OG VÅDEVERK

Med moderne ordbruk kunne vi si at ulykkestilfeller etter eldre norsk rett ikke medførte offentlig straff. Slik handling ville normalt medføre erstatningsansvar, eller bot til den skadelidende. Størrelsen på boten var gjenstand for skjønnsmessig vurdering.²²²

I eldre rettspråk ble ulovlig gjerning utført av uvitenhet eller uaktsomhet kalt vådeverk.²²³

C4 3.12 bestemte at vådeverk ikke kunne medføre kongelig bot eller straff, men bare kunne avsones ved bøter til den skadelidende. Kapitlet inneholdt generelle utsagn om at "...de gjerninger som skee imod ens vilie, skal mildere straffis end det som skeer met vilie oc forset.", og "For vaadeværck bødis icke til konningen." Loven skilte mellom uhell i forbindelse med nyttig arbeid, og det vi kunne kalle unødvendige uhell forårsaket av uforsiktighet. For de siste var bøtene til skadelidende større.

NL hadde et helt kapittel, med femten artikler, som inneholdt konkrete bestemmelser om vådeverk. De gjennomsyres av samme grunnholdning; uhell skulle ikke medføre offentlig straff.²²⁴ På den andre siden skriver Holmboe at loven "begrenset langt fra livstraffen til forsætlige drab i nutidig betydning."²²⁵

Noen tilfeller av uaktsomhet ble straffbare. Vådebegrepet ser ut til å ha endret karakter. Det kalles ikke vådeverk i NL, hvis det inntrufne skyldtes unødvendig uforsiktighet. Det fremgår av NL 6.11.4. En helt tilsvarende passus i ML innledes med ordene "Men alle andre vaadeverk ...". Etter slik uforsiktighet kunne man ifølge NL ikke fritas for straff, men straffen ble redusert sammenliknet med forsettlig misgjerning.²²⁶

---

²²² J. Skeie, 1937, s.124

²²³ Hist. leks. s.371

²²⁴ NL 6.11.1-15

²²⁵ T. Holmboe, 1961, s.114

²²⁶ NL 6.11.4

Nytt med NL var bl.a. at ansvaret for små barn ble skjerpet, og i den forbindelse ble det gjort unntak fra grunnregelen. Omkom barna på grunn av foreldrenes uaktsomhet, måtte foreldrene utstå "åpenbart skrifte", og dessuten avstå midler til fattigkassen. Særlig alvorlig var det å ligge ihjel barn. Skjedde det mer enn én gang, ventet straff på formue eller liv "...etter Sagens Beskaffenhed og Omstændighederne." Var det andres barn man hadde ligget ihjel, var straffen enda strengere. Bak disse bestemmelsene lå antagelig en utbredt mistanke om at mange slike saker ikke var ulykkestilfeller. Lovgivningsmakten ønsket nok også å skjerpe folks aktsomhet.

AVSN. 4.3.2 TILREGNELIGHET

L. Nørregaard fremhevet sent på 1700-tallet, at det måtte være en hovedsak når kriminallovene skulle anvendes, å ha full visshet om at misgjerningsmannen var "saaledes beskaffen at Straf paa ham kan være passende".²²⁷ Videre:

"Af Naturens Ret () veed vi, at Straffe-Rettigheden ei kan øves imod Andre, end de, som have Sielens Frihed, og altsaa aleene i de Tilfælde, hvor den Beskadigelse, for hvilken Straf skal finde Sted, haver sin Grund i den Beskadedes fri Villie.

Det bliver derfor en almindelig Regel i Criminal-Retten: At ingen kan eller bør straffes for en Misgjerning, med mindre han haver havt moralsk Frihed paa den Tid, han foretog Misgjerningen, ..."

Av dette utledet han at gale og barn ikke kunne straffes, selv om de brøt loven.

Hva angår de gale, henvises til NL 6.6.17, hvor det heter at drap "i Vildelse og Raserj" ikke bør straffes på livet. Drapsmannen skal i stedet betale full mannebot til den dødes arvinger. Nørregård mente å ha godtgjort at boten var å anse som erstatning, ikke som straff. Han mente at man "...paa Grund af Tingenes Natur og Aarsagens Lighed, ..." kan slutte at alle misgjerninger begatt av gale personer bør være fritatt for straff.

---

²²⁷ Nørregaard, §1008

Argumentasjonen er tidstypisk, men loven er gammel. C4 inneholdt tilsvarende bestemmelser. Gal manns verk skulle erstattes av eget eller frenders gods, men ikke straffes.²²⁸

De eldre lovene (ML og C4), ga ingen nærmere karakteristikkk av "galind mand". Spørsmålet ble gjenstand for langt mer nyansert drøfting i løpet av 1600-tallet. Det synes derfor fruktbart å drøfte ulike former for utilregnelighet nærmere, med utgangspunkt i lovverk og praksis etter 1687.

Grensene mellom den midlertidige galskap og det generelt utilregnelige, eller det evneveike om man vil, kan synes litt uklare.²²⁹ De refererte lovartikler handlet primært om midlertidig utilregnelighet. Nørregård mente at loven (NL) ikke fastslo om de som "aldeles mangle Forstandens Brug", eller som bare "mellemstundes have Forstandens Brug", skulle straffes.²³⁰ Med henvisning til NL 6.6.19, anså han det hevet over tvil, at graden av evneveikhet måtte vurderes i forhold til hel eller delvis fritakelse av straff.

Det ukontrollerte raseri, som dette avsnittet tok utgangspunkt i, må ikke forveksles med "vred hu", som var ofte omtalt i lovverk, såvel som domsavsigelser. "Vred hu" impliserte at handlingen var utført med vilje, og var et avgjørende kriterium for straffeskyldighet.²³¹ Loven bygget her på 5. Mosebok 19. kap.. Det må også skilles mellom "ukontrollert raseri" og affekt eller pasjon. Nørregaard hevdet, uten å vise til lov eller forordning, at "... Personer, som under en eller anden Affect, eller Passion, begaae Misgjerninger; deres Gierninger ere frie; ... formedelst Mangel af Herredømmet over Affecterne, selv Aarsag ...".²³² Misgjerninger utført i en slik sinnstilstand, måtte straffes med lovens ordinært foreskrevne straff. Hva enten han har tolket loven korrekt eller ei, er det rimelig å anta at handlinger i affekt ikke normalt ville forståes som "Vildelse og Raserie".

Nedsatt tilregnelighet får - og fikk - man også under påvirkning av alkohol. Beruset tilstand var ikke grunn for redusert straff. I en rekke tilfeller ble straffen tvert imot skjerpet

---

²²⁸ C4 3.8

²²⁹ Fr. Brandt, 1880, behandler emnet under overskriften "Om Vanvittige". bd. 2, s. 42

²³⁰ Nørregaard, § 1010

²³¹ Se drøfting av saker i høyesterett ca. 1750, T. Holmboe, 1961, s. 114-117. Jmfr. også Chr.4. 3.12, og NL 6.11.5.

²³² Nørregaard, § 1013

dersom gjerningsmannen hadde drukket. Selve drikkingen forutsattes å være en fri og viljestyrt handling. Så måtte man også ta ansvar for konsekvensene.²³³

Ifølge Nørregaard ble man også utilregnelig når man sov. Gjerninger begått i søvne kunne i henhold til "Naturens Ret" ikke ansees som "frie Gierninger". Imidlertid skulle man vokte seg, at man ikke utviste uaktsomhet **før** man sovnet. Misgjerninger begått i søvne, ville bli straffet (som uaktsomme handlinger) hvis de hadde "sin Grund i forgående frie Gierninger"²³⁴ Som eksempel nevnes NL 6.11.15-15 om ihjelliging av barn.

Endelig drøftet Nørregaard hvordan det forholdt seg med hensyn til dem som "af Uvidenhed, Vildfarelse og Enfoldighed handle imod Lovene". Den alminnelige regel for slik atferd var tydeligvis, på Nørregaards tid, at den som handlet uten å vite bedre, ble straffet som for vådesgjerning.²³⁵

Vi skal være oppmerksomme på at Nørregaards forklaringsmåter er preget av "fremskreden" naturrettslig tenkning, med vekt på individuell frihet og mennesket som fornuftsvesen. Fremstillingen bærer ikke preg av "kampargumentasjon". Derfor er det rimelig å tro at loven i praksis er blitt tolket på samme måte 100 år tidligere, selv om argumentasjonen da kan ha vært divergerende.

AVSN. 4.3.3 NØDVERGE

Med nødverge forstår vi personers rett til å forsvare seg mot overgrep ved bruk av fysisk makt.

Jon Skeie skriver om perioden 1263-1688: "Nødverge utelukker både den offentlige og den private straff for sår og drap."²³⁶

---

²³³ Ibid. § 1012

²³⁴ Ibid. § 1014

²³⁵ Ibid. § 1015 (s.16)

²³⁶ J. Skeie, 1937, s.125

NL 6.12.1-10 ga mer utførlige bestemmelser om nødverge. Essensen var den samme; man hadde rett til å forsvare seg selv, sitt liv og sitt gods "...med hvad Verie hand mægtig er."²³⁷

Hvis noen ble overfalt, eller fikk innbrudd hos seg om natten, og drepte gjerningsmannen; da skulle han være "sagisløs". Det betød at han ikke kunne anklages for drap eller mord, og at han ikke skulle straffes. Han hadde heller ikke noe erstatningsansvar. Under gitte omstendigheter ble det ikke regnet som nødverge hvis man hadde vært i "skjenderi" med den døde. Loven presiserte noen tenkelige situasjoner og passende straff til disse. Dessuten forutsattes det at den som hadde drept noen, og påberopte seg nødverge, forklarte saken på tinget. Hvis det ikke skjedde innen en måned, ble han ansett som manndraper. Hvis man ble oppdaget i seng med en annens hustru, og derved mistet sitt liv, var drapsmannens handling å sidestille med nødverge.

Gjennom hele perioden har man, som vi ser, kunnet unngå straff dersom drap eller skader kunne forklares med nødverge.

AVSN. 4.3.4 KRIMINELL LAVALDER

C4 Tyvsbolkens 7. kapittel fastslo at hvis barn eller umyndige stjal, skulle det bøtes til den skadelidne, men ikke til kongen. Så vidt det har latt seg bringe på det rene, er det den eneste bestemmelsen i C4 som berørte spørsmålet om kriminell lavalder. Antall år som skiller barn fra voksen angis ikke i loven.

Landskapslovene hadde klare regler om barns straffeansvar. Gulatingsloven bestemte at barn, som hovedregel, var ansvarsfrie inntil tolv års alder. Frostatingsloven fastsatte åtte år som grense. Faren var inntil da erstatningspliktig for barnets handlinger. Særlige bestemmelser gjaldt i forbindelse med drap. Inntil fylte 15 år var man såkalt "halvrettesmann". Halvrettesmenn betalte, såvel som mottok, halve bøter.²³⁸

Følgende artikler i NL inneholdt presise bestemmelser om kriminell lavalder: 6.6.18-19, 1.22.9 og 6.21.6. Nørregaard sammenfattet disse i fire generelle punkter.

---

²³⁷ NL 6.12.1

²³⁸ Fr. Brandt, 1880, bd.2, s.43

1) Lavalder i kriminelle saker var femten år, hvilket innebar at ingen "i Almindelighed" kunne straffes med lovfestet ordinær straff før fylte femten år.

2) Unntakene fra denne regelen var, for Norges vedkommende, draps- og tyverisaker. I slike saker var lavalderen fjorten år.

3) Barn mellom ti år og "fuld Lavalder" (det var normalt femten år, men fjorten i draps- og tyverisaker) kunne straffes "med en extraordinair Straf" i kriminelle saker. De kunne idømmes en mildere straff.

4) Ingen barn under ti år kunne straffes med "borgerlig Straf", men de kunne refses. Refsingen skulle være av en slik art at den kunne regnes til opdragelsen ("enhøre til Huustugten").²³⁹

NL inneholdt også en del enkeltbestemmelser om mindreåriges straff i særlige tilfeller. Et eksempel er NL 6.21.6 som bestemte at mindreårige som ytret svært grove ærekrenkende beskyldninger mot noen, skulle miste sin hud.

Ser vi nærmere på drapslovgivningen finner, vi stor grad av kontinuitet fra de eldste lovene frem til 1688. Umyndige drapsmenn skulle i tidlig middelalder føres ut av landet innen 5 dager, men beholde sit gods.²⁴⁰ Brandt gikk ut fra at ML skal forstås dithen at umyndige måtte bøte for drap og legemsbeskadigelse til privat saksøker, men ikke til kongen.²⁴¹ I NL er dette blitt en generell regel, nedfelt i NL 1.22.9. Der het det at barn under femten år skulle bøte "til dend, som hand forsætligen haver forbrudt sig imod, og ikke til Husbonden, uden for Manddrab allene." I drapssaker var aldersgrensen, som vi har sett, 14 år. Det ser med dette ut til å ha vært et rotfestet prinsipp at vanlige myndighetsregler må vike for strengere sanksjoner i drapsaker, men straffen skulle ikke være offentlig. Hensikten var å rette for seg i forhold til dem som var rammet av drapet.

Med tiden ble den kriminelle lavalder ensartet, uten hensyn til forbrytelsens karakter. Det kan se ut som det skjedde tidligere enn lovene skulle tilsi. Holmboe mener at det var analogien til drapstilfellet som i stor utstrekning ble brukt i høyesterett, slik at barn under fjorten år

---

²³⁹ Nørregaard, § 1011

²⁴⁰ Fr. Brandt, 1880, s. 43

²⁴¹ Ibd. s.43/44

vanligvis ble idømt mildere, arbitrær straff.²⁴² Midt på 1700-tallet ble denne aldersgrensen flyttet til femten år hevder han.

Som vi ser er det flere likhetspunkter mellom den gammelnorske lovgivningen og NL. Er det rimelig at det i en mellomliggende periode var så mangelfulle bestemmelser om strafferettslig lavalder? Svaret må være nei. Ikke desto mindre, etter landskapslovenes tid synes bare en enkelt retterbot å angi den kriminelle lavalder. Den ble utstedt i 1280, og fastslo at kriminell lavalder såvel som vitnedyktig alder fortsatt skulle være femten år.²⁴³

Det rimeligste synes å være at retten gjennom hele perioden regnet med en absolutt minstealder for kriminell ansvarlighet på rundt ti år, og en "delvis-myndig-periode" frem til 15 års alder. Ved fylte femten år var enhver fullt ut strafferettslig ansvarlig for sin handlinger. Unntatt fra denne generelle regelen var fjortenårige drapsmenn og tyver i Norge etter 1688. Vesentlige endringer på Magnus Lagabøters tid ville mest sannsynlig nedfelt seg i loven.

KAP.4.4   FORSØK OG MEDVIRKNING

En del forhold kan tenkes straffet selv om en person ikke selv har utført den kriminelle handling. Spørsmålene rundt forsøk og fysisk og psykisk medvirkning er kompliserte juridiske spørsmål, både teoretisk og i praktisk juss. Dette kapitlet belyser hvordan dommerne etter 1600-tallslovgivningen skulle forholde seg i slike tilfelle. Med forsøk menes fysisk forsøk.(Planlegging, som forsøk betraktet, vil ikke bli drøftet, fordi det ikke finnes slike saker i det undersøkte kildematerialet.)

AVSN. 4.4.1   FØRSØK

Hverken C4 eller NL inneholdt generelle bestemmelser om forsøk. I registeret til Nørregaards "Forelæsinger" er ikke "forsøk" oppslagsord engang. Det kan bety at juristene sent på 1700-tallet stadig ikke hadde funnet frem til noen allmenn regel om forsøk. Grunnen skal være usagt; det kan være manglende behov eller manglende vilje. Manglende behov hvis

---

²⁴² T. Holmboe, 1961, s. 176

²⁴³ Fr. Brandt, 1880, bd.2, s.43

forsøkssaker sjelden ble prøvet for retten, manglende vilje hvis det var ønskelig at dommerne stod fritt.

Noen holdepunkter hadde dommerne i tilfelle av ikke fullbyrdet misgjerning.

I C4 finnes, ifølge Skeie, bare ett eksempel på lovregulering av forsøk.²⁴⁴ Det gjelder voldtekt. Mens fullbyrdet voldtekt ble straffet på livet, ble forsøket bare bøtelagt.²⁴⁵ Forskjellen i straffeutmåling syntes nok mindre med datidens øyne enn med våre, fordi C4 i de fleste tilfeller viser til en av disse to straffesanksjoner. Straffene i C4 (middelalderen) var med andre ord lite graderte. Lovgiveren ga kvinnen ekstra beskyttelse mot overgrep ved denne loven. Det er rimelig å tenke seg at det normalt bare var fullbyrdet gjerning som ble straffet, og at dette var unntaket som trengte presisering.

På landskapslovenes tid ble forsøk ansett som selvstendig gjerning, og ble bare straffet dersom forsøket innebar handlinger som i seg selv var ulovlige.²⁴⁶

Var dette stadig hovedregelen på 1600-tallet fantes flere unntak. Mannhelgebolken bestemte også at den som løper mot noen for å slå, men blir holdt tilbake, skulle straffes. Til kongen skulle det bøtes 2 øre sølv, mens boten til den han ville slå skulle avgjøres "efter sex mends dom".²⁴⁷ Kongens bot ble vesentlig redusert i forhold til fullbyrdet gjerning. Liksom i voldtektstilfeller skulle forsøket straffes mildere, men det skulle straffes. På samme måte som det var tenkt i tilfelle av voldtekt, må det være tenkt her: gjerningsmannen skulle ikke gå fri for straff selv om han ble forhindret av andre i å fullføre misgjerningen.

NL skjerpet straffen for voldtektsforsøk, slik at også ikke fullbyrdet voldtekt medførte livsstraff.²⁴⁸ Andre ufullbyrdete gjerninger ble også ilagt straff. Mordforsøk skulle innbære livsstraff,²⁴⁹ og forsøk på mytteri likeså.²⁵⁰ Dessuten inneholdt NL 6.4 flere strenge straffer for forsøk på ulike former for majestetsforbrytelser. Holmboe regner med at man på 1600- og 1700-

---

²⁴⁴ J. Skeie, 1937, s. 126

²⁴⁵ C4 3.2

²⁴⁶ Fr. Brandt, 1880, bd.2, s.55/56

²⁴⁷ C4 3.19

²⁴⁸ NL 6.13.18

²⁴⁹ NL 6.6.22

²⁵⁰ NL 4.1.10

tallet krevde lovbestemt tilfelle for å straffe forsøk. Derved skjerpet man ikke tidligere rett. Mildeste straffemåte ble anvendt ved tvil - det var visstnok enighet i HR om en slik praksis. Praksisen var i overensstemmelse med naturrettslærernes synsmåter. De mente at bare den fullbyrdede forbrytelse var straffbar ifølge naturretten.²⁵¹

Den generelle regelen for hele perioden må altså være at forsøk ikke skulle straffes uten i helt bestemte tilfeller. Straffen var mildere enn for fullbyrdet gjerning, men synes å ha blitt skjerpet noe med tiden. Etter NL ble forsøk på enkelte kriminelle handlinger straffet på livet.

AVSN. 4.4.2 MEDVIRKNING

I Mannhelgebolken C4 finnes et par passusser som omhandler medvirkning. Kap. 2 om ubotamål, bestemte at den som hugger hånd eller fot "af anden" osv., "eller styrcker oc hielper andre til sligt at giøre", alle er ubotamenn. Her må det være tenkt på fysisk medvirkning. Kap. 10 bestemte at den som råder til "...baneraad, det er at giøre nogen skade til liff, gods eller det som en kand haffue skade, skam eller vanære aff: da bøde effter lowen oc laugdomme... Men den som gierningen gjorde: bøde fuld bøder effter lowen." Det ser altså ut til å være en generell regel med enkelte unntak, at den som utfører handlingen, skal straffes strengere enn den som råder til sådan handling. På den andre siden var det opp til retten å utmåle straffen for psykisk medvirkning etter denne loven, og rettspraksis **kan** ha virket i motsatt retning slik at den som oppfordret til slike misgjerninger ble straffet strengere. I Kap. 17 het det at den som "tilhielp, raade oc samtycke at dræbe nogen mand, eller dølge met drapsmanden:..." skulle dømmes "efter sagens leilighed".

Å gå i spissen for oppvigleri ble i loven ansett som nidingsverk, men straffen ble trolig regulert gjennom kongelig befaling.²⁵² Dette var majestetsforbrytelse.

Etter C4 skulle psykisk medvirkning til misgjerninger med dette straffes, men straffen var ikke lovbestemt. Vi antar at straffen var mildere enn for utført gjerning. Fysisk medvirkning ser derimot ut til å ha blitt straffet som utført handling, dersom det var snakk om ubotamål. Dette sies med fare for større grad av generalisering enn loven forutsatte. Det er mulig at det bare var i

---

²⁵¹ T. Holmboe, 1961, s. 181

²⁵² C4 3.2

de spesifiserte tilfellene av nidingsverk, at denne regelen gjaldt. Bestemmelsen gjør det rimelig å anta at medvirkning i mindre forbrytelser ikke ble like strengt straffet.

I NL finnes spredte bestemmelser, men som lovboken for øvrig var sparsom med generelle formuleringer, inneholdt den heller ingen generelle regler om medvirkning.

Fysisk medvirkning til drap medførte ifølge NL fredløshet.²⁵³ Angående mord²⁵⁴ var loven strengere; all medvirkning kvalifiserte for samme straff som gjerningsmannen.²⁵⁵

NL 6.6.11 omhandlet psykisk medvirkning. Her heter det at den som råder eller tilskynder noen til å skade andre skulle straffes mildere enn gjerningsmannen (bøtelegges). "Skade" er et tolkbart begrep. Det synes rimelig å gi det en vid betydning i denne sammenheng. Loven skulle da gjelde i mange tilfeller.

NL 6.6.12 bestemte at befaling og betaling i forbindelse med drap skulle straffes som utført gjerning. Også den som oppmuntret til brannstiftelse, skulle straffes som brannstifteren selv.²⁵⁶ Artiklene synes delvis motstridende, og lovenes analogi er ikke lette å utlede. Loven inneholdt minst to kompliserende elementer. For det første at så mange tilfeller av fysisk medvirkning ikke var lovregulerte. For det andre at fredløshet var blitt en lite hensiktsmessig og tidsaktuell straff.

At så mange tilfeller ikke var presisert i loven, kan bety at det i de fleste tilfeller ikke skjelnes mellom gjerning og medvirkning. Men var det da rimelig at delaktighet i drap skulle straffes relativt mildere? (Drapsmannen selv måtte jo ubønnhørlig bøte med livet.)

Ettersom fredløshetsstraffen ikke lenger var særlig anvendelig, var det ikke å forvente at medvirkningsstraffen for drap ble stående som mønstergivende i ulovbestemte tilfeller. Tilbake stod da to muligheter; enten arbitrær straffeutmåling eller å sette NL 6.9.1 som norm. NL 6.9.1 som norm bare i de alvorligste tilfellene kunne også tenkes.

I forhold til psykisk medvirkning synes problemene mindre. Loven må kunne forstås slik at bøtestraff var det vanlige for psykisk medvirkning, mens en del spesifiserte unntak innebar streng straff på lik fot med gjerningsmannen.

---

²⁵³ NL 6.6.2, 6.6.14

²⁵⁴ Drapet var åpenlyst, mordet var hemmelig/forsøkt gjort i det skjulte.

²⁵⁵ NL 6.9.1, Jfr. NL 6.6.12

²⁵⁶ DL 6.19.15, NL 6.19.6

Det ville ikke være urimelig om straffene for fysisk medvirkning var strengere enn for psykisk medvirkning. Utfra lovteksten er det derfor nærliggende å tro at fysisk medvirkning normalt ville straffes som selve forbrytelsen, etter NL 6.9.1, mens psykisk medvirkning vanligvis ville straffes mildere, i tråd med 6.6.11.

Holmboe hevder imidlertid at høyesteretts praksis tidlig lot til å bli at både fysisk og psykisk medvirkning skulle straffes på linje med gjerningsmannen i ulovbestemte tilfeller.²⁵⁷ NL 6.9.1 ble normgivende. Holmboe presierer at avvik fra mønsteret forekom.

Sammenfatningsvis betyr det at lovgivningen rundt medvirkning til straffbare handlinger var uklar i hele perioden, men at fellestrekk spores. Tanken om å straffe alle involverte likt i alvorlige kriminalsaker har røtter langt tilbake i tiden. Angående psykisk medvirkning ser loven ut til å ha blitt noe skjerpet med NL, som i enkelte saker bestemte lik straff også ved psykisk medvirkning.

KAP. 4.5 STRAFFEMETODER

Dette kapitlet gir et overblikk over de vanligste straffemetodene. Hvilke straffer var mulige? Hva betyr de ulike uttrykkene? Kapitlet er systematisk inndelt uten hensyn til praktisk bruk. Lovbestemte straffer og bruken av dem er behandlet i Del 5. Opplysningene er hovedsaklig hentet fra T. Holmboe (1961).

AVSN. 4.5.1 FORMUEKONFISKERING

Formuekonfiskering kunne være en selvstendig straff, men kunne også være følge av henrettelse.

Den som hadde forbrutt "alt sitt gods", sin "boeslodd" eller sin "hovedlodd", ble fratatt alt unntatt jordegods.²⁵⁸ Dersom den straffede var gift, ble boet først skiftet. Det betydde at ektefellen satt tilbake med halvparten av boet, etter at gjelden var betalt. For mange var det

---

²⁵⁷ T.Holmboe, s. 179

²⁵⁸ Hist. leks. s.48. I forbindelse med majestetsforbrytelser, og noen særlig grove forbrytelser, var også jorden forbrutt. (T. Holmboe, 1961, s.81) Det oppsto i praksis tvil om kongens rett til å konfiskere jord (Ibd. s. 82). Odelsjord var trolig særlig problematisk i den forbindelse.

jevngodt med ruin. Slik konfiskering fant sted i forbindelse med dødsstraff, forvisning og livsvarig tvangsarbeide.²⁵⁹

Den som ble straffet på sin "ytterste formue", skulle betale en viss andel av sin eiendom. I loven var det ikke presiert hvordan beløpet skulle regnes ut. Det førte ifølge T. Holmboe til at straffen i praksis ofte ble lik hovedloddssinndragelsen. Han anfører eksempler fra norsk rettspraksis.²⁶⁰ Høyesterett fastslo flere ganger i tiden etter 1660 at de to straffene ikke kunne sidestilles. Like fullt fortsatte underdommerne å dømme "på ydderste formue" uten å spesifisere beløpet, hvorav fulgte en tilfeldig praksis som stadig kunne innebære full formuekonfiskering.

Først i 1743 ble det ved kongelig forordning bestemt at "ydderste formue" skulle forstås som 1/10 av formuen, dog ikke over 1000 rdl.²⁶¹ Maksimumsbeløpet var hjemlet i NL 6.1.13.

Denne straffen kan også betraktes som en gradert bøtestraff i alvorlige tilfeller, slik at enhver betalte etter evne.

AVSN. 4.5.2 BØTER

Pengebot var en hyppig anvendt straffesanksjon fra middelalderen frem til moderne tid. Begrepet "mannebot" er illustrerende. Det var den boten som måtte betales for å ha drept en mann. Mens bøtestraffene ennå var eneste alternativ til fredløshet, ble de betalt enten til fornærmede eller til kongen.²⁶² Bøter til fornærmede kan betraktes som erstatning, og skal som sådan ikke behandles her.

I vår undersøkelsesperiode skulle noen saker bøtes både til fornærmede og til kongen. Slike bøter ble delt i tre. En del tilfalt saksøker, en del tilfalt øvrigheten og tredjedelen tilfalt kongen.²⁶³ I Kristiania betydde det at byfogden beholdt en tredjedel dersom saken var offentlig påtalt. Én tredjedel tilkom magistraten, og en tredjedel tilfalt som nevnt kongen. Slik ble de fleste andre bøter også fordelt.

---

²⁵⁹ T. Holmboe, 1961, s.82

²⁶⁰ Ibd. s. 84

²⁶¹ Frdn. 6/12 1743, § 22, T. Holmboe, 1961, s. 85

²⁶² Fr. Brandt, 1880, bd.2, s.20/21

²⁶³ NL 1.22.4

På 1600-tallet var bot primærstraffen for svært mange forbrytelser. Det vil si at dersom den dømte betalte boten hadde vedkommende gjort opp for seg, og var ferdig med saken. 1600-tallets straffesystem karakteriseres ved lovebestemmelsene om primære bøtestraffer med lovbestemte subsidiærstraffer. Subsidiærstraffene kunne være fysisk refselse, fengselsstraff, forvisning eller fredløshet.

Det kan med en viss rett hevdes at 1700-tallets straffesystem var kjennetegnet av at bøtene ofte kom i tillegg til annen straff.

I denne studien vises et slikt tidsskille flere ganger i lovundersøkelsene i forbindelse med de enkelte forbrytelser. Nye lover i løpet av 1600-tallet reduserte muligheten til å unngå andre straffer ved å betale bøter.

Det gjaldt for hele undersøkelsesperioden at noen bøter var ærerørige. Botens størrelse viste at den skyldige var dømt æreløs. Tap av æren medførte tap av endel samfunnsmessige rettigheter som ellers tilkom myndige personer.²⁶⁴

Tremarksboten var ærerørig.²⁶⁵ Derav uttrykket "tremarksman" som var synonymt med "mindremann". Begge betegnet personer som var fradømt æren. Tremarksboten som infamerende straff hadde visstnok røtter i gammel dansk lov og sedvane.

Trolig skal bot på 4 mark sølv også regnes for ærerørig. Etter eldre norsk lovgiving skulle bl.a. ærekrenkninger straffes med 4 mark sølv, slik det også het i C4. Samme forbrytelse var ifølge NL belagt med 3 mark.

Jens Bjelke anførte i sin "Termini Juridici" at fire mark sølvs bøter "er gemenlig Ærerørige i Norge / som 3 marck i Danmarck".²⁶⁶

Flere lovbestemte bøter var fastsatt i gamle lover. De ofte skiftende pengeverdiene på 15- og 1600-tallet, gjør det vanskelig å beregne bøteverdiene eksakt.

I de foreliggende regnskapene står 1 mark sølv til en verdi av 1/2 rdl, som er lik 1 lodd sølv.

Tremarksbøter ser ut til å være betalt med 3 mark sølv. Omregningen kan ha foregått slik: Verdien av 3 mark (penninge) ble i 1570 årene bergnet til 1 1/2 rdl, fordi marken på et tidspunkt ble redusert fra 1/2 rdl til en 1/4 rdl (krigsmünt). Riksdalerverdien ble i så fall stående.

---

²⁶⁴ Om æresbegrepet, se Kap. 5.5

²⁶⁵ Hist. leks. s.373, NL 1.22.15

²⁶⁶ J. Bjelke, 1657, p.25

Ettersom dalerne hadde en mer stabil verdi enn småmyntene, virker det rimelig at verdien ble omregnet til riksdaler.

Et annet eksempel er bøtebeløpet 8 ørtuger 13 mark sølv. Det ville i 1680-årene utgjøre 6 1/2 rdl + 1/3 mark sølv. Ofte ble det bergnet til 7 rdl. Regenstykket var allment akseptert på Jens Bjelkes tid.²⁶⁷

Flere har pekt på at bøtebeløpene i praksis kunne bli redusert.²⁶⁸ Praksisen later ikke til å være lovhjemlet før 1724/25 med en forordning som regulerte avtingingene.²⁶⁹

En annen praksis er også avdekket, nemlig fogdens direkte oppgjør med den som hadde brutt loven. Dette omtales i norsk litteratur gjerne som avsoning, eller soning med fogden. Hensikten var å unngå dom og prosess, og den negative fokusering på ens person som fulgte en tiltale på tinget. L. Risa har ment at slik soning normalt ble betalt med fulle bøter.²⁷⁰ H.E. Næss har derimot ment, som Poul Johs. Jørgensen, at bøkene ofte ble redusert ved soning.²⁷¹ Han har dessuten pekt på betydningen av soning i forhold til domsmyndigheten. Med avsoning med fogden menes at fogden avgjorde saken uten dommerens (sorenskriverens) innblanding. Saker ble derved unndratt rettslig behandling, og fogden fikk myndighet i straffesaker som ikke hørte til hans embete.²⁷² Det siste momentet er interessant, men ikke relevant for byens vedkommende. Byfogden hadde både dømmende myndighet og sikt- og sakefallsrett.

Et reskript 1693 viser at soning med fogden ofte ikke ble regnskapsført.²⁷³ Det er vel tvilsomt om sentraladministrasjonen i København kunne få bukt med slike uvaner. Som omtalt i 1.4.2 dekker soningspraksisen trolig over store mørketall.

Begrepene soning og avtinging er brukt om hverandre i kilder såvel som litteratur. Bak ordene ligger tre former for betalingspraksis som ikke må forveksles.²⁷⁴

---

²⁶⁷ Ibd. p. 42

²⁶⁸ J.U. Jørgensen, 1989, s.96. M. Løyland, 1992, s.13, H. Sandvik, 1987, s. 238

²⁶⁹ Anordn. 19/8 1724 lovhjemlet avtinging i leiermålssaker på landet. Tilsvarende for byene, hvor det skulle skje ved magistraten eller byfogden og 4 menn, 11/8 1725. (Fogtman)

²⁷⁰ L. Risa, 1974, s.80

²⁷¹ P.J. Jørgensen i *Salomonsens konversationsleksikon* (Kbh. 1915) s.286. H.E. Næss, 1982, s.152

²⁷² H.E.Næss, 1982, s.150-152

²⁷³ Reskr. til stattholder 9/5 1693 (WB)

NL inneholdt en generell bestemmelse om "straff på kroppen" for den som ikke kunne betale sin bot.²⁷⁵ Loven bekreftet trolig det som hadde vært praksis i lang tid. Den som var i stand til å betale sin bot, men allikevel unnlot å gjøre det, ble ifølge NL fredløs etter seks uker. Det gjaldt ærerørigebøter og voldsbøter og "annet saadant".²⁷⁶

AVSN. 4.5.3 STRAFF PÅ KROPPEN I: "I JERN OG FENGSEL"

I løpet av 1600- og 1700-tallet ble det stadig mer vanlig å sone for ubetalte bøter med et antall dager "på vann og brød". Det innebar fengselsstraff, trolig også før det i 1743 ble presisert i en forordning at "den almindelige afsoningsmetode for den store brede befolkning skulle være fængsel".²⁷⁷ Uttrykket "vand og brød" beskrev den kost som ofte ble fangen til del. Kostholdet var ikke nødvendigvis så dårlig.²⁷⁸ Den som ikke eksplisitt var dømt til slik straff, var prisgitt sin økonomi eller saksøkerens vilje.

Fengselsstraff kjennes fra middelalderen, både som prinsipal- og subsidiærstraff.²⁷⁹ I fengslet satt ofte fangene stuet sammen i fellesrom; ofte små kjellerrom. På 1600-tallet fantes slike ikke bare på slott og festninger som tidligere. Byene hadde ofte egne arrestlokaler. I Kristiania fantes slike i rådhuskjelleren.²⁸⁰

I fengselet satt fangene som regel i jern. Det kunne være en bøyle rundt halsen eller magen. Jernet var loddet, og måtte skjæres opp ved løslatelse. Det var festet til veggen med en lenke.

---

²⁷⁴ H.E. Næss konstruerte i forbindelse med sin doktoravhandling en distinksjon mellom begrepene, men måtte slå fast at ordene var blitt brukt om hverandre. (Jfr. original avhandling, 1981, med den trykte, 1982, note 35 i kap. 5, s.413) Det vil trolig være fornuftig å holde fast ved konstruerte operasjonelle begreper i videre forskning og debatt.

²⁷⁵ NL1.22.11

²⁷⁶ NL 1.22.15, NL 1.22.52

²⁷⁷ T. Holmboe, 1961, s.87

²⁷⁸ Ibid. s. 88. Se også J.U. Jørgensen, 1989, s. 106

²⁷⁹ Se J. Skeie, 1937, s.122

²⁸⁰ E. Bull, 1927, s.22

AVSN. 4.5.4 STRAFF PÅ KROPPEN II: TVANGSARBEID

Lengre tids frihetsberøvelse besto regelmessig av tvangsarbeid. Heller ikke dette var nytt på 1600-tallet. Det nye var Bremerholm. Fremdeles ble mange fanger satt i straffearbeid på festningene. Andre fanger fra hele dobbeltmonarkiet ble sendt til det kongelige skipsverftet i København for å utstå sin straff. Bremerholm var et kjent og fryktet sted for straffanger. Orlogsverftet benyttet straffanger fra sent 1500-tall til midt på 1700-tallet.²⁸¹

Også fangearbeidere ble slått i jern.

Kvinner som var dømt til straffearbeid, havnet gjerne i spinnehuset (tukthuset). Straffearbeid på Nordlandene var delvis forvisningstraff.

AVSN. 4.5.5 STRAFF PÅ KROPPEN III: BESKJEMMENDE STRAFFER

De fysiske refselsene som foregikk i offentlighet, betegnes ofte som beskjemmende. Den vanligste, og også mest brutale, beskjemmende straffen i vår periode var pisking på torget, eller annen offentlig plass. Det kaltes "kakstryk", fordi den som skulle straffes ble bundet til en påle; kak. Pisken var ofte den "ni-haledede katt". Ikke rart at pisking også gikk under betegnelsen "å miste sin hud". Det var bokstavelig talt hva ofrene gjorde. En pisk med ni lærfletter, eller ni ris, og 27 slag med full kraft, levnet lite tilbake av den blottede ryggen.

Man skal være oppmerksom på at termene ikke er synonyme. Det var forskjell på "kakstryk" og "å miste sin hud". Kakstryk var infamerende. Å miste sin hud kunne foregå i fengslet, og ble ikke utført av bøddelen. Derfor var slik straff i prinsippet ikke ærerørig.²⁸²

---

²⁸¹ Fr. Stuckenberg, 1893, s. 24

²⁸² Se J. Skeie, 1937, s.145, T. Holmboe, 1961, s.69, Nørregaard § 1060

Gapestokken sto også på torget. Der skulle den uheldige stå fra morgen til aften med armer og hode spent fast i samme stakk, til alminnelig spott og spe.

Den "spanske kappe" besto av en tønne med hull til hode og armer. Ikledd en slik måtte misdæderen vandre gjennom byens gater. En påskrift på tønningen kunne opplyse om navn og forseelse.²⁸³

Lovene inneholdt bestemmelser om enkelte lemlestelser. Som straff for knivhugg skulle kniven stikkes gjennom voldsmannens hånd.²⁸⁴ Bitt skulle straffes med å trekke ut den skyldiges fortenner.²⁸⁵ Den som vitnet falsk, skulle bøte med to fingre.²⁸⁶ Særlig mange misgjerninger "i kongens gård" var belagt med lemlestelsestraff. "Hugg" skulle for eksempel straffes med tap av en hånd.²⁸⁷ Skarprettertakstene vitner om flere muligheter.²⁸⁸ Slike straffemetoder ser ikke ut til å ha vært brukt særlig ofte. Derimot var brennmerking ikke uvanlig. Særlig tyver ble stemplet på denne måten. Merket kunne forestille en galge eller nøkkel, og ble satt på pannen eller på skulderen.

Til de beskjemmende straffene må også skriftemålet regnes. Kirken organiserte denne straffen, men det var verdslig straff i den forstand et den ble pådømt av verdslige domstoler etter landsloven. Skriftemålsstraffen er omtalt i avsn 5.9.2.

AVSN. 4.5.6 STRAFF PÅ LIVET

Henrettelser kunne foregå på flere måter. Det kunne benyttes ulike avlivningsmetoder, den skyldige kunne lemlestes i forbindelse eller like før døden inntrådte, og det døde legemet kunne behandles forskjellig.

---

²⁸³ Se bl.a. S. Iull, 1951, s.279/281 (ill.)

²⁸⁴ C4 3.13

²⁸⁵ C4 3.14

²⁸⁶ NL 1.3.10

²⁸⁷ NL 6.7.12

²⁸⁸ Reskr. 1698 Se avsn. 3.8.3

Henrettelsene var offentlige. De fleste forbrytere som ble henrettet, ble ikke begravet på kirkegården, men på retterstedet. Det var en del av straffen.

Å miste livet ved sverd var den minst vanærende måten. Halshugging med sverd kombinert med begravelse på kirkegården var nærmest ansett som benådning. Den som ble henrettet med øks, led en mindre ærefull skjebne. Den minst ærefulle avlivningsmetoden var å bli hengt. Bare trollfolk ble så vidt vites brent levende. Drukning var en svært sjelden benyttet avlivningsmetode.

Kvalifisert dødsstraff betegnet alle de tilfeller som påførte den dødsdømte ekstra lidelse i forbindelse med henrettelsen eller i det hinsidige. Alle henrettelsesmetoder unntatt halshugging ved sverd, hørte til den kategorien. Den som var blitt henrettet på slikt vanærende vis, kunne ikke regne med begravelse i vigslet jord.²⁸⁹

Kvalifiserte dødsstraffer kunne være grufulle. Grove forbrytelser kunne føre til at den døde fikk hodet satt på en stake. Eller enda verre: få kroppen partert. Det kunne skje ved å bli lagt på "steyle og hjul". Det kunne også skje før kroppen ble plassert på torturinstrumentet. Et hjul var plassert vannrett på en høy stake. Bilder fra slike torturinnretninger er talende, men ikke alltid detaljerte. De tekniske sidene av "hjul og steyle"-straffen er ikke viktige i denne sammenheng. Derimot kan vi merke oss at slike straffer hadde dobbel "effekt". I tillegg til det vanærende i å få deler av sitt døde legeme satt til offentlig skue til skrekk og advarsel kom det forhold at hele legemet måtte være med, skulle den døde gjøre seg håp om å komme gjennom Petersporten. Maltraktingen av legemet utelukket den døde fra det evige liv.

I enkelte tilfeller kunne det skje at den dødsdømte skulle pines, eller torureres, før henrettelsen, ved for eksempel å få en hånd skåret av i levende live.

AVSN. 4.5.7 FORVISNING OG FREDLØSHET

Forvisning var fra middelalderen vanlig anvendt straff for mindre alvorlige forbrytelser. Den ble fortsatt på 1600-tallet flittig brukt. Kriminelle kunne forvises fra byen, distriktet eller fra riket. Straffen var trolig i ferd med å bli uhensiktsmessig i den perioden som er studert i denne

---

²⁸⁹ Den delen av straffen ble tidvis frafalt ved kongelig benådning. (T. Holmboe, 1961, s.67)

oppgaven. Problemet med omstreifere var stort, og denne straffesanksjonen la mest sannsynlig nye individer til omstreifernes skare.

Fredløsheten var atskillig alvorligere. Den fredløse ble forvist uten å ha noen form for rettsbeskyttelse. Den som skadet eller drepte ham, ville ikke bli stilt til rette for det. Denne straffen var trolig enda mer anakronistisk under eneveldet enn tilfellet var for forvisningsstraff. Allikevel inneholdt NL enkelte bestemmelser om fredløshetsstraff. Ser man litt nøyere på disse bestemmelsene, viser det seg at de gjaldt særlig rømte forbrytere. I den sammenhengen må straffen kunne sies å være funksjonell også på 1600- og 1700-tallet.

De gamle fredløshetsstraffene later i vid utstrekning til å bli erstattet av livstraffer på 1600-tallet.

AVSN. 4.5.8 STRAFF PÅ ÆREN

Straff på æren var svært alvorlig. Å være æreløs var en sivil status som blant annet medførte at man ikke kunne møte i retten for andre, og at man ikke kunne være fadder. Det alvorligste var likevel den utstøtelsen fra samfunnsfelleskapet som æretapet medførte. For eksempel var æreløse personer utelukket fra håndverkslaugene.²⁹⁰

Enhver som ble kjent skyldig i "uærlig sak" hadde tapt sin ære. Skeie avgrenser uærlige saker til å omhandle tyveri, mened, falsk, bedrageri, mord og røveri.²⁹¹ Om begrepet ærlig sier han:

"ved siden af den oprindelige *sociale* betydning: velbaaren eller høitstaaende, bruges adjektivet *ærlig* som teknisk udtryk baade om sager, gjerninger og peroner. En *ærlig person* er ensbetydende med de danske stadsretters "uberychtet"... "ubrødeligh" ... eller "hedherligh persone".²⁹²

---

²⁹⁰ T. Holmboe, 1961, s.70

²⁹¹ J. Skeie, 1910, s.19

²⁹² J. Skeie, 1910, s.22

Vi har tidligere sett at enkelte bøtestraffer medførte tap av ære. Kakstryk medførte på samme vis automatisk æresløshet. Æretap var en konkret straff som også kunne idømmes på selvstendig grunnlag. Det er uttrykt i lovene med vendinger som "være hand derfor mindre mand". I domsavsigelsene i Kristiania het det ofte at vedkommende hadde "forbrudt sin ære".

DEL 5 FORBRYTELSENE

Denne delen behandler de ulike forbrytelsene som til sammen utgjorde den registrerte kriminaliteten i Kristiania i det aktuelle tidsrom. Det er da naturlig å begynne med å drøfte og definere begrepet kriminalitet. Dernest vil jeg presentere de foretatte avgrensninger. Hovetyngden i denne delen vil være de ti kapitlene som behandler de ulike forbrytelsene. Hvert kapittel behandler én kategori. Lovverk og strafferammer, i forhold til den aktuelle forbrytelsen, gjennomgås først i hvert kapittel. Behandling i retten og sakenes utfall drøftes deretter så grundig som materialet tillater. Hvilken instans, eller hvilke instanser, som behandlet saken blir angitt. Hvor dom felles i saker angående ære og liv, redegjøres for rettens sammensetning. Der det er mulig, vil også dommenes eksekvering belyses.

KAP. 5.1 KRIMINALITET; DEFINISJON AV BEGREPET

I juridisk terminologi regnes kriminalrett og strafferett som synonymer; kriminelle handlinger er lovbrudd som rammes av straffeloven.

Ordet "crimen" eller "criminell" er ikke nytt. Den eldste bruken jeg har observert er fra 1500-tallet. Den tyske keiser Karl V, utga 1532 en "peinliche gerichtordnung", også kalt "Constitutio Carolina criminalis".²⁹³ Jeg vil tro det finnes eldre eksempler.

I Ordbog over L. Holbergs Sprog står det at Criminel er det samme som forbrytersk person. Adjektivsformen har parallell betydning, liksom ordet crimen betyr forbrytelse.

I høyesterett 1795 uttalte assessor Falsen at det var en "mangel i vore criminelle love".²⁹⁴

Dansk ordbog 1793 skriver om "criminell" (a): "... som ang. misdædere ... criminelle sager..." Den gjør også oppmerksom på at Hof- og Stadsretten (i København) har en avdeling som kalles "criminel-kammer" hvor "criminelle sager undersøges og paadømmes".

Fra "misdædere" i den danske ordboka 1793, er det naturlig å trekke linjen til NL's 6. bok "Om Misgjerninger".²⁹⁵ NL's 6.bok er det vi i dag ville kalle straffeloven. Dette fremgår

---

²⁹³ T. Holmboe 1961, s. 173

²⁹⁴ Høyesterettsdom 20/6-1795, ref. Tage Holmboe 1961 s. 117

²⁹⁵ Hos Nørregaard finner vi at "Den, som begaar en Misgjerning, kaldes Misdæder." (L.

blant annet av innledningen i Tage Holmboes artikkel "Højesteret og strafferetten": "Dette betød for strafferettens vedkommende, at DL's og NL's 6. bog (Om misgjerninger) herefter var gældende ret."²⁹⁶ Nørregaard bekrefter denne koblingen mellom misgjerninger, kriminalitet og strafferett i kapitlet "Om Criminal-Retten, Misgjerninger og deres Straffe i Almindelighed".²⁹⁷

Han tilføyer at det dog ikke mangler eksempler på misgjerninger og straff i de andre lovbøkene, liksom i en rekke forordninger. De artikler i NL som forskriver straff uten å være plassert i 6. bok, har det til felles, at de befinner seg i grenseland mellom det kriminelle og det sivilrettslige. Det er tilfeller hvor det vil være vanskelig å påstå at det er gjort med "ondt forset", eller hvor man endog normalt måtte anse at handlingen skyldtes forglemmelse eller uvitenhet.²⁹⁸

Vi kan derfor fastslå at den juridiske systematikk etter eneveldets innføring var nådd såvidt langt at straffesakene fremstod som en egen kategori. Straffelovene kaltes gjerne "de kriminelle love". I Chr.4 fantes ingen samlet straffelovgivning, men i NL er disse lovene, som nevnt, i all hovedsak samlet i 6. bok, som bærer tittelen "Om Misgjerninger".

KAP. 5.2 AVGRENSNING OG SYSTEMATIKK

Innholdet i de "kriminelle love", eller straffelovene, endres over tid. Jeg har i avgrensningen av denne oppgaven funnet det naturlig å forholde meg til samtidens terminologi, begrepsbruk og synsmåter. Denne oppgaven tar utgangspunkt i NLs 6. bok, "Om Misgjerninger". Til analyse foreligger altså rettsapparatets håndtering av, først og fremst, gjerninger som rammes av denne lovboken.

Ikke alle lovens kriminelle kategorier er registrert i det undersøkte kildematerialet. Det kan være at misgjerninger ikke er påtalt, og det kan være at de ikke har funnet sted. "Mørketalene" vil bare vilkårlig bli belyst i denne oppgaven, som sikter mot å analysere de kriminelle handlinger som faktisk ble behandlet i rettsapparatet.

Nørregaard, § 1001)

²⁹⁶ T. Holmboe, 1961, s.62

²⁹⁷ L. Nørregaard 1788, 3. part bd 4, s.3

²⁹⁸ Se f.eks. NL 1.5 "Om Dommere" eller 5.8 "Om Laan, Leje og betroet Gods", 3.art.

En sakskategori som etter denne definisjonen i utgangspunktet ligger innenfor rammene av denne studien, er allikevel ikke undersøkt. Det gjelder løsgjengeri. Løsgjengerne skiller seg fra andre forbrytere ved sin passivitet. De ble kriminelle ved sin blotte eksistens, og vi må tro at mange av dem ikke levde slik av fri vilje. Å analysere løsgjengersakene kan fordelaktig knyttes til et prosjekt som belyser fattigfolks kår.

Enkelte forbrytelser har vært rettslig forfulgt, men er ikke trukket inn i undersøkelsen fordi kildematerialet ikke belyser saken tilstrekkelig. Det gjelder for eksempel en majestetsforbrytelse som ble behandlet på bytinget i 1682. Utover at anklageren var provinsialprokurør Solgaard, og den saksøkte apotekeren Johan Gossevits, vet vi bare at saken ble utsatt. I referatet står det at stevningen hadde ett års forfall fordi apotekeren var i utlandet.

En voldssak mellom ektefeller (1693) er også utelatt. Den viste seg å berøre flere familierettslige enn kriminalrettslige problemstillinger.

Som redegjort for foran (1.3.1), faller undersøkelsen i to tidsbolker. Der lovgivningen ikke representerer noe fundamentalt nytt, vil saksmassen bli behandlet under ett, med mindre det avtegner seg kronologisk bestemte mønstre hva angår rettergangen eller behandlingen av delinkventen.

I forhold til noen forbrytelser, f.eks. angående tyverier, gjør lovendringene det naturlig å foreta en kronologisk inndeling. De to tidsbolkene vil da måtte sammenholdes. Imidlertid må man være oppmerksom på at tidsbolkene ikke er av samme varighet, og at den første perioden representerer et omtrent dobbelt så stort kildetilfang. Normalt vil det altså være tilsvarende flere saker til analyse i første periode. Denne skjevheten må vi leve med. Den er av mindre betydning i forhold til undersøkelsens målsetting.

KAP. 5.3 EIENDOMSFORBRYTELSE

Dette kapitlet belyser saker hvor noen urettmessig tilegnet seg annens eiendom. I prinsippet gjelder det både løsøre og fast eiendom, men det finnes ikke eksempler på det siste (flytting av grensemarkeringer o.likn.) i det behandlede materiale. Som løsøre regnes også kontanter. Eiendomsforbrytelsene har ulike betegnelser og rammes av ulike lover. Det fremgår av første avsnitt. Heleri turde også regnes som "urettmessig tilegnelse", men behandles likevel i eget kapittel (begrunnes i det akt. kap). Utvalget av saker baseres for øvrig på skjønn av rettsreferatet som helhet. Også en del saker hvor dommen, eller påstanden, viser til ikke-kriminelle forhold behandles i dette kapitlet. Det gjelder f.eks. saker angående lån av gjenstander som ikke er levert tilbake til eieren. Kan slike saker dekke over egentlige eiendomsforbrytelser? Avsnittet om lov og strafferammer omhandler bare straffelover og forordninger som direkte er rettet mot eiendomsforbrytelser.

AVSN. 5.3.1 LOVGIVNINGEN, STRAFFERAMMER

Med unntak av årene 1687-90, kunne gjentatte tyverier medføre dødstraff. Loven foreskriver i hele perioden progressiv straff i forhold til verdien av det stjålne og hvor mange ganger vedkommende har forbrutt seg. Store tyverier ble straffet på livet ved annen gangs pågripelse. Termene stort og ringe tyveri i NL avspeiler verdien av det stjålne gods.²⁹⁹ I C4 angis kun den nøyaktige verdi.

Det er grunn til å poengtere at dansk-norsk tyverilovgivning var mer human enn mange samtidige lovverk. Tidens strenge straffemetoder ble ikke tatt i bruk umiddelbart slik som f.eks. i England.³⁰⁰ Da dødsstraff for tyverier falt bort i Danmark 1683 (DL), var det antagelig oppsiktsvekkende i europeisk sammenheng.

Christian 4. Norske Lovbog

Fram til 1687 er det hovedsakelig "Tyffue Balcken" i C4 som gjelder. To tilføyelser i Ress. omhandler adelens undersätter, og én omhandler ringe tyveri (til 1/2 mark) på kongens grunn - som ikke lenger automatisk skulle straffes på livet. Førstnevnte har ingen betydning for

---

²⁹⁹ NL 6.17.37 viser at hvis verdien av det stjålne var mer enn 20 lodd sølv, dvs. 10 rdl, ble tyveriet regnet som stort. Denne verdigransen gjaldt fremdeles i 1790-årene; se Nørregaard § 1211.

³⁰⁰ Jmfr. f.eks. D. Hay, 1988

denne undersøkelsen. Om sistnevnte kan bemerkes at grunnen synes først og fremst å være at halvmarken er blitt mindre verdt, og tyveri i den størrelsesorden bør derfor ikke lenger straffes så hardt. Det spores altså ingen generell lemping av straffen.

Den mildeste straffen i C4 bestemte at arbeidsfør mann som stjeler første gang til en verdi av en øre sølv, skulle føres til tings, miste sin hud eller bøte 3 mark sølv til kongen. Annen gangs ringe tyveri medførte i tillegg brennmerke på kinnet hvis en dobbelt så stor bot ikke kunne betales. Tredje gang mistet han sitt gods, og dessuten sin hud. For fjerde gangs ringe tyveri måtte tyven ifølge C4 bøte med livet. Beløp det stjalnes verdi seg til "en mark sølv" eller mer, var handlingen å anse som stort tyveri, som skulle straffes med døden allerede ved annen gangs forbrytelse. Første gangs stort tyveri, verd en mark sølv, straffedes med en bot så stor at alternativet var å "fare fredløs". Gjentatt stort tyveri skulle bøtes med livet. Den som stjal verdien av "én mark fuld", mistet alt sitt gods og ble ellers overlatt til befalingsmannens forgodtbefinnende.

Foruten det ovenstående, som er hentet fra tyvebolkens 1. kapittel, inneholdt også mannhelgebolken betstemmelser som hadde innvirkning på straffeutmålingen i forbindelse med tyverier. Ifølge 4. kapittel skulle alle nidingsverk medføre tap av jordisk gods. Dette gjaldt "forædersk eller fredløs gierning", og odelsjorda ble også rammet av loven. Det betød bl.a. for større tyverier, at gjerningsmannen hadde forbrutt alt sitt gods, odelsgodset inkludert, til kongen hvis han ikke kunne løse seg fra fredløsheten.

Karakteristisk for C4 var altså at tyveri primært ble straffet med bøter. Fysisk avstraffelse trådte i kraft som subsidiærstraff. De aktuelle bøtene fratok "delinquenten" æren.³⁰¹ Til tross for posisjonen som "Mindre Mand" var mulighetene for resosialisering til stede. Å komme seg unna og starte et nytt liv et annet sted kunne være én måte. Muligheten skal ikke overvurderes; uten et godt skussmål var det nok ikke greit å vinne innpass på et nytt sted. Det er mulig at den som kunne gjøre opp for seg med klingende mynt, var så vidt velberget at han ikke utgjorde noen stor trussel for sitt lokalsamfunn. Han ville i så fall kanskje fortsatt kunne bo på stedet uten alt for store problemer, slik at **det** ville være å foretrekke framfor å flytte. Muligheten for resosialisering minket imidlertid betraktelig hvis tyven ikke var istand til å betale boten. Med tyvsmerke på kinnet, som man fikk for annen gangs lite tyveri, var resosialisering en umulighet. Et dansk reskript 1694³⁰² peker på problemet: "... når exekutionen på dem er sket, blive løsladte,

---

³⁰¹ Se avsn. 4.5.2, 4.5.8

³⁰² Fr. Stuckenberg 1893, s 29; henviser til Kgl. befalingsbøker for søetaten - DRA Reskr. 13/7 1894.

hvorefter de skal bete sig meget verre med røveri end tilforn,...". De fant ingen annen måte å livnære seg på. Vi må altså kunne si at C4 gjorde forskjell på "rik" og "fattig" tyv.

I andre bolker i C4 var det også en del bestemmelser angående eiendomsforbrytelser. Ifølge landevernsbolken var ransmenn og røvere "vbodemend oc fredløse". Landsleiebolken bestemte, i kapittel 37 "om laan, oc om mand tager andens vlaant", at den som tok ting av noen verdi skulle bøte etter lovlig dom til "den hand fratog" og like mye til kongen.

Christian 5. Norske Lov

Med NL ble tyverilovgivningen samlet, systematisert og mer nyansert. Det systematiske skillet mellom ran, tyveri og røveri, var nytt i Norge med NL. Begrepene ran og røveri var kjent i eldre norsk rett, men ikke i den betydning og med de strafferammer de nå fikk. Disse kategoriene stod uendret i hvert fall det neste århundret. Hver kategori var i NL beskrevet i et eget kapittel; "Om Tyveri", "Om Ran" og "Om Røffueri".

Kapitlet om tyveri minnet i mye om C4's Tyffue Balck, med den vesentlige forskjell at bøtene var fjernet. De fysiske refselsene bestod ganske uendret,³⁰³ men nå som uunngåelig straff. En tyv kunne ikke lenger kjøpe seg fri fra refselsler. I tillegg skulle det stjalne gods betales tilbake med dobbelt verdi. Det kaltes igjeld og tvgjeld.³⁰⁴ Dessuten hadde enhver som ble dømt for tyveri forbrutt sin hovedlodd til sin husbond.

Også denne loven foreskrev graderte straffer etter tyveriets karakter og antall forbrytelser; fire paragrafer for ringe tyveri, og to for store. Straffarbeid, som i løpet av 1600-tallet var blitt vanlig anvendt straff, erstattet dødsstraffen for annen gangs grovt og fjerde gangs ringe tyveri. Loven foreskrev i disse tilfeller arbeid i jern på livstid.

Med den nye loven ble straffene for tyveri altså til dels skjerpet. Erstatningsansvaret var nytt og forekom nok mange å være en tung tilleggsstraff. Fysiske refselsler som ordinærstraff må også ansees som skjerpning av straffen. Men først og fremst betød den siste endringen at alle i

---

³⁰³ Ved annen gangs tyveri skulle tyven etter NL "brændis paa sin Ryg", mot tidligere tyvsmerke på kinnet.

³⁰⁴ Lovteksten forsøker å fjerne en hver tvil om hva "Igjeld og Tvgjeld" innebærer: "... det er først saa meget, som hand stal fra hannem, og dernæst dobbelt saa meget,..." (NL 6.17.40.) For undertegnede er det stadig uklart om dette betyr det dobbelte, eller det tredobbelte, av det stjålne verdi. Prinsippet er Mosaisk. I 2. Mosebok 22.7 het det at "tyven, dersom hand finnes, tyven erstatte det dobbelt." En forslagstiller til ny lov, i 1750 årene tok hardere i, når han foreslo at tyven skulle betale tilbake det stjålne **firedobbelte, etter Moseloven** (Holmboe, 1961, s.156)

prinsippet stod likt for loven. Mange tyver var nok allikevel ikke i stand til å betale bøtene som den eldre loven påla dem, så straffen ble for dem omtrent den samme. Bortsett fra at de ikke risikerte livet.

At dødsstraffen ble opphevet, var en markant lemping av tyveristraffene. Kun tyv som rømte fra fangenskap og stjal igjen, ble etter NL straffet på livet. Galgen ventet ham.

Forordning 1690

Tage Holmboe skriver om de milde tyvstraffer i DL, at de ikke kunne opprettholdes p.g.a. samtidens økende antall tyverier.³⁰⁵ Allerede i 1690 kom innskjerpnigen i form av en forordning om "Tyves og utroe Tieneres Straf i Danmark og Norge".³⁰⁶ Den som stjal dyr på marken, og den som brøt seg inn "nogen Mands Huus" om natten, skulle dømmes til galgen. Det skulle også den som med tyvsmerke stjal igjen.³⁰⁷ Denne forordning stod ved lag fram til 1771.³⁰⁸ Hvor dødsstraffen først ble opphevet, ble den gjeninnført under skjerpede betingelser. Frd. 1690 innførte dødsstraff for tredje gangs ringe tyveri. C4 satte dødsstraff for fjerde gangs slik forbrytelse. Dessuten satte altså forordningen dødsstraff for første gangs tyveri i spesielle tilfeller.

Røveri

Kapitlet om røveri innebar skjerpede tyveristraffer i spesielt graverende tilfeller. For landeveisrøveri fantes ingen "pardon" i loven. Steile og hjul ventet slike gjerningsmenn. Art.4, om røveri i kirken, graderer straffen etter det stjalnes verdi og etter tilgjengeligheten av det stjalne. Straffen spente fra "Hiul og Steylle" til "kagen og arbeid i jern på livstid". For den som ble dømt etter kapitlet om røveri, ville ikke første gangs forbrytelse være grunnlag for redusert straff.

---

³⁰⁵ T. Holmboe, 1961, s.155

³⁰⁶ Wessel Berg 4.3.1690

³⁰⁷ Om utro tjenere redegjøres ikke, da det behandlede kildemateriale ikke inneholder noen tyverisaker av en slik karakter.

³⁰⁸ Frdn. 27/4 1771. Teksten sier ikke eksplisitt at frdn. gjelder i hele dobbeltmonarkiet, men det må vi gå ut fra at den gjorde.

Ran

For ran var straffen derimot betydelig mildere enn hva tilfellet var for tyveri. Hovedregelen var at raneren skulle betale "Igjøld og Tvigjøld", og dessuten 3 marks bot - som altså gjorde delinquenten til Mindre Mand. Vi kjenner igjen den gamle tyvsboten. Liksom for røveri, ble straffen ikke skjerpet for gjentatte forbrytelser.

Ran kontra tyveri

Teksten i NL anskueliggjør ikke hvori forskjellen på de to handlinger skulle ligge. NL hadde noen ganske klare beskrivelser av hva som regnes som ran. Som eksempel kan nevnes NL 6.15.2, som lød: "Tager mand fra anden Hat, Kappe, Handske, eller noget andet, som hand har paa sig..." Ikke desto mindre ble flere tilsynelatende like handlinger rammet både av tyveri og ranslovgivningen. Art 21 i kapitlet om tyveri³⁰⁹ presiserer at saksøker selv må bestemme om han vil sikte for ran eller tyveri, den som har tatt høy eller korn fra hans åker eller eng.

En rekke rettshistoriske avhandlinger og samtidige juridiske verker gjør derimot greit rede for forskjellen. Samtlige fremstiller ranet som en åpenlys handling i motsetning til det fordekte tyveri. Skillet mellom ran og tyveri kan synes som en parallell til lovens sondering mellom mord og drap.

Ostersson-Weylle definerer ranet som "med eller uten vold, eller trussel om vold". Det er ikke så lett å forestille seg et tyveri som skjer åpenlyst uten engang trusler om voldsbruk, med mindre handlingen var ment å forgå i det skjulte. Allikevel er det mest sannsynlig slik handling NL forstår med ran. Dette kan avledes av strafferammene; det synes ikke rimelig at et tyveri utøvd med vold skulle straffes mildere enn andre tyverier. Nørregaard hevdet det modige og ærefulle i den åpenlyse handling,³¹⁰ og tidens voldsmentalitet har vært belyst,³¹¹ men juridisk var volden ikke godtagbar. Det er rimelig å anta at voldelig framferd ville rammes av egne paragrafer, og dømmes i tillegg til ranstraffen. Vi må sannsynligvis lete etter en annen måte å forstå ordet åpenlys på, enten det er i alminnelig språkbruk eller til særlig rettslig bruk.

---

³⁰⁹ NL 6.17.21

³¹⁰ L. Nørregaard § 1240

³¹¹ J. Sandnes, 1990, (*Kniven, ølet og æren*)

At ranet etter NL (og DL) var ikke-voldelig, stemmer også overens med forklaringene av ran og røveri i *Haandbog i den danske Kriminalret* utgitt 1829. Ran og røveri beskrives begge som åpenlyse handlinger. Røveriet er voldelig, ranet er det ikke.³¹²

Rans- og tyverilovgivningen, slik den fremtrådte i NL, har røtter i de danske landskapslovene. Ditlev Tamm skriver om disse at "Årsagen til den uensartede behandlingsmåde af de to ejendomsforbrydelser må søges i gerningsmændenes forskellige sociale status". Tyveriet, hevder han, ble gjerne begått av eiendomsløse menn, av hvem man ikke kunne forvente erstatning. Ransmannen derimot ville "ofte være en mand af anseelse og formue, der måske med et følge af huskarle og slægtninge var i stand til åbenlyst at tilegne sig en andens ting".³¹³

Denne beskrivelsen, av mer middelalderske forhold, fanger ikke inn realitetene i tiden etter eneveldets innføring. Men fremstillingen gir oss innblikk i en forestilling som kanskje fremdeles hadde godt rotfeste, nemlig at straff er noe man først fortjener når man ikke kan gjøre opp for seg. Eiendomsforbrytelsen var i utgangspunktet ikke "ubotamål".³¹⁴ Tamm forslår med dette en differensiering etter sosial stilling. Han antyder også at begrepene hører hjemme i rettssalen.

Det burde være mulig å fastslå om forbrytelsen foregikk åpenlyst eller ei. En slik distinksjon kan ikke etableres i mitt materiale.

Ett mulig kriterium for tyveri bør allikevel fremheves, nemlig innbruddet. Kapitlet om ran inneholdt ingen tilfeller av innbrudd. Tyveri-kapitlet hadde derimot én artikkel som omhandlet innbrudd. Etter NL 6.17.23 ble den som brøt seg inn i innhegnet kålgård, eplehage eller liknende, tyv.

Tage Holmboe skriver om 1700-tallet: "der måtte inbrud i hus hvor der var folk til for at høiesterett skulle dømme til livs mistelse"³¹⁵ Det viser i hvert fall alvoret i å gjøre innbrudd. Frd. 1690 viser det samme. Forordningen vektla imidlertid at innbruddet skjedde om natten. Livsstraffen var knyttet til den risiko for drap som oppstod hvis husets folk våknet og oppdaget

---

³¹² T. Alreen-Ussing, 1829, Bd. 2, s.271 og s.284.

³¹³ D. Tamm, 1983, s. 38

³¹⁴ Det ble den ikke før anden gangs stort, og tredje eller fjerde gangs lite tyveri. Jmfr over

³¹⁵ T. Holmboe 1961, s.157

tyven.³¹⁶ Tyv var han åpenbart i det øyeblikk han brøt seg inn. At tyveriet foregikk om natten, later til å ha vært et generelt skjerpende moment.

Nattemørket gjorde tyv. Handlinger begått i ly av mørket kunne neppe karakteriseres som åpenlyse. NL 6.15.6 sammenholdt med NL 6.17.20 viser at den som stjeler korn i åkeren om natten var tyv, mens den som gjorde det samme om dagen var ransmann.

Vi har vel da i det minste to kriterier for hva som gjør en handling til tyveri. Det hjelper oss et stykke på vei, men er neppe nok til at vi kan avgjøre om alle enkeltsaker er ran eller tyveri. Vi vet f.eks ikke om kriteriene hadde omvendt funksjon; om et tyveri **måtte** inneholde ett av disse momentene.

På denne bakgrunn vil jeg formode at skillet mellom ran og tyveri er noe uklart m.h.t. handlingens karakter, og at saksøker (offentlig eller privat) ofte selv avgjorde hva slags tiltale som skulle reises.

Dette må ha vært en åpenbar mulighet i de tilfeller tyven ikke ble tatt på fersk gjerning. J. Sandnes forteller om to bønder som gjemte seg bak låven for at tyven ikke skulle oppdage dem. Episoden anskueliggjør muligheten for å manipulere situasjonen, slik at det ikke fantes vitner på det egentlige hendelsesforløp. Anklageren ville da stå friere til å velge tiltale.

Slike vurderinger forutsetter en kunnskap om loven, som man ikke uten videre kan gå ut fra at mange hadde. Hvilke befolkningsgrupper som var mest utsatt for tyveri, burde vært nærmere undersøkt. Vi må anta at de aller fattigste neppe var mye plaget av tyverier. Som vi skal se senere, er det ikke sikkert de aller rikeste var særlig utsatt heller. Vi står da igjen med ett bredere gjennomsnittslag av befolkningen. Deres teoretiske kunnskaper var ikke fremragende, men man skal nok ikke undervurdere folks **praktiske** kunnskaper. Hvis tyveri var noe de måtte forholde seg til fra tid til annen, ville de trolig vite hvordan de skulle takle situasjonen uten å gjøre vondt verre. Det er derfor tenkelig at den gruppe mennesker som hyppigst ble utsatt for overgrep mot sin eiendom, faktisk var i stand til denne type strategisk tenkning. Fordelen ved en ransanklage var at saksøker slapp å betale for straff på delinkventens kropp, hvis det da ikke fantes midler i anklagedes bo.

Lovene før og etter 1688

Hva betød så de nye lovene (NL+frd.1690) samlet, contra loven før 1688?

---

³¹⁶ Ibd. s.158

Hvis antagelsen om ranets beskaffenhet er riktig, må det kunne sies at kapitlet om ran utfylte det tomrommet som oppstod ved at bøtestraffene i Tyffue Balcken (C4) ble opphevet. NLs kapittel om ran, representerte en ny mulighet til å idømme bot i stedet for fysisk straff.

Fundamentalt nytt er at det etter den nye loven ikke lenger var tyvens økonomiske evne som avgjorde om han kunne slippe de beskjemmende refselsene. Det var enten handlingens karakter eller anklagerens vilje som avgjorde om det ble reist tiltale for ran eller tyveri. I praksis er det ikke sikkert forskjellen var så stor. Muligvis var det tyvens økonomiske evne som likevel ble utslagsgivende.

Kanskje kan NLs kapittel om ran også sees i sammenheng med C4 6.37 om mann som tar noe ulånt. Denne loven fastsatte erstatning og tilsvarende kongelig bot. I motsetning til ranstraffen kan den ikke sees å medføre tap av ære. Hvis det er riktig, var dette også et aspekt ved den nye lovgivningen; alle eiendomsforbrytelser innebar tap av ære.

Det ser ikke ut som C4, i tyvbolken, regnet med erstatning til offeret utover det at tyvgodset skulle tilbake til rettmessig eier. NL hevdet både tyvs- og ransofferets rett til å få tilbake tyvgodsets dobbelte verdi. Derved kunne det tapte søkes i tyvens øvrige eiendom. Tyvkoster som var gått tapt, kunne på den måten allikevel erstattes. Dessuten hadde offeret krav på mer enn han faktisk hadde mistet, rimeligvis som erstatning for tort og svie. For den som forgrep seg på andres eiendom, betød det at de økonomiske sanksjonene var blitt strengere, hva enten han måtte utstå de fysiske refselsene eller ikke. For offeret betød den nye loven økte erstatningsmuligheter.

Nytt med NL var også at arbeidsufør mann som stjal til livets opphold, ikke slapp straff slik C4 foreskrev.

Det bør spesielt legges merke at loven gjennom hele perioden åpner for resosialisering av førstegangsforbryteren hvis tyveriet ikke var særlig stort. Etter å ha utstått sin straff kunne tyven teoretisk vende tilbake til samfunnet med, om ikke æren, så i hvert fall "skinnet" i behold.

Epilog

Tyveri ble på 1600-tallet ikke anmeldt med mindre offeret kunne utpeke tyven, eller tyvgodset. Følgelig hadde begge lovbøkene en rekke detaljerte forskrifter om hvordan man skulle forholde seg hvis man fant igjen sine eiendeler, eller tok en tyv på fersk gjerning. Det er nærliggende å tro at de samme paragrafene ble benyttet også i forbindelse med ran og røveri. I denne delen av lovene ligger bl.a. rammene for selvtekt. Selvtekt er av praktiske og

identifikasjonsmessige hensyn ikke behandlet i denne oppgaven. Her finnes også instruksjoner for øvrighetens åtgjerder. Andre artikler vil bli drøftet i avsnitt om rettspraksis, i den grad de aktuelle i forhold til den enkelte sak.

AVSN. 5.3.2 PRESENTASJON AV EIENDOMSFORBRYTELSENE

Syv saker er rubrisert som eiendomsforbrytelser. Av disse er 2 ran. Fire tyverier fant sted i perioden før 1688 og ett i perioden etter. Begge ran skjedde (nødvendigvis) etter 1688. (se 5.3.1) Det ble ikke behandlet noen røverier i retten. En tyverisak fra Bragernes ble behandlet i rådstueretten. Den er tatt med fordi den gir viktige informasjonen om en rettspraksis som utvilsomt har vært gjeldende også overfor Kristianias befolkning.³¹⁷

Inndeling i forskjellige eiendomsforbrytelser baserer seg dels på tolkning av dommen, der sådan finnes, og på skjønnsmessig vurdering av rettsreferatet som helhet.

En rekke eiendomsforbrytelser kan skjule seg bak sivilrettslige prosedyrer av ulike slag. Disse er behandlet i eget avsnitt. Hvis undersøkelsen siktet mot kvantitativ måling av forbrytelsenes omfang, ville det være nødvendig å behandle disse sakene, selv om de etter dommen, eller påstanden, hører inn under andre saks kategorier. Sakene gir et innblikk i det antall saker hvor tyven ikke ble pågrepet og straffet. I denne oppgaven blir det trukket frem for å vise hvordan rettmessig eier kunne få sine stjålne eiendeler tilbake ved hjelp av rettsapparatet, uten å reise straffesak.

Jeg har delt materialet kronologisk, og finner altså fire tyverisaker i perioden 1678-84, og én tyverisak og to ranssaker i perioden 1690-93.

AVSN 5.3.3 EIENDOMSFORBRYTELSENE FØR 1688

1) Olle Nielsen var fra Bergen. Han hadde bare hatt tilhold i byen et halvt års tid, da han en januarnatt i 1684, sammen med en annen mann, forsøkte å bryte opp Christen Tiidemanns sjøbod. De lyktes ikke. Olle ble tatt av vakten på fersk gjerning. Vakten var en styrke på seks

---

³¹⁷ Om Bragernes' forhold til rådstueretten i Kristiania, se avsn. 2.2.3

mann pluss vaktmesteren. Den andre mannen lyktes i å flykte. Olle ble først ført hjem til Tiidemann, og så satt i byens forvaring. Mandag 21. januar, 1 1/2 døgn etter arrestasjonen, ble han ført inn på bytinget av Tiidemann. Olle bekjente at hensikten hadde vært å bryte opp loftsdøra i sjøboden Han ville ha tak i et bord han trengte for å gjøre ferdig en seng. Men han nektet å oppgi hvem han hadde vært sammen med. Retten (byfogden) fant ham lite pålitelig og umulig å bevege. Inntil videre ble han nedsatt "udj hans forrige fengsel".

Dagen etter ble Olle fremstilt for magistraten. Der ble de anvendte redskaper, spesielt gunstige for innbrudd, lagt frem i retten, som bevis på det forhold han allerede hadde tilstått. Olle fortalte også hvem som eide redskapene, men sin følgesvenn avslørte han ikke. Derfor ble han igjen "indesluttet til betenckning och widere forhør".

Olle var standhaftig. Da han etter to og en halv uke ble fremstilt for magistraten igjen, var han stadig taus. Han erkjente dog at hans hensikt hadde omfattet noe mer gods enn det først angitte. Fire rådmenn og visepresidenten dømte ham til å "sluttes i jern" og arbeide ett år på Akershus slott, for "sin tyffacktig Gierning och Huusbrud". I dommen, avsagt 7. februar, ble det ikke henvist til noen lov.

Det kanskje mest interessante med denne saken er at Olle ble såvidt strengt straffet for forsøk på tyveri. Det synes ikke å ha vært lovhjemmel for dette. Den generelle regelen var at forsøk ikke straffes.³¹⁸ Tildragelsen er ikke straffet etter tyvsbolken i C4. "Tyvaktig" synes mer å være et ærekrenkende utsagn enn en juridisk straffbar handling. Uttrykket husbrudd kjennes i C4 6.9.³¹⁹ Ifølge denne skulle husbrudd bøtes med 1 mark sølv, hvorav halvparten til kongen og den andre halvparten til jorddrotten. Det kan ikke ha vært den loven som berettiget at Olle skulle arbeide i jern et helt år. Dommen begrunnes ikke med Olles manglende samarbeidsvilje, men mistanke om at Olles gjenstridighet virket i skjerpene retning er vanskelig å kvitte seg med.

Det bør kunne drøftes om Olles første dom, "indesluttet til betenckning och widere forhør", indikerer at forhør fant sted utenom rettsmøtene. Det gikk lang tid til neste rettsmøte. Ble hele denne tiden brukt til stillesittende tenkning?

Angående prosessen merker vi oss at ikke noe i rettsreferatene tyder på at fogd eller underfogd opptrådte som aktor. Tiidemann selv førte saken mot tyven. Olle hadde ikke

---

³¹⁸ Se avsn. 4.4.1

³¹⁹ Landslejobolkens 9. kapittel "huis aff jorden maa afføris oc om huse brud." Den handler i første rekke om hva man kan/ikke kan ta med seg når man flytter. Fast inventar skal etterlates.

prokurator eller annen hjelp i retten. Ingen lagrettemenn møtte på rådstuen da Olles sak ble behandlet.

2) Også saken mot Lars Larsen gir oss viktig prinsipiell informasjon. I 1684 ble Lars pågrepet dagen etter et innbrudd i Lorents Eberharts krambod. 16. oktober ble han forhørt på bytinget, hvor han tilstod to tyverier til. Saken ble derfor henvist til rådstueretten "da den rimeligvis vil føre til liffuets mistelse". I rådstueretten godtok man ikke at han skulle dømmes for flere tyverier enn dem han var "pågreben eller forfuldt" for. Lars slapp derfor med kakstryk, brennmerke og straffearbeid i jern på Bremerholm resten av sitt liv. Hvorfor Lars tilstod flere tyverier enn han var "forfulgt" for, fremgår ikke av referatet. Men det later til at Lars var av mer engstelig natur enn Olle. Vi fristes til å tro at hans urinerung i kramboden faktisk skyldtes angst, slik han selv forklarte. At han var så lett å bevege, kunne kostet ham livet, om ikke magistraten hadde forbarmet seg over ham. Det er ikke sikkert magistratens manøver var korrekt juss.

Tilståelsen har til alle tider vært ansett som avgjørende bevis. Det fantes ikke lovbestemmelser som gjorde tilståelsen utilstrekkelig og derfor måtte suppleres med andre bevis. Embetsmennene hadde plikt til å forfølge lovbrudd de ble oppmerksom på (se egen omtale). Ved Lars' tilståelse fikk de "kundskap". Magistraten valgte i dette tilfelle å overse dette, til tross for at slik forsømmelse kunne bli straffet.³²⁰

På den andre siden var bevisene for det tyveri han var tiltalt for ganske tynne. Hans bekjennelse ble lest opp i rådstueretten, i nærvær av to kvinner som ifølge tilståelsen skulle ha kjøpt tyvgodset. Den ene kvinnen nektet, og den andre hevdet å ha betalt en langt lavere pris enn hva Lars påstod. Det kan neppe betraktes som to sammenfallende vitnemål. Tilståelsen må ha vært avgjørende. De to kvinnene ble senere dømt for de forholdene de bevitnet.

Rettsreferatet fra rådstueretten er kort, litt over én folioside, og behandlingen av saken virker overfladisk. Dom ble avsagt av presidenten, to rådmenn og ni borgere og lagrettemenn, den 30. oktober 1684.

Lars var en husmann, som hadde levd et omflakkende liv i tilknytning til ulike militære enheter. Fire gårdmenn mellom Ekeberg og Prinsdal, grep Lars da han var på vei hjem til Ås,

---

³²⁰ Stadige forordninger anmodet øvrigheten om å ta denne delen av sine plikter mer alvorlig. Påbudene ble ikke etterlevd. Hagerup tolket NL dithen at påbudet bare gjaldt offentlige og grove forbrytelser. Se også kap. 3.7

men ingen av dem fremstod som anklagere i retten. Rettsreferatene gir ingen indikasjoner på hvem som påtalte saken, eller fungerte som aktor.

3) Den neste saken er fra Bragernes, og ble først behandlet på bytinget der. Referatet fra bytinget er derfor ikke undersøkt.

Fangen Niels Nielsen ble fremført i rådstueretten 11 november 1679. Byfogden på Bragernes, representert ved vaktmesteren fra samme sted, opptrådte som aktor. Han henviste til egen og seks menns "beskrivelse och kiendelse" av 6. november, som omhandlet "adskeelige store och groffue" tyverier han hadde begått. Vaktmesteren bad om dom i saken, tilsynelatende uavhengig av bytingskjennelsen på Bragernes.

Mange kjente og rike mennesker var blitt offer for Niels' bedrifter. Altfor mange til å kunne føres inn i justisprotokollen. I stedet ble det henvist til hans egen bekjennelse, som også ble lest opp. Innblandet i denne saken var også postmestersken på Bragernes. Hun hevdet sin uvitenhet og uskyld. Niels hevdet det samme, hvoretter han bad om mild dom. Den nære koblingen til postmestersken og hans ydmyke, men dog offensive bønn, gir inntrykk av en mer dannet mann enn de hittil omtalte tyvene. Det gir allikevel ikke grunnlag for å plassere ham langt opp på den sosiale rangstigen.

Postmestersken ble representert av sin fullmektig, som leverte hennes skriftlige innlegg. Hennes skjebne drøftes ikke nærmere, da vi ikke kjenner grunnen til at hun ble siktet.

Niels ble dømt samme dag, til å miste sitt liv i galgen. Borgermester og tre rådmenn, samt åtte lagrettemenn var ansvarlig for dommen. Det ble uttrykkelig gjort oppmerksom på at én, av opprinnelig fem, rådmenn forlot salen før dommen falt, og at en annen ikke dømte fordi han var part i saken. Det var Christen Eskildsen, som var en av de bestjålne. Dommerne kan ikke sees å ha foretatt noen selvstendig vurdering av saken. I realiteten ble saken altså avgjort av byfogden på Bragernes og lagretten der. Siden seks menn nevnes uttrykkelig i forbindelse med fremlegging av deres og byfogdens beskrivelse, må vi tro de har tatt aktivt del i domsprosessen. Lagrettemenn deltok i så fall som meddommere på begge nivåer i prosessen.

Denne saken var gjentstand for øvrighetens påtale. Derved burde øvrigheten, her ved Bragernesfogden, også innestått for omkostningene. De bestjålne godtfolk ble, ifølge dommen, allikevel tilkjent omkostningene ved refselsen.

4) Det siste tyveriet er spesielt. Offeret i denne saken var det eneste kvinnelige, og hun var trolig av jevnere kår. Maren Sørensd: Anders Madsens quinde var fra Grønland. Hun møtte selv på bytinget, den 26. juni 1684, og beklaget seg over at Peder Olsen hadde tatt 11 1/2 rdl i kista på stua hennes. Tyveriet ble dermed klassifisert som stort etter loven. Peder tilstod at han hadde handlet i fylla. Han hadde allerede tilbrakt noen tid i arresten. Maren ønsket ikke Peder straffet, hun ville bare ha tilbake det som var igjen av pengene. Dette fant ikke fogden å kunne bifalle. Han innstilte saken til rådstueretten. I mellomtiden måtte Peder sitte i "stadsens bevaring". Saken kom ikke opp i rådstueretten, men ble kort tid etter pådømt i bytinget. Peder måtte ifølge dommen (10. juli 1684) gå et halvt år i jern på Akershus. Retten bekjentgjorde at Peder var satt i forvaring "...om ydeligere med han: om slig verck kunde erfaris...". De fant ikke mer å anklage ham for, og hans vandel virket generelt tilfredstillende.

Det Maren kunne gjort for å unngå at Peder ble straffet, var å stevne Peder for ikke tilbakelevert lån.³²¹ Hennes påstand var ikke hensiktsmessig i forhold til hennes intensjoner. Hun mistet kontroll over saksgangen. Sannsynligvis hadde hun ikke kunnskaper nok til å bruke rettsapparatet på en effektiv måte. Det var åpenbart heller ingen som var henne behjelpelig. Hun benyttet ikke sakkyndig bistand, muligvis av økonomiske årsaker. Det er et åpent spørsmål om, eller hvordan, hun hadde råd til å få ham fengslet i første omgang. Utgiftene ble mest sannsynlig dekket av hans egne midler.

Peder var "barnfød" i Tronhjems len, og hadde "vært under krigsvesten" i 27 år. Men han var tilsynelatende bofast i byen, og han hadde åpenbart omgang med saksøker.

Også selve forbrytergjerningen skiller denne saken seg fra de foregående. Dette er det eneste tyveriet hvor det ikke ble begått innbrudd eller gjort forsøk på innbrudd.

Saken likner på ranssakene etter 1688, men skiller seg fra disse ved at det falt dom, ved at Peder ble straffet, og ved at han var fengslet mens rettssaken pågikk.

Peder ble dømt av byfogden, "offuerværende" seks lagrettemenn. Rettsreferatet gir ikke uttrykk for at de ved denne anledningen er dommere.

Ifølge lov om tyveri skulle Peder være fredløs dersom han ikke kunne betale boten.³²² Byfogden dømte altså etter eget skjønn når straffen ble tvangsarbeid. Et halvt år på Akerhus må ansees som en mildere straff en fredløsheten. Hvis fredløshetsstraffen ikke lenger var i bruk, er

---

³²¹ Se nedfor avsn. 5.3.7 om "skjulte" eiendomsforbryt.

³²² C4 8.1. Det forutsettes at Peder ikke var dømt for tyveri tidligere.

det rimelig å anta at straffarbeid på livstid eller ubestemt tid ville vært ekvivalente alternativer. Den milde dommen tyder på at retten vurderte dette tyveriet som mindre alvorlig. Trolig var definisjonsbeløpet for stort tyveri, 1 mark sølv, ikke lenger formålstjenelig. Pengeverdien var forringet.³²³ Bare noen år senere ble beløpet endret til 10 rdl. Peders tyveri oversteg også det beløpet. Kanskje den milde straffen skyltes offerets uttalte ønske om at Peder ikke skulle straffes i det hele tatt.

AVSN 5.3.4 EIENDOMSFORBRYTELSENE ETTER 1688

Tyveri

Etter 1688 forteller kildene om ett eneste **tyveri**. Det vil si én rettsak hvor tiltalte utvilsomt ble anklaget for brudd på NL's 6.17. Saken gjelder to "tyffuequindfolck", hvorav den ene er svensk. I retten fremgår det ikke hvilken skjebne den svenske kvinnen fikk, men det later til at hun ikke ble pågrepet.

Herren i huset hvor de to en natt gjorde innbrudd, var anklager i retten. Kvinnen, som het Maren Erichsd., solgte tyvgodset og byttet det mot tjenester. Sannsynligvis var det noen av dem hun handlet med som røpet henne. Hun ble pågrepet om natten mens hun sov. Det skjedde på et loft på Hasle, hvor hun hadde fått husly noen dager. "Quinden" i huset hadde også nytt godt av tyvgodset. Maren ble satt i fengsel. Der satt hun til hun dagen etter, 13. august 1691, ble fremstilt for retten. Det skjedde i bytinget - uten forsvarer, eller noen til å føre saken for seg. Hennes motpart, "Hr. Oberste" Marschalch, var representert ved sin fullmektig H. Pettersen. I saken mot henne ble tre vitner stevnet, men det var først og fremst tilståelsen hennes som avgjorde saken. Saken hennes ble tatt opp på ett rettsmøte og ble ikke anket til høyere instans. I retten satt byfogden. Denne dagen overvar åtte lagrettemenn rettsmøtet. De omtales ikke som meddommere. Muligvis ble saken ikke regnet for å angå liv eller ære, fordi Maren ikke hadde noen ære å ta vare på.

Maren ble dømt til kakstrykning, brennmerking og straffarbeid på livstid etter NL 6.17.38. Den artikkelen omhandler annen gangs stort tyveri. Vi må derfor anta at Maren tidligere var straffet for tyveri og allerede bar tyvsmerke på pannen. (Loven forskrev at hun **igjen** skulle

---

³²³ Se avsn. 4.5.2

brennmerkes.) Det fremgår imidlertid ikke eksplisitt av rettsreferatet. At Maren ble omtalt som "it tyffuequindfolck" da hun ble fremstilt for retten, kan indikere at hun tidligere var dømt for tyveri.

Vi må konstatere at Maren, hvis hun hadde tyvsmerke, ifølge forordning 4/3 1690 skulle vært dømt fra livet. Forordningen ble gitt mer enn ett år tidligere. Den må ha vært gjeldende lov. Dommen fulgte dermed ikke lovens bokstav. Loven ble lempet ved at man overså den nye forordningen.

Dommen **kan** også være en indikasjon på at Maren faktisk ikke bar tyvsmerke. Kanskje var hun før dette bare "befunden med et ringe tyveri"? I så fall kunne arbitrær straffutmåling forsvarers - NL hadde ingen eksplisitt artikkel om slike forhold. Det er tenkelig at dommeren da skjønsmessig ville ty til en "passende" artikkel. Det ville i så fall ikke være urimelig å henvise til en artikkel som ikke lenger stod ved lag. Slik hadde eldre lover fått ny betydning før.³²⁴

I dommen het det at Maren "i steden for at dømmis gaae i jern och arbeide paa Bremerholm, at forskiches til huilchet sted den høie øffrighed behager at lade anordne hendes lifftiid.". Hennes videre skjebne kjenner vi ikke, men vi ser at lovens bokstav ikke ble fulgt slavisk. Grunnen var åpenbart å finne i tyvens kjønn. Bremerholm var for mannlige fanger.

Angående den erstatning loven påbød Maren å betale, lød det i dommen: "..., och som hun fast iche er eyende det hund kand skiulle sit legme med, saa falder det aff sig sielf, som lougens forbete capit: 40 art: ellers er bydende och os om formelder, ...". Oberst Marschalch fikk altså ingen "Igiæld og Tvigield" for sine stjalne eiendeler, men vi må tro at han fikk tilbake det av tyvgodset som var funnet.

Trolig oversteg omkostningene ved å rettsforfølge Maren, de 12 rdl 3 ort 20 sk de stjalne tingene var blitt taksert til. Bare kakstrykningen ville, i flg. skarprettertaksene 1698,³²⁵ koste ham 5 rdl. Brennmerkingen var takstert til 4 rdl. Det må ha ligget ham tungt på hjertet å få straffet henne, for selv om han hadde fått erstatning ville "vinninga gått opp i spinninga". Det kan selvfølgelig være ikke-målbare verdier som stod på spill; noe av tyvgodset kunne være vanskelig tilgjengelig eller ha affeksjonsverdi. Han var nødt til å anlegge sak for å få tingene tilbake. I dette tilfelle var privat forlik ikke mulig, all den tid Maren ikke selv var i besittelse av særlig mye av tyvgodset. Men kanskje var anklagen også en måte å sikre seg mot kommende

---

³²⁴ Jfr. leiermålslovgivningen avsn. 5.9.2 1617 frdn. viste til tidligere lov og straff for jomfukrenkelser, når straff for ekteskapsforseelse skulle fastsettes.

³²⁵ Reskr. 8/3 1698 (WB). Se også avsn. 3.8.3

tyverier. Byen var ikke større enn at det nok ble lagt merke til at det var risikabelt å stjele hos ham. At obersten også fikk demonstrert sin evne til å betale omkostningene, og sin vilje til å omgås loven på rettmessig vis, må vi tro tjente ham til ære.

En fjerde mulighet er vanskelig å belyse, nemlig at obersten i virkeligheten ikke hadde noe valg. Kunne det kreves av ham at han påtalte forholdet? Nørregaard sa om dette:

"Enhver kan eftergive sin Ret, for saa vidt den tilkommer ham aleene. Heraf maa altsaa ligeledes som en almindelig Regel følge: at Ingen, som privat Mand betragtet, kan i Staten nødes eller tvinges til at paatale sin Ret, eller til Tinge være Sagsøger."³²⁶

Muligheten må ansees for lite sannsynlig, selv om teksten over indikerer at press fra øvrigheten har forekommet.

Ran

I samme periode har jeg registrert to saker hvor anklagen må ha vært **ran**. I begge sakene var påstanden å skaffe tilbake de forsvundne gjenstander samt bøte etter loven. Det siste kunne bare skje etter NL 15. kapittel, "Om Ran".

I begge sakene er det kvinner som begår eiendomsforbrytelsen - til sammen tre "ranskvinner".

Birgitte Christen musikants opererte på egenhånd da hun tok med seg hatt, muffe, parykk og hansker fra Hans Niemans hus. Tingene tilhørte Johan Gossevitz, som anla sak for å få dem tilbake. Saken ble ført ved underfogden.³²⁷

Margrete og hennes tjenestepike "forlystet sig udj hans fraværelse at udtage aff hans huus jt nøgleskab". Det er Thrennes Christensen, underfogden, som er den fornærmede part.³²⁸

Sakene har flere likhetstrekk. Begge ble presentert på bytinget uten å bli realitetsbehandlet. De anklagede, som bestemt kan betraktes som sosiale "outsidere", var alle innstevnet skriftlig. Ingen møtte, og ingen møtte på deres vegne. Tre vitner som var innstevnet i den ene saken, møtte heller ikke. Begge sakene ble utsatt, men ingen av dem kom opp igjen på

---

³²⁶ Nørregaard § 1431.

³²⁷ BT 26/2-91

³²⁸ BT 11/5-93

tinget. De er heller ikke funnet igjen i høyere rettsinstans. Rimeligvis fant begge sakene sin løsning utenfor rettssalen. I begge saker var gjenstandene fjernet fra andres hus, uten at det var gjort innbrudd. Når på døgnet, eller ved hvilken anledning, ranene skal ha funnet sted ble ikke oppgitt.

Den vesentligste forskjellen i rettssakene disse naskerne stod overfor, var at Margrete og hennes pike ikke ble forespeilet vitnemål mot seg. De lystige damer var kanskje nokså langt fra en reell rettssak.

Saken mot Birgitte, Christen musikants, var nok noe mer omstendelig enn den mot Margrete Christen skredders hustru og hennes tjenestepike.

For det første er det underfogden, Thrennes Christensen, som fører saken **på vegne** av Johan Gossevitz. For det andre innstevnet anklageren vitner, og, for det tredje, krevde han tøyet tilbake **"med omkostning"**.

Ettersom begge saksøkerne krevde både erstatning og bot "efter lougen", ble damene rimeligvis anklaget for "Boeran". NL 6.15.3: "Ganger mand i anden Mands Gaard, og tager der bort ..., eller Klæder, ... eller nogen andre koster, da bøde hand for Boeran."

I begge ranssakene får man inntrykk av at de reises på tinget i den hensikt å vise de tiltalte at anklageren mente alvor. Søksøkerne, eller eierne, ville ha gjenstandene tilbake. Å få saken brakt til doms syntes mindre viktig. Tinget var et offentlig forum hvor man kunne demonstrere sin rett.

Man undres kanskje over at øvrigheten ikke presset hardere på for å få saken pådømt. Det handlet jo også om offentlige inntekter, nemlig boten. Kanskje ligger svaret i det faktum at Birgitte i stedet for ransboten måtte bøte 30 lod sølv, eller 15 rdl for "uteblivelse".³²⁹ Hun var lovlig stevnet for retten. Å unnlate å møte var brudd på loven.³³⁰ Summen var nok høy; kanskje var det derfor byfogden først klarte å inndrive den i 1693. Birgittes bot var mange ganger større enn ransboten ville vært, men den gjorde henne ikke æreløs.

Margrete og tjenestepiken kan derimot ikke sees å ha blitt avkrevd uteblivelsesbot.

---

³²⁹ 15 rdl antas å være summen, da 5 rdl er ført til inntekt i rentekammeret. Den kongelige delen av boten skulle være 1/3. "Normalbot" for faldsmål ser ut til å ha vært lavere; 1mk sølv. (x 3 = 1 1/2 rdl)

³³⁰ se kap. 3.6

AVSN. 5.3.5 BENÅDNINGER

Tage Holmboe skriver at de strenge straffene for tyveri ble lempet via en utstrakt bruk av benådninger. Høyesterett fant ganske snart 1690-forordningen for streng, og innstilte gjerne til kongen om å redusere dødsstraffer til livstidsstraffer. Holmboe antyder at slik praksis særlig fant sted fra midten av 1720-årene og fremover.³³¹ I NK finnes flere eksempler på slik praksis fra 1660-årene. Fra 1670- og 1680-åra derimot er ikke bevart eksempler på slik benådning. Det kan heller ikke sees at den, i dette kapitlet omtalte, dødsdømte tyv fikk sin straff redusert.

Det må poengteres at de undersøkte justisprotokollene ikke viser forordningen 1690 i bruk. Vi mangler trykte utgaver av overhoffrettens dombøker etter 1690. Kildeserien "Norske Kongebrev" er ikke fullført, bindet for 1690-årene er under utarbeidelse. Begge kilder vil kunne være brukbare redskaper i en grundigere undersøkelse av 1690-forordningens bruk, og eventuelle benådninger fra den gjeninnførte livstraffen.

AVSN. 5.3.6 NÅR DOM VAR AVSAGT

Det er ikke gitt at den domfeltes videre skjebne kan leses i dommen. Vi har sett at kongens benådning kunne endre dommen, og vi har sett at dommen kunne ankes inn for en høyere rettsinstans. Men hvordan kan vi vite at endelige dommer faktisk ble eksekvert?

I saker hvor anklageren var privat later utgiftene til eksekusjon å være vanskelige å spore. Bøddelens, eller skarpretterens, regnskaper kunne kanskje vært til hjelp, hvis han hadde ført regnskap over sine private utgifter og inntekter. Hvis han gjorde det, er de ikke bevart. Samtidige observasjoner om straffepraksis finnes det lite av. Ett unntak er den redegjørelse byens tjener i 1693 legger frem for magistraten, angående de personer som satt fengslet.³³²

I de offentlige sakene (med fogden som saksøker), kan utgiftene til eksekvering finnes i sikt- og sakefallsregnskapene, hvis utgiftene ikke kunne dekkes av den dømtes egne midler.

Mest informasjon om tyvenes skjebne ligger nedfelt i de bevarte regnskapene for Akerhus slott. Her kan vi følge dem som ble dømt til straffearbeid.

---

³³¹ T. Holmboe, 1961, s. 159

³³² se avsn. 5.9.3

Man skulle kanskje tro at fangenes arbeid gjorde at utgiftene til deres opphold kunne avregnes mot inntektene av deres arbeid. Slik ser det ikke ut i regnskapene, som heter "Fangenes bekostning". Her føres den enkelte fange opp med antall dager, og fast døgnpris. For de flestes vedkommende er det 4 skilling pr. dag.³³³ Helt gratis ble denne arbeidskraften dog ikke.³³⁴

Privat anklager skulle rimeligvis ikke utrede disse kostnadene. Hensikten med å pålegge fangene arbeid, var at de skulle utnyttes som billig arbeidskraft.³³⁵ Det ville vært urimelig hvis en privat saksøker, som altså i utgangspunktet var blitt utsatt for en forbrytelse, også skulle finansiere billig arbeidskraft til staten.

Tre tyver ble dømt til straffarbeid før 1685. To av dem ble, etter privat anklage, dømt til straffarbeid på Akerhus festning. Ingen av de to ble dømt til fysiske refselsler i tillegg. Saken mot Peder Olsen ble reist som privat søksmål, men ble deretter sannsynligvis "overtatt" av det offentlige. At fogden eller underfogden ville prøve å hekte flere straffbare forhold på ham, kunne neppe stå for saksøkers regning. Som vi så, ble ikke Peder dømt for andre forhold enn det Maren anklaget ham for. Det er da uklart om saken igjen var å regne som privat da dommen falt.

Om den siste saken, mot Lars Larsen, var gjenstand for offentlig eller privat tiltale, har heller ikke kunnet fastslås med sikkerhet. Hans sak skiller seg fra de andres ved to forhold. Han skulle kakstrykes og brennmerkes i tillegg til straffarbeidet, og han skulle sendes til Bremerholm i stedet for å arbeide på Akerhus.

Alle disse tre finner vi i slottsregnskapene. Peder var på Akershus i temmelig nøyaktig et halvt år slik dommen lød. Olle Nilsen, som var dømt til et helt års arbeid i jern samme sted, ble sendt til Bremerholm etter 67 dagers opphold på Akerhus. Det var sannsynligvis den første fangetransporten som fant sted etter at han var blitt dømt. Lars, som skulle vært sendt til Bremerholm, nådde aldri så langt. Han "sprang slodzmuren" og rømte 36 dager etter at han kom til Akerhus. Det fristet ham åpenbart ikke å tilbringe resten av livet på Bremerholm. I stedet ble livet hans ganske kort. Han var på frifot i drøye ni måneder. Den 26. september 1685 ble han

---

³³³ Minst én fange ble ført opp med dobbelt "bekostning".

³³⁴ Beløpene er ført opp på kredittsiden i regnskapet, som ble sendt rentekammeret i København. Det betyr at Akershus festning har disse pengene til gode i rentekammeret.(?)

³³⁵ Om tvangsarbeidets opprinnelse, se Stuckenberg s. 25. Idèen om tukt, oppdragelse og forbedring hører 1700-tallet og opplysningstiden til, selv om det første tukthuset i København ble opprettet tidlig på 1600-tallet. (frdn. om tugthus i Kristiania 1647)

igjen pågrepet. 23 dager senere ble han hengt. Det var i samsvar med forordning 14/2 1673, som satte livsstraff for dem som brøt "kongens jern og fengsel".

Lars var uheldig. Det var nok ikke så vanskelig å rømme. Regnskapene viser mange eksempler på det. Ikke alle kom tilbake, og ikke alle som ble fanget igjen ble henrettet. En Anders rømte fra Akershus i 1690. For det ble han dømt til døden, men fikk ved kongelig benådning bevare livet, som skulle tilbringes på Bremeholm. Lars' sak ble så vidt vites ikke behandlet av noen høyere instans enn rådstueretten.

Av slottsregnskapene fremgår det at mestermannen fikk 10 rdl for å henge ham opp, og dessuten utgiftførtes en jernlenke. De fysiske refselsene han opprinnelig ble tildømt, for tyveri, finnes ikke i disse regnskapene. Det kunne vi heller ikke vente. Hvis refselsene han ble dømt til skulle betales av det offentlige, var det mest sannsynlig byfogden som administrerte denne utgiftsposten. Han var ansvarlig for eksekvering av alle dommer i byen. At utgiftene til henrettelsen finnes i slottsregnskapet viser at saken på det tidspunkt, om ikke før, var blitt et offentlig anliggende.

Man kunne kanskje si at Akerhus, som institusjon, var fornærmet ved rømningen. I den grad det gir mening, var anklageren nå blitt Akershus Festning. Dette gir selvfølgelig bare mening når det skal agjøres hvilken offentlig kasse som skulle dekke hengningen. Sakens kjerne er at han ble hengt fordi han rømte, og **det** (rømningen) kunne ikke være gjenstand for privat anklage.

I byfogdens regnskaper til rentekammeret (sikt- og sakefall) finnes i de aktuelle år ingen utgifter i forbindelse med tyveristraffer. Av de fem tyveridømte kunne bare én tenkes å gjenfinnes i dette regnskapet. Det var Lars Larsen, som ble dømt til fysisk refselse i tillegg til straffarbeidet. At han, i byfogdens regnskaper, ikke kan sees å ha blitt pisket ved kaken og brennmerket, kan skyldes flere forhold. For det første kan Lorentz Eberhart være den som måtte betale, hvis det var han som reiste saken. For det andre, og mest sannsynlig, ble de omkostningene dekket av Lars' egne midler. Han var husmann på Ås.

Niels Nielsen som ble dømt fra livet, ville ikke under noen omstendigheter være å finne i Kristianiafogdens regnskaper, men derimot i Bragernesfogdens. Men som vi har sett, ble utgiftene fordelt på de bestjålne. Det fremgår av rådstuerettsprotokollen 1680 at Niels ble henrettet i november 1679.³³⁶

---

³³⁶ RR 1679, f.1b

Hvor den tyveridømte Maren måtte tilbringe resten av sitt liv, vet vi ikke. Hun sees ikke i slottsregnskapene, hvilket betyr at hun neppe ble "ekspedert" fra Akershus. Det er uklart om dommen forutsatte at hun skulle det. At Maren heller ikke finnes i byfogdens sikt- og sakefallsregnskaper bør ikke overraske. Hun ble dømt etter privat anklage.

Dette er det kildematerialet vi (foreløpig) har å holde oss til når vi skal vurdere om dommene ble satt ut i livet. Vi har ikke funnet noen holdepunkter for å hevde at dommene ikke ble eksekvert. Frem til 1695 ble ingen tyveri- eller ransdommer, avsagt i Kristiania i våre to undersøkelsesperioder benådet av kongen. Vi må derfor tro at avsagte dommer vanligvis ble eksekvert. Bare én uregelmessighet fant vi; det angivne sted for straffearbeid ser ikke ut til å ha blitt fulgt slavisk.

AVSN. 5.3.7 "SKJULTE" EIENDOMSFORBRYTELSE

Eva Østerberg fremhevet i sitt innledningsforedrag på Nordisk Historikermøte³³⁷ at vi må lete etter straffbare forhold også i de sivile rettssakene.

Dette synes riktig og viktig, men kan by på store kategoriseringsproblemer. Dels kan noen saker begynne som en sivilsak og ende som en straffesak. Slike saker vil, i forbindelse med denne undersøkelsen, normalt være betraktet som sivilsak. Med unntak for saker behandlet i retten 1684, er sivile tvistemål ikke gjennomgått. Følgelig kan saker som utviklet seg til å bli straffesaker, være oversett.

En del saker avslører eiendomsforbrytelser, men ikke hvem forbryteren var.

En slik sak ble i 1693 pådømt etter NL 5.8.17. Jacob Brabander, en utenlandsk handelsmann, krevde Johan Olsen for 5 dusin saueskinn, som handelsmannen hadde levert Johans hustru. I korte trekk gikk saken ut på at noen saueskinn som Johans hustru, med eller mot sin vilje, oppbevarte "inden den lugte Sualle" var blitt borte. Etter den anvendte loven var man ansvarlig for ting man oppbevarte for andre. Dersom tingene ble stjålet, opphørte erstatningsansvaret. Det ble overført til tyven. Uten å ha funnet verken tyv eller gjenstander, var tyveriet vanskelig å bevise.

---

³³⁷ Umeå juni 1991, seksjon om "Brott och brottslighet"

Saken ble omhyggelig behandlet. Referatet strekker seg over (minst) fire foliosider, og inneholder flere vitnemål. Bl.a vitnet underfogden "godvilligen". Vi legger "en passant" merke til at husbonden ble stilt økonomisk ansvarlig, men at kvinnen selv innga kontrastevning. Hun møtte da på vegne av sin mann, som tidligere i saken var representert av en velkjent prokurator, Claus Allan.

I denne saken ble det ikke reist anklage om tyveri. Det var heller ikke nødvendig, sett fra Jacob Brabanders side. Han kunne få sitt gods tilbake likevel, og han kunne tydeligvis ikke bevise hvem som begikk tyveriet. Skinnene kom ikke til rette. Ifølge vitneforklaringene hadde noen franskmenn begått tyveriet. De ble aldri identifisert og/eller pågrepet. Er det rimelig å tro at byens øvrighet var ute av stand til å finne franskmennene hvis de ønsket det? Eller var franskmennene fri fantasi? Kanskje var de reist fra byen før saken kom opp. Jeg skal ikke gi meg ut på vidløftige spekulasjoner, men bare antyde at Johan Olsen og hans hustru var gode borgere. De ble pålagt straks å skaffe skinnene tilbake eller rette for seg, men de var ikke på noe tidspunkt formelt anklaget for den kriminelle handling som hadde funnet sted.

De vanskeligst tilgjengelige skjulte eiendomsforbrytelsene er de som behandles sivilrettslig, men som kan antas å dekke over en forbrytelse uten at referatene i seg selv gir noen grunn til slik mistanke. I lovverket stakk enkelte lover seg ut som særdeles velegnete til å prosedere sak på, dersom man ønsket sine eiendeler tilbake uten å reise straffesak. Bestemmelsene om lån, både i NL og C4, var slike lover.³³⁸ I begge lovene ble låner gjort ansvarlig for lånte, såvel som oppbevarte, gjenstander. Det er umulig å skille ut hvilke lånesaker som eventuelt hadde sitt utspring i et tyveri. Jeg vil likevel peke på den mulighet, at noen av lånesakene egentlig var tyverisaker.

Det undersøkte materiale inneholder tre lånesaker. Alle er fra perioden før 1688. I to av sakene falt det dom; begge ga saksøker medhold. Ingen vitner ble stevnet i disse sakene, som har et ganske rutineaktig preg. Det ser altså ut til å ha vært rimelig greitt å få sine eiendeler tilbake, ved å reise lånesøksmål. Teoretisk må man kunne forestille seg at en tyv ikke ville protestere på et slikt søksmål. I det øyeblikk den stjålne gjenstand var oppdaget, ville rettmessig eier kunne kreve den tilbake, uansett hvordan tyven påstod å ha kommet i besittelse av den.³³⁹ Spørsmålet ville i grunnen bare være om det skulle skje med eller uten straff.

---

³³⁸ C4 6.37 (første avsnitt), NL 5.8

³³⁹ Jfr. avsn. 5.4.4 om strid om eiendomsretten

Mot denne hypotese om at lånesakene kunne dekke over egentlige tyverier, kan det reises flere innvendinger. Snublende nær ligger tanken om at å akseptere påstanden om lån, i realiteten var å innrømme tyveriet. Det må jo forutsettes at vedkommende først hadde hevdet eiendomsrett til gjenstanden, uten å vinne gehør, ellers ville det neppe blitt rettssak av det. En slik indirekte innrømmelse ville gå på æren løs, om enn ikke i juridisk forstand. En sak av typen "strid om eiendomsretten" ville ikke være like ydmykende. Slik prosedyre kunne imidlertid lett føre til nærmere gransking av saken. Faren for å bli avslørt ville sannsynligvis øke. Derfor er det likevel tenkbart at en person med dårlig samvittighet ville foretrekke å la påstanden om lån bli stående uimotsagt.

Men er det tenkelig at eieren av de aktuelle gjenstander ville velge å løse saken på denne måten? Var saksøker i utgangspunktet interessert i å skåne en forbryter? To forhold gjør det mulig å tenke seg dette. For det første ville saksøker med slik anklage være sikret mot omkostninger i forbindelse med fengsel og refselse. For det andre kan saksøker tenkes å ha hatt interesse av at tyven ikke ble utstøtt av det fellesskapet samfunnet var. Eva Østerberg har vist at det kan skilles mellom reintegrerende og stigmatiserende sanksjoner.³⁴⁰ Saksøkers motiver for evt. straffeforfølgelse, eller mangel på sådan, bør drøftes i det perspektivet. Manglende interesse for å straffeforfølge tyven kan ha ligget både på et økonomisk og på et sosialt plan. Byen var liten, og partene kjente kanskje hverandre. Straffesak kunne innebære forstyrrelse i de sosiale relasjoner. Et relativt lite samfunn var også tjent med at innbyggerne i størst mulig grad kunne forsørge seg selv. Ofte ville det derfor ikke være ønskelig å legge for store byrder på den anklagede.

En av grunnene til at min oppmerksomhet ble rettet mot disse sakene var at de forsvinner ut av materialet etter 1688. De minner i mye om ranssakene i perioden etter 1688. Er det mulig at loven om lån ble "brukt manipulatorisk" før NL, man at man etter den tid isteden valgte å bruke loven om ran? Tanken er besnærende, men hypotesen kan ikke sannsynliggjøres ved kvalitative analyser av rettsreferatene. Kvantitative målinger vil kunne kaste lys over dette forholdet. Hvis det er slik at antallet lånesaker reduseres betraktelig etter 1688, vil det være en indikasjon på at lov om ran overtok deler av den funksjon lov om lån hadde hatt.

---

³⁴⁰ E. Østerberg, 1991 s. 164

Hvis det kan konstateres en slik sammenheng, er det forsåvidt oppsiktsvekkende. Man skulle heller tro at loven om ulånt gods,³⁴¹ ville være den naturlige forløper for ransloven. C4 åpnet, med den loven, for arbitrær straffeutmåling og erstatning til skadelidte, for den som tok verdifulle ting som hest eller skip fra andre.

AVSN. 5.3.8 OPPSUMMERING OG REFLEKSJONER

Skal vi dømme etter de få sakene som er belyst her, kan man ikke si at tyveri er noen typisk mannlig forbrytelse. Innslaget av langfingrede kvinner er betydelig. Av til sammen åtte tiltalte var halvparten kvinner. At alle de ranssiktete (tre kvinner i to saker), var kvinner kan være tilfeldig. Kvinner fantes også blandt den mer herdede garde av tyver. Det viser også spredte eksempler i Kongebrevene.

To av de fire mannlige tyvene hadde militær bakgrunn. At, særlig ledige, soldater hyppig henfalt til tyveri har vært pekt på av andre.³⁴² Jørn Sandnes har pekt på det lite rasjonelle i å anklage stedets egne innbyggere for tyveri. De stigmatiserte forbryterne ville bli en byrde for lokalsamfunnet.³⁴³ Minst fire av de fem tyveridømte var utenbys fra. De ranssiktete derimot lot ikke til å være fremmede. To av dem var bofaste, den tredje sannsynligvis også. Ved at de ikke ble dømt for alvorlige kriminelle handlinger, ble de heller ikke noen belastning for byen.

De fleste eiendomsforbrytelser ble reist ved privat anklage. Det gjaldt begge ranssakene, og minst tre av de fem tyveriene. Ett tyveri (det fjerde) ble muligens "overtatt" av offentlig påtalemyndighet, etter at saken først var reist privat. I den siste tyverisaken var det av rettsreferatet ikke mulig å identifisere anklageren. Det kan ikke konstateres at noe tyveri i utgangspunktet ble påtalt av øvrigheten.

---

³⁴¹ C4 6.37 (siste avsnitt), som ikke sees å ha parallell i NL.

³⁴² H. Jørgensen, 1980, s.94. K. Johansson, 1991, viser på s. 9 til D. Hay: "War, Dearth and Theft..." i *Past & Present* (no. 101, nov. 1983?). Han påviser at grovere tyverier økte etter krigen i forbindelse med demobiliseringen.

³⁴³ J. Sandnes, 1990, s.88/89

I forhold til samtidige beskrivelser av det store antall tyverier som fant sted,³⁴⁴ må tyverisakene på tinget sies å være relativt få. Betenker man de store utgifter en anklage førte med seg, er det sannsynlig at mange tyverier ikke ble behandlet ved domstolene. Riktignok kunne man være heldig og få utliknet utgiftene på fogderiet. Det skjedde i 1700 da Johan, dragon fra Sollør, klaget sin nød i en supplikk til kongen.³⁴⁵ Han var kommet i armod etter at "onde mennesker hannem gandske ... hawe bestaalen". Allikevel krevde fogden ham for 84 rdl i "refselsepenge". Han slapp altså å betale beløpet alene. Vi kjenner ikke til tilfeller før dette hvor privat saksøker har fått innvilget slik lettelse.

Ikke alle saksøkerne trengte økonomisk bistand. Blant anklagerne finner vi bl.a. Thiideman, som var en velstående handelsborger og reder,³⁴⁶ og en oberst.

Motivet for å reise tyverisak har antagelig oftest vært ønsket om å få sine eiendeler tilbake. Maren Sørensdatter uttrykte dette eksplisitt i retten. Hun ønsket ikke å straffe Peder hvis hun bare fikk pengene sine tilbake.

Vi har sett at det var mulig å bruke tinget til å få sine eiendeler tilbake uten å reise straffesak. I hvor stor utstrekning det eventuelt skjedde, må forbli spekulasjoner.

Ingen av de omtalte tyveri- eller ranssaker ble behandlet i OHR. I tiårsperioden 1680-89 ble bare to tyverisaker, fra hele landet, behandlet der. Den ene havnet nok i OHR fordi den var "dubiøs".³⁴⁷ Lagmannsdommen var fundert utelukkende på tyvens "egen bekiendelse oc Norges Low". Det var tilstrekkelig for OHR til å stadfeste dommen. Den andre saken var nok også vanskelig å dømme i. Fire personer var dømt for drap og tyveri. Futen anket dommen inn til stadfestelse. Domsslutning mangler.

Av dette kan vi trekke den slutning at alminnelige tyverisaker sjelden ble anket inn for OHR. Det ligger i sakens natur at behovet ikke var så stort. Tyverilovgivningen var relativt presis, og faren for å dømme feil tilsvarende liten. De fleste tyver ville ikke ha råd til anke, selv om de ønsket det. Det er tvilsomt om saksøker ville bekoste ny og dyrere prosess selv om han syntes dommen var mild.

---

³⁴⁴ F. Hagerup, 1892, s. 44-45

³⁴⁵ Svaret ligger i RA Norske Missiver 1700-1701.

³⁴⁶ Edv. Bull, 1927, s.374

³⁴⁷ Om "dubiøse" livssaker, frdn. 1688, se kap. 2.7

Begge ranssakene ble avsluttet utenfor rettssalen. Erling Sandmo kom i sin undersøkelse frem til at det falt dom i 1 av 23 ransaker.³⁴⁸ Hvis det var vanskelig å skille mellom ran og tyveri - det ser ut til å være vanskeligere i ettertid enn det var da - fikk det liten betydning i praksis.

Kongelige benådningsbrev i tyverisaker var ingen sjeldenhet, men i de sakene vi har sett på, ble ingen benådet. Ingen fikk avslag heller, så vi må tro at ingen benådningssøknader ble sendt. Kanskje ville tyvene allikevel ikke hatt råd til å ta imot benådning. Rolf Fladby skriver i "Thi byde og befale vi" om en stempelpapirforordning av 1690.³⁴⁹ Ifølge denne slapp bønder med 4 rdl i stempelpapiravgift når de fikk benådning, mens mer velstående måtte ut med 20 rdl. Det var forskjell på rik og fattig tyv. De fleste tyver ville neppe være i stand til å betale selv det lave beløpet.

Vi har ellers sett at tyvens økonomiske evne i prinsippet ikke skulle ha innflytelse på sanksjonene etter 1688. Rimeligvis ble ransanklager og sivilrettslige søksmål først og fremst benyttet mot tyver med noen grad av økonomisk evne, altså hvor den bestjålne kunne ha noe å hente. Dermed løp de fattigste tyvene den største risikoen for de alvorligste straffesanksjonene, også etter 1688.

Forskjellen på rike og fattige **offer** ble holdt i hevd med uforminsket styrke etter 1688. Det var fremdeles de private søksmålene som dominerte i vår periode. En velfylt pengepung måtte til for å anlegge sak mot tyven. Dette var nok tyven klar over, så det kan hende rikdom i seg selv ga en viss sikring mot tyverier. Noen garanti mot tyverier ga velstanden ikke. De fleste av de sakene vi har sett på, skyldtes tyverier hos mer eller mindre velstående personer. Det **kan** bety at det bare var rikfolk som ble bestjålet, men mer sannsynlig viser det at velhavende folk var de som nødigst lot tyven slippe unna. Trolig valgte andre i stedet å anklage tyven for ran, eller kanskje reise saken på sivilrettslig grunnlag.

Disse analysene av eiendomsforbrytelsene viser oss konturene av klassejustis. Velstående borgere sørget for å få fattige tyver dømt og straffet. Lavere sjikt av befolkningen

---

³⁴⁸ E. Sandmo, 1991, s. 108. Undersøkelsen gjaldt et bondesamfunn, Rendalen, siste halvdel av 1700-tallet.

³⁴⁹ R. Fladby, 1991, s.73

kunne ikke bruke loven og rettsapparatet på samme måte for å beskytte sin eiendom. De fattigste tyvene bar de tyngste straffene. De måtte tåle fysisk refselse. Hensikten med å straffe slike lot ikke til å være reintegrering i samfunnet. Noe mer bemidlede tyver, som kunne gjøre opp for seg både i forhold til offeret og staten, hadde muligheter til å reintegreres i samfunnet. Ved hjelp av ulike lover gjaldt dette både før og etter NL.

KAP. 5.4 HELERI

Dette kapitlet belyser først lovverket angående kjøp og besittelse av tyvgods. Derneft behandles de to helerisakene som finnes i kildematerialet. Den saken hvor helerne ble dømt behandles i eget avsnitt, som settes opp mot en sak med motsatt utfall i etterfølgende avsnitt. Også i dette kapitlet ser vi på andre rettssaker som kan tenkes å dekke over den type saker som her undersøkes: helerisaker.

AVSN. 5.4.1 LOVVERKET

NL inneholder ingen egentlige bestemmelser om heleri. Det synes derimot å fremgå av loven at tyv og tyvs medviter skal ha samme straff.³⁵⁰ Som ordtaket sier: "Hæler'n er like god som stæler'n". Å kjøpe tyvgods var bare straffbart hvis man visste at varene var stjålne. I slike tilfeller viste loven til gjengjeld ingen nåde. Det samme ville gjelde for besiddelse av tyvgods generelt.

Eldre lov bøtela heleri.³⁵¹ Slik også ifølge C4 8.7, som bestemte fire marks bot dersom den som hadde godset visste at det var stjålet.³⁵²

Spørsmålet om eiendomsretten til kjøpt tyvgods er ikke direkte berørt i denne studien. De undersøkte rettsprotokollene viser at vindikasjonsretten gjaldt i stor utstrekning. Det vil si at den som var blitt frastjålet noe, var rettmessig eier. Den som hadde kjøpt tyvgodset kunne, normalt ikke gjøre krav på "varen", selv om han hadde handlet i god tro.

AVSN. 5.4.2 EN HELERISAK

---

³⁵⁰ NL 6.17.15. Se også 5.3.45 om kjøp fra soldater. Skeie står for en slik tolkning, s.174. Nørregaard (§ 1229) argumenterer sterkt for at dette ikke kan være den alminnelige regel, til tross for, som han sier, at det av mange er blitt oppfattet slik. Siden Nørregaard virket så lenge etter min undersøkelsesperiode, og siden han åpenbart argumenterer mot i hvert fall til dels gjeldende holdninger, virker Skeies tolkning rimelig i forhold til vår periode. Nørregaards syn kan sees i sammenheng med de generelle straffereduksjoner som fant sted sent på 1700-tallet.

³⁵¹ Fr.Brandt, 1880, bd.2, s.60

³⁵² Om 4 marksboten var ærerørig, drøftes i avsn. 4.5.2 om bøtestraff.

I 1684 var to kvinner, Karen Østensdatter og Gunnvor rytter Thorkildsdatter, innstevnet på rådstuen for å vitne i en tyverisak mot Lars Larsen. Den ene innrømmet å ha kjøpt tyvgods, slik Lars hadde forklart. Den andre benektet forholdet. De ble sannsynligvis fengslet umiddelbart, eller kort tid etter. To uker senere, 31. oktober 1684, ble deres sak behandlet på bytinget. Underfogden fremstod som aktor, men kvinnene ble ikke forhørt. De hadde heller ingen prokurator, eller fullmektig, til å tale sin sak. Det var åpenbart Lars forklaring, og deres egen opptreden på rådstuen, som lå til grunn for kjennelsen. Retten fant at kvinnene burde tenkt at varene var stjålet. Kvinnene fikk 24 timer til å forlate byen og distriktet. I motsatt fall fristet de ytterligere straff, het det i dommen.

Kjennelsen inneholdt ikke noen begrunnelse som forklarte denne straffens avvik fra loven. Det er nærliggende å tro at kvinnene ikke hadde midler til å betale den lovbestemte boten på 4 mark. Forvisningen ville ikke påføre byfogden utgifter, og det var kanskje en effektiv måte å kvitte seg med problematiske individer på. (En sak som denne var rimeligvis gjenstand for offentlig påtale.)

Om kvinnene kom seg ut av byen i tide, er vanskelig å vite. De ble forvist så sent i første undersøkelsesperiode at eventuell ny dom godt kunne falt i årene 1685-90, som ikke faller inn i undersøkelsesperioden.

AVSN. 5.4.3 EN SAK TIL SAMMENLIKNING

De to kvinnene, Karen Østensdatter og Gunnvor rytter Thorkildsdatter, var ikke de eneste som ved sine vitnemål bekjente å ha kjøpt eller mottatt tyvegods. Også i tyverisaken mot Maren Erichsdatter måtte flere tilstå at de hadde mottatt stjålne varer fra tyven. Saken ble behandlet på bytinget i 1691.³⁵³ Vitnemålene fikk ikke noe rettslig etterspill. Helerene gikk fri mot å avlegge ed på sin uskyld; dvs. at de ikke visste at varene var stjålet.

Hvorfor denne forskjellsbehandling? Vi finner ingen holdepunkter ved å se på vitnenes, eller helerenes, sosiale tilhørighet. De ser alle ut til å ha vært av ganske jevne kår. De var alle kvinner. Slik referatene er nedtegnet, er det ikke rimelig å anta at noen av disse kvinnene var

---

³⁵³ BT 1691, f. 68 ff

mer uskyldige enn andre. Blant de kvinnene som fikk anledning til å fri seg ved ed, var noen forklaringer åpenbart tvilsomme. Det gjaldt særlig de kvinnene som **ikke** hadde kjøpt tyvgodset. Marte skulle selge ti hermelinskinns for Maren. Hun mottok fjorten; en skjødesløshet som burde alarmert henne. Barbro oppbevarte tingene for henne uten å kjenne Maren. Ingeborg fikk noen skinn, men utover det hadde hun aldri hatt omgang med Maren. Tro det den som vil. I motsetning til Lars var Maren etter alt å dømme tidligere tyveridømt. Det burde gjort det enda lettere for vitnene i Marens sak å skjønne at det var tyvgods de fikk i hendene. Det virker utrolig at de ikke ble regnet som "tyvs medvitere".

Det avgjørende momentet var kanskje at det ikke var diskrepans mellom vitnemålene og tyvens forklaring i saken mot Maren.

En annen forklaring kan ligge i de ulike lover som gjaldt på tidspunktene for disse forbrytelsene. Vi har sett at Gunnvor og Karen i 1684 etter loven skulle vært ilagt bot. Kvinnene i Marens sak derimot risikerte tyveristraff, slik NL er tolket ovenfor. Det ville vært en dramatisk åtgjerd, som krevde gode bevis. Slik straff var også kostbar. Mot denne bakgrunn skimter vi altså flere motiver for å frikjenne kvinnene, dels av juridisk, dels av moralsk og dels av økonomisk art.

En tredje mulighet kan ligge i det at det ikke var samme byfogd som dømte i disse sakene.

AVSN. 5.4.4 STRID OM EIENDOMSRETTE

Strid om eiendomsretten kaller jeg det når tyvgods ble gjenfunnet hos noen som selv hevdet rett til tingene. Ikke sjelden ble det reist slike saker på bytinget. Det kan utmerket godt tenkes at egentlige tyver var oppsport i disse sakene, uten at tilstrekkelig bevis forelå. Sakene kan like gjerne skjule helere, eller tyvs medvitere. Jeg har valgt å omtale dem i dette kapitlet fordi de som satt med tyvgodset nesten alltid hevdet de hadde kjøpt det. I flere av disse sakene reises indirekte også spørsmål om selvtekt. Eiendomsrett innebar ikke at tingene kunne tas tilbake uten lov og dom. Reglene for hvordan man skulle gå frem når man fant sitt tyvgods var kompliserte. Siden ingen ble dømt for å ha gått frem på ulovlig vis, drøftes ikke den siden av saken. Generelt later det til at det avgjørende i retten var hvem godset tilhørte, og om det var mulig å påvise tyv eller tyvs medviter.

Jeg har funnet åtte saker av dette slaget.³⁵⁴ Det ser ut som trevirke hadde en særlig tendens til å komme på avveier. Halvparten av sakene dreier seg om tømmer eller plank. I de øvrige sakene stod striden om ett gullkjede, en hest, et svin og en kakkelovn (!). Det var altså relativt store verdier som på denne måten ble gjenstand for rettens oppmerksomhet.

Så kunne da også striden bli het. I forbindelse med påvisning av tyvgods oppstod det flere ganger dramatiske situasjoner.

De scener som fant sted da Anders Hansen fant sine bortstjalne "byggningsaugtømmer" hos Anders Pedersen Raae på Vaterland i 1684, var så grove at de fikk rettslig etterspill i form av anklager om ærekrenking og vold. Anders Hansen anklaget Anders Pedersen Raae og flere andre for den "store wold och offuerlast" han og vaktmesteren Anders Andersen var blitt utsatt for. Begge fikk juling, og vaktmesteren fikk revet av parykken sin. Sammen med en tredje mann, ble de bokstavelig talt kjeppjaget på flukt. Vaktmesteren kom seg ikke engang om bord i båten igjen, men tok seg tilbake til byen til fots. Saken ble behandlet på bytinget 23. oktober 1684. Først helt til slutt under rettsmøtet gjøres det forsøk på å overbevise retten om at tømmeret faktisk tilhørte Anders Hansen, og at det ikke kunne endt i Anders Pedersens gård på annen måte enn at noen hadde forsynt seg med tømmeret. Anders Hansen understreket i retten at han ikke hadde noen formening om hvem som hadde tatt tømmeret.

Det ble ikke avsagt dom. Saken ble ikke, så vidt vites, senere behandlet hverken på bytinget eller i andre rettsinstanser.³⁵⁵ Tilsvarende saker kan også finnes i rådstueretten.³⁵⁶

Disse sakene dekker med stor sikkerhet over både tyverier og helerier. En sak endte med forliktsdom, to ble muligvis avgjort på annet verneting. I en sak fikk citanten medhold etter å ha bevist at han hadde kjøpt hesten først. Tre saker ble etter alt å dømme løst utenom retten.

Ikke i noen av disse tilfellene ble det reist anklage om heleri eller medviten. I ett tilfelle ble den anklagete beskyldt for tyveri, men han hevdet selv å ha kjøpt bjelken.³⁵⁷

---

³⁵⁴ En sak til kunne vært registrert her. Den ble ført helt til OHR, hvor den er registrert som tyveri. Såvidt jeg kan se er saken knyttet til et gjeldsforhold. Også andre momenter i denne saken gjør den svært vanskelig både å forstå og klassifisere. Jeg har derfor valgt å se bort fra den. (OHR 11/5 1681)

³⁵⁵ Saken kom opp sent i 1884, og kan derfor ha blitt behandlet i ikke-undersøkte år.

³⁵⁶ Eks: RR 1693, f.6b

³⁵⁷ Det ble ikke avsagt dom i saken, som kom opp på bytinget i 1682.

Rettergangen i denne kategorien saker er forsåvidt ikke av interesse i denne oppgaven. Hensikten med å nevne dem er å vise at kjøp og besittelse av tyvegods sannsynligvis var mer utbredt enn de to analyserte rettsakene skulle tilsi. Dermed vises også rettsapparatets maktesløshet, eller manglende vilje, til å håndtere slik kriminalitet.

AVSN. 5.4.5 OPPSUMMERING OG REFLEKSJONER

Avslutningsvis er det rimelig å vende tilbake til de egentlige, eller sikre, helerisakene som ble analysert ovenfor.

Heleriforbrytelsen som begrep på 1600- og 1700-tallet var knyttet til visshet om at varene var stjålet, men vektla ikke hvordan de var kommet i helerens hender. Det var altså ingen særlig straff for kjøp av tyvgods.

De to sakene som er undersøkt, tyder på at loven ble overprøvd av byfogden. Loven kan ikke sees å ha vært fulgt i noen av tilfellene. I den ene saken ble helerene forvist, og i den andre ble de knapt tiltalt. Det kan være at den senere byfogden satte større krav til bevisene, og at det var grunnen til at helerene i den ene saken kunne sverge seg fri. I så fall var det vel bare tilståelse som var tilstrekkelig bevis for ham.

Vi merker oss dessuten at i det domfelte tilfellet ble saken overfladisk behandlet. Kvinnene ble ikke hørt utover vitnemålene de avla i tyverisaken, og de hadde ikke prokurator i retten.

KAP. 5.5 ÆREKRENKELSER

Innledningsvis drøftes forholdet mellom ærekrenkelses, eller injurier, og slagsmål og drap. Ærekrenkelsene drøftes, grupperes og systematiseres. Lovverket gjennomgås i avsn. 5.5.2, og rettspraksis belyses i avsnittet etter.

AVSN. 5.5.1 INNLEDNING

Tittelen på Jørn Sandnes' bok *Kniven, ølet og æren* gjenspeiler et adferdsmønster som, etter rettsprotokollene og bøtereregistre å dømme, var nokså vanlig på 15- og 1600-tallet. Spissformulert kan vi si at det i mer og mindre festlig lag ble drukket tett, den sosiale forfengeligheten var velutviklet, skjellsordene lå ytterst på tungen, og hugg og slag lå i luften.

Det kan synes som avstanden mellom en spydig bemerkning og drap var kort. Tilfeldigheter kan ha avgjort utfallet av et munnhuggeri. Det ville derfor ikke være urimelig å behandle ærekrenkelses, vold og drap under ett. I denne oppgaven er det nødvendig å separere ulike kategorier av to grunner. For det første er det handlinger innenfor hver av disse kategoriene som ikke faller inn i det adferdsmønstret som er skissert ovenfor. For det andre var strafferammene for disse forbrytelsene forskjellige. Det er rimelig å anta at det også var forskjeller i prosessmåten.

Begrepet ærekrenkelse kjennes ikke i eldre lovverk. Det ble innført som juridisk term i Norge med straffeloven 1842. Ærekrenkelse synes allikevel å være en operasjonell betegnelse i denne forbindelse. Det viser da den ærekrenkende handling, eller de ærekrenkende ord som ble brakt for retten, ofte omtalt som injurier. Begrepet æresak brukes i NL både om ærekrenkelse og om sak med ærerørig strafferamme. Det er uheldig fordi det bør skilles mellom begrepene. I denne oppgaven brukes derfor ikke uttrykket æresak i forbindelse med ærekrenkelses og fornærmelser. "Æresak" og "ærekrenkelse" får dermed forskjellig innhold.

Å være æreløs var som nevnt en sivil status.³⁵⁸ Æren kunne tapes ved dom. Trolig ville et dårlig rykte gi de samme personlige begrensninger. Ens gode navn og rykte var derfor noe mer enn sosial anseelse. Det var et rettslig gode. Derfor var det også viktig å få kjent de ærekrenkende utsagnene døde og maktesløse. Retten var et effektivt instrument i så måte. En

---

³⁵⁸ Se 4.5.8

rettslig oppreisning, hva enten ved dom eller forlik, brakte den fornærmede tilbake som fullverdig medlem av det sosiale fellesskapet. Erling Sandmo har vektlagt betydningen av tinget som konfliktløsende institusjon. Tinget hadde slik funksjon uavhengig av kjennelsene. Sandmo peker på tingets funksjon som offentlig forum i den forbindelse.³⁵⁹

Ikke i noen straffbar handling er intensjonen av så vital betydning som i injurienesaker. Skeie uttrykker det slik:

"Det er naturligt, at ærekrenkelsen tidligere end nogen anden misgjerning hos den fornærmede, d.v.s. i retsbevidstheden, maa vække forestilling om det sindelag, hvor af handlingen udspringer. Saar smerter, og brændt hus savnes, enten ulykkestifteren har nogen skyld eller ikke. Ærekrenkelsen derimod taber sin braad, naar man ser, at den ikke var ment."³⁶⁰

Allikevel tier lovene om særlige konsekvenser, eller mangel på sanksjoner, hvis ordene ikke var ille ment. Rimeligvis fordi bevisførsel om intensjon var - og er - vanskelig.

Derimot kunne virkningen av et utsagn vurderes og få betydning for den rettslige behandlingen. Hvordan ord eller gjerning ble oppfattet av de tilstedeværende kunne definere utsagnets injurierende kraft.

Konteksten for den ærekrenkende handlingen var altså av betydning, noe som særlig ble poengtert i den yngre loven (NL). I enkelte sammenhenger måtte man regne med litt større verbalt slingringsmonn. Krostuen var en slik "sammenheng". Injurierende utsagn i slike forsamlinger ville ikke bli tillagt samme fornærmende virkning.

Dette kapitlet omhandler ærekrenkelser som ikke innebar voldsbruk. Disse inndeles naturlig i verbale ærekrenkelser, som kan være skriftlige eller muntlige, og ærekrenkende handlinger. Verbale ærekrenkelser kan inndeles i grove og mindre grove. De groveste, eller egentlige ærekrenkelsene, var de tilfellene hvor den krenkede ble beskyldt for konkrete æreløse handlinger. Spottende skjellsord ble ansett som mindre alvorlige.

---

³⁵⁹ E. Sandmo, 1991, s.41 og s.125

³⁶⁰ J. Skeie, 1910, s. 24

I denne analysen har det imidlertid ikke vært hensiktsmessig å systematisere rettssakene på denne måten. Det ble avdekket to skriftlige ærekrenkelses, men det var ikke mulig å se særtrekk ved dem. Derfor er de behandlet sammen med muntlige ærekrenkelses.

Videre viste det seg i mange tilfeller at de ærekrenkende utsagnene ikke kunne identifiseres; de er ofte ikke gjengitt i referatene. Derfor er det heller ikke i utgangspunktet skilt mellom grove og mindre grove ærekrenkelses. Det vil allikevel bli drøftet.

På denne måten er alle verbale ærekrenkelses analysert i samme avsnitt. Det er bare avdekket én ærekrenkende handling. Den ble ikke påtalt spesifikt, og er derfor ikke behandlet i dette kapitlet.

AVSN. 5.5.2 LOVVERKET

Lov om verbale ærekrenkelses i tiden før 1688, finnes nedtegnet i C4 3.21. Hovedregelen var at man for ærekrenkende utsagn skulle bøte til fornærmede etter seks manns dom, og 4 mark sølv til kongen. Som ærekrenkende utsagn kjente loven beskyldninger om "uærlig sak".³⁶¹

Slike påstander måtte kunne bevises. I motsatt fall kunne den som ytret beskyldningen dømmes som løgner eller fiolmæle ("det er for meget talendis").³⁶² Var beskyldningen derimot beviselig rett, gikk injurianten fri.

Den som diktet nidvise eller rim til spott og vanære, kunne fri seg fra anklagen ved tre medsvergere. Loven skilte for øvrig ikke mellom det skrevne og det uttalte ord.

Fornærmende omtale var ikke nødvendigvis beskyldninger om æreløse handlinger. Eldre norsk rett (landskapslovene) omtalte eksempler på hånlig omtale som også var straffbar. Slike utsagn kunne ikke være gjenstand for bevisførsel. C4 ser ikke ut til å omtale slike ærekrenkelses. Alle punkter i C4 drøfter beskyldningens sannhetsgehalt.

Det er vanskelig å tenke seg at uttrykk som "merr" og "hundsfot"³⁶³ ikke skulle være rettsstridige. Skeie drøfter dette, og finner at bare de ærerørige beskyldningene ble straffet med

---

³⁶¹ Om "uærlig sak" se 4.5.8

³⁶² I henhold til lovteksten.

³⁶³ Hundsfot betyr hundefitte. (J. Sandnes, 1990, s.83)

infamerende bot og tilføyer "Derfor lot man ikke de mindre injurier straffrie."³⁶⁴ Det ser ut til at infamerende bøter ble unngått i mindre alvorlige tilfeller. Arbitrære straffer ble fast praksis, "saa man kunde haandhæve injurieforbudet uden at bruge uforholdsmessig haardhed."³⁶⁵

Ress. 2.6.27 bestemte at "...ord, ved hvilke ingen sictis paa sit erlige rycte oc lempe, skal ei heller nogen dele eller æredom udstedis."³⁶⁶ Det må forstås slik at fornærmelser som ikke var egentlig ærerørige kunne være gjenstand for rettslig forfølgning, men straffen (boten) måtte ikke være infamerende.

NL bestemte pengestraff for hånlige skjellsord. Det gjaldt ord som av dommeren kjentes "utilbørlige", men som ikke var ærerørige slik som forklart ovenfor. Beløpets størrelse var ikke fastsatt, men skulle stå i forhold til grovheten i fornærmelsen.³⁶⁷

For egentlige ærekrenkelser, eller beskyldninger om "uærlig sak", bestemte NL tre marks bot. Loven forutsatte at slike beskyldninger var fremmet på tinget eller i anden edru og ærlig forsamling. Dessutem måtte påstanden være ubeviselig.³⁶⁸

Dersom de groveste beskyldninger ikke kunne bevises, slo beskyldningen tilbake på den som hadde ytret den. Han "blive selv den samme mand". Det kunne være horesønn eller tyv eller hva det var som var blitt sagt. Loven ble neppe etterlevd i bokstavelig forstand, men den fastslo i hvert fall at vedkommende ikke skulle komme fra det med æren i behold.

I noen tilfeller skulle ærekrenkelser dømmes etter "seks menns" skjønn; straffen var ikke lovbestemt. Disse tilfellene var alvorligere. Det gjaldt for eksempel dersom noen ved løgn forsøkte å sette andre opp mot konge, øvrighet eller hustru.

Endelig bør tilføyes at den som allerede var dømt "mindremann"³⁶⁹ skulle forvises, eventuelt straffes med tvangsarbeid.

---

³⁶⁴ J. Skeie, 1910, s. 21

³⁶⁵ Ibd.

³⁶⁶ "Dele" er en bestemt type infamerende rettslig avgjørelse. Se OW og P. Meyer, 1963

³⁶⁷ NL 6.21.4

³⁶⁸ NL 6.21.2

³⁶⁹ "Mindre mand" se 4.5.8

I sinne, såvel som i drukken tilstand, falt vel talen litt tilfeldig, slik at utilbørlige ord og mer konkrete beskyldninger kom ut på ett hva hensikten angikk. Det gjaldt å velge sine ord med omhu.

Ordet "tyv" var av dobbelt natur; det var både et skjellsord og en konkret beskyldning om uærlig handling.³⁷⁰ Slike uttrykk gjorde det vanskelig å skille mellom utilbørlige og ærerørige ord.

"Tyv" ble regnet som ærerørig, tilsynelatende uansett om det var ment konkret eller ei.³⁷¹

Skjelm var et fornærmende uttrykk. En sådan beskyldning kunne knapt bevises. Hva enten det gammelnorske skelmir (djevel) ligger til grunn eller det tyske kadaver, eller senere æreløst menneske, beskriver ordet ingen konkret handling.³⁷² Skjelm var trolig et mindre alvorlig skjellsord enn tyv, fordi uttrykket tyv innebar en konkret beskyldning.³⁷³

Denne klare definisjonen av ærerørige uttrykk utelukket vurdering av hensikten bak utsagnene. Skeies påstander til tross:³⁷⁴ domstolene hadde ingen lovhjemmel for å utmåle straff etter den skyldiges hensikt. I tilfelle av forlik hadde derimot den løsmunnedes hensikt utvilsomt stor betydning. De betraktninger Skeie fremfører, hadde derfor allikevel innflytelse på rettergangen.

Ingen av lovene ser ut til å omtale ærekrenkende handlinger som sådanne. Nørregaard mente at konkrete lover for hvilke aktiviteter som skulle henhøre til de ulovlige, ville være umulig å forfatte.

"... ettersom den menneskelige Opfindelseskraft snart vilde frembringe nogle andre ærefornærmende Gierninger, der ikke i Lovene vare blevne bestemte."³⁷⁵

---

³⁷⁰ E. Sandmo, 1991, s.60

³⁷¹ J. Skeie, 1910, s.19,20

³⁷² E. Sandmo, 1991, s.58

³⁷³ Jfr. Sandmo Ibd. s.57

³⁷⁴ Se forrige avsn. 5.5.1

³⁷⁵ Nørregaard, 1788, §1160

De kunne og burde allikevel straffes mente Nørregaard. Det måtte da skje ved arbitrær straff etter omstendighetene.³⁷⁶

Avslutningsvis i denne lovgjennomgangen kan det være grunn til å minne om at bytinget ikke kunne avsi æredom før 1688. Eventuelle æredommer i perioden etter skulle stadfestes av rådstueretten. Domstolenes kompetanse skjærer således tvers gjennom den sakskategorien som behandles i dette kapitlet.

AVSN. 5.5.3 VERBALE ÆREKRENKELSER

Til analyse foreligger i alt 27 verbale ærekrenkelses, som alle er referert i de undersøkte bytingsprotokollene.³⁷⁷ Sammenliknet med andre sakskategorier i denne studien er antallet høyt.

Bare i 7 av sakene, eller en drøy fjerdedel, ble det avsagt kjennelse. I 6 saker ble forlik bekreftet i retten. De resterende sakene ble ikke brakt for retten igjen. På grunn av lakunene i kildematerialet kan noen saker kommet opp i samme forum eller i rådstueretten uten at det er registrert i denne analysen. Slike feilmarginer kan ikke rokke ved tendensen: mange anklager og få dommer.

Uttrykkene

Anklagen slik den er referert i saken mellom Jacob Jørgensen og Petter Paulj i 1693 lyder: "... for adskillige wtilbørlige og wbeqeums æresrørige ord som hand hafver angrebet hannem med i hans eget huus".³⁷⁸ I forhold til mange andre referater er dette informativt. Vi får vite hvor fornærmelsen fant sted, og vi får vite at Petter, etter rettens mening, hadde ytret både utilbørlige og ærerørige ord.

---

³⁷⁶ Ibd.

³⁷⁷ Enkelte referater er ikke fyldige nok til at vi kan avgjøre om anklagen gjaldt munnhuggeri eller slagsmål. Det betyr at det reelle antallet kan være noe høyere.

³⁷⁸ BT 30/3-93, f.26

Oftere er anklagen bare referert slik: "...for nogle skielsord och wsømmelig beskyldelse..."³⁷⁹

Vi kan dermed ikke vurdere hva slags ord som krenket folk i den grad at de reiste sak. Vi kan heller ikke bli kjent med rettens vurderinger i forhold til de ord og vendinger som krenket folk. Det er altså ikke mulig å undersøke om retten skilte mellom ærerørige og utilbørlige uttrykk på den måten det er redegjort for i foregående avsnitt.

Krangel og uenighet - mellom likestilte?

De fleste ærekrenkelsene var skjellsord som ble slynget ut i opphissede situasjoner. Tidligere forskning har pekt på at slike situasjoner oppstod mellom personer med relativt lik sosial tilhørighet.³⁸⁰ De sakene som er undersøkt her viser samme tendens.

Munnhuggerier mellom håndverkere og folk fra sosiale mellomlag ble hyppigst brakt for retten.

Materialet gir også eksempler på munnhuggeri mellom folk som ikke tilhører samme stand.

Jens Jensen saksøkte en buntmaker og hans hustru for at de hadde æreskjelt Jens Jensens tjenestepike.³⁸¹ Buntmakeren og kona var blant de få som vedsto sine ord i retten. De mente å kunne bevise at hva de hadde sagt var sant. De hadde ikke spart på kruttet. Dels hevdet de at tjenestepiken var et "skarn", dels en tyv og en hore. Etter referatet virket bevisene for lettsindig omgang med menn troverdige.

Den sosiale ulikheten mellom den opprinnelig krenkede og injurianten var imidlertid visket bort i rettssaken. Tjenestepikens husband tok affære på hennes vegne. Sannynligvis også på egne vegne; han følte seg krenket ved situasjonen. Helt jevnbyrdige var motpartene i retten kanskje ikke. Mens Jens Jensen i forbindelse med byskatten ble liknet med 14 rdl, et svært høyt beløp, ble buntmakeren bare liknet med 3 rdl.

Hvis vi ser bort fra saksøker og saksøktes sosiale status, og for en stund retter blikket mot deres status i retten, vil vi se at at også slik sett var ærekrenkelsene vanligvis konflikter mellom likestilte individer. Flere av injuriersakene hadde prosessmessige likhetstrekk med andre

---

³⁷⁹ BT 5/6-79, f.12b

³⁸⁰ E. Sandmo, 1991, s.55, E. Østerberg, 1991, s.158

³⁸¹ BT 1684: 3/4, 2/10, 16/10, 6/11, 27/11

sivile tvistemål. For eksempel var saksøktes bruk av skriftlige innlegg vanligere enn i andre straffesaker.

Saksøkte var normalt ikke fengslet. Han/hun kunne unnlate å møte i retten på linje med for eksempel gjeldssøkte. Slikt stevnefall skulle man riktignok bøte for, men det var allikevel noe annet enn å bli fremstilt i retten med jern rundt halsen.

Fra denne alminnelige betraktningen fantes unntak. To kvinner ble fengslet i 1684 for å ha fornærmet Giert Otmann.³⁸² De ble løslatt på grunn av manglende bevis. Kvinnene var beskyldt for å ha baksnakket Giert. Giert var en ganske velstående borger, muligvis med sagbruksinteresser.³⁸³ Kvinnenes posisjoner er ukjente, men saken bærer preg av en maktutøvelse fra Gierts side, som han neppe kunne tillatt seg overfor to jevnbyrdige borgerkvinner.

Konflikter som oppsto i retten

Fem saker hadde opphav i rettslig behandling. Det var påstander fremsatt i retten av vitner eller sakførere. I to tilfeller refereres det til skriftlige rettsdokumenter.

De andre tilfellene later til å omhandle ærekrenkende utsagn som ble uttalt i retten. Dom ble avsagt i to av sakene, hvorav den ene ærekenkelsen var uttrykt skriftlig.

Denne opphavssituasjonen gjorde antakelig aktørene følsomme overfor fornærmelser. Juridisk sett skulle ærekrenkelser i retten dømmes etter skjerpene omstendigheter. Allikevel ser ikke domsfrekvensen ut til å avvike vesentlig fra det normale.

Kvinner i injuriersaker

I 6 saker var begge parter kvinner. I ytterligere 6 saker var en av partene kvinne(r). Kvinne var altså innblandet i godt under halvparten av ærekrenkelsene.

De fleste kvinner opptrådte i retten som selvbevisste og selvstendige aktører. I hele 6 saker ser såkalte "umyndige" kvinner ut til å ha reist saken selv. Retten ser ikke ut til å ha hatt behov for vergens attest. Ærekrenkelser berørte ikke familiens økonomi i betydelig grad.

---

³⁸² BT 14/8 -84

³⁸³ I forbindelse med "Kop og quegskatten" i 1684 ble han liknet med 7 rdl 3 mk 12 sk. Det tyder på en middels stor husholdning. Byskattelisten viser at han ble liknet med 6 rdl til byen; et anseelig beløp, men ikke blant de høyeste. I flere rettsreferater oppgis det at han har vært ved sagene. Klesdrakten han bar tyder på administrative gjøremål og kontrollfunksjoner. Han hadde visstnok gården Hellerud. (BT-1686, f.90)

Ettersom kvinnens umyndighet i stor grad var knyttet til økonomiske forhold, som manglende rett til å disponere fellesboet, er det ikke så merkelig at kvinner i ærekrenkelser nøt større frihet. Vi må også tro at ektefeller normalt stilte seg bak de fornærmede kvinnene, og at retten regnet med dette som en selvfølge.

I noen tilfeller er det påfallende i hvor stor grad ektemannen deltar i rettergangen.

Anders hattemaker stevnet Jacob smeds kvinne, Sigri, i rette for skjellsord hun skulle ha sagt ham.³⁸⁴ **Jacob** fikk en sakfører til å representere **seg** i retten. Han leverte også skriftlig innlegg. Sakføreren prøvde å få bevisene, eller vitnemålene, underkjent. Jacob og Sigri erklærte at de ikke hadde annet enn godt og ærlig å si om hattemakeren. Allikevel falt det dom i saken. Sigri måtte betale "prosessens bekostning", som var 3 rdl, for sine "hastige og ubesindige" ord.

Også krenkede kvinner kunne få støtte i retten av sine menn. Rasmus Mortensen corporal reiste sak mot Giske Arntsdatter for fornærmelse mot hans kvinne, Ragnhild. Giske ble innstevnet to ganger uten å møte. Tredje gang står Ragnhild selv som citant. De to kvinnene tok hverandre i hånden og ble forlikte.³⁸⁵

Det må kunne sies at når menn ble trukket inn i ærekenkelsessaker som angikk deres kvinner, skjedde det på en måte som avspeilet en underordnet kvinnerolle.

Prokuratorer

I ærekenkelsessakene opptrer den anklagede part med sakfører i 5 tilfeller. Antallet kan synes lavt, men er dog høyere enn tilsvarende for andre sakkategorier.

Bare én av de saksøkte fikk prokurator etter bevilgning fra offentlig myndighet. Giert Otmann, som ellers fremstår i dette kildeamaterialet som litt av en kverulant, søkte visestattholderen om at Balchenburg måtte prosedere saken. Søknaden ble innvilget.³⁸⁶ Andre saksøkte ser ut til å ha møtt med sakfører fra første stund. Vi må gå ut fra at disse fullmektigene hadde oppdrag på privat basis.

Hjalp det å ha sakfører? Ser vi på utfallene i de fem sakene finner vi at én saksøkt ble frifunnet, én ble "forlikt", én sak ble tilsynelatende frafalt ganske fort, én ble dømt uten å få bot og én fikk en lang prosess uten å bli dømt. Svaret er ikke entydig.

---

³⁸⁴ BT 14/9 -93

³⁸⁵ BT 1678 12/12, 13/12

³⁸⁶ BT 31/10 -84

Sistnevnte - det var saken mellom Jens Jensen og buntmakeren som er omtalt ovenfor - bør ikke ha vært helt tilfreds, selv om det aldri ble felt dom over ham. Saken var behandlet i OHR som tjenestesak, før den rettslige behandlingen på bytinget som er nedfelt i det undersøkte kildematerialet. I OHR ble saken avvist fordi det ikke var felt dom i underrett. Det fant OHR så graverende at både buntmakeren og hans prokurator ble idømt hver sine 5 rdl til magistraten og 10 rdl til Jens Jensen. På bytinget verserte saken i lang tid. Den ble behandlet fem ganger i 1684. Denne saken er det eneste eksempelet på at den rettslige assistansen ble et pengesluk, snarere enn god hjelp.

De fire andre saksøkte som benyttet sakfører i retten måtte kunne si seg fornøyd. Bare én ble dømt. Det var Sigri Jacob smeds, som vel knapt kan sies å være dømt. At hun måtte betale saksomkostningene kan like gjerne betraktes som del av en forliksavtale.³⁸⁷

Én prokurator stilte spørsmål til vitnene om ikke de ærekrenkende ordene fra hans klient falt under slike omstendigheter at de ikke burde tillegges vekt. Han ville føre bevis for at det var "...om Mom/m/esnach taldt udj kroehuus...". De innstevnte vitnene fikk betenkningstid, og siden kom saken ikke opp igjen.

Som regel var det fordelaktig å få rettskyndig hjelp til å prosedere saken, selv om prokuratorerne tok seg vel betalt og kanskje kunne finne på å vende saken til egen fordel også.

De fem som brukte sakfører til sitt forsvar later ikke til å ha vært spesielt velstående i forhold til de øvrige saksøkte.

Mindreårig med kraftig munnbruk

Helvig Børresdatter ble anklaget for "skielderie og skendsord" i 1678.³⁸⁸ Hennes foreldre møtte i retten og omtalte henne som et barn. De lovet å staffe datteren selv, og bedyret ellers at hverken de eller Helvig visste noe usømmelig å si om anklageren eller hans familie. Løytnanten, som hadde gått til sak, hadde ingen skampletter på sitt gode navn og rykte.

Saken viser at barna ikke var beskyttet mot straff selv om loven fastsatte lavalder i forbindelse med offentlig straff og erstatning.

Jens Ulf Jørgensen viser at foreldrenes plikter i forbindelse med oppdragelsen kunne være både harde og tunge. I Ringkøbing 1628 fikk en pike beholde livet etter farens anmodning.

---

³⁸⁷ BT 14/9 -93

³⁸⁸ BT 1678, f.32

Han forpliktet seg, på æres og helses fortapelse, til gjengjeld til å holde datteren fastpent i en sterk fjær dag og natt. Borgermesteren allene hadde nøkkel til fjæren, som bare ble låst opp når hun skulle i kirken.³⁸⁹

Mer vanlig var det nok at foreldrene måtte straffe barna med ris og tilsvarende midler. Vi må tro at når slike sanksjoner ble fastsatt på tinget, var forutsetningen at vitner overvar straffen, slik Jørgensen også anfører i et av sine andre eksempler.³⁹⁰

Behandlingstid

Hele 17 ærekrenkelser, eller vel 60 % av det totale antall, ble ikke behandlet på bytinget mer enn én gang. Av disse ble det felt dom i 3 saker. Det utgjør vel 40 % av de pådømte sakene. Til sammenlikning ble 70 % av de ikke-pådømte sakene bare behandlet én gang på bytinget. Etter disse tallene ble domfelte oftere behandlet mer enn én gang enn tilfellet var for resten av saksmassen. Tallene er imidlertid så lave at de ikke bør tillegges for mye vekt.

Noen få saker ble nærmest gjengangere i retten. Én pådømt sak ble behandlet fem ganger, og en uten kjennelse ble behandlet seks ganger. Ingen sak ble behandlet oftere. Det må understrekes at dette bare var på bytinget. Behandling ved andre domstoler kommer i tillegg. Det synes ikke relevant å beregne antall behandlinger totalt. Dette fordi få saker ble behandlet i andre instanser. Det kan også være nyttig å se på bytingets effektivitet eller grundighet isolert.

Ærekrenkelser i rådstueretten og høyere instanser

Av de 27 sakene som er registrert på bytinget, er bare 2 gjenfunnet i de undersøkte rådstuerettsprotokollene. I samme protokoller finnes ytterligere tre ærekrenkelsessaker.³⁹¹ De skal ikke omtales nærmere her, men nevnes for å korrigere den feilmargin som kan ha oppstått på grunn av lakunene i kildematerialet. Det var allikevel svært få verbale ærekrenkelser som ble behandlet i rådstueretten, til tross for at strafferammene skulle tilsi det motsatte.

Den ene av de to sakene ble til slutt avgjort i HR. Det skjedde i 1685, tre år etter at saken ble reist på bytinget første gang. Reinholt Wordeman, prokurator, anklaget Johan Florents,

---

³⁸⁹ J.U. Jørgensen, 1989, s. 80

³⁹⁰ Ibid.

³⁹¹ To av sakene refererer til avsagt bytingsdom, men disse har ikke vært å finne. Den tredje saken var fra Bragermes.

handelsmann, for å ha krenket hans ære på bytinget i 1681. Wordeman vant saken, og Florents måtte ifølge bytingsdommen gi 6 rdl til "børnehuset" og 14 rdl til Wordeman. Dommen ble stadfestet i rådstueretten, dog uten at noen av partene skulle lide på sitt ærlige navn og rykte. I OHR ble dommen skjerpet, idet bøtene ble forhøyet. For sin ubesindige fritalenhet skulle Florents i tillegg til de tidligere idømte bøtene betale 10 rdl til kvesthuset og 20 rdl til Wordeman. Dessuten måtte Florents be om undskyldning og avgi erklæring på det i OHR. Men æren beholdt han. HR stadfestet dommen.³⁹²

Den andre saken ble behandlet i rådstueretten i 1694. Referatet er ødelagt. En del av siden er vekk, hovedtrekkene er lesbare. Jacob Pauelsen beskyldte i consistorialretten major Monschiold og løytnant Schlösser for å vitne falsk. På bytinget ble han dømt etter lovens 6. bok 21. kapittel til å bøte 20 rdl til kirkebygningen, pluss 8 rdl "vdj aarsaged omkostning" til citanten. Saken ble behandlet i rådstueretten 17. mars og 22. mai, før dommen falt 18. juli. Bytingsdommen (21. september 1693) ble bekreftet, og i tillegg måtte Jacob avgi en uforbeholden vndskyldning i form av en offentlig erklæring.

De to sakene har det til felles at dom først ble avsagt på bytinget, dernest ble de stadfestet og tildels skjerpet i rådstueretten. Bøtebeløpene var høye, men ingen ble straffet på æren. Kongelige bøter ble unngått i begge tilfeller.

Dommene

De fleste domfelte ærekrenkelsene er beskrevet i ulike sammenhenger ovenfor. Det synes likevel nødvendig med en sammenfatning av dommenes innhold.

Bare i ett tilfelle lød kjennelsen på at anklagede skulle betale "sin sigt" etter loven. Året var 1678. Botens størrelse var ikke presisert. Den kan ikke sees å være betalt.

I ett tilfelle henviste dommeren til NL 6.21.4, som omhandlet utlibørlige ord. Byfogden mente at Jacob Pauelsens påstander om usanne vitnemål kvalifiserte for en straff på 20 rdl. Jacobs påstander må karakteriseres som ærerørige. Han hevdet at majoren og løytnanten snakket usant, hvilket må være jevngodt med å bli kalt løgner. Til alt overmål hadde majoren og løytnanten trolig avlagt ed på at de snakket sant. De ble beskyldt for uærlig sak. Alikevel ble Jacob dømt mildere, etter lov om utilbørlige ord. Han beholdt æren. Dommen kan tenkes å være et resultat av at ingen av partene kunne bevise sine påstander, slik at det var tvil om Schlösser og

---

³⁹² BT 1682 f.1, f.22, RR 8/8, 26/9, 10/10, OHR 13/3 1683:60, HR 1685 (ifølge merk. i *Overhoffrettsdomar* bd.2)

Monschiolds vitnemål var sanne eller ei. Referatet gir ingen holdepunkter for å regne med en slik begrunnelse.

Også Johan Florents måtte bøte svært høye beløp, uten at æren ble fratatt ham av den grunn. Den dommen refererte ikke til noen lov.

To av de anklagede måtte betale motpartens saksomkostninger. Rimeligvis hadde anklager da fått rett i sine påstander, eller i det minste medhold i at det var grunn til å reise sak. De anklagede ble allikevel ikke straffedømt.

I to saker ble de saksøkte frifunnet.

AVSN. 5.5.4 OPPSUMMERING OG REFLEKSJONER

Ærekrenkelsene fikk til dels svært ulik behandling i retten. Langt de fleste fikk en ganske summarisk rettergang. I en del saker ble vitner stevnet; ofte kom de ikke til å avgi forklaring. De aller fleste saker ble avgjort på bytinget, eller ble frafalt etter første behandling i retten. Én sak endte i HR. Til tross for at de alvorligere krenkelsene måtte betraktes som æressaker, ble svært få av dem behandlet i rådstueretten. Ved et par anledninger før 1688, nektet saksøkte å møte på bytinget fordi saken allikevel skulle inn for rådstueretten. Ingen av sakene er gjenfunnet i rådstuerettens protokoller, men den ene kan være nedfelt i en av de protokoller som er gått tapt. Det er imidlertid ikke trolig at ønsket om å føre saken direkte for rådstueretten ble etterkommet. Ingen av referatene fra rådstueretten tyder på at ærekrenkelser kunne behandles i rådstueretten som første instans.

Ca. en fjerdedel av sakene ble pådømt. Arbitrær straffeutmåling ser ut til å ha vært normen.

Ingen av de undersøkte sakene endte med kongelig bot eller tap av ære. Pengestraffene kunne allikevel være betydelige.

I byfogdens regnskaper er det funnet to bøtelagte ærekrenkelser i perioden 1679-93. Begge er regnkapsført i ikke-undersøkte år.³⁹³ Begge er bøtelagt for "skiendsord" med 1 mark sølv. De kan derfor ikke sees å ha blitt idømt infamerende straff.

---

³⁹³ Sikt- og sakefall 1680, 1681. Bt-protokoller er ikke bevart for noen av årene.

Prokuratorer for saksøkte ble brukt oftere enn i mange andre straffesaker. Saksøktes bruk av prokurator ser ut til å ha hatt begrenset, men positiv, innvirkning på sakens utfall.

Det ligger i sakens natur at ærekrenkelsene utelukkende var gjenstand for privat påtale. Konfliktene som ligger bak disse sakene var, i motsetning til for eksempel drap og tyveri, ikke til allmenn sjenanse. At så mange saker ble reist uten at det ble dømt i saken, viser at domstolen var et effektivt redskap for å løse konflikter og få stadfestet æren uavhengig av domskjennelse.

Det må betegnes som oppsiktsvekkende at det ikke ble avsagt æreedom i noen av sakene. Regnskapene viser at to personer ble bøtelagt for "skiendsord" i perioden 1679-1693. Det skjedde i 1680 og -81. Bytingsprotokoller fra de årene er ikke bevart. Derfor vet vi ikke hvilket grunnlag de to ble dømt på. Men vi ser at heller ikke de ble dømt æreløse. Begge måtte bøte 1 mark sølv.

KAP. 5.6 VOLD

Dette kapitlet behandler slagsmål og mishandling. Den volden som oftest ble stevnet inn for retten, var slagsmålene. Med slagsmål forstås voldelige enkelttilfeller utøvet i opphissede situasjoner. Analysen av slagsmålene må sees i direkte forlengelse av foregående kapittel. Mishandling forutsetter en nær forbindelse mellom partene som gjør det mulig å utøve vold over tid. I utgangspunktet handler det om en part som er den andre underlegen, fysisk eller økonomisk. Lovverket gjennomgås først. Alle mishandlingssakene er fra perioden etter 1688, hvorfor lovverket i perioden før ikke undersøkes. Rettspraksis drøftes i etter-følgende avsnitt.

AVSN. 5.6.1 LOVVERKET

Åtte av de 25 kapitlene i C4 Mannhelgebolken inneholder bestemmelser om slagsmål. Det må ha vært behov for omfattende lovgivning på dette feltet.

Bestemmelsene kan deles i tre: 1) neveslag og lugging, 2) blodige sår og lemlestelser, 3) skjerpene omstendigheter eller tider og steder hvor slagsmål ble straffet strengere.

1) C4 3.19 omhandler vold som ikke fører til alvorlige skader. Vi kan kalle det lett vold. Den som slo, lugget eller støtte andre "med vred haand", skulle bøte til fornærmede etter seks menns dom, og 1/2 mark sølv til kongen. Den som derimot slo med flat hånd, rev en annens klær i stykker eller liknende skulle bøte til den som skaden fikk etter seks menns dom, og 2 øre sølv til kongen. For å befri seg fra anklagen ved ed krevdes tre medsvergere.

2) Strafferegler angående grovere vold er nedfelt i C4 3.2, 3.13, 3.14 og 3.17.

C4 3.17 anførte akkumulert straff, slik at hvert slag skulle straffes med et bestemt bøtebeløp etter to forskjellige satser. Straffen var 1 mk for mindre slag med gjenstander og 2 mk for slag som medførte skader (lemstersår). Slag i hodet, å støte en annen over ende, og sår som ikke kunne skjules med klær var også to-marks-sår. De skulle bøtes til kongen med 2mk for hvert, og til den skadde etter tolv menns dom. Om ett-marks-sår sa loven:

"... Slaar mand til anden met vred haand, paa de steder, som ikke er gredset (...) met øxe, staffre eller steen: bøde konningen for første slag en masck sølff. Slaar hans strax andit: bøde konningen to marck sølff. For det tredje: tre marck sølff. For fierde: fem marck sølff. End slaar hand det femte slag i samme vrede: bøde

konningen otte ørtuger oc tretten marck: oc gielde den huggen fick effter 12. mends dom,..."³⁹⁴

Brandt tolket det slik at det skulle bøtes 1 mk for hvert slag,³⁹⁵ på samme vis som teksten eksplisitt uttrykker det om de alvorligere slagene som skulle bøtes med 2 mk. Alle slag og sår skulle bøtes til den forurettede etter tolv menns dom.³⁹⁶ I vår periode vil det si at retten skulle fastsette erstatnings- og oppreisningsbeløp.

Avhugg av legemsdeler og utstikking av øyne var nidingsverk eller ubotamål.³⁹⁷ I vår periode, hvor fredløshet ikke lenger var mye brukt, ble slike gjerninger straffet med henrettelse.³⁹⁸ Om nidingsverk het det i C4 3.2 at bare de som begikk nidingsverk eller forræderi, hadde forbrutt sin jord.³⁹⁹ Nidingsverk kvalifiserte dermed for lovens strengeste straff.

Knivstikk var belagt med tallionsstraff. Den skyldige skulle selv få en kniv stukket gjennom hånden, dersom vedkommende ikke kjøpte seg fri med 8 ørtuger 13 mark sølv.⁴⁰⁰ Å bite var så alvorlig at lemlestelsesstraffen ikke kunne oppheves for penger med mindre det skjedde i nødverge. I så fall skulle det bøtes til den skadelidne, og dessuten 8 ørtuger 13 mark til kongen. I motsatt fall skulle fortennene trekkes ut.⁴⁰¹

3) Den som skadet andre på helligdager, ved feiringer som for eksempel bryllup, eller på tinget skulle ifølge C4 3.16 bøte dobbelt. Det gjaldt også dersom man angrep den som hadde fått fritt leide.

---

³⁹⁴ C4 3.17, (s.58)

³⁹⁵ Fr. Brandt, 1880, bd.2, s.83

³⁹⁶ Ibd.

³⁹⁷ J. Skeie, 1937, s. 120. Ubotamål (gml.no) betegner forbrytelser som ble straffet med fredløshet, uten mulighet for avsoning med bøter. Uttrykk som nidingsverk, skemdervig eller skjendselsdrap, og halsløs gjerning betenger det samme. (Hist. leks. s.356)

³⁹⁸ J. Skeie, 1937, s.120

³⁹⁹ Om formuekonfiskering og konfiskering av jord, se avsn. 4.5.1

⁴⁰⁰ C4 3.13

⁴⁰¹ C4 3.13

I NL er all slagsmålslovgivning samlet i kapittel 6.7 "Om Afhug og Saar". Kapitlet består av 19 artikler. De viktigste kan systematiseres som ovenfor, i lett vold, grov vold og skjerpene omstendigheter. Bestemmelsene er allikevel mer detaljerte enn i C4. Strafferammene er også mer differensierte.

1) Lett vold behandles i NL 6.7.2, 6.7.3, 6.7.8, og 6.7.15. De minste sårene skulle bøtes med tre ganger tre lodd sølv pr. sår. Den skadde fikk dermed lovbestemt skadegodtgjørelse på ett lodd sølv for hvert sår,⁴⁰² som tilsvarte 2 mark eller 1/2 rdl. Litt alvorlige skader, "hårgreb" og "stavshugg" inkludert, skulle bøtes med tre ganger seks lodd sølv. Sår som ikke kunne skjules med klær, skulle bøtes 1/2 gang så mye som andre sår.⁴⁰³

2) Var skaden så stor at han ikke selv kunne ta seg fra stedet, skulle den bøtes med tre ganger ni lodd sølv. Varige skjønnhetsskader skulle bøtes med samme sum. Invalidiserende skader skulle normalt bøtes med tre ganger tolv lodd sølv. Bruk av kniv ble straffet relativt strengt. Å trekke kniven uten å gjøre skade skulle bøtes med tre ganger fem lodd sølv. Den som gjorde skade med kniven, hadde forbrutt tre ganger femten lodd sølv i tillegg til vanlige sårboter. Forsettlig avhugg av legemsdeler kvalifiserte for livstidsstraff på Bremerholm. Dessuten var bosloddet forbrutt med halvdelen til den skadde og halvdelen til "sit Herskab". Tilsvarende skade oppstått i slagsmål skulle bøtes med full mannebot: tre ganger atten lodd sølv. Bitt måtte bøtes "yderlig paa sin Formue" etter at skaden var "betalt".

I tillegg til bøtene kom at skadevolderen måtte betale sykehjelp (badskerlønn) og kost under sykeleiet, og dessuten rimelig erstatning.

3) NL 6.7 inneholder ikke bestemmelser om helligdags- og tingsfred. Slike bestemmelser er nedfelt i NL 6.9 og medførte strengere straff, som i tiden før 1688. Derimot omhandler tre artikler i NL 6.7. vold i "kongens gård" og én atrikkel vold i hans nærvær. Det siste medførte livstraff, mens de tre første skulle straffes med lemlestelse.

Vi ser at lovene før og etter NL bygger på samme systematikk, men strafferammene ble noe endret med den nye landsloven. Bøtene ble forhøyet og gjort mer ensartede. Det kan i se ut

---

⁴⁰² Sår-begrepet var nok mer omfattende enn i dag. Lovtekstene later til å omtale alle slags skader som sår. Blåmerker var for eksempel å betrakte som sår. I følge Nørregaard (§ 1180) var også slag som ikke medførte noen form for synlig skade å betrakte som sår. De kaltes "tørre hugg" og skulle dømmes etter NL 6.7.8.

⁴⁰³ Se også E. Sandmo. 1991, s.75

som bøtesatsene i NL bare gjelder pr. sår i forbindelse med 3x3 ls bøtene for småskader. Det er imidlertid rimelig å tolke også de andre artiklene slik. Det fremgår av teksten i den etterfølgende artikkelen, som står i direkte fortsettelse av NL 6.7.2 om mindre sår. Den begynner "End er det hulsaar...". For de fleste større skaders tilfelle vil det i praksis ikke være noe problem. De fleste slagsmål ble nok avbrutt før det kom til flere store skader.

Den prinsipielt viktigste forandringen var at livsstraffen praktisk ble talt fjernet. I en tid som vanligvis karakteriseres ved økt straffelovgivning og harde straffer ble straff for slagsmål snarere lempet. Livsstraffen utgjør dog bare en del av bildet, og det er tvilsomt om endringen hadde noen praktisk betydning på det tidspunktet den kom. Livsstraffen ble sannsynligvis sjeldent brukt i forbindelse med ikke-dødelig vold. En annen vesentlig forskjell var at lemles-tesstraffene kunne ikke sones med bøter. Dette må betraktes som en endring i skjerpene retning, sammen med de forhøyede bøtene.

Slagsmål i seg selv kvalifiserte ikke til infamerende straff; bøtesatsene var ikke infamerende hverken før eller etter 1688.

Om refsing og oppdragelse

Husbond og matmor hadde lov til å refse tjenestefolkene på samme måte som barna.⁴⁰⁴ Det betydde ikke at tjenestefolk kunne behandles etter forgodtbefinnende. De måtte gjerne slås med kjepp, men ikke med våpen. Kom barn eller tjenestefolk til skade, skulle den som voldte skaden straffes som om det var gjort mot fremmede.

Om vold mot foreldre

Hvis barna derimot øvet vold mot sine foreldre var det halsløs gjerning.⁴⁰⁵ Etter NL skulle selv slag straffes på livet.

AVSN. 5.6.2 SLAGSMÅL OG RETTSPRAKSIS

---

⁴⁰⁴ NL 6.5.5

⁴⁰⁵ NL 6.5.3

Til analyse foreligger 20 saker. Samtlige ble behandlet på bytinget. De fleste ble bare behandlet der, eller i andre undersinstanser. Én sak ble avgjort i HR, og tre andre saker ble behandlet i rådstueretten.⁴⁰⁶ Ingen saker ble omgjort i RR med endelig virkning.

Slagsmål ble hyppig stevnet for retten. Som regel var søksmålene private, men i fire tilfeller var underfogden anklager.⁴⁰⁷

3 personer ble frifunnet på bytinget.⁴⁰⁸ 2 saker ble henvist til krigsrett, men flere saker som ikke ble avsluttet hørte hjemme der. 6 saker ble ikke ferdigbehandlet på tinget. 1 sak ble forliket i retten, og 2 saker ble eksplisitt henvist til forlik. Retten forutsatte at partene kunne komme til enighet innen et bestemt tidspunkt.

I 8 saker ble det avsagt fellende dom på bytinget eller i rådstueretten. Det utgjør under halvparten, eller 40 %, av sakene som ble reist på tinget. Legger vi til de to sakene hvor saksøkte ble frifunnet, blir prosenten 45.⁴⁰⁹ Forsåvidt kan den forlikte saken tilføyes. Til tross for partenes forlik i 1678 måtte nemlig Pernille betale en kongelig bot på 2 mark sølv. Endelig må en sak som er registrert som henvist til krigsretten nevnes. Den ble ikke stevnet inn for bytingsretten med henblikk på kjennelse, og kan derfor holdes utenfor denne beregningen.⁴¹⁰ Alle forbehold tatt i betraktning får vi en kjennelsesprosent på 57,8.⁴¹¹ Sammenliknet de 25,9 % pådømte ærekrenkelsene, er det en vesentlig økning i antall dommer.

80-årene og 90-årene

---

⁴⁰⁶

Av de tre sakene viser regnskapene at to av dem ble stadfestet i RR. En dom ble opphevet, og saken henvist til rette hjemting.

⁴⁰⁷ I en av sakene er det ikke klart om underfogden opptrådte som offentlig tjenestemann eller privat fullmektig. Det er mulig han prosederte saken på vegne av fornærmede.

⁴⁰⁸ Den ene av disse var anklaget sammen med en annen, som var militær. Han ble tillagt skyld og ansvar i saken, som derfor ble henvist til krigsretten. Den er "talt opp" to ganger. Én frifinnelse ble underkjent i rådstueretten før den gikk videre til OHR. Også den er dobbeltregistret og regnes også som pådømt, selv om anklagede til slutt ble frifunnet i HR.

⁴⁰⁹ De sakene hvor én ble frifunnet og én dømt er inkludert i antall pådømte saker (9).

⁴¹⁰ Reinholt Wordemann førte vitner på bytinget til bruk i krigsretten. Vi vet ikke resultatet derfra.

⁴¹¹ Totalt antall saker er redusert til 19. Pådømte saker er beregnet til 11.

Splitter vi opp disse tallene på de to undersøkellesperiodene vises store forskjeller. For det første ble ingen slagsmål offentlig påtalt i første periode. Alle sakene ble ført som private tvistemål i 80-årene, mens underfogden sto som aktor i 4 (3) av 12 saker i 90-årene.⁴¹²

Påfallende er også forskjellen i kjennelsesfrekvens. Det ble bare avsagt én fellende dom på bytinget i perioden frem til 1685. I saken mellom to musikanter, ble Didrich Grøtter fra Bragernes i 1678 tildømt voldsbøter. Disse ble regnskapsført til tross for at magistraten senere opphevet dommen og henviste saken til Grøtters verneeting.⁴¹³ Nok en sak ble allikevel bøtelagt. Saken gjaldt Pernilles forlik som er omtalt ovenfor.⁴¹⁴

Det er vanskelig å se at dette skulle skyldes det nye lovverket. Kristiania hadde både annen byfogd og annen underfogd i 90-årene. Ulike rettspraksis var trolig knyttet til disse personene.

Prokuratorer

I slagsmålsakene, som i andre saker, hadde saksøker ofte prokurator. De anklagede derimot møter vanligvis selv. I undersøkelsens første periode hadde de saksøkte bare prokurator i én sak. Stadsprokurator møtte på vegne av tre som ble tiltalt for nidingsverk. I 90-årene ble det i slagsmålssakene vanligere at også saksøkte benyttet prokurator. Det skjedde i minst fire tilfeller. Dessuten ser vi at saksøkte i to tilfeller fikk, eller tok, prokurator da de ved kontrastevning også ble saksøkere.

Ikke i noen av rettsreferatene er det noe som antyder at prokuratorene var oppnevnt eller tilsagt av øvrigheten.

Referatene

Sammenliknet med rettsreferatene i ærekrenkelsessaker var slagsmålsreferatene fyldige. Vi får ofte detaljerte beskrivelser av konfliktens bakgrunn. I den forbindelse gjengis skjellsord

---

⁴¹² Usikkerhet om en av sakene, se note 14

⁴¹³ Dom BT 24/10 -78, RR 1679 f.2

⁴¹⁴ BT 8/8 1678, (f.32)

og redegjøres for voldsomhetenes åsted. Det var viktig for utfallet av saken. Som vist i lovgjennomgangen var strafferammene knyttet til tid og sted for misgjerningen. Skyldspørsmålet kunne heller ikke avgjøres uten at konflikten bakgrunn var kjent. Erstatning var trolig uaktuelt hvis det ikke var godtgjort at den skadde ikke hadde gitt saksøkte grunn til vold. I slagsmålssakene ble det nesten alltid drøftet hvem som var konflikten opphav, og hvem som slo først.

Ektemenn som anklagere - og én kvinne

Kvinner var innblandet i 7 av de undersøkte slagsmålene. Bare i 2 tilfeller sloss kvinner med kvinner. I de 5 sakene der kvinner hadde vært i basketak med menn, var kvinnen den forurettede part. Menn hadde slått kvinner.

I retten var det allikevel som oftest menn som møttes til "dyst". 6 av de 7 kvinnene ble representert av sine menn i retten. Som anklagere hadde kvinner i alminnelighet ikke lov til å møte selv, de var avhengige av verge.⁴¹⁵

Den syvende kvinnen førte sak selv. Hun er ikke omtalt som enke. Tvert imot oppgis hun å være gift med Matias Suttentop. Så vidt vites var hun altså umyndig. Matias kone stevnet Olle glassmesters kvinne og dennes tjenestepike i retten. Matias selv møtte først i retten tredje gang saken ble behandlet. Da ble den også pådømt.⁴¹⁶ Selv med ærekrenkelsessakene i friskt minne fremstår forholdet som et oppsiktsvekkende unntak. I voldssaker bærer ikke tinget preg av å være meglerinstitusjon. Dette er reelle påtaler med stor sannsynlighet for domskjennelse. At "umyndige" kvinner kunne tenkes å stå som citant også i slike saker viser at praksis var mindre rigid enn loven. Men vi skal være oppmerksom på flere mulige omstendigheter som ikke nødvendigvis måtte være nedfelt i rettsreferatet. For eksempel kan det være at "påtalersken" handlet på vegne av sin mann eller med hans samtykke, og at dette var underforstått i retten. I så fall faller episoden inn i det mønsteret som Hilde Sandvik skisserer; kvinner ble gitt utstrakte fullmakter av praktiske årsaker.⁴¹⁷

---

⁴¹⁵ Enker hadde status som myndige, og kunne selv bestemme hvem som skulle foreta hennes saker i retten (NL 3.19.41). Andre kvinner var i følge loven underlagt faders eller ektefelles verge (NL 3.19.38) Slik også i middelalderen; se Fr. Brandt, 1880, bd. 1, s.111.

⁴¹⁶ BT 1691: 16/7 (f.58b), 13/8, 20/8

⁴¹⁷ H. Sandvik, 1991

Frifinnelser

To av tre frifinnelser på bytinget var gjenstand for offentlig påtale.⁴¹⁸

Lauge Jonsen ble frifunnet etter at han var anklaget for å ha bitt og overfalt to franskmenn. Saken ble påtalt av underfogden etter ordre fra stattholderen. Retten fant det bevist at franskmennene var kommet til Lauges stue "med wred hue", og at Lauge hadde handlet i nødverge.

Tre momenter innvirket på domsresultatet. For det første at han ble angrepet i eget hus, for det andre at det ikke skyldtes et tilfeldig temperamentsutbrudd, og endelig at Lauge hadde handlet i selvforsvar. Kjennelsen ble avsagt på bytinget 10/8 1693 etter først å ha vært behandlet på tinget tre dager tidligere. Den ble ikke anket.

Det gjorde derimot bytingsdommen som frifant stadsvaktmester Anders Andersen Hof.⁴¹⁹ Den saken var gjenstand for privat påtale. Løytnant Monschiold førte selv saken mot vaktmesteren. Etter å ha vært oppe på bytinget tre ganger samme år,⁴²⁰ hvorav minst én gang var uten reelle forhandlinger, anket Monschiold saken inn for rådstueretten 21. mars 1693. To ganger ble saken behandlet og én gang ble den utsatt, før dom falt den 31. mars. Da ble vaktmesteren dømt til å bøte for sine stokkeslag: 3 ganger 6 lodd sølv etter NL 6.7.8. Han skulle dermed være fri for videre påtale, hvilket garanterte hans ærlige navn og rykte.

Løytnanten var åpenbart ikke fornøyd. Året etter, 5. mars 1694, anket han saken inn for OHR. Her sto **bytingsdommen** i fokus. Av OHR-dommen fremgår det at saken først var behandlet i krigsretten, hvor det ble godtgjort at Monschiold urettmessig var tilføyet "kiep"-slag av vaktmesteren. Saken var deretter stevnet for byfogden, som var vaktmesterens verneeting. Vaktmesteren var ikke pålagt å svare for krigsretten. Monschiold ble i krigsretten "tilfundet ... at bør søge sin fornøyelig satisfaction wed rettens middell ...". OHR fant det helt uakseptabelt at byfogden hadde overprøvet krigsrettens bevisførsel som godtgjorde at vaktmesteren brukte fysisk makt og dessuten at det var han som først angrep løytnanten. Behandlingen i OHR førte

---

⁴¹⁸ Det bør tas forbehold i saken mot Abraham Jacobsen og Fredrick Rasmussen (som hørte under miltær domstol). Referetets ordlyd tilsier at underfogden opptrådte på vegne Christopher Keinsky. Vi kjenner ikke til at underfogden ellers ble brukt som sakfører for privatpersoner, men det var nok mulig.

⁴¹⁹ BT 21/1 -93. Saken er ikke registret som frifunnet i oversikten foran i dette avsnittet, men som fellende dom i henhold til dom i RR.

⁴²⁰ Rettsreferatet 12/1 tyder på at saken har versert i lang tid. Det henvises til vitneavhør i mars året før.

til at også byfogden Adam Barck fikk pengestraff. Han ble dømt til å betale 12 rdl til løytnant Monschiold og 10 rdl til kvesthuset. For vaktmesterens del ble magistratsdommens kongelige bøter konfirmert. I tillegg skulle vaktmesteren etter OHR-dommen betale 20 rdl til citanten.

I august ble saken behandlet i HR, men utfallet er ikke brakt på det rene i detalj.⁴²¹ Av byfogdens bøteregnskaper 1694 ser vi at boten ikke ble betalt, fordi vaktmesteren ble frifunnet i HR.

Gjennomgangen av saken mellom Anders Andersen Hof og løytnant Monschiold har særlig pekt på to forhold. Dels at frifinnelsen ble underkjent i rådstueretten, og at dommen ble skjerpet i OHR. At vaktmesteren til slutt ble frifunnet i HR som dermed dømte omtrent som byfogden, viser at det ikke var noe entydig mønster i de ulike domstolenes praksis. Dels er forholdet mellom krigsretten og det sivile rettsvesen belyst.

Sivil og militær rett

Den sist omtalte saken antyder at bytinget ikke uten videre kunne underkjenne vitner eller kjennelse fra krigsretten. Vi må kunne tenke oss at det motsatte også var tilfelle. Ettersom to likelydende vitner ble tillagt beviskraft var det naturlig at de vanskelig kunne oversees.⁴²² Det kan se ut som det ville være en fordel å være først ute med vitneførsel under ed. Når Monschiold valgte å gjøre det i krigsretten, som jo ikke var den domstolen hvor han kunne regne med å få vaktmesteren dømt, kan det ha sammenheng med byfogdens åpenbare uvilje mot å la løytnantens vitner avlegge ed. Konfliktene mellom militære og sivile i det eldste Kristiania er kjent.⁴²³

Prokurator Wordeman var trolig dreven i spillet da han sørget for å få vitnemål edsfestet på bytinget i 1684. Han var selv anklager i en sak mot sersjant Peder Hammer.⁴²⁴ Da han begjærte tingsvitne (skriftlig dokument) på ed og vitneforklaringer, var det fordi de skulle brukes i krigsretten hvor saken nødvendigvis måtte føres.

Fellende dommer

---

⁴²¹ I skrivende stund er HR filmene utlånt fra Riksarkivet.

⁴²² Om bevis og vitneførsel se kap 3.4

⁴²³ K. Sprauten, 1992. s.294-295

⁴²⁴ BT 1684, f.22b

De fleste fellende dommer tilkjente den skyldige bøter etter loven. Det skjedde i fem av de åtte sakene. Med "etter loven" menes at det refereres til en bestemt artikkel i dommen, eller at bøtebeløpet er i samsvar med loven. Det har ikke vært mulig å avgjøre om skaden tilsvarte lovens forutsetninger.

Loven ble imidlertid tolket på en, for oss, overraskende måte i saken mellom musikantene Didrich Grøtter og Christian Puchart. Byfogden krevde, etter Mannhelgebolkens syttende kapittel, Grøtter for 1 mark sølv for det første, 2 mark sølv for det andre og 3 mark sølv for det tredje slaget. Det utgjorde til sammen 6 mark sølv, som også var det beløpet han betalte.

Bytingsdommen var også usedvanlig i det at den ikke ble reist for Grøtters verneting, som var på Bragernes. Som vi har sett, var det anledning til å avvike fra regelen om verneting i kriminalsaker.⁴²⁵ Det skjedde sannsynligvis jevnlig i alvorligere saker som drap og tyveri. Dette eksemplet viser at også mindre alvorlige saker kunne pådømmes der de fant sted. Helt ordinært var det nok allikevel ikke. Rådstueretten opphevet bytingsdommen og henviste den til underretten på Bragernes. Magistraten mente ikke det var rimelig å påtale saken utenom Grøtters verneting.

I 1691 ble to personer dømt til 4 ukers fengsel på vann og brød, fordi de angivelig ikke kunne betale bøter eller erstatning. Samme år ble Julius Brüning dømt til å betale saksomkostninger og kongelig bot "hvor han måtte påtreffes". Han var tydeligvis dømt uten å ha vært til stede i retten. Det ble hevdet i retten at han hadde mottatt stevning.⁴²⁶

Denne undersøkelsens eneste eksempel på avtinging fant sted i 1693. Saken gjaldt slagmål mellom to umyndige gutter.⁴²⁷ Som anklager sto Christen Christensen skredder på vegne av en ung slektning: Greger. Saksøkte Julius Johansen hadde slått etter Greger med en saks og truffet ham i låret. Julius eller faren hans, som kausjonist, ble dømt til å betale drengen den "forvoldede skade och brech samt aarsaged omkostning 4 rdl". Dessuten måtte de svare for barberutgiftene og kongelige bøter "effter fattig vilchor". I samråd med retten ble straffen satt til 4 1/2 rdl. Det er ikke klart hvor stort det totale beløpet var. Hvis vi går ut fra at boten var 3 x 6 lodd sølv (= 9 rdl), som var den eneste bøtesatsen som ble brukt i slagsmålssaker 1691-93, ser vi at straffen ble vesentlig redusert.

---

⁴²⁵ Se avsn. 2.2.2

⁴²⁶ BT 1691, f.57, f.66b

⁴²⁷ BT 16/3 1693, (f.23)

Bare en av de pådømte sakene var offentlig påtalt. Underfogden stod som anklager i rettssaken angående slagsmålet mellom Olle og Erich Andersen.⁴²⁸ Hvorvidt de to var brødre vites ikke, men vi legger merke til at liksom de stridende hadde samme etternavn, bar samtlige vitner samme etternavn, nemlig Olsen, eller de hadde familiær tilknytning til en Olsen. Det kan se ut som en familiær forsamling. Olle var fengslet etter slagsmålet, men løslatt igjen fordi assessor Simensen kausjonerte for ham. Underfogden instevnet Erich til å forklare seg om saken. I retten fire dager etter at klammeriet fant sted mente Ole at partene var vel forlikte. Erich overlot til øvrigheten å avgjøre om saken allikevel skulle rettslig forfølges. Det var nok ikke så lurt. Retten fant det godtgjort at slagmålet hadde funnet sted, men var ute av stand til å avgjøre nøyaktig hva som var skjedd. Retten fikk heller ikke klarlagt årsakene til klammeriet. Resultatet ble at begge parter ble bøtelagt etter NL 6.7.8 med kongelig bot på 3 gange 6 lodd sølv hver. Dommen fallt samme dag den 30. januar 1693 og ble ikke anket.

Alle bøtene de stridslystne ble idømt, ble betalt i sin helhet, bortsett fra Julius Brüning som hadde forlatt byen. I dommen over ham het det at han skulle betale saksomkostninger og kongelige bøter "hvor han ble påtruffet".⁴²⁹

Siden dommene i henhold til de kongelige bøtene hadde en eksekveringsfrekvens på 100 %, er det rimelig å anta at også erstatningskravene ble innfridd. Den delen av straffen var ofte større (dyrere) enn bøtene. Olle glassmesters kvinne måtte for eksempel ut med 12 rdl i omkostninger og oppreisning til Karen Erichsdatter. Morten baker slapp med prosessomkostningene; 6 rdl i tillegg til boten.

Det er vanskelig ut fra referatene å si noe sikkert om aktørenes sosiale status. Ganske mange av navnene var såvidt vanlige at det ikke tjener noen hensikt å spore dem i skatte lister. Noen av personene bar håndverkertitler. Men ett la vi merke til: Den saken som endte i HR var en konflikt mellom mer velstående personer.

AVSN. 5.6.3 MISHANDLING

---

⁴²⁸ BT 30/1 -91

⁴²⁹ I en sak der begge parter ble dømt, bodde den ene på Bragernes. Etersom han ikke hadde gjort opp for seg i Kristiania ble dommen sendt til byfogden på Bragernes.

Til analyse foreligger fire saker, hvorav to ble påtalt av underfogden. Alle sakene er fra perioden 1691-93. Tre av sakene dreier seg om mishandling av tjenestefolk. Den fjerde saken ble innstevnet av en far som var blitt slått til blods av sin sønn.

Far og sønn

Om Anders Svendsen som slo faren sin, Svend Andersen, vet vi ikke så mye. Saken ble behandlet på bytinget 27. juli 1693, og det var far selv som sto som anklager i retten. To kvinnelige vitner ble forelagt å møte i retten. Utover det ble det ikke avsagt kjennelse. Saken kom ikke siden opp for retten. Enten klarte far og sønn å forsone seg med hverandre på egen hånd, eller kanskje far ble truet til å trekke søksmålet tilbake.

Obsternasig tjenestpike

Birgitte Paulsdatter, representert ved Chirsten Rasmussen, anklaget Jesper Balchenburgs hustru for å ha mishandlet og fornærmet sin tjenestepike. Hvilket forhold Birgitte hadde til de impliserte parter er ukjent. Balchenburg var en kjent prokurator. Matias Stub vitnet at fruene hadde slått tjenestepiken da hun skjelte ut sin matmor mens han var til stede. Matias mente ikke det var noe å bry seg om; ordene var ikke fruens "ære til forkleinelse."

Saken ble behandlet to ganger: 30. juli og 12. september 1691. Den ble ikke reist i rådstueretten i -92. Trolig ble partene forlikt utenom retten.

Underfogden som "verneombud"?

Underfogden reiste sak mot Laurids Christensens kjæreste Sidsel Olsdatter 27. juli 1693. Anklagen var av generell art og omhandlet Sidsels adferd mot sine tjenestefolk. Christopher Paulsen klaget på forholdet, og han ble innstevnet for å bekrefte hva han hadde sagt. Saken ble ikke videre forfulgt.

Årets skandale

26. februar 1691 gikk byfogden til det skritt å forlange Michel Priested skredders hustru Maria Magdalena Feldbers arrestert; mistenkt for å ha mishandlet sin tjenestepike Elli så hun

nær døde av skadene. I kjølvannet av hendelsen fulgte en rekke rettsmøter med usedvanlig omfattende referater.

Først innstevnet underfogden vitner til å forklare saken. Det var i mars. Blant de innstvnede var også stadsbarberer Petter Dow, som hadde sett til tjenestepiken mens hun lå til sengs.

Det ble Marias far, major Felber, som kom til å dominere rettsforhandlingene. I desember var det ham som innstevnet byfogden for å ha arrestert datteren.

Utover over at majoren sterkt mislikte den uverdige behandling datteren hadde fått, var rettens hodepine hvorvidt tjenestepiken var blitt syk av mishandling eller av andre årsaker. Slikt var ikke lett å bevise.

Magistraten dømte i saken i 1692, men dommen er ikke bevart. En OHR-dom våren 1693 ber magistraten "forfriske" saken på egen bekostning og derpå "endelig kjenne og dømme". Ny magistratsdom burde altså være endelig. Dessuten ble magistraten tildømt å betale både citanten og kontra-citantens omkostninger.

Major Feldber heller ikke var tilfreds magistratens nye avgjørelse, som uforbeholdent frifant byfogden.⁴³⁰ Sent i 1693 befalte kanselliet OHR å behandle saken; den omtales da som saken mot byfogden Adam Barck.

Den 15. februar 1694 ble byfogd Adan Bark dømt i OHR til å betale Feldber 100 rdl i prosessomkostninger, samt "opprette skaden og spotten effter gode mends vurdering". Det ble lagt til grunn at arrestasjonen var foretatt på et ondt kvinnemenneskes angivelse, og at stadsbarbereren ikke hadde funnet spor etter slag eller hugg på Elli. OHR mente byfogden visste det før han gikk til arrestasjon. Barck måtte dessuten betale tre ganger 40 lodd sølv,⁴³¹ og magistratens dom ble kjent maktesløs.

Saken endte i høyesterett. Både Barck og hans prokurator, Reinholt Wordeman, møtte selv i retten den 7. mai 1694. Dessuten var magistratsmedlemmer og OHR-assesorer innstevnet. Desverre inneholder ikke filmen i Riksarkivet (Norge) selve dommen, som falt dagen etter.

Det tjener den unge byfogden til ære at han var villig til å anklage en av byens veletablerte borgere for mishandling av tjenestefolk. Etter dette må vi tro han vocket seg vel for å arrestere fintfolk på bare mistanke og løse rykter.

---

⁴³⁰ RR 3/10-93

⁴³¹ Det må ha vært kongelig bot, men den kan ikke sees å være "betalt" i -94.

AVSN. 5.6.4 OPPSUMMERING OG REFLEKSJONER

Om det var viktig å forsvare æren, var viljen til å rettsforfølge dem som tydde til vold tross alt større. Få av voldssakene ble frafalt.

Ser vi på de offentlige påtalene i disse sakene, viser det seg at den nye fogden innledet en ny praksis. Han påtalte både alminnelige slagsmål og vold innen husstanden. Men også etter at han tiltrådte, var de fleste anklagene private.

Før 1685 var ingen saker om mishandling av tjenestefolk påtalt ifølge det undersøkte kildematerialet. Denne type saker var ofte avhengig av offentlig påtale for å bli reist. Få tjenestefolk ville ha midler til å gå til sak. Det kunne skje at andre privatpersoner gjorde det. Man kan spekulere i hva slags motiver som lå til grunn for slik innblanding i andres privatliv. Påtalemønsteret avspeiler den brytningsperioden undersøkelsen er foretatt i. Gradvis ble også saker der den forurettede var privatperson gjenstand for offentlig påtale. Den nye fogden kan sies å være en moderne mann i det at han påtalte enkelte slagsmål og vold borgerne imellom.

KAP. 5.7 DRAP

Lovene skilte mellom drap og mord. Mord ble begått i hemmelighet, og det ble sett på som en mer alvorlig forbrytelse enn drap. Frem til 1687 ble mordet strengere straffet.⁴³² Det undersøkte materialet inneholder ingen mord. Oppgaven drøfter derfor bare drap, også i relasjon til lovverket. (Drapslovgivningen blir begripelig selv om detaljene i mordstrafferammene er ukjente.) Etter avsnittet om lovverket drøftes rettspraksis, slik den fremstår på grunnlag av de undersøkte kilder. Hver drapssak synes å reise helt spesielle prinsipielle spørsmål. De fleste saker blir derfor behandlet særskilt.

AVSN. 5.7.1 LOVVERKET

Drapslovgivningen har gamle røtter, og ordlyden i C4 bærer preg av det. Mannhelgebolkens første kapittel lyder: "Dræber mand anden, da miste hand sin fred, oc hafuer forbrudt alt hand eyer, uden sin odelsjorder allene: ...". Dansk og mosaisk innflytelse hadde imidlertid endret både lov og praksis. I løpet av 1600-tallet ble kravet om dødsstraff og eksekusjon gjort absolutt.⁴³³ Ress. understreker de tilstedeværendes plikt til å fange drapsmannen under trusel om full mannebot (18 "currente" daler) dersom drapsmannen unnsnapp. Samme lov presiserte at medvirkende skulle dømmes etter "loven oc recessen". Med recessen mentes etter all sannsynlighet den Koldingske av 1558. Den bestemte at det ved drap skulle bøtes liv for liv, etter mosaisk lov.⁴³⁴

Den konfiskerte formue skulle deles mellom øvrighet og arvinger. Etter Ress. skulle drap (begått i byer) bøtes med en tredel til den som hadde sikt- og sakefalls-retten, en tredel til den skyldiges herskap⁴³⁵ og en tredel til den dødes arvinger.

I lovene forutsettes det allerede sent på 1500-tallet, at drapssaker skulle løsrives fra den private påtalen.⁴³⁶ Drapsforbrytelsen var alvorlig for enkeltindividet, og den var rettet mot

---

⁴³² C4 3.2

⁴³³ Se H.E. Næss, 1982, s.46

⁴³⁴ Ibd.

⁴³⁵ Med herskapet forstod man normalt godseier, men senere og i forhold til byer mentes magistraten

⁴³⁶ H.E. Næss, 1982, s. 46: I 1582 ble det lovfestet at drapsmenn skulle straffes selv om

samfunnet som sådant. Ofte var de drepte menn som etterlot seg en familie som ikke lenger kunne forsørge seg selv. Familien ble lett liggende lokalsamfunnet til byrde. Gamle tradisjoner og æresbegreper tilsa nok også moderat straff i drapssaker. Men lovgiveren viste til Guds fortørnelse i sin argumentasjon for strengt å rettsforfølge drapsakene.⁴³⁷ Hagerup regnet mord, men ikke drap, til de alvorlige forbrytelser som også i praksis ble ansett å være øvrighetens plikt å forfølge.⁴³⁸

NL fastsatte livsstraff for drap, og bestemte dessuten at drapsmannen hadde forbrutt sin hovedlodd, jord unntatt, hva enten han ble straffet eller rømte.⁴³⁹ Loven bestemte også at drapssaker skulle påtales av øvrigheten dersom eftermålmennene (arvingene) unnlot å gjøre det. Til gjengjeld skulle øvrigheten i så tilfelle ha den del av det konfiskerte bo som normalt tilkom eftermålmennene.⁴⁴⁰

Regelen om de tilstedeværendes plikt til å fange drapsmannen var også nedfelt i NL.⁴⁴¹ I samme artikkel ble de tilstedeværende pålagt å forhindre "Ulykke og Manddrap".

AVSN. 5.7.2 OVERSIKT OVER DRAPENE

Det er funnet i alt 6 drap og 2 drapsforsøk i de undersøkte rettsprotokollene. Det er vanskelig å følge saksgangen mellom instansene, p.g.a. lakuner i protokollmaterialet.

Begge drapsforsøkene skjedde med skytevåpen. I det ene tilfellet ble ingen truffet. Den saken ble avgjort på bytinget, og endte med frikjennelse.⁴⁴² Etter vitnemålene måtte det ha vært en ukjent person som skjøt det skuddet som gikk gjennom anklagerens vindu. Den siktedes skudd gjorde ingen beviselig skade.

---

målmennene trakk anklagen tilbake.

⁴³⁷ Ibd. s. 46

⁴³⁸ F. Hagerup, 1892, s.44

⁴³⁹ NL 6.6.1

⁴⁴⁰ NL 6.6.3

⁴⁴¹ NL 6.6.13

⁴⁴² Ikke behandlet i rr -93 eller -94.

Den andre skyteepisoden fant sted på Bragernes, og ble behandlet i rådstueretten. Den beskytte ble skadet og ønsket oppreisning/erstatning.

Disse sakene endte ikke med drap, og kunne derfor godt vært rubrisert under vold. Bruk av skytevåpen sprenger rammene for en alminnelig krangel. Våpenet må være uttrykk for et mer bevisst ønske om å drepe eller skade motparten alvorlig. De to sakene vil ikke bli gjenstand for grundigere analyse.

En sak ble oversendt krigsretten for kjennelse etter forhør på bytinget. Tre militære hadde påført Ewert Nilsen Slire dødelige sår. Ettersom krigrettens arkiver for perioden ikke er bevart, skal heller ikke denne saken drøftes nærmere.

Vi skal se nøyere på følgende fem tilfeller:

I to tilfeller flyktet drapsmannen umiddelbart. De to sakene er tildels sammenliknbare, og behandles under ett. Nødverge ble prosedert i én sak. Den skal granskes. Saken mot den mindreårige Jonas Andersen og saken mot byens vaktmester er atypiske. Kanskje nettopp derfor gir de vesentlig innsikt i rettsvesenets funksjonsmåte.

AVSN. 5.7.3 DRAPSMENN PÅ FLUKT

Hans Mathiasen drepte Andreas Drexlen i en duell i 1691. Andreas var "gjennomstukken" og døde samme natt. Hans flyktet, trolig vel vitende om hvilken skjebne som ventet ham. De to tyske barbersvennene var innblandet i noe mer enn et alminnelig skjeneri. Flere ting vitner om det. Dommen viser at den drepte ble ansett som medskyldig. Andreas' legeme skulle etter NL 6.8.4 ikke begraves i vigslet jord. To andre menn som var til stede rømte også stedet etter hendelsen. I de syv ovennevnte drapsakene rømte ingen andre vitner. Det var heller ingen andre som ble dømt for ikke å forhindre drapet. Det viser at de fleste ikke fryktet manneboten, og at de heller ikke hadde grunn til å bekymring. At disse to vitnene ikke ville møte rettsapparatet tyder på at slagsmålet hadde en mindre akseptabel karakter. Det kunne også tyde på at de hadde vært mer eller mindre delaktige, f. eks. ved å oppfordre til duell.

Ordet duell er ikke det vanlige i rettsreferatene fra drapssaker. Særskilte bestemmelser om duell var nedfelt i NL 6.8 "Om Udfordringer og dueller". Første artikkel bestemte at duellanter hadde forbrutt sine "Bestillinger" og alt sitt gods, "saavel som deris Liv efter Sagens Beskaffenhed". Det må forstås dithen at livet kunne berges hvis ingen ble drept i duellen. Fjerde

artikkel bestemte at ingen som omkom i duell skulle begraves i kirken eller på kirkegård. NL 6.8.2 bestemte at sekundanter skulle straffes som duellantene.

De tilstedeværende som ikke med gode vitner og god samvittighet kunne bevise eller sannsynliggjøre at de virkelig hadde forsøkt å forhindre drapet, hadde, slik sett, god grunn til å flykte.

13. august 1691 falt dommen på bytinget. Ifølge referatet ble saken pådømt uten særlige drøftinger eller vitneavhør. Rettens grunnlag ser ut til å være en supplikk fra stadsbarberer Petter Dow til visestattholderen, med påfølgende resolusjon. Dokumentene ble avlevert i retten, men ikke referert. I dommen het det at Hans skulle henrettes med sverd hvor og når han ble påtruffet. Andreas ble dømt til en uverdigg avslutning på livet, som loven foreskrev. Legemet skulle ikke stedes til hvile i vigslet jord. De to vitnene etterlot seg ingen verdier, og ble derfor dømt til fire måneders fengsel dersom de ble oppsport. Lagrettemennene var til stede som vanlig, men referatet gir ingen indikasjoner på at de ved denne anledningen var meddommere.

Underfogden fremsto som aktor i denne saken, etter befaling fra (vise)stattholder Just Høegh.⁴⁴³ Hvilken betydning svennenes nasjonalitet hadde i den forbindelse skal være usagt.

Det fremgår av regnskapene at dommen ble konfirmert i rådstueretten 25. august 1691, før den ble eksekvert. Rådstuerettsprotokollen 1691 er ikke bevart, men saksdokumentene til behandlingen i rådstueretten er bevart i rentekammerets regnskaper. Dokumentene viser at bytingsdommen ble appellert av stadsbarberer Dow og Polycarpus Reyman, på vegne av avdøde. Dow var avdødes mester. Saken ble anket i håp om å få omgjort deler av dommen. Dow og Reyman ville bl.a. at den dreptes midler skulle tilkomme hans arvinger. De ville også at deres utgifter i forbindelse med et "Erhverfwede Kong breff" skulle dekkes av avdødes midler.

"Kongebrevet" er ikke funnet, men en supplikk til visestattholder og tilhørende resolusjon finnes som vedlegg til regnskapene. 10. juni søkte Dow og Reyman visestattholderen om at underfogden måtte levere tilbake penger av avdødes midler, som han hadde tatt i forvaring. Det ble bedt om at midlene skulle brukes til en "ærlig begravelse". Avdøde hadde skriftet og "anammet absolution og sachramente" før han døde. I svaret fra visestattholderen heter det at han ikke kan gi tillatelse til begravelse i kirken eller på kirkegården, fordi det stred mot loven. Byfogden skulle forfølge saken "uførtøvet", både mot avdøde, den andre duellanten og sekundantene.

---

⁴⁴³ Fremgår av stevnesedelen som er gjengitt i vedlegg til regnskapet. Pk.27

To år senere flyktet en annen drapsmann. Knud Willadsen drepte Mads Opsal med sin kårde hjemme hos Jens vognmann. Han og kona ble stevnet av underfogden for å forklare hva som hadde skjedd. I bytingsprotokollen opptar referatet bare 1/3 (folio)side, og vitnemålene er ikke gjengitt. De er derimot vedlagt regnskapet, og av dem kan vi danne oss et bilde av en ganske ordinær drapssak.⁴⁴⁴ En krangel førte til at Knud trakk kniven. Før det kom så langt hadde de drukket både i vognmannens hus og ute på byen. I dommen ble det fremhevet at Mads var uten skyld. Ingen tilstedeværende ble dømt for ikke å ha forhindre drapet, eller for ikke å ha fanget drapsmannen. Knud ble, den 27. juli 1693, på bytinget dømt til å henrettes med sverd hvor og når han ble påtruffet. Det ble tilføyd at dommen var "byefogdens tillige med laugrettemendenes". Saken ble ikke behandlet i rådstueretten. Hans boe ble gjort opp samme år, ifølge byfogdens regnskaper.

I begge disse sakene er rømningen sannsynligvis blitt tillagt avgjørende beviskraft. Særlig den siste saken var så uproblematisk at den ikke ser ut til å ha vært særlig grundig prøvet. Det gikk imidlertid en hel måned fra drapet skjedde til dommen falt. Det var sansynligvis for å gi Knud sjansen til å komme tilbake og forklare seg. Også i duellsaken gikk det en måneds tid før saken ble pådømt i bytinget.

AVSN. 5.7.4 EN 12 ÅR GAMMEL DRAPSMANN

På samme måte som mange voksne menn kom tolv år gamle Jonas Andersen opp å slåss med sin to år eldre kamerat. Det skjedde i Vaterland og endte med at kameraten ble stukket ned og døde. Året var 1679. Rettsreferatene gir klart uttrykk for at retten tilla foreldrene mye av skylden. Byfogden overlot saken til magistraten, men tilføyde at foreldrene ikke burde tolereres i menigheten. Da saken første gang ble behandlet i rådstueretten møtte ingen av forldrene. Saken ble utsatt i påvente av tiltalebeslutning. Den dreptes foreldre vegret seg tydeligvis for å reise sak.

---

⁴⁴⁴ Sikt- og sakefall, pk 28

Det ble da opp til byfogden "med rigens citation lade(r) fordre saken i retten". I mellomtiden skulle prestene undervise Jonas i "sin børnelærdom och saligheds sag".⁴⁴⁵

Saken kom ikke opp igjen før året etter.⁴⁴⁶ Den endelige dommen ble avsagt i rådstueretten med lagrettemenn. Han ble da dømt fra livet til tross for sin unge alder. Retten mente handlingen var så bevisst at Jonas ikke kunne frikjennes. Regnskapene viser at han ble henrettet i 1680. Honorar til skarpretteren er utgiftsført rentekammeret, men fengselsomkostninger er ikke ført opp i regnskapet.

Hvorfor saken ikke ble ferdigbehandlet tidligere vet vi ikke. Riksstyrelsen later ikke til å ha vært koplet inn i saken. Til tross for at saken var diskutabel, ble det tilsynelatende ikke søkt om benådning. Det ble heller ikke søkt kanselliet om økonomisk bistand til å anke saken inn for en høyere domstol.⁴⁴⁷ I rådstueretten ble ingen vitner hørt. Foreldrene til begge guttene ser ut til å vært helt passive i forbindelse med rettergangen.

Jonas ble gjort ansvarlig for sine handlinger på linje med en voksen mann. En slik praksis bryter med vanlig oppfatning av kriminell lavalder på 1600-tallet.⁴⁴⁸ Det måtte kunne forventes at tolvåringen bare ble gjort delvis ansvarlig og slapp livsstraff. Bare få år senere ville Jonas, som mindreårig drapsmann, i henhold til NL beholdt livet. De gamle landskapslovenes regler om "halvrettesmenn" ville trolig også berget livet hans hvis de var blitt etterlevd.

AVSN. 5.7.5 VAKTMESTEREN ANKLAGET FOR DRAP

Stadsvaktmesteren var en mektig mann. Som sjef for vekterkorpset hadde han også politifunksjoner i byen. Han var direkte underlagt byfogden.

---

⁴⁴⁵ I rådstuerettens justisprotokoll 1679, f. 9, henvises til byfogdens "henfindelse" dat. 2/6, men denne finns ikke referert i bytingsprotokollen. (Protokollen refererer ingen rettsmøter mellom 10/4 og 5/6 - sidene er intakte.)

⁴⁴⁶ RR 1680, f.23b, f.25

⁴⁴⁷ NK 1679-82 undersøkt. Hvis søknad ble sendt, ble den etter alt å dømme ikke besvart. Vi må imidlertid forutsette at supplikker normalt **ble** besvart. I motsatt fall ville institusjonen ikke være funksjonell.

⁴⁴⁸ Om kriminell lavalder se 4.3.5

Vaktmester Anders Andersen Hof var flere ganger i konflikt med byens innbyggere. Han figurerte i mange rettssaker, men ikke alltid som direkte implisert.⁴⁴⁹ Flere ganger kom han i klammeri med militære.⁴⁵⁰

I 1691 ble en underoffiser liggende igjen på "slagmarken" etter en slik tumult. Han ble funnet død med blottet kårde. Etter vitnemålene å dømme hadde opptrinnet vakt stor oppmerksomhet i gaten, men ingen hadde sett hvordan underoffiseren mistet livet. På mystisk vis hadde alle tilstedeværende fjernet seg fra åstedet akkurat da det skjedde. Det var nok vitner som kunne fortelle hva som var skjedd like før og like etter. Underoffiseren, i lag med tre kolleger, hadde kranglet med vaktmesteren. Vitnene levnet liten tvil om at det måtte være vaktmesteren som hadde vært årsak til dødsfallet. Men ingen hadde sett det, og vitneforklaringene sprikte. Forholdet kunne dermed ikke ansees som bevist.

Saken ble behandlet over lang tid, men den ble avgjort i laveste instans; bytinget. Spørsmålet er om byfogden var habil. Byfogdens og vaktmesterens stillinger var tett forbundne. Sansynligvis var det om å gjøre at saken ikke klatret oppover i rettshierarkiet. Det var ikke gitt at den hadde tålt en mer uhildet prøving.

Det er - og var - grunn til å tvile på vitnenes troverdighet. Hvorfor vitnet de ikke mot ham? Kan de ha blitt truet til å forklare seg som de gjorde? Eller stilte de seg solidarisk med vaktmesteren mot de militære som kanskje ofte skapte uro i byen?

I dommen ble det understreket at dersom vaktmesteren var drapsmannen - hvilket den ikke på noen måte fant bevist - måtte det etter vitneutsagnene ha skjedd i nødverge. Dermed kunne byfogden med god samvittighet frikjenne vaktmesteren. Samtlige lagrettemenn stilte seg bak dommen. Om det var nødvendig i forbindelse med frikjennelse er uklart. Det kan tenkes byfogden på den måten ønsket å styrke dommen.

Det ble antydnet i dommen at vaktmesteren kunne søke oppreisning. En av de andre underoffiserene som var til stede under klammeriet, krevde vaktmesteren arrestert den kvelden drapet skjedde. Hvor lenge han satt i arresten, eller om han ble løslatt mot kausjon, vites ikke.

Andersens opphold bak lås og slå hindret ham ikke i å være aktiv i retten. Faktisk reiste han selv saken og lot ikke på noe tidspunkt andre overta initiativet. Underfogden, som ofte opptrådte som aktor i offentlige saker, var i denne saken vaktmesterens fullmektig.

---

⁴⁴⁹ Se f.eks. avsn. 5.4.4

⁴⁵⁰ Om konflikter mellom sivile og militære; se også Knut Sprauten, 1992, s.294-95

Oppsiktsvekkende må det også sies å være at ingen av den dødes familie valgte å forfølge saken. Avdødes bror var aktiv i bytinget. Han stevnet vitner og innga referater fra krigsforhør om saken. Åpenbart mente han å ha bevis for at vaktmesteren var drapsmannen. Men saken ser ikke ut til å være appellert.⁴⁵¹ Av økonomiske årsaker? Eller ble det ansett som håpløst å få en mann som Anders Andersen dømt? Var magistratens uformelle samtykke innhentet, eller opplagt, slik at saken måtte appelleres minst to ganger før det var håp om få endret utfallet?

Slik gikk det i en annen sak samme Anders Andersen var innblandet i, og som ble omgjort i OHR. Den gangen gjaldt det et slagsmål som ikke kostet liv. Det var en militær han hadde vært i konflikt med den gangen også. Byfogden måtte bøte til kvesthuset fordi han ikke tok hensyn til bevisene fra krigsrettsforhøret. Vaktmesteren ble straffet til slutt, men først etter to appeller.⁴⁵²

Saken reiser flere spørsmål enn den gir svar. Men den gir oss god grunn til å tvile på at alle var like for loven i 1600-tallets Kristiania.

AVSN. 5.7.6 NØDVERGEPROSESS

En av de drapssiktede møtte med en velkjent prokurator fra første stund. Det var Børre Olsen Hasle, som hadde stukket en soldat med kniv. Episoden skjedde en av de første dagene i august 1680 hjemme hos Børre. Soldaten døde av skadene. Børre hevdet han hadde handlet i nødverge.

Byfogdens "beskrivelse och henførelse" er datert 22. juli 1680.

I rådstueretten ble det avsagt dom 31. august 1680. Børre burde (skulle) ikke miste livet, men frikjennes etter Mannhelgebolkens kap. 16 og 18. Det er vanskelig å se at kap. 16 var relevant.⁴⁵³ Kap. 18 gjorde den som tok til motverge i eget hjem skadesløs. Dog skulle han forlikes med kongen dersom inntrengeren ble drept.

---

⁴⁵¹ Dom avsagt BT 29/10-91. Justisprotokoll fra rådstueretten 1691 tapt, men hvis saken var appellert ville den sannsynligvis ikke være ferdigbehandlet i løpet av årets to siste måneder. Rådstuerettsprotokoll 1692 (og -93) inneholder ikke noe om denne saken.

⁴⁵² OHR 5/3 1694:23

⁴⁵³ Handler om tilfelle der mannen i eget hus ble skadet eller drept. Det aktuelle tilfelle er

Derfor ble Børre ikke løslatt, med mindre han kunne stille "nøyactig borgen". Det ville si at måtte love å bli på stedet eg rette seg etter rettens befalinger, og han måtte ha en som kunne gå god for ham i så måte.⁴⁵⁴ Magistraten henviste til "den gundstige høye Øffrigheds naadige och Nermere Resolution".

Ni måneder senere stadfestet OHR magistratsdommen.⁴⁵⁵ OHR tilføyde at 18 ørtuger og 13 mark skulle utlegges av drapsmannens gods til kongelig bot, etter mannhelgebolkens 1 kapittel. Loven var helt klar på det punktet, som omhandlet nødverge spesifikt. Beløpet var høyeste tillatte bot i slike tilfeller.

Børre var borger av Kristiania. Navnet knytter ham til Hasle gård. Hørte han hjemme der var han nok en velstående mann. Hans bruk av prokurator Hans Pettersen Ratke var nok kostbar. Men Ratke ser ut til å ha vært verd dalerne. Magistraten turde ikke frikjenne ham endelig; det kan tyde på at saken var tvilsom. Magistraten kunne, som OHR, dømt etter C4 3.1. Da ville det ikke vært nødvendig å innehente kongelig resolusjon. Det kom ikke frem i dommen at løslatelse ikke kunne skje fordi saken ville bli appellert av motparten. Det er heller ikke trolig; underfogden fremsto som aktor. Soldatens pårørende ser ikke ut til å ha påtalt saken. Det kan være fordi soldaten ikke hadde sine pårørende i byen eller i nærheten av byen.

AVSN. 5.7.7 OPPSUMMERING OG REFLEKSJONER

Drapssaker ser ut til å ha vært gjenstand for offentlig påtale i en helt annen utstrekning enn tyverisaker. Både tyveri og drap var nevnt i 1712-forordningen om problemer med den private påtalepraksisen. Bare én sak i det undersøkte materialet synes å ha vært prosedert med privat anklager. Det gjelder duellen mellom de tyske barbersvennene. At mesteren opptrådte som citant, skyldtes at han ville sikre noen av avdødes verdier. Han anklaget ikke den andre svennen for drapet, eller forsøkte å velte skylden over på ham.

---

motsatt; det var gjesten som ble drept. Hvis drapsmannen selv var blitt skadet ble det ikke referert i justisprotokollen.

⁴⁵⁴ OW oppslagsord "borgen".

⁴⁵⁵ OHR 11/5 1681:65

Det er interessant at i flere av sakene ble det påpekt at "ettermålsmennene" ikke ønsket, eller ikke kunne, reise sak. Det offentlige, oftest representert ved underfogden, sørget da for at saken allikevel ble pådømt. Det undersøkte materiale inneholder ingen indikasjoner på at denne praksisen var vilkårlig eller tilfeldig.

Selv hvis det skulle være slik at en del drapssaker ikke ble påtalt, må det kunne antas at det offentlige til en viss grad tok ansvar for drapssakene. At det praktisk talt ikke fantes private søksmål i de undersøkte drapssakene, kan tyde på at befolkningen regnet med det offentliges inngripen. Eller er det mulig å tenke seg at folk ofte anså drapene for hendelige uhell, og derfor ikke ønsket dem påtalt? Den tredje muligheten var at arvingene ikke reiste sak av økonomiske årsaker.

De drapstiltaltes sosiale stand og lokale tilhørighet burde vært bedre belyst. I vaktmesterens dom ble det fremhevet at dersom det var blitt bevist at han var drapsmannen, ville han blitt frikjent etter lov om nødverge. Det var bare en mann til som fikk slik frikjennelse, også han tilsynelatende en velstående borger. Disse to skiller seg ut blant de drapstiltalte, både ved sin sosiale stand og ved sin aktive oppførsel i retten. Det kan tyde på at det særlig var lavere skikt av befolkningen som ble dømt fra livet for drap.

KAP. 5.8 FOSTERDRAP

I det undersøkte materialet finnes to fosterdrapssaker, eller "fødsel i dølgsmål" som det også ble kalt. Det ene fant sted på Bragernes. Derfor blir den først studert på rådstuerett-nivå. Lovverket, som forandres lite gjennom perioden, behandles først. Dernest belyses og drøftes først tilfellet fra 1684 inngående, så tilfellet fra Bragernes 1693.

AVSN. 5.8.1 LOVVERKET

Straffelovgivningen som ble brukt i de aktuelle rettssakene gjaldt utelukkende lettferdige kvinnfolk, hvilket ville si kvinner som var besvangret utenfor ekteskap.

Den kvinne som fødte et dødt barn i hemmelighet, var å betrakte som barnemorderske. Dersom svangerskapet var holdt skjult og ingen "beskikkede" var til stede under fødselen, risikerte den som vitnet på at barnet var dødfødt selv å bli dømt for delaktighet. "Beskikkede" var jordmor eller fødselsvitner, som etter loven skulle overvære fødselen og rapportere den til presten.

Den nærmest automatiske koblingen mellom hemmelig svangerskap og barnemord, ble innført i 1635.⁴⁵⁶ Straffen derimot ser ut til å ha blitt skjerpet med NL, liksom drapsstraffene for øvrig ble noe skjerpet med den nye loven.

Loven før NL ser ut til å ha bestemt vanlig drapsstraff for fosterdrap, eventuelt som for drap under skjerpene omstendigheter. Ifølge Ress. 2.10.3 skulle kvinner som fødte dødt barn i hemmelighet, aktes som hun "sit foster med vilge hafver ombragt". Vi må tydeligvis til ML for å finne hva straffen skulle innebære. Å drepe sønn eller datter var, liksom drap på andre nære familiemedlemmer, ifølge ML ubotamål.⁴⁵⁷ Det er ikke uten videre gitt at denne loven også gjaldt fosterdrap. På den andre siden regnes de fleste drap under skjerpene omstendigheter som ubotamål. Det virker derfor sannsynlig at lov om ubotamål også gjaldt fosterdrap. Straffen for ubotamål er ikke nærmere presisert i loven, men man regner med henrettelse uten særlig mulighet for benådning.⁴⁵⁸

---

⁴⁵⁶ Frdn. 31/3-1635. Oppført som kilde i Ress. Se også NL 6.6.8

⁴⁵⁷ ML 3.2

⁴⁵⁸ J. Skeie, 1937, s.120

T. Holmboe skriver at NL's straffesbetydelser var kodifikasjon av tidligere rettspraksis på dette området.⁴⁵⁹ Straffen for fosterdrap var ifølge NL å miste sin hals og få satt sitt hode på en stak.⁴⁶⁰ Tidligere lovverk inneholdt ingen bestemmelser om kvalifisert dødsstraff for denne forbrytelsen. Den lovlige straffen etter NL var altså strengere enn tidligere lovfestede strafferammer, og den var strengere enn samme lovs straff for andre drap.

AVSN. 5.8.2 FOSTERDRAP 1684

Mandag den 14. juli, tre dager etter fødselen, ble Kirsten Andersdatter forhørt av byfogden. Bytinget, det vil si byfogden og seks lagrettemenn, var i den anledning samlet hos slutteren. Magistraten, ved presidenten og visepresidenten, hadde befalt dem å eksaminere og forhøre henne. Kirsten var ca. 30 år, og hadde i 18 år tjent hos adskillige godtfolk. Hun nedkom, etter forklaringen, i feltmarskalkens kjeller, hvor hun kvalte barnet. Hun la barnet i en halv-tønne og gikk tilbake til arbeid. Andre tjenestefolk merket at Kirsten ikke var bra. De varslet overauditørens frue. Da denne stilte spørsmål om barnefødsel nektet Kirsten ethvert kjennskap til noe slikt. Hun tilsto først da barnet ble funnet i kjelleren. Feltmarskalkens kammertjener ble oppgitt å være far til barnet, men Kirsten forsikret byfogden at verken han eller noen andre hadde noen del i fosterdrapet. Som livssak ble det overlatt til magistraten å dømme Kirsten.

Saken kom opp i rådstueretten 29. juli, drøyt to uker senere. Presidenten møtte ikke. Visepresidenten, to rådmenn samt åtte tilkalt "dannemend" utgjorde retten. Som under avhøret hadde Kirsten heller ikke denne gang noen til å forsvare seg, eller annen hjelp, i retten. Underfogden opptrådte som aktor i rådstueretten og "loed (henne) aff byens forwaring fremstille for Retten". Forhøret, som det var nedtegnet i bytingsprotokollen, ble lest høyt på rådstuken. Kirsten fastholdt forklaringen og ble deretter spurt om hun tidligere hadde levd løsaktig. Det mente Kirsten ikke å ha gjort. Underfogden påstod at Kirsten for sin forbrytelse burde miste sit liv. Ingen vitner ble ført, men det fremgår av domspremissene at besiktigelsemenn ble tilkalt til huset straks barnet var funnet. Vi må tro deres observasjoner underbygget at barnet ble kvalt, slik som Kirsten hadde tilstått.

---

⁴⁵⁹ T. Holmboe, 1961, s.120

⁴⁶⁰ NL 6.6.7

Det var, som vi har sett, faktisk bare Kirsten selv som ble hørt under rettsforhandlingene. I rådstuerettsprotokollen fyller ikke referatet stort mer enn 3/4 folioside. Byfogdens forhør fylte nøyaktig en folioside.

Kirsten ble dømt til å henrettes med sverd.

AVSN. 5.8.3 FOSTERDRAP 1693

En "dølgmålssak" i 1693 fikk en langt grundigere rettslig behandling. Saken ble anket inn for OHR, og endelig behandlet i HR. Dessverre har det ikke vært mulig å fastslå med sikkerhet hvem som tok initiativet til å anke saken.

Bytingsdommen

Den 4. mai 1693 ble Siri Pedersdatter og hennes mor, Maren, dømt fra livet på Bragernes byting. Siri hadde født et barn i hemmelighet, og moren hadde vært henne behjelpelig med å skaffe barnet av veien. Barnet ble påstått å være dødfødt.

Magistratens behandling

23. mai ble saken første gang behandlet av magistraten på rådstuen. Underfogden på Bragernes innstevnet "med Raadstuesteffning" byfogden samme sted, Henrick Blichfeldt, for "hans och aatte laugrettemends Dom offuer Siri ... och hendes moder...". Dommen ble innstevnet til "confirmation och nermere paakiendelse".

Denne saken var vanskeligere å dømme enn den forrige, dels på grunn av morens delaktighet, dels fordi disse kvinnene fastholdt at barnet var dødfødt. Selv om straffen skulle være den samme om barnet var født levende eller ei, var det moralsk sett alvorligere å ha tatt livet av barnet. Senere benådningspraksis viser at benådning fant sted i stor utstrekning, dersom det ikke var gjort vold på barnet.⁴⁶¹ Dommerenes stadige spørsmål om barnet virkelig var dødfødt, var derfor saklige nok. De hadde også grunn til å mistenke at kvinnene løy. OHR's voteringsprotokoll viser at et barn i huset hadde hørt barnegråt den natten fødselen fant sted. Det visste nok dommerne i RR selv om det ikke fremgår av rettsreferatet.

---

⁴⁶¹ T. Holmboe, 1961, s. 121

Den siden av saken som turde være vel så utslagsgivende, i hvert fall for Siris sak, nemlig hvorvidt svangerskap og fødsel var holdt skjult, ble ikke fokusert i samme grad.

Til tross for at saken var komplisert, hadde mor og datter ingen til å føre saken for seg i retten. Motparten, eller anklager, var godt representert. Underfogden (fra Bragernes) sto frem som aktor, og Bragernesfogden møtte i egen person for å forsvare dommen. Besiktigelsesmennes uttalelse etter å ha sett barnet, ble fremlagt skriftlig i retten, sammen med en uttalelse fra de åtte lagrettemennene og dommen. Etter at alle dokumentene var lest opp i retten, ble kvinnene forhørt på nytt. Siris beretning om sin kontakt med barnefaren - hun ble angivelig gravid i rådstuegården hvor barnefaren på det aktuelle tidspunkt satt i arrest - ble verifisert av slutteren. Dette til tross for at barnets far ikke på noe tidspunkt ble trukket inn i fosterdrapssaken.⁴⁶² Ingen vitner ble innkalt til RR for å uttale seg om svangerskapet var holdt skjult. Det var ikke nødvendig, for Siri tilsto at ingen utenom barnefaren og et bud hadde fått vite noe.

En del skjerpene omstendigheter kom frem under avhørene av mor og datter. Siri hadde mottatt nattverd hjemme på samme tid som barnet ble født. Moren kunne ikke bortforklare sin delaktighet etter at hun hadde erkjent at det var henne alene som hadde kastet barnet i en åpen grav. Da barneliket ble funnet, gikk to menn fra hus til hus og "gjorde inkvisisjon paa stedet". I Siri og Marens hus benektet kvinnene først at de hadde kjennskap til saken.

Magistraten møtte fulltallig hver gang denne saken ble behandlet. Dom falt først tredje gang retten hadde saken oppe, men de tre rettsmøtene ble holdt på under en uke.

Lagrettemenn ble ikke innkalt til rådstueretten. Etter 1688 var praksis rimeligvis at dom falt i underinstans, hvor lagrettemennene i liv- og æresaker var meddommere, hvoretter overinstans stadfestet eller forkastet dommen uten lagrettemenns medvirkning.

I dommen ble det foruten de ovennevnte skjerpene omstendigheter også lagt vekt på at Siri hadde sagt at "alt var vel" da barnet viste seg dødfødt. Dessuten at besiktigelsesmennene påsto at barnet var noenlunde fullbåret, mens Siri mente svangerskapet bare var omtrent halvgått. Endelig ble det fremhevet at navlestrengen ikke var bundet opp. Dette ble påpekt av besiktigelsesmennene og vedgått av moren.

---

⁴⁶² Barnefaren ser ut til å ha vært militær; slottsfogden skulle ha kopi av rettsprotokollen i den forbindelse. Det hjalp nok ikke i forhold til eventuell straff, for han var tydeligvis gift, noe Siri sa hun ikke hadde vært klar over.

Det er ikke umiddelbart lett å se at alle disse momentene kunne sette de to kvinnene i noe dårligere lys. At navlestrengen ikke var bundet opp kunne vel ikke brukes til å bevise, eller sannsynliggjøre noe som helst. Siris kommentar da barnet var dødt likeledes; ingen kunne vel bebreide henne at hun ikke egentlig ønsket barnet. At Siri prøvde å fremstille svangerskapet som ikke langt fremskredet, kunne tjene to formål. Dels kunne hun på den måten bortforklare at svangerskapet var ukjent for hennes omgivelser, dels ville en slik omstendighet sannsynliggjøre at barnet var dødfødt. Retten avviste forklaringen på det punktet.

Magistratens dom

Magistraten stadfestet bytingsdommen den 25. mai 1693, og bestemte at henrettelsen av kvinnene skulle skje med sverd. Avgjørelsen ble tatt etter lange forhør. Bare det første rettsmøtet ble referert over elleve og en halv folioside. Til tross for den lange og relativt grundige prosessen, er det tvilsomt om Siri hadde noen som helst sjanse til å slippe fra det med livet i behold.

I forhold til loven var straffen redusert. Siri skulle ikke få hodet satt på stake slik loven bestemte. Henrettelsesmetoden var den minst vanærende. Beveggrunnene er vanskelige å spore. Det synes ikke å være pekt på formildende omstendigheter, snarere tvert imot. Forutsatt at bytingsdommen var riktig referert i rådstuerettens justisprotokoll, fastsatte magistraten henrettelsesmetoden. Ikke noe tyder på at bytinget på Bragernes hadde divergerende syn på straffeutmålingen; byfogden unngikk å angi henrettelsesmetode.⁴⁶³

Saken var vanskelig. Det fremgikk eksplisitt av rettsprotokollen:

"Saasom mand i dag den heelle efftermidag haffe hafft foreskrefne sag i Deliberation, och formedelst des wanschelighed og sær wigtighed ey kunde komme til slutning derom, er sagen .... forfløt ..."⁴⁶⁴

Videre behandling og dom i OHR

---

⁴⁶³ En rask sjekk i bytingsprotkollen fra Bragernes bekrefter at det heller ikke der ble henvist til loven i domsavsigelsen - eller i referatet for øvrig.

⁴⁶⁴ RR -93 f.31

Siris sak syntes opplagt. For henne ville det være mer hensiktsmessig å søke om kongelig benådning enn å anke saken inn for en høyere domstol.

Det springende punktet var utvilsomt morens deltakelse. Loven var uklar på det punktet.⁴⁶⁵ Bare hvis barnet var tatt av dage, fantes det konkrete forskrifter i loven. Da ville hun kunne dømmes etter NL 6.9.1 til samme straff som Siri, eller etter NL 6.6.2 til fredløshet. Var barnet dødfødt, hjemlet loven trolig ikke straff i det hele tatt. Det kunne neppe hevdes at moren hadde medvirket til å skade noen.⁴⁶⁶

Dette usikkerhetsmomentet gjorde nok sitt til at saken havnet i OHR. I begynnelsen av mars året etter ble saken behandlet der, etter befaling fra kanselliet.⁴⁶⁷ OHR ble ved samme anledning befalt å holde ekstraordinær sesjon. Det fremgår av stevningskonseptet at stattholderen syntes det var unødvendig, da det ikke var særlig lang tid til ordinær sesjon.⁴⁶⁸ Forsinkelsen på ca. 5 måneder var nok mer enn Siri og hennes mor trengte til å forberede saken. Norske myndigheter hadde ingen hast. Uthaling av tiden kunne bare være til fordel for de dødsdømte.

Kanselliet (kongen) bestemte at saken skulle ankes inn for OHR. Hvorfor? Kildeserien NI inneholder ingen søknad fra, eller på vegne av, Siri og moren.⁴⁶⁹ Ingen andre tilgjengelige dokumenter belyser forholdet.⁴⁷⁰ Et av de viktigste spørsmålene rundt denne prosessen blir dermed stående ubesvart. Tok Siri og/eller hennes mor selv initiativ for å få saken anket? Kom befalingen fra København som svar på søknad om benådning, eller kom den som svar på søknad om økonomisk hjelp til å bringe saken inn for OHR? Eller var den lokale øvrighet usikker på om avgjørelsen var riktig, og derfor ønsket saken prøvet for en høyere rett? Etter forordning 31/3

---

⁴⁶⁵ Om medvirkning se avsn. 4.4.2

⁴⁶⁶ NL 6.6.11

⁴⁶⁷ NM T XV 135a-b, dat. 13/9-1683 (upubliserte NK 1693:145)

⁴⁶⁸ RA Stattholderark. konseptstevninger pk. 38

⁴⁶⁹ RA, Danske kanselli "norske innlegg" pk. 45/56. Tidsrummet mellom rr-dom og kanselliets befaling undersøkt.

⁴⁷⁰ I stattholderarkivets Konseptstevninger pk.38, ligger et stevningskonsept utstedt av U.F.Gyldenløve. Her fremgår bare at magistratsdommen, etter Hans Kongelige Majestets ordre, "er befalet til nærmere paakiendelse og confirmation for dend Kongelige Ober Hof Ret".

1688 skulle det i alle tvilsomme dødsdommer innhentes kongelig resolusjon. Morens delaktighet gjorde antagelig at denne dommen var et slikt "dubiøst" tilfelle.

Ikke desto mindre kan det se ut som en profesjonell sakfører, ved navn Jesper Balckenborg, var pådriver i saken. Blant saksdokumentene i OHR's arkiv ligger vitnesbyrd om opptak av nye vitnemål til bruk i OHR. Vitneavhørene foregikk på Bragernes byting, men det var ikke med Bragernes-øvrighetens gode vilje. Det fremgikk både av underfogdens skeptiske kommentarer, og av det faktum at Siri hadde søkt visestatholderen om at byfogden på Strømsø skulle foreta avhørene.⁴⁷¹ Byfogden på Bragernes var inhabil siden han hadde dømt i saken mente hun. Balckenborg var til stede på Bragernes under vitneavhørene, og han tok aktivt del i utspørringen av vitnene.

Hensikten med de nye vitnemålene var klar. Det skulle bevises at svangerskapet ikke var holdt skjult. To av vitnene var fra Olle urtegårdsmanns hus, dertil vitnet han også selv. Olle hadde brakt bud til barnefaren. Det fjerde vitnet var stedets jordmor. Hun var 86 år gammel og hadde dårlig hukommelse. Derfor kunne hun verken bekrefte eller avkrefte at hun var blitt underrettet om svangerskapet. Vitnet ble til liten nytte.

I det rimelig håpløse prosjektet å bevise at svangerskapet, som ikke engang moren visste om, ikke var holdt skjult, aner vi en pågående advokats medvirkning. Det kan være ham som drev frem at saken måtte behandles i høyere instans.

Saksbehandlingen i OHR bærer preg av større lovkunnskap. Kvinnene visste ikke tidligere at sakens utfall i så stor grad var bestemt av om svangerskapet var skjult eller ei. De la vekt på at de ikke hadde drept barnet i sin forklaring. Balckenborg må ha vært den som gjorde kvinnene oppmerksomme på det ufordelaktige ved en slik forklaring. "Dølgsmålet" ble da også det sentrale punkt i OHR-drøftingene.

Det var ikke Balckenborg som førte saken i OHR. Prokurator Reinholdt Worderman gjorde det. Han møtte personlig i retten, hvor han "Sagen Mundtlig Allerunderdanigst demonstrerede."⁴⁷²

For Siris vedkommende ble magistratsdommen "stadfestet" i henhold til NL 6.6.8. Magistratens dom refererte ikke til noen lov, og dommens ordlyd var, som vi har sett, heller ikke

---

⁴⁷¹ RA, OHR saksdok. pk. 1694-a

⁴⁷² Fremgår av Høyesterettsreferatet. DRA, HR Dombog 2, f.408b

overensstemmende med loven. Det ser altså ut som OHR skjerpet straffen for Siri. Den videre saksbehandlingen viser at det nok allikevel ikke var tilfelle.

Siris mor fikk etter OHR-dommen beholde livet dersom hun kunne gjøre "sin fulde ed inden thinge" på at barnet var dødt ved fødselen. I så tilfelle skulle hun slippe med kirkens disiplin, og straffebot på 40 riksdaler til "neste hospital".

Mest oppsiktsvekkende i OHR's behandling av saken var at det ble drøftet om kvinnene skulle utsettes for tortur. Visestattholder Just Høegh anførte følgende til votering:

"megen och efftertenchelige Suspicion, holder Jeg det for Rætt, billigt och høyfornøden udj saa mørch och betenchelig en Sag, som twende Menneskers Liif och blod angaaer, at de begge wed piinlig forhør udj Præsters och beschichede Rettens betienters offuerwærelse først worder alworligere til Sanheds bekiendelse annamede och truede, och om det imod forhaabning intet hos dem schulle frugte och udwichle, da med en maadelig tortur engstet och ansatt..."⁴⁷³

Vise-stattholder Just Høegh mente at siden saken var så alvorlig burde kvinnene, dog med kongelig tillatelse, utsettes for pinlig forhør i prestens nærvær. Han var også villig til å øke presset mot kvinnene hvis de ikke tilsto.

Grunnen var nok at han ikke trodde barnet var dødfødt. Et barnevitne mente, som tidligere nevnt, å ha hørt babyen gråte. Høegh minnet om det. Han stod alene i avstemningen.

Men flere assessorer ville ikke eksekvere noen dom før kongens syn var innhentet. Derfor er det sannsynlig at befalingen om å ta ut stevning til HR berodde på et initiativ fra OHR. I den kongelige befalingen het det at alle akter i saken måtte sendes til København, men fangene skulle ikke sendes. Det ble videre befalt at prokurator skulle oppnevnes. Han skulle ivareta kvinnenes interesser i HR.⁴⁷⁴ Søknaden det her ble svart på, har ikke vært mulig å finne.

Høyesterettsbehandlingen

---

⁴⁷³ OHR voteringsprotokoll 2/3 1693

⁴⁷⁴ NK 1694:43, dat. 24/3-1694, NM T XV 162a-b

24. juli 1694 ble Siri og Marens sak behandlet i Høyesterett. "Procur" Brostrup Albertin fremkom for retten og forklarte hvordan byfogden på Bragernes var "forårsaket" å stevne saken for HR etter kongelig befaling.

Byfogdens stevning inneholdt påstand om stadfestelse av OHR-dommen angaaende Siri. For Marens vekommende ønsket han OHR-dommen skjerpet, slik at også hun skulle bøte med livet.

Drøftingene slik de kan leses av voteringsprotokollen minner mye om behandlingen i OHR. HR kom også frem til omtrent samme resultat. Dog ble morens straff noe skjerpet. I tillegg til sanksjonene fastsatt av OHR, ble hun dømt til forvisning fra stiftet. Dessuten ble hun pålagt å dekke omkostningene i forbindelse med saken. De beløp seg etter en OHR-spesifikasjon til 49 rdl. Kunne hun ikke betale dem, skulle hun straffes på kroppen.

Forvisningen fikk liten betydning for Maren. Ryktet om hennes død var nådd København da saken ble behandlet i HR. Omstendighetene rundt dødsfallet fremgår av Bragernes-fogdens regnskaper.⁴⁷⁵ Maren druknet seg like ved sin bopel en uke eller to før saken ble behandlet i høyesterett. Maren burde vel, etter loven og sedvane, vært løslatt mot "borgen", ettersom hun på dette tidspunkt ikke lenger var dødsdømt. I regnskapet står anført at hun "aff sit fengsel hawer udsnegit". Tilsynelatende hadde hun rømt fra fengselet i Kristiania.

Den som tok seg selv av dage, hadde forbrutt sitt gods til kongen. Marens bo ble solgt på auksjon til en samlet sum av drøye 25 Rdl. (Boet var vurdert til 152 Rdl.) Det kunne ikke ha dekket de bøter og saksomkostninger hun var dømt til å betale.

AVSN. 5.8.4 EKSEKVERING AV DOMMENE

I byfogdens regnskaper finnes ikke spor etter noen av de to henrettelsene.⁴⁷⁶

Forordning 6/2-1694 fastslo at også fosterdrap skulle straffes med formueskonfiskering. Det er tvilsomt om Siri etter morens død eide noe som helst.

Det reskriptet som i 1683 ga fogdene i Norge anledning til å føre delinkventkostnader til fratrekk i regnskapene, ble opphevet med NL.⁴⁷⁷ Kierstens dom falt på et tidspunkt da dette

---

⁴⁷⁵ Sikt- og sakefall, Bragernes, 1672-1704, pk.7

⁴⁷⁶ Bragernes regnskapene 1694-96 undersøkt i tillegg til Kristianiaregnskapene.

⁴⁷⁷ Reskr. 3/11-1683 (WB). Det opplyses i reskriptsamlingen at ordningen ble opphevet ved innføringen av NL. Jfr. NL 1.22

reskriptet sto ved lag. Omkostningene ved hennes prosess og henrettelse kan være utliknet på hennes egne midler.

Ingen av kvinnene kan sees å ha fått benådning av kongen.⁴⁷⁸ Det er derfor grunn til å tro at henrettelsene fant sted.

AVSN. 5.8.5 OPPSUMMERING OG REFLEKSJONER

Fosterdrap forekom hyppig på 1700-tallet,⁴⁷⁹ og to saker i dette relativt lille kildematerialet kan tyde på at det også var tilfelle på 1600-tallet.⁴⁸⁰ Grunnen til at så mange kvinner valgte en slik løsning på problemet med et uønsket svangerskap må søkes i den strenge leiermålslovgivningen, som behandles i neste kapittel, og i sosiale normer. På ekteskapsmarkedet var en kvinne med en løsunge ikke attraktiv.

Hendelsesforløpet i de to sakene som her har vært analysert, inneholder en rekke typiske momenter, i henhold til Beth Grothe Nielsens fremstilling.⁴⁸¹

---

⁴⁷⁸ "Kongebrev" undersøkt t.o.m. 1694. Det er 1/2 år etter Siris HR-dom.

⁴⁷⁹ L. Risa, 1974, s.1, skriver at Hedegaard (dansk jurist sent 1700-tall) la vekt på at hemmelige barnefødsler var "det brotsverket som oftest førde til dødsdommar på 1700-talet". Holmboe, 1961, s. 120. I forhold til andre forbrytelser er fosterdrapene i denne undersøkelsen ikke noen fremtredende stor gruppe.

⁴⁸⁰ Sett i relasjon til andre straffesaker, utgjør fosterdrapene, i denne undersøkelsen, ikke noen stor forbrytelsegruppe.

⁴⁸¹ B. Grothe Nielsen, 1981

Ingen av fødslene foregikk ute på marken, slik loven antyder som en mulighet. Grothe Nielsen hevder at det vanlige var at dølgmålsfødslene foregikk hjemme i sengen. Det gjorde den ene av de to kvinnene som er omtalt ovenfor. Hun fant i sitt materiale at slike saker vanligvis ble reist fordi noen fant et barnelik, eller av andre grunner fikk mistanke om en hemmelig fødsel. Privat initiativ og tysting var ofte bakgrunnen for fosterdrapssakene. Begge sakene som er studert her, ble reist på slik måte. Videre hevder hun at et par medvitere ikke var nok til å unngå "dølgmålsstempel". Også det kom frem i den ene av de analyserte sakene. Grothe Nielsen fant videre at det sjelden hjalp kvinnene (i hvert fall på landstingsnivå) at barnet bevislig ikke var drept. De ovenfor analyserte saker kan ikke fremvise noe slikt eksempel. Lovundersøkelsen viser derimot at dette var en rimelig praksis, helt i samsvar med loven.

Analysen som her er foretatt, bekrefter med dette tidligere forskning i stor grad. Noen momenter kan tilføyes.

Ingen av kvinnene hadde høy sosial status. De var begge tjenestepiker, men i løpet av den lange saksbehandlingen til Siri gis et par vitnesbyrd om at hun og hennes mor ikke var helt uten midler.

Siri hadde fått hjelp av sin mor til å skjule sitt angivelig dødfødte barn. Det førte til at denne saken ble grundigere behandlet enn den første. Det kompliserende element morens delaktighet utgjorde, var trolig årsak til at saken ble anket inn for OHR og HR.

Det later altså ikke til å være strafferammene som avgjorde hvor grundig saken ble behandlet, men derimot sakens juridiske vanskelighetsgrad.

Vi har også sett en sakfører ha betydning for rettergangen. Fullmektigens forsøk på å endre sakens innholdsmessige retning strandet, trolig fordi han ble trukket inn i rettsaken for sent. At saken ble anket inn for OHR på det tidspunkt fullmektigen ble engasjert i saken, førte allikevel til at den delaktige moren unngikk dødsstraff.

Ingen av kvinnene hadde sakfører med seg i retten ved de lavere domstolene. Lokale myndigheter sørget ikke for advokathjelp til kvinnene. Da kanselliet beordret en fullmektig til å føre saken videre for Siri og hennes mor, ser vi at de fikk ny prokurator i hver rettsinstans. Den mann de selv må ha valgt ut, ble ikke brukt.

Da Kirstens sak ble behandlet i 1684, ble det ikke ført vitner i retten. Hun hadde avlagt full tilståelse.

Hva de ugifte mødre angår, ble de dømt likt. I begge tilfeller skulle henrettelsen foretas med sverd. I 1693 avviker dommen fra lovteksten på det punktet. Det er påfallende at

---

samtliges domstoler var enige om denne henrettelsesmetoden i 1693-94. Ikke i et eneste dokument ble staken nevnt. I HR's stevningsprotokoll kan vi lese om rådstuerettens og bytingets dom at Siri "effter Loven ved Sverdet at Miste sit Lif". Ingen av HR-dommerene har innvendinger mot denne synsmåten. En av dem gir uttrykk for samme holdning i sin votering: "... bør efter loven lide paa sin hals..."⁴⁸² Heller ikke han nevnte at hodet skulle vært satt på stake. Det er indikasjon på at dommen uttrykte vanlig henrettelsesmåte i slike saker.

Endelig skal bemerkes at behandlingen i OHR og HR virker mer korrekt og mer hensiktsmessig i forhold til loven enn behandlingen i bytinget og i rådstueretten.

---

⁴⁸² M. Males votum. DRA HR vot.prt. 1694 p.418

KAP. 5.9 SEDELIGHETSFORBRYTELSER/LØSAKTIGHET

Materialet som i denne oppgaven har vært gjenstand for systematiske undersøkelser, inneholder ingen blodskamsaker, ingen sodomi- eller nekrofilisaker, ingen bigamisaker og heller ingen voldtekter.⁴⁸³ Det ble i protokollene bare funnet én sak inneholdt beskyldning om hor. Saken ble etter helhetlig vurdering regnet som ekteskaps sak (skilsmis sesak), og derfor ikke behandlet i oppgaven.⁴⁸⁴ Dette kapitlet vil derfor utelukkende behandle leiermål og ekteskapsforseelser. Kapitlet inneholder et innledningsavsnitt, som bl.a. presiserer begrepsbruken. Lovverket angående de to aktuelle kategoriene behandles dernest. I tingbøkene finnes få leiermålsaker, men en rekke slike kommer frem i bøtere registrene. De få som finnes registrert i justisprotokollene, er fra 90-årene. Også andre ulikheter i kildematerialet gjør det naturlig å dele analysen av rettspraksis kronologisk. Rettspraksis fremstilles dermed i to adskilte avsnitt, som er ulike i struktur og metode.

AVSN. 5.9.1 INNLEDNING

Sedelighetsforbrytelser handlet om brudd på religiøse plikter og Guds lov. I større grad enn for mange andre forbrytelser, men på samme måte som f.eks. for blasfemi, gjaldt det å avverge Guds fortørnelse og vrede. Man søkte med dette lovverket å verne samfunnsmoralen, snarere enn enkeltmennesket, i den grad disse kunne løsrives fra hverandre.

Som følge av dette var påtalen i sedelighetssakene offentlig.⁴⁸⁵ Fogdene førte sakene og inndrev bøtene, dersom saken ikke var forpaktet bort, men presteskapet hadde kontrollfunksjonen. De skulle rapportere alle barn som var født utenfor ekteskap, ingen unntatt,⁴⁸⁶ til fogden, som igjen hadde plikt til å straffe synderne.

Begrepet sedelighetsforbrytelser, var ikke samtidens uttrykk, i hvert fall ikke i juridisk forstand. Derimot er det kjent fra 1800-tallet; for eksempel undersøkte Eilert Sundt "sædelig

---

⁴⁸³ Voldtekt kan betraktes som vold/legemskrenkelse, men var i lovverket omtalt sammen med øvrige sedelighetsforbrytelser. "Fødsel i dølgsmål" derimot ble i NL behandlet sammen med andre drap, og blir i denne oppgaven behandlet i eget kapittel.

⁴⁸⁴ I perioden 1685-90, som i utgangspunktet ikke blir undersøkt i denne oppgaven, er to horsaker registrert i regnskapene.

⁴⁸⁵ T. Holmboe, 1961, s. 129.

⁴⁸⁶ Innskjerpet med reskr. 24/2 1725 (Fogtman), ang. byene.

hetstilstanden" i Norge i 1860 årene. Begrepet synes hensiktsmessig fordi det er kjent for mange, i den betydning det har her. Det har vært benyttet av moderne forskere som Tage Holmboe og Torleif Hansen. Det uttrykk som går igjen i lov-, oppslags- og juridiske verker fra 1600- og 1700-tallet, er løsaktighet.⁴⁸⁷

Termene for sedelighetsforbrytelsene varierer i moderne litteratur og avhandlinger, liksom også samtiden brukte ulike betegnelser.⁴⁸⁸ Ordet leiermål betyr "ulovlig samleie", og skulle altså i prinsippet omfatte alle illegitime samleier. I lov materialet på 1600-tallet ble ordet "leiermål", når det stod alene, ofte brukt i betydningen utenomekteskapelig samleie.⁴⁸⁹ Nørregaard brukte også ordet "leiermaal" på denne måten.⁴⁹⁰

I de regnskaper jeg har undersøkt er "besofuet" det vanligste uttrykket i de sakene som angår utenomekteskapelig samleie. Andre uttrykk forekommer også, f.eks. "begaet leiermål". Maren Christensdatter ble "besofuet af Even Olsen" "som siden egted hinanden". "Besovet" ble altså brukt både i forbindelse med førekteskapelig og utenomekteskapelig seksualitet, men "leiermål" har jeg bare sett brukt om det siste.

I de tilfellene der barnet var unnfanget før vielsen, er "forseet sig i sit egteskab" den vanligste termen. "... sig forbrudt i sit egteskab" forekommer også ofte. Nørregaards benevnelse på det førekteskaplige samleiet var "for tidlig sammenleje". I de kildene Kari Telste undersøker, omtales de førekteskaplige samleiene gjerne som "ekte leiermål", i motsetning til "løst leiermål" (utenomekteskapelig samleie).⁴⁹¹

Jeg velger å benytte termene leiermål og ekteskapsforseelse. De er operasjonelle i forhold til de termer jeg finner i det undersøkte kildematerialet. Jeg kan heller ikke se at jeg gjør vold på lovverk og juridisk litteratur fra 1600- og 1700-tall. Leiermål er da utenomekteskapelig samleie mellom personer som ikke var gift på annet hold. Ekteskapsforseelse er samleie mellom

---

⁴⁸⁷ Jfr. overskriften i NL 6.13 "Om Løsaktighet"

⁴⁸⁸ J. Skeie, 1937, s. 177 ser ut til å sette likhetstegn mellom "leiermål" og "kjønnselig omgang mellom ugifte" uavhengig av andre forhold. Kan også tolkes som uavhengig av senere ekteskap.

⁴⁸⁹ F. eks. i Ress. het overskriften på den aktuelle artikkelen "Leiermaalbøder". Her omtales, som vi kommer tilbake til, ikke ekteskapsbøtene eller andre sedelighetsforbrytelser.

⁴⁹⁰ Nørregaard § 1303

⁴⁹¹ Muntl. ref.

personer som siden giftet seg, fortrinnsvis før barnet ble født. Bot for førstnevnte kaller jeg **leiermålsbot**. Tilsvarende sier jeg at for tidlig samleie ble straffet med **ekteskapsbot**.

I tillegg vil innholdsbeskrivende uttrykk, som "førektekaplig seksualitet" benyttes.

AVSN. 5.9.2 LOVVERKET

Leiermål

Med leiermål menes her utenomekteskapelig seksuelt samvær med svangerskap som følge. Hvorvidt svangerskapet, rent juridisk, var en forutsetning for leiermålsforbrytelsen, og offentlige sanksjoner, er litt uklart. Holmboe hevder at så var tilfelle etter NL, til tross for at dette ikke eksplisitt gikk frem av lovteksten.⁴⁹² Men også før den tid, hevder han, var praksis blitt at det var svangerskap som førte til påtale. De skjerpede beviskrav måtte føre dithen. Holmboe poengterer at "Det blotte samleje uden for ægteskab var efter teologernes opfattelse lige så syndigt som leiermålsforbrydelsen, der imidlertid forudsatte besvangrelse."⁴⁹³

NL's bestemmelser om leiermål var i hovedsak kodifikasjon av eldre rett slik den var nedfelt i Ress..⁴⁹⁴ NL 6.13.1 fastsatte bøter og åpenbart skriftemål for alminnelig leiermål. Den som ikke kunne betale boten, skulle subsidiært straffes med fengsel.

Åpenbart skrifte, eller kirkens disiplin, var et kirkelig rituale for å forsones med Gud og menigheten. Bl.a. leiermål førte til at man ble utestengt fra nattverden. Det skjedde ved bannlysning fra prekestolen.⁴⁹⁵ Gjennom offentlig skriftemål kunne synderen igjen motta nattverd. Den skyldige skulle under høymessen knele foran i kirken, mens presten holdt formaningstale. Den skyldige måtte svare på spørsmål fra presten. Ugifte mødre måtte oppgi navnet på barnefaren. Deretter måtte den skyldige vende seg mot menigheten og be om forlatelse.⁴⁹⁶ Selv om det offentlige skriftemålet betød forsoning og gjeninnlemmelse i

---

⁴⁹² T. Holmboe, 1961, s. 129

⁴⁹³ Ibd. s. 128

⁴⁹⁴ Opphavet til Ress. var å finne i frdn. 12/10 1617 og i ord. (19/6) 1582

⁴⁹⁵ L. Risa, 1974, s.10

⁴⁹⁶ Ibd. s.11

menigheten, måtte det være svært pinefullt. Det ble da også av samtiden sett på som straff, trolig i motsetning til de forutgående kirkelige sanksjoner som ble opphevet ved det åpenbare skriftet. Ingen verdslig lov foreskrev selve bannet, eller forbud mot nattverd, som straff.

I strafferettslig sammenheng var det ikke presten, eller kirken, som skulle avgjøre hvem som skulle stå åpenbart skrifte. Når det gjelder leiermålene, som de er definert her, nølte prestene neppe med å la sine sognebarn utstå kirkens disiplin.

Kongen (kanselliet) var eneste instans som kunne innvilge fritak. Mot økonomiske vederlag lot det seg gjøre, ofte i form av gave til nærmeste hospital.⁴⁹⁷ Dessuten tok rentekammeret seg godt betalt for tjenesten ved å forlange en høy stempelavgift.⁴⁹⁸

Det nære forholdet mellom stat og kirke, og prestens status som statlig embetsmann, kan ha influert på kirkens manglende villighet til å forsones med den skyldige, før vedkommende hadde forsonet seg med de verdslige myndigheter. Flere forordninger pålegger prestene å la syndere få del i nattverden når kirkens disiplin var utstått, selv om bøtene var helt eller delvis ubetalt.⁴⁹⁹

De geistlige sanksjonene skulle utståes på stedet der vedkommende "aabenbarligen haver syndet".⁵⁰⁰ Hvorvidt samleiet i seg selv var åpenbart, kan vel diskuteres. En like naturlig tolkning ville det være om stedet for barnefødselen ble definert som det sted synden ble begått. Eneste mulige vitnesbyrd i det undersøkte materialet, bringer oss ikke nærmere et svar. I de fleste tilfeller skulle den kirkelige og den verdslige straff utståes på samme sted.

Den verdslige delen av straffen skulle, etter alminnelige rettergangsregler, sones på hjemstedet.

De verdslige sanksjone var primært bøter. Kvinnen skulle betale 12 lod sølv, som tilsvarte 6 rdl, og mannen det dobbelte. Hvis de ikke hadde midler til å betale bøkene, skulle de straffes "... efter deris Formue og med Fængsel på Kroppene; ...".⁵⁰¹ Det ser altså ut som fattige

---

⁴⁹⁷ En rekke eksempler på dette i NK. Holmboe, 1961, s.130 viser til reskr. 1736, som bestemte at fritak kunne skje etter betaling til stedets fattige, etter evne, og like mye til justiskassen.

⁴⁹⁸ T. Holmboe, 1961, s. 132 viser at fritakene ble innvilget på "10rdl's papir" før 1767, men ikke når slik praksis ble innført.

⁴⁹⁹ Frdn. 16/2 1621 (Paus), frdn. 10/6 1756 (Holmboe s. 130)

⁵⁰⁰ NL 2.9.20

⁵⁰¹ Ress. 11.5.4

lovovertredere kunne risikere både redusert bøtestraff og fengsel. Ordlyden later til å stamme fra 1617 frdn. Skeie mente i den forbindelse at den korporlige straffen her "visstnok" var pisking i fengselet.⁵⁰² Senere er loven ofte tolket dithen at de skyldige måtte sone på vann og brød i fengslet dersom de ikke kunne betale boten.⁵⁰³ Antall dager i fengsel som skulle tilsvare full bot var ikke spesifisert i loven. Subsidiærstraffen ble først spesifisert i 1714, men da til straffarbeid. Hver dag skulle skrives av med 8 skilling.⁵⁰⁴ Den ofte omtalte praksisen med åtte dager på vann og brød som subsidiærstraff hadde sitt lovlige grunnlag i en frdn. 1725. Forordningen fastsatte ikke antall dager, og den presiserte gapestokk som alternativ til fengsel.⁵⁰⁵ For denne undersøkelsens tidsrom fantes, etter det jeg erfarer, ikke noe slikt lovgrunnlag. Risa skriver i sin hovedoppgave at i Stavanger by og distriktene rundt hadde ulik praksis rundt 1720.⁵⁰⁶ I byen satt de fleste fengslet ca. 8 dager for ubetalte leiermålsbøter, mens tilsvarende opphold på landsbygda var 4 uker for kvinner og 8 uker for menn.

For gjentatte leiermål ble straffen akkumulert, slik at ved tredje gangs forseelse skulle mannen, i hele vår periode, straffes på livet. Lovene ga dog mulighet til å ilegge ham annen streng straff i stedet.⁵⁰⁷ Hvis kvinnene han hadde beligget var "berøctede", var straffen adskillig mildere. Han skulle da "straffes på formuen og på kroppen med fengsel". Et hvert kvinnemenneske som hadde hatt sin seksuelle debut før ekteskap var inngått, var å anse som "berøcted" eller løsaktig. I praksis ville det kanskje si kvinner som hadde barn uten å være gift, kvinner som hadde hatt et allment kjent forhold tidligere, og ellers kvinner med et riktig frynsete rykte.

Ifølge Ress. skulle menn ved gjentatte leiermålsforseelser straffes etter forordning om jomfrukrenkere 1582.⁵⁰⁸ Denne bestemte som NL livstraff eller annen streng straff, men inneholdt ikke bestemmelser om mildere straff hvis kvinnene kunne karakteriseres som lettferdige.

---

⁵⁰² J. Skeie, 1937, s. 187

⁵⁰³ Holmboe, 1961, s.133. Om begynnelsen av 1700-tallet: "Dem som børnene straks er fradød er paa nogen tid til straf indbragt udi Stadens arresthus."

⁵⁰⁴ Ibd.

⁵⁰⁵ Ibd. s. 133/134

⁵⁰⁶ L. Risa, 1974, s. 85

⁵⁰⁷ Ress. 2.5.4, Fr.2.'s Ekteskapsordinans 1582 og NL 6.13.8-9

⁵⁰⁸ Dvs. Frederik 2.'s ekteskapsordinans, kap. 4, Secher s. 284, Paus s.393 ff

Ress. hadde tilføyelse om dette, som tilsvarte NL temmelig nøyaktig. Forskjellen var at straffen ifølge NL rammet den som forbrøt seg for tredje gang, mens Ress. foereskrev den strenge straffen allerede annen gang mannen "belå" "nogen kvindisperson".

Kvinnen skulle for tredjegangsforseelse dømmes til kaken. Det var loven både ifølge Ress. og NL.

Militære personer var unntatt de alminnelige bestemmelsene om straff for leiermål. Det vises gjerne til en forordning 1696.⁵⁰⁹ Risa hevder at denne dispensasjonspolitikken begynte i 1681.⁵¹⁰ Forordningen gjelder så vidt jeg kan bedømme bare det offentlige skriftemålet, men det henvises til en ordinans av 1671. Denne er ikke funnet.⁵¹¹

En forordning fra 1672,⁵¹² som gjaldt Nationalmilitisen. viser at dens personell skulle være fritatt for åpenbart skrifte og bøter. Til gjengjeld skulle de militære straffes med åtte dagers fengsel i jern. I 1684 ble det dessuten gitt en forordning om at ryttere, soldater og dragoner som "svigacktigen" påtok seg leiermål skulle straffes med ett års arbeide i jern på Holmen (dvs. Bremerholm).⁵¹³ Det er tenkelig at velstående barnefedre kjøpte militære til å utstå åtte dager på vann og brød.

Ekteskapsfirseelser

Hvis paret valgte å gifte seg ble de, ifølge NL, spart for det åpenbare skriftemålet. I tillegg ble bøkene redusert betydelig, til "halv femte Lod Sølv", det er 2 1/4 rdl,⁵¹⁴ for mannen og halvt så mye for kvinnen.

Sanksjonene mot å dele ekteskapets gleder litt på forskudd endredes i noen grad med NL. At det offentlige skriftemål falt bort, var nytt. Ekteskapsbøkene ble også høyere med NL,

---

⁵⁰⁹ T. Holmboe, 1961, s.134. T. Hansen, 1981, s.42. Skeie, 1937, s.183

⁵¹⁰ L. Risa, 1981, s.26 I hovedoppgaven henvises til reskr. i WB bd.1 29/10-81 (s.30)

⁵¹¹ Finnes ikke i WB, Fogtmann eller "Trykte Forordninger" Kan det være en militær ordinans?

⁵¹² Frdn. 2/3 1672 i L Vogtmann: *Alphabetisk Register efter Bull's maade* s. 1188/1189

⁵¹³ NK 1684:4

⁵¹⁴ Nørregaard § 1302: straffen for fortidlig sammenleje etter (NL) 6.13.1 4 1/2 lod sølv, eller 2rdl 1ort (=9ort), og halvt så mye for kvinnen. Til sammen altså 3rdl 1ort 12sk.

fordi kvinnen ble bøtelagt i tillegg til mannen. Frdn. 1617⁵¹⁵ fastsatte ekteskapsbøtene til å følge den Koldingske resess. Etter denne skulle mannen alene betale en bot på "9 mark til rette verge og 8sk. grot til herskapet".⁵¹⁶ Ress. kan ikke sees å differensiere mellom alminnelige leiermålsbøter og ekteskapsbøter. Om lovhjemmelen er uklar virker praksis entydig. I mitt materiale er samtlige ekteskapsforseelser, før 1687, bøtelagt med 9 ort.⁵¹⁷ Dette tør tilsvare den gamle 9 marks boten,⁵¹⁸ og kan være en praksis tillempet lovverket fra 1617.

Trolig kunne det i blant være vanskelig å motivere prestene til å oppgi de for tidlig unnfangede barna til de verdslige myndighetene. Artikkelsamlingen "Bot eller bryllup"⁵¹⁹ åpner med følgende setning: "Barnet ble døpt som ekte da foreldrene lovet å gifte seg," hentet i en gammel kirkebok fra 1700-tallet. Det kan bare forstås som at prester kunne ha betenkligheter i forhold til sanksjoner mot par som innledet seksuelle forbindelser før vielsen. (Det er ikke gjort rede for det nøyaktige tidspunkt for kommentaren.) Risa skriver i sin hovedoppgave at biskop Hersleb hevdet at kun de som ikke var trolovet da samleiet fant sted, skulle straffes.⁵²⁰ Hans tolkning av loven var neppe korrekt, men skriftene hans etterlater vidnesbyrd om at enkelte prester selv prøvde å innvirke på hvem som skulle straffes og ikke.

AVSN. 5.9.3 LEIERMÅL OG EKTESKAPSFORSEELSER - KILDER OG PROBLEMSTILLING

Fra første del av perioden er ingen før- eller utenomekteskapelig seksualitet registrert i tingbøkene. Av sikt- og sakefallslistene fremgår det at leiermål allikevel ble bøtelagt. Christen Christensens regnskaper er svært ryddige, men ikke særlig informative. Det finnes ikke bilag

---

⁵¹⁵ Frdn. 12/10 1617, Paus s.566

⁵¹⁶ Recess 1558, Kap. 60, Secher bd. 1, s.41

⁵¹⁷ Står skrevet med mark-tegn, men verdien er som ort. Ort og mark kan forkomme brukt om hverandre i østlandskilder. (hist.leks.)

⁵¹⁸ Kari Telste, som arbeider med en avhandling om utenomekteskapelig seksualitet ca 1650-1750, med tingbøker som kilde, har gjort samme erfaring. (Muntl.ref.)

⁵¹⁹ Universitetsforlaget 1981, red. J.Eliassen/S.Sogner

⁵²⁰ L. Risa 1974, s.23

eller beviser fra denne tiden. Heller ikke kommentarer eller antegnelser. Jeg har gått ut fra at de bøtene som er ført til inntekt, faktisk var innbetalt. Regnskapene for den etterfølgende perioden viser at det ikke nødvendigvis var tilfellet. Adam Barck noterte flere steder at bøter var ført til inntekt til tross for at de ennå ikke var innbetalt.⁵²¹ Det mest sannsynlige er at Christensen i det minste var sikker på å **kunne** inndrive bøtene han førte til inntekt. Jeg vil i tolkningen av denne kilden derfor ikke legge vekt på **når** bøtene ble betalt, eller om de ble betalt i rater eller ei.

Regnskapene er bevart uten lakuner i perioden 1679-84.

Det synes da mest hensiktsmessig å lage statistikk over betalte leiermålsbøter. Personene bak, deres stilling og livsførsel for øvrig vil ikke en gang forsøksvis bli drøftet. Til gjengjeld vil statistikken være komplett, uten de lakuner tingboksmaterialet er beheftet med.

Bøtelistene kunne med fordel vært sammeholdt med kirkebøkene, for å undersøke om alle utenomekteskaplige barnefødsler ble straffet. Dette har jeg unnlatt, først og fremst fordi jeg ikke kunne overkomme å arbeide med enda en kildeperiode.

Avskrifter av kirkebøkene frem til 1688 er imidlertid lagt inn på data. De bearbeides for tiden av NAVF-stipendiat Lars Nygaard ved Institutt for informatikk (UiO). Det har derfor vært mulig å få antall utenomekteskaplige fødsler i perioden 1679-84 til sammenlikning med antall saker i byfogdens regnskaper.

Forholdet mellom prestens viten og hans rapportering til byfogden vil også delvis bli belyst i forhold til siste del av undersøkelsesperioden. Også eventuell embetskorrespondanse kunne vært undersøkt. Denne ville kanskje avslørt forhold rundt de ugifte foreldrene som forlot byen. Et slikt arkiv kan generelt innholde mange overraskelser. Arkiv av den art ser ikke ut til å være bevart, verken etter presten eller fogden.

For den senere perioden er kildesituasjonen en helt annen. Endringene i kildematerialet faller sammen med den nye byfogden Adam Barcks tiltredelse i november 1686. Det finnes noen få leiermålsaker innført i bytingets justisprotokoll. Av tingboka ser vi også at initiativ ble tatt for å få en redegjørelse om sanksjonspraksis i leiermålsaker. Det er årsaken til at regnskapene inneholder ganske unike informasjon om hvem som avsonet sin straff i fengslet, og hvem som var unnskluppet. Vaktmesteren avla rapport om dette. Dessuten er et tykt hefte med "antegnelser" bevart. Her er leiermålssakene særlig grundig forklart. Barck laget egne statistikker over straffede og rømte, samt hvem som betalte og hvem som ikke måtte betale.

---

⁵²¹ Kari Telste har gjort tilsvarende erfaringer; bøter som ser ut til å være inndrevet et år viser seg i et senere regnsap fremdeles å være utestående. (Muntl.ref.)

"Antegnelse" er påført kommentarer fra rentekammeret, og byfogdens rettelser etter kommentarene. I tillegg inneholder hans regnskaper generelt ulike mye mer informasjon. Her ligger tingsvitner, avskrifter av justisprotokoller samt sogneprestens liste over de som hadde stått åpenbart skrifte. Regnskapene er innholdsrike, men ikke så lett tilgjengelige.

Denne kildesituasjonen må utnyttes. Avsnittet vil derfor både belyse den prosessen som fant sted for å kontrollere Barcks embetsførsel, og de informasjonen som ligger nedfelt angående straffepraksis.

For i størst mulig grad å bruke disse opplysningene er siste del av undersøkelsesperioden utvidet og forskjøvet litt i dette kapitlet. Årene f.o.m. 1687 t.o.m. 1693 er undersøkt. Analysen bygger i all hovedsak på regnskapsmaterialet. Tingbøker for de supplerte årene (1687-90) er ikke undersøkt.⁵²²

AVSN. 5.9.4 LEIERMÅL OG EKTESKAPSFORSEELSER 1679-84

At leiermål og ekteskapsforseelser ikke finnes nedtegnet i byfogdens justisprotokoll, er spesielt. Vi er vant til å finne disse sakene i tingbøkene, som oftest svært summarisk behandlet.⁵²³ Nettopp dette var kanskje grunnen til at Christensen⁵²⁴ overhodet ikke belemret lagretten med slike saker; de ble behandlet rutinemessig, og var normalt ikke gjenstand for anke. Derfor var rettsreferatet unødvendig. Alt man trengte til sakens senere opplysning, var prestens liste over de som hadde stått åpenbart skrifte, med beskjed om eventuelle angitte barnefedre.

Christensens sakefallslister var gruppert slik at alle leiermåls- og ekteskapsbøter var ført opp under overskrifter som "Efter sognepresten Hans Muncks Attest og udtog af Kierckebogen".

Som den grafiske fremstillingen (Fig.2) på neste side viser, varierte ikke antall straffede leiermål særlig mye fra år til år. Det totale antall leiermål får vi ved å summere c-kolonnene, nemlig 49. Samlet antall for "for tidlige sammenlejer" (d-kolonnene) var 34. Denne kategorien varierte noe fra år til år. Særlig 1681 utmerker seg med 10 ekteskapsbøter, mot gjennomsnittlig 5,66 pr. år.

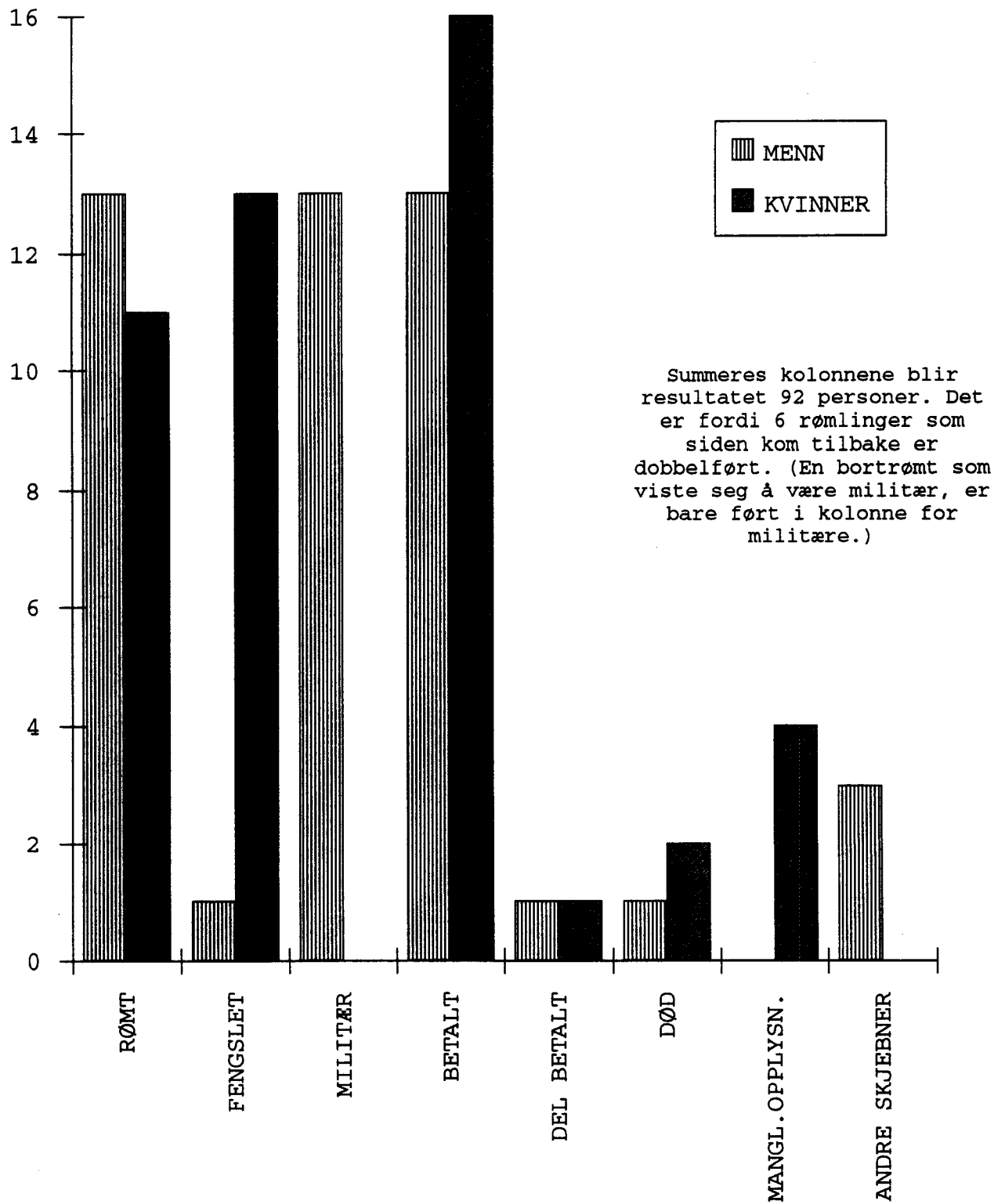
---

⁵²² Kun protokollen fra 1687 er bevart.

⁵²³ E. Sandmo, 1991, s.40

⁵²⁴ Byfogd i første del av undersøkelsesperioden.

LEIERMÅL 1687-93

FIGUR 3

Leiermåls- og ekteskapsbøter utgjorde til sammen gjennomsnittlig ca. 103 1/2 rdl pr. år. Bare leiermålsbøtene innbrakte nærmere 91 rdl i gjennomsnitt pr. år.

Faktisk var raten for ekteskapsbøter lavere enn tilsvarende for leiermål. Den gjennomsnittlige differansen pr. år mellom ekteskapsbøter og leiermålsbøter var 2,5. Dette er overraskende fordi tidligere undersøkelser tyder på at det førektekapelige samlivet var allment godtatt.⁵²⁵ Risa fant, i tråd med dette, at ekteskapsforseelsene var den største gruppen blant sedelighetssakene,⁵²⁶ både i Stavanger og på Jæren og Dalane.⁵²⁷ De utenomekteskapelige forbindelsene derimot, har vi ingen grunn til å tro at ble sett på med velvilje. Enslige mødre ble lett liggende samfunnet til byrde, da de umulig kunne forsørge seg og barnet selv. De var avhengige av hjelp fra familie eller venner, skulle de leve et noenlunde anstendig liv. Det var neppe noen ønskesituasjon for moren heller.

---

⁵²⁵ J. Eliassen, 1981, s.66

⁵²⁶ L. Risa, 1981, s.27

⁵²⁷ L. Risa, 1974, s.20

I en befolkning på ca. 4000⁵²⁸ personer ble gjennomsnittlig 8,16 kvinner i året bøtelagt for å ha satt uekte barn til verden. Det tilsvarende tallet for menn var 3,5. Det betyr at i godt over halvparten av sakene var det kun kvinnen som måtte bøte. Noen av mennene rømte, mens andre var - eller ble - militære. Dette fremgår av regnskapene. For eksempel ble Maren Jensdatter i 1681 besvangret av Olle Andersen, rytter. Boten var satt til 6 rdl; altså bare hennes bot. Det samme gjaldt Marte Rasmusdatter og fenrik Hans Hansen. Men om soldaten var fritatt for bot, var de nok ikke fritatt for straff.⁵²⁹ Åtte dage på vann og brød måtte sannsynligvis sones i militære fangehull. Det var kanskje å foretrekke, framfor boten, når man allikevel var i militæret?

O. Natvik skriver i sin hovedoppgave at bøtene i leiermålssaker varierte så sterkt at det er uråd utfra disse å avgjøre hvilket lovbrudd som var begått.⁵³⁰ I alle bøterekestrene jeg har undersøkt går forbrytelsens art klart frem både av tekst og beløp. Loven følges til punkt og prikke i denne første perioden. Og alle syndere betalte full bot. Materialet viser ingen tegn på avtinging eller reduserte bøter. Slik praksis regnes gjerne innført i 1725.⁵³¹

Det er også påfallende at alle som var rømt, eller fritatt, står oppført i forbindelse med en (kvinne) som betalte. Fantet det ingen rømte par i denne perioden? Og enda mer spesielt: Hva med dem som ikke kunne betale? Det er usannsynlig at det ikke fantes slike, men det er faktisk ikke helt selvfølgelig at disse ble straffet på kroppen. Undersøkelser av Københavnerregnskaper viser at mange ubemidlede slapp å bli straffet på kroppen i årene etter 1683. (DL ble innført i 1683, 5 år før NL ble gjort gjeldende.) Eksempelvis noterte Københavns byfogd i 1701 "Mange lejermaalsbøder er eftergivet paa grund af kvindispersonens elendige tilstand, og de har heller ikke lidt paa kroppen efter loven".⁵³² Vi kjenner ikke til noe slikt i Norge.

Til slutt: Ble alle uekte fødsler rapportert byfogden? Byfogdens regnskaper viser at 83 uekte barnefødsler ble gjenstand for verdslige sanksjoner i årene 1679-84. I kirkebøkene for den perioden er samme antall døpte barn forsynt med kommentarer som viser at de ble født utefor

---

⁵²⁸ K. Sprauten, 1992, s. 203

⁵²⁹ Jfr. avsn. 5.5.2, om frdn 1672

⁵³⁰ O. Natvik, 1989, s.139

⁵³¹ Frdn. 11/8 1725, Holmboe, 1961, s. 133

⁵³² Ibd. s.133

ekteskap eller før vielse.⁵³³ Sammenlikner vi de enkelte årene, er tallene svært sprikende. Sprikene er usystematiske, og gir ingen grunn til å anta at byfogden for eksempel fikk rapport regelmessig året etter. For å fastslå om alle prestens registreringer ble rapportert byfogden, måtte det fortas søk på navn. Det er ikke gjort. Tallene indikerer allikevel at de fleste måtte gjøre opp for sine utenomekteskapelige forseelser med byfogden.

AVSN. 5.9.5 LEIERMÅL 1687-93

Kontroll av byfogdens rutiner

I oktober 1693 fant et litt uvanlig rettsmøte sted på bytinget i Kristiania. Noen ville kontrollere at leiermålslovgivningen ble fulgt. I protokollen kan vi lese:

"Underfogden Thrennes Christensen med skriffellig stefne dat. 19. Oktober nestleden Jndsteffnet Anders Andersen Vagtmester og byens tiener Jens Pedersen Steen og Erich Pedersen Windter, at gjøre fuldstændig og ædlig forclaring om hwad straf endeel udj leyermaalsager skyldig befundne pershoner, som icke hafver hafft midler at betahle med hafver ustanden og ofwer dennem wirelig er exequerit med widere des indhold, Derhos fremlagde Wagtmesteren Anders Andersen sin teigne bog paa de arresterede persohner for begagne leyermaal og bøder at hafue sidet i slutteriet ..."

En smule etterretning var blitt foretatt, og resultatene ble fremlagt på tinget. Uten å ha lest stevneseddelen kan vi bare spekulere i hvem som tok initiativ i denne saken. Det kan ha vært byfogden som ville kontrollere at hans egne direktiver ble fulgt. Det kan også ha vært andre øvrighetspersoner som har villet sjekke at loven ble fulgt. Kanskje mest sannsynlig kom initiativet fra rentekammeret i København. Kongen skulle jo ha sin tredjedel av bøtene. Som vi skal se, minket kongens inntekter fra leiermålsbøtene vesentlig i 90-årene.

Vaktmesterens rapport er ikke gjengitt i tingboka, men finnes nedtegnet sammen med regnskapene. Den vitnet om en ganske tett oppfølging av de bøtelagte, men også om en del

---

⁵³³ Opplysninger innhentet hos Lars Nygaard, se avsn. 5.9.3

uregelmessigheter. Rapporten ga også et visst innblikk i fengselstilværelsen, og problemene ned å komme ut hvis man intet eide.

Særlig gripende var beskrivelsen av Mallene Andersdatter som hadde avlet barn med Olle Svendsen profoss.⁵³⁴ Hun sonet i 1691, og hadde nær frosset ihjel med barnet av mangel på klær, "saasom det var i samme Thiid meget koldt om Windteren".

Rapporten var todelt, og omfattet årene 1687-92. Det ble først gitt informasjon om dem som hadde vært fengslet i perioden. Deretter ble det redegjort for omstendighetene rundt en rekke personer som ikke hadde betalt sine bøter.

Ifølge rapporten⁵³⁵ satt 10 kvinner og 1 mann i slutteriet for å sone sine leiermålsbøter. Mannen som sonet i 1692, hadde tydeligvis ikke erkjent sin brøde. Om ham het det "... som blef schyldt for barnefader af Inger Haagensdatter .

I fengslet var ugifte foreldre (mødre) den desidert største forbrytergruppen. Det ble bare rapportert om tre personer som var havnet der på grunn av andre lovbrudd. (For øvrig var det kvinneflertall også blant disse.) (Bemerkelsesverdig lite? Selv med flere fanger vil mødre dominere.)

Byens tjenere fikk også i oppdrag å oppspore rundt 25 personer.⁵³⁶ Nokså mange av disse var militære personer, som ble identifisert. Trolig hadde de i den forbindelse bekreftet farskapet. Denne delen av rapporten avslører at mange kvinner rømte. Tallmaterialet her er ikke komplett. Derfor vil disse forholdene bli behandlet nedenfor, hvor de vil bli sammenholdt med andre tilgjengelige opplysninger.

Lovbrytere og sanksjoner

Barck satte selv opp følgende statistikk:

"Udj ordinarie leyermaalsbøder for alle sex aariger Jndbragt, og derjmod udeblewen, og af hvad aarsag udeblewen er, som følger,

---

⁵³⁴ Profos = "fangefogd og skarpretter ved krigsfolket" i følge Dansk ordbog Kbh. 1829.

⁵³⁵ Listen omfatter også en kvinne som satt fengslet i -93. Siden rapporten ble laget på høsten, og ikke innbefatter alle fengslede i året 1693, er hun utelatt. Vi kjenner til ytteligere 2 fengslede kvinner dette året, men ingen menn.

⁵³⁶ Tallet er litt usikkert fordi det ikke alltid er klart om bare den ene eller begge i paret var etterlyst.

Aar	Jndbragt	militær straffet rømt	udebliwende	j alt	
a.-87	137 1/2rd	24rd	18rd	50rd	92rd
a.-88	18rd	24rd	6	18	48
a.-89	60	60	18	48	126
a.-90	32	24	18	12	54
a.-91	14	12	18	42	72
a.-92	12	12	6	6	24
-----					
sum:	273 1/2156	84	176	416	

For vårt formål er den utilstrekkelig. Den angir ikke kjønnessig fordeling. I brennpunktet for Barcks, såvel som rentekammerets, interesse sto økonomiske hensyn. Derfor var det naturligvis de innbetalte og uteblitte beløpene som ble anskueliggjort ved denne statistiske redogjørelsen.

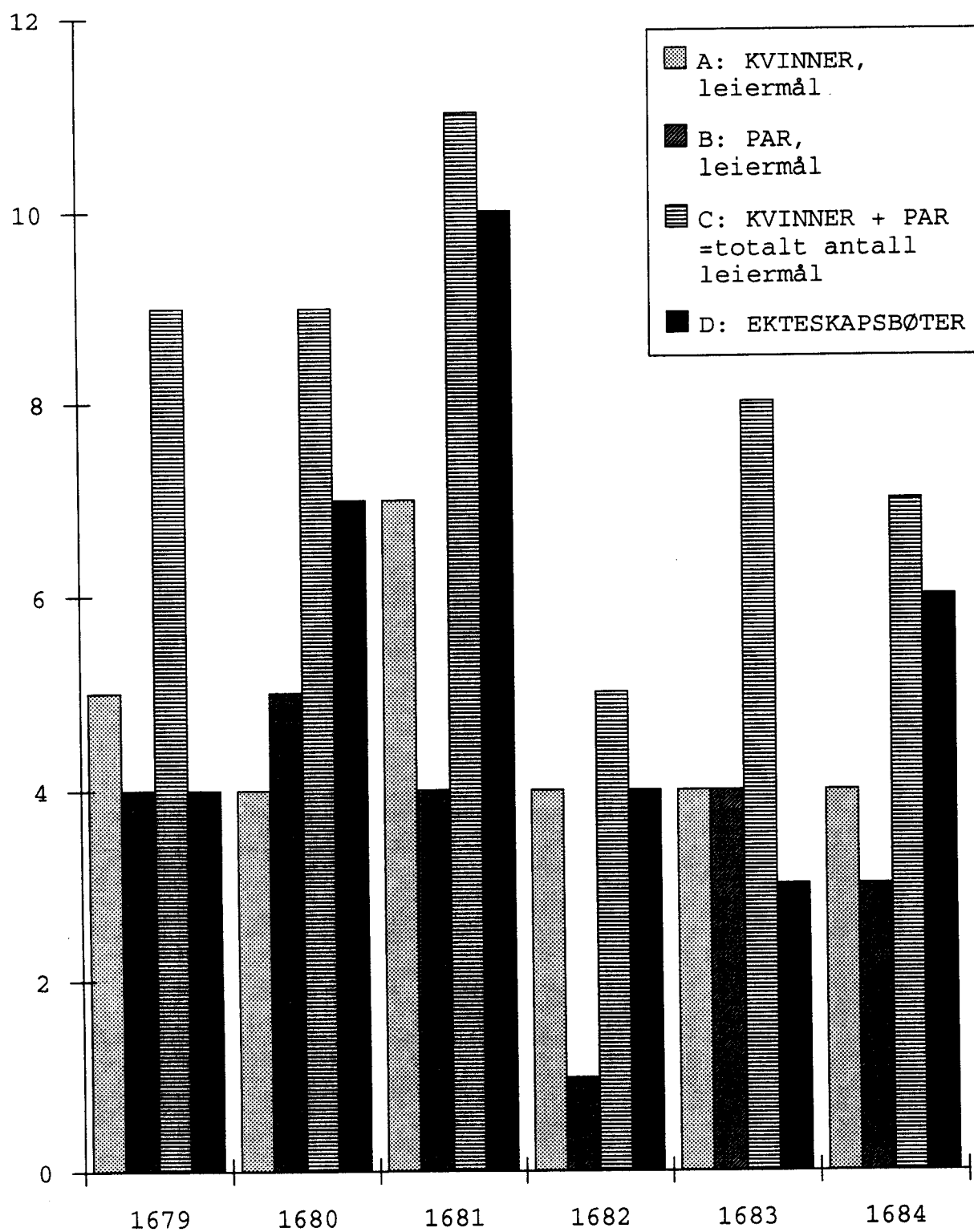
Tabellen er rettet og kommentert, over et lengre tidsrom, og det er uklart om alle fakta er registrert. En annen statistikk angir de samme inntektene, men summene for det uteblevne var høyere.

Tendensene i byfogdens tallmateriale later til å være tilforlidelige nok. Vi ser at det uteblitte som regel langt oversteg inntektene. Videre at fritak for militære utgjorde en vesentlig del av det beløp som ikke kunne inndrives. Endelig at forholdet mellom straffede og rømte varierte.

Året 1687 skiller seg ut med en uvanlig høy sum innbrakte bøter. Det kan ha sammenheng med Barcks overtakelse av embetet i november 1686, og vil ikke bli drøftet nærmere her.

Barcks statistikk inkluderer ekteskapsbøtene. Nedenfor er de ikke behandlet sammen med leiermål, men vil bli behandlet særskilt i eget avsnitt. (5.9.6)

LEIERMÅLS- OG EKTESKAPSBØTER 1679-84

FIGUR 2

Det synes hensiktsmessig å produsere en selvstendig statistikk, med de ønskede kategorier.

Min statistikk og det følgende er basert på den omtalte rapporten, sikt og sakefallsregnskapene, samt antegnelse til disse, og endelig tingbøkene. Ut fra disse kilder er det konstruert et tilnærmet fullstendig bilde av leiermålsforbrytelsene og de sanksjoner som ble satt i verk i perioden 1687-93.

En misvisende faktor i kildematerialet har ikke vært til å unngå. Listen over fengslede personer er datert i forhold til når straffen ble sonet. Soningstidspunktet kunne være relativt sent i forhold til tidspunktet for barnefødselen. Eksempelvis satt Else Sørensdatter i slutteriet med sitt nesten to år gamle barn. Det betyr at noen av dem som her er registrert som fengslede trolig ikke skulle vært med i en statistisk fremstilling for de aktuelle årene. Denne feilkilden var ikke til å unngå, da vi for den forutgående perioden bare har Christensens forenklete regnskaper å forholde oss til. Også Barck's regnskaper er ufullstendige. Han nevnte ikke absolutt alle ved navn. Det finnes en summarisk konstatering av at de øvrige ikke var å oppspore eller ikke hadde midler å betale med.

Relativt sett kan altså antall fengslede være noe høyt. Dette oppveises delvis av at sikt- og sakefallsregnskapene inkluderer de siste månedene i 1686. Det er endog tenkelig at antall forbrytere fra denne perioden er kunstig høyt, fordi byfogdembetet trolig ikke ble skjøttet særlig omhyggelig i tiden før Barcks tiltredelse. Sent i perioden kan det tenkes at personer registrert som rømte ble straffet etter 1694. De er i så fall ikke registrert.

Statistikken, som vises ved grafisk fremstilling i fig.3, er utarbeidet for hele perioden under ett. Det er lagt særlig vekt på den kjønnsmessige fordelingen i forhold til sanksjonstypene. Perioden strekker seg f.o.m. 1687 t.o.m. 1693.

Det har vært mulig å konstituere til sammen 43 par, som satte uekte barn til verden i Kristiania i disse årene. Dertil kommer et par som i 1687 ble ilagt ekteskapsbot, men som i 1692 måtte svare for fulle leiermålsbøter fordi de allikevel ikke hadde giftet seg.⁵³⁷ Bare litt i underkant av 1/3 av disse parene gjorde rette for sig etter lovens primære sanksjonsbestemmelser. 12 par betalte fulle bøter. I 2 par betalte kvinnen sin bot, mens mannen ble fritatt p.g.a. sin stilling som militær.

---

⁵³⁷ Det siste fremgår av -93 regnskapet (pk. 28), såvel som antegnelse 1887-nyttår -93 (pk. 27).

Forholdet mellom mannlige og kvinnelige betalere var ganske jevnt; 16 kvinner og 13 menn bøtte for sine synder med klingende mynt. Minst 8 menn slapp å betale bøtene fordi de var i militæret. Vi merker oss at et overveldende flertall av de militære fedrene hadde vært i seng med kvinner som ikke var i stand til å betale boten.

En militær betjent mente han skulle være fri for bøtene. Det var "profos" Olle Svendsen. "Profosen" var fangefogd og skarpretter ved forlegningen (festningen), og trolig ikke omfattet av dispensasjonsreglene.⁵³⁸ Boten hans ble forsøkt inndrevet, men kan ikke sees å være betalt. Han kan ikke sees å ha vært straffet i fengsel heller før 1694. Saken ble registrert i sikt- og saksfallsregnskapene første gang 1690. En militær trommeslager ble fritatt for bøter uten innvendinger. Kanskje ble dispensasjonene litt mer omfattende enn lovverkets intensjoner.

Som allerede påpekt var det særlig kvinnene som måtte sone sin straff i fengslet. I hele perioden kan det registreres 13 kvinner og 1 mann i slutteriet. Ser vi på de bortrømte var kjønnsfordelingen ikke uventet anderledes. Av totalt 23 bortrømte var 11 kvinner.

Om 4 kvinner har vi bare høyst mangelfulle opplysninger. Vi må tro de hadde stått åpenbart skrifte.⁵³⁹ En av dem er beskrevet som betalingsudyktig, men kan ikke sees å ha blitt straffet i fengsel.

Noen personers skjebne ligger nedfelt i materialet uten at det er registrert i statistikken over. Profossen er et slikt tilfelle; han er ikke registrert som militær. Hans Hansen i Vaterland var gift, og ble derfor straffet for hor. Han havner i denne statistikken fordi moren til hans uekte barn etter loven ble straffet for leiermål. To menn var utenbys fra, og hørte dermed ikke inn under Kristianias jurisdiksjon. (I det ene tilfellet ble leiermålet begått utenbys.) I alt 4 menn er sortert under kategorien "andre skjebner".

Sosial bakgrunn

Muligheten til å undersøke de straffedes sosiale bakgrunn er små, utover det som angis av yrkestitler i det undersøkte kildematerialet. Skattelistingene ville sannsynligvis være til liten hjelp, da de kun nevner husholdningens overhode ved navn. Alminnelige leiermål og ekteskapsforseelser ble rimeligvis normalt begått av yngre og uetablerte mennesker. Enkefolk tør være unntaket.

---

⁵³⁸ De fleste frdn. gjelder soldater, ryttere og dragoner.

⁵³⁹ Se om dette under "Åpenbart skrifte i praksis" nedenfor.

Noen momenter om de faktiske forhold kan trekkes frem, og noen tanker kan man gjøre seg.

Flere av de militære var offiserer; altså ikke blant de yngste og dårligst stilte. Av de 13 militære var 1 dragon, 1 sersjant, 1 løytnant, 1 korporal, 1 trommeslager og 2 kapteiner. Bare 6 var alminnelige soldater.

Blant de andre mennene finner vi en del håndverkere, både mestere og svenner, og minst to utlendinger. Langt de fleste er registrert uten yrkestittel. Blant de betalende mennene er særlig få angitt med yrke. Bare én snekker, én tjener og én grovsmed av 13 betalende menn, er oppført med yrke. Vi må huske at yrket fungerte som en del av identifikasjonen. Behovet for identifikasjon kan ha variert. Navn uten tittel kan godt ha vært rimelig vestående og kjente borgere. Det er allikevel påfallende at ikke en eneste mann står oppført med tittel som "Hr." (herr) eller "Mons." (monsieur). De aller fineste blant byens borgere ser ikke ut til å ha blitt rammet av leiermålslovgivningen i det hele tatt. I den forbindelse bør bemerkes at byens elite var relativt fåtallig, slik at flere undersøkte år kunne gitt et riktigere bilde.

Kvinnene er umulige å plassere utover det at samtlige hadde ordinære navn som Hansdatter og Sørensdatter.

Vi kan bare i noen grad trekke slutninger om kvinnenes sosiale stilling ut fra det vi måtte vite om mennene. I forhold til eventuelle ekteskap lar det seg gjøre, med noen margin, å utlede kvinnens status av mannens. Men i leiermålsakene skal vi også være oppmerksom på bedrestilte menns misbruk av dårligere stilte kvinner. Det kunne for eksempel være husbondens kur til tjenestejenta. Vanligere var det nok at husets sønner kom til å innlede forhold til jenter i tjenerskapet. Det forekom også i Kristiania. Trolig var unge damer av bedre kår mer forsiktige med å ødsle bort sitt gode navn og rykte. Det ville derfor ikke overraske om det blant mennene var et større innslag av veletablerte og/eller velsituerte personer enn blant kvinnene.

Rømninger

At straffen ikke kunne idømmes og sones hvor som helst i landet, gjorde det trolig fristende å rømme. Hvordan øvrighet, menighet og medborgere reagerte på de stedene de ugifte foreldrene flyktet til, avsløres ikke i det undersøkte kildematerialet. En forordning fra 1658 viser at på det tidspunktet var ikke styresmaktene helt fornøyd med verken prestene eller de som ga losji til fremmede kvinner som nedkom.⁵⁴⁰ Husverten var pålagt å melde fra til øvrigheten,

---

⁵⁴⁰ Frdn 8/1 1658, Paus

hvilket mange ikke gjorde. 18 av 24 personer ble ikke observert i Kristiania de første årene etter leiermålet. Det må antas at de lykkedes med sin flukt, men vi vet ikke hva de flyktet til. At så få ble oppsporet eller kom tilbake av seg selv, kan være en indikasjon på at de i stor grad fikk leve i fred hvor de kom. Men det kan også være et tegn på at de forble omstreifere.

Kanskje var det særlig den verdslige delen av straffen disse menneskene flyktet fra. Alle kvinnene stod åpenbart skrifte før de forsvant. Inger Nielsdatter bega seg fra stedet straks hun hadde stått åpenbart skrifte.⁵⁴¹ Også Anne Hansdatter hadde stått åpenbart skrifte - det ble presisert i vaktmesterens rapport - men var siden ikke å finne.⁵⁴² Enda verre enn det offentlige skriftet var det trolig å ikke forsones med sin Gud. Fogdens autoritet var ikke så tyngende.

Et par mannfolk er kanskje litt urettferdig registrert som rømte. De var utenlandske menn, som var reist fra stedet angivelig før leiermålet ble oppdaget. Siden vi må gå ut fra at ikke alle seksuelle utskielser fikk konsekvenser, er det fullt mulig at de reiste fra byen i god tro. Deres oppførsel kan tyde på at den seksuelle opplevelsen var fullstendig løstrevet fra rammene av det som ble betraktet som et anstendig parforhold. På dette punktet kan statistikken også meget vel skjule falske forklaringer. Det kan ha vært fristende å utlegge en bortreist mann som barnefar.

Bak tallene over rømte foreldre skjuler det seg helt sikkert mange vonde skjebner. Men her finnes ikke bare brutte løfter og fysiske overgrep. Kildematerialet viser at noen av de ugifte foreldrene forlot byen sammen. Gunild Halfworsdatter og guldsmedsvenn Mads Virum var etter det mesteren visste siden blitt gift, og de skulle angivelig bo i Randers. Soldaten Laurits Henriksen var ikke å oppspore, og det var heller ikke den kvinnen han hadde begått leiermål med. Siden han ikke hadde behøvd å rømme, er det nærliggende å tro at de to dro bort sammen.⁵⁴³

Mislykkede rømninger

Av de 13 menn og 11 kvinner som rømte etter å ha begått leiermål, var 2 menn og 4 kvinner "kommet til rette" innen regnskapene for -93 var ferdig behandlet. Den ene kvinnen var

---

⁵⁴¹ Sikt- og sakefallsregnskap 1688.

⁵⁴² Vaktmesterens redegjørelse for de etterlyste (-90).

⁵⁴³ Begge finnes i vaktmesterens redegjørelse for de etterlyste personene. (Sikt- og sakefall, pk.27)

død, to av kvinnene måtte i fengsel, og den fjerde betalte boten sin. En av mennene betalte også boten, den andre ble fengslet. Han innrømmet, som vi har sett, sannsynligvis ikke farskapet. Det er altså ikke sikkert det var manglende økonomisk evne som ble hans bane.

Det var relativt enkelt for en mann å rømme. Uten økonomisk ansvar og omsorg for et barn må det ha vært langt lettere å opprettholde livet på et fremmed sted, enn det var for en ugift mor. Dessuten bar han jo ikke sin synd synlig med seg. Slik sett er det litt overraskende at to menn kom tilbake. Ser vi nærmere på disse tilfellene er de kanskje ikke typiske. Han som betalte boten, kan jo ha **ønsket** å komme hjem. Om Frands vet vi ikke om han kom hjem i den tro at han kunne fri seg fra beskyldningen.

Angående kvinnene er det mer oppsiktsvekkende at så mange faktisk klarte å rømme, enn at fire kvinner måtte gi opp kampen for et liv i andre trakter. Kildene gir ingen opplysninger om hvor kvinnene var reist, eller hvordan de tre kom tilbake. Om den fjerde vet vi heller ikke om hun var blitt oppsporet før hun døde, men det ser ikke slik ut.

Hvem kunne betale?

Bøtebeløpene var høye. Det kunne ikke forventes at særlig mange kunne avstå slike summer. Vi må tro at lovgivningsmakten med dette søkte en preventivt virkende straff. Som vi har sett, var den preventive effekten ikke fullt ut effektiv.

Når lovbruddet var begått, og bøtesummene ikke til å inndrive, kunne flere alternativer enn fengselsstraffen tenkes. En mulighet var å redusere bøtesatsene. Det ville i hvert fall gi både fogd og stat **noen** inntekter. Kun én person kan sees å ha sluppet med redusert bot. Hos Martha Sørensdatter, het det i regnskapet, "war ey mere at bekomme end 4rdl".⁵⁴⁴

I Barcks tid som byfogd var det mulig å betale bøkene i rater. Få benyttet seg av muligheten. Fra 1690-årene finnes et par eksempler på slik avbetaling.⁵⁴⁵ Jens Nielsen barbersvenn betalte sin bot i avdrag. De siste 2 rdl var fremdeles ikke betalt i 1694, men han ble, så vidt det kan sees, ikke ettergitt det resterende beløpet.⁵⁴⁶

---

⁵⁴⁴ Sikt og sakefall 1688

⁵⁴⁵ Olle Beckensten/Johanne Pedersd: Antegnelsene 89-93, (under Barcks statestikk). Jens Nilsen barbersvenn, betalte de første 8rd i 1690. I avsnitt for restanser 1691 framgår at de siste 4rd fremdeles ikke er mottatt, men forutsettes å bli innbetalt i løpet av året. (sikt og sakefall. leiermål skjedde 1689)

⁵⁴⁶ Jens er registrert som "delvis betalt" i statistikken FIG. 3

Ikke alle betalte bøtene sine selv. Enkelte menn betalte storslagent også kvinnens bot. Slik unngikk kanskje Anne Jacobsdatter, som var besøvet av Niels Jacobsen grovsmed, å bli satt i slutteriet. Grunnen til Niels barmhjertighet kan vi bare spekulere på. Kanskje var parforholdet stabilt. Kanskje levde de sammen uten å være gift. Kanskje satte han sin ære i å ordne opp etter seg. Eller kanskje han rett og slett ville la henne slippe fengselsoppholdet?

I noen tilfeller ble det "cautioneret" for bøtene.⁵⁴⁷ Det var vel gjerne husbond eller mester som kom sine tjenestefolk eller svenner i møte på denne måten. Rimeligvis ble bøtebeløpene trukket av lønna. Det kunne også skje at andre enn den bøtelagte betalte boten kontant. Vi skal ikke se bort fra at dette også kunne være lønn, utbetalt på forskudd, men vi vet det ikke.⁵⁴⁸ I ett tilfelle var det jentas matmor som betalte. I andre tilfeller er formuleringen slik at det like gjerne kan være et sendebud som kom med pengene uten at andre hadde hjulpet til med finansieringen.

Åpenbart skrifte i praksis

Hvor stor andel av dem som forbrøt seg mot denne sedelighetslovgivningen, og ble rettslig forfulgt av fogden, stod faktisk åpenbart skrifte? Det skal her først drøftes om alle de som ikke ble fritatt ved kongelig resolusjon, faktisk utstod denne delen av den kirkelige straffen. Sogneprestens rapporteringsrutiner kan muligens belyse spørsmålet.

I Barcks regnskaper (fra og med 1686/87) angis hvor det rettslige grunnlag for de eksekverte straffer var å finne. Ifølge hans første regnskap (1687) ble 2 leiermål pådømt i bytinget, men de fleste var oppført under overskriften "Efter hoesfølgewnde udtag af Kierchebogen, paa en del skriftstaaende Persohner som sig udj lejermaal hafwer forseet:". Overskriften i regnskapene heter de følgende årene "Efter Sogneprestens Hans Munchs Attest og Udtag af Keirche Bogen". Bortsett fra de to fra -87, som er regnskapsført i Barcks første virkeår, er alle leiermålsbøter ført opp under henvisning til sogneprestens attest, selv om enkelte av dem også ble behandlet på tinget. Noen ganske få har dessuten betalt sine bøter før de ble innført i kirkeboka.

Leiermålssakene som ble innført i de rettsprotokollene som har vært undersøkt, var også registrert i regnskapene i de avsnittene som baserte seg på prestens rapport.

---

⁵⁴⁷ Gregers Christensen kausjonerte for de siste 4rd av Olle Beckenstens bot. Det fremgår av kausjonen at Olle var svenn hos Gregers.

⁵⁴⁸ Jon Halvorsen "har ved Efuen Olsen ladet betale", sikt og sakefall 1693. Enka etter Peder Nielsen betalte samme år boten for Inger Mogensd:.

Så godt som alle de kartlagte ugifte foreldrene fra denne perioden ser altså ut til å være navngitt i sogneprestens rapporter til byfogden. Unntaket var enkelte fremmede som til dels siden ble identifisert av byens tjenere.

Spørsmålet er om alle de navngitte hadde stått åpenbart skrifte.

I antegnelsene 87-93 ble det hevdet at de rømte burde vært ettersøkt straks de hadde stått åpenbart skrifte. Til det svarte byfogden:

"Førend aaret var forløben, og mig prestens attest paa de skriffstaaende persohner først er worden meddelt, kunde ej noegne tingsvidner derofuer forfattis eller Dom offuergaae de skyldige, uden de som mand derforuden kunde faae kundskab om, ..."

Det ser ut som rapporten om de som **har stått åpenbart skrifte**, var byfogdens hovedkilde når han skulle straffe de ugifte foreldrene.

Ved nærmere ettersyn fant jeg sogneprestens attester blant vedlegg og beviser. Bare én attest manglet; den fra 1688. De andre viste seg samtlige å være attester over de som hadde stått åpenbart skrifte, med angivelse av tidspunktet når det hadde skjedd. Dåpslister over uekte barn el. lign. eksisterte ikke i fogdens regnskaper. Flere steder var listene nummerert. Byfogden henviste til de listene i regnskapsoverskriftene. Det er derfor hevet over tvil at skriftemålsattestene var fogdens rettslige grunnlag for å straffe ugifte foreldre.

Attestene samsvarte ikke alltid med regnskapene for tilsvarende år, men inneholdt ingen navn som ikke figurerer i statistikken ovenfor. Byfogden var lojal overfor sognepresten, bortsett fra at han i ett tilfelle lot et par slippe med ekteskapsbøter. (Byfogdens materiale viser at de lovet å gifte seg, men sognepresten hadde ikke godtatt noe slikt løfte.)

Ifølge disse listene stod 33 kvinner og 2 menn åpenbart skrifte i årene 1687 og 1689-93. De er mulig at attesten fra 1688 inneholdt de, i forhold til den her utarbeidede statistikken, resterende 10 kvinnene. Vi kan ikke med sikkerhet fastslå at sogneprestens rapportering var fullstendig i forhold til dem som ble rettslig forfulgt. Men det kan fastslås at han kun rapporterte de som hadde utstått den kirkelige delen av straffen, sammen med opplysninger om partneren.

Det var ingen grunn for byfogden til å rapportere rentekammeret om hvem som hadde skriftet. Det er allikevel påfallende at det bevismateriale byfogden vedla regnskapene bare inneholdt personer (les kvinner) som hadde skriftet, og deres angivelser. Det virker urimelig at

sognepresten skulle kunne føre opp ufullstendige lister over de skriftende, slik at bare de som ikke hadde hatt en partner som tidligere hadde stått skrifte, ble angitt. I så fall virker det jo rimelig nok at kvinnene nesten alltid var "først ute" med skriftet.

Av 22 menn som skulle stått åpenbart skrifte, er bare 2 å finne i byfogdens vedlagte attester fra sognepresten.

Dessverre har verken sogneprest Munch eller byfogd Barck etterlatt seg embetskorrespondanse. Det finnes ingen kilder til å belyse om byfogden nøyere så til at de skyldige utstod også kirkens straff. Om flere menn faktisk skriftet kan kanskje utledes av kirkebøkene?

Fritak fra skrifte og benådnings

Det bør skilles mellom fritak fra åpenbart skrifte, som er omtalt i avsnitt om lovverket (5.9.2 foran), og benådning for leiermål. Det siste innebar full oppreisning, og var særlig relevant for menn som siktet mot en geistlig karriere. NK inneholder en mengde benådningbrev til studenter og prester, med særlig presisering om at de igjen kan komme i betraktning for geistlig embete. Visstnok skulle synderen leve anstendig i en prøvetid på to år, før benådning kunne innvilges. Benådning var trolig enda dyrere enn skriftemålsfritak. Ifølge en forordning 1775 skulle slik oppreisning skrives på stemplet papir til 20rd,⁵⁴⁹ mens skriftefritaket skulle skrives på 10rd's papir.

I Kristiania ble én person benådet for leiermål i hele den undersøkte perioden. Det var studenten Frantz Cold, som ble benådet i 1684. Han figurerer ikke i sikt og sakefallslistene for Kristiania etter 1679. Like fullt kan han ha betalt sine bøter. Det kan ha skjedd enda tidligere, eller det kan høyst sannsynlig ha skjedd på et annet sted. Studenter var mobile.

Fritak fra åpenbart skrifte var ikke uvanlig i Norge i eneveldets første førti år. Det kan vi se av NK, som inneholder flere slike. De var gjerne stilet til borgere og bønder. Trondhjemsbiskopen kritiserte i sin betenkning 1682⁵⁵⁰ kongens misbruk av benådningmuligheten, ved at så mange ble fritatt for åpenbart skrifte i forbindelse med leiermål.

Derfor er det bemerkelsesverdig at ingen personer i Kristiania ble, ifølge NK, fritatt fra åpenbart skrifte i årene 1679-94. Kan det tyde på at velhavende sjelden ble anklaget for leiermål? Skilte håndhevelsen av loven i Kristiania seg fra andre fogderier, slik at den rammet

---

⁵⁴⁹ Alfabetisk register etter Bulls måte v/L. Vogtmann s. 1184/85.

⁵⁵⁰ H. Fæhn, 1985, s.90

sosialt annerledes enn i andre deler av landet? Eller var ikke Kristianias befolkning så engstelige for det åpenbare skriftemålet? Første forslag til forklaring lyder mest sanssynlig.

Falske barnefedre

"Om moderen er der sjældent tvivl" heter et gammelt dansk ordspråk, som indikerer usikkerheten omkring farskapet. Under trussel om straff, såvel som ekteskapsforpliktelser,⁵⁵¹ var det viktig å fastslå med sikkerhet hvem som var det uekte barnets far. Det var sikkert ikke alltid så lett. Det var ikke bare fedrene som forsøkte å unndra seg ansvaret. Iblant lot det til at også kvinnen forsøkte å skjule mannens identitet. I antegnelse 1687-93 ble det om Anna Christensdatter tørt anmerket "Mone hun icke skulle hafve vist hans nafvn.". Hun var besøvet av en kjøpmann fra Sæby.

Loven drøfter ikke dette problemet spesifikt. NL 6.13.6-7 fastsatte tre marks bot, "som løgner", for den som beskyldte noen for samleie som ikke kunne bevises. Det gjaldt når "ingen Kiendsgierning findis dertil" - da "bør" det bevises. "Ingen Kiendsgierning" må forstås dithen at samleiet ikke førte til graviditet.

Det var utvilsomt slik at dersom det hersket usikkerhet rundt farskapet, ville han kunne sverge seg fri fra mistanken.

I loven (NL 6 13. 4-5) er dette knyttet til kvinnens rett til ekteskap. Risa viser i sin hovedoppgave at nektingseden ble brukt i langt videre omfang, særlig av gifte barnefedre, som altså stod i fare for å bli anklaget for hor.

Få saker ville bedre kunne belyse kvinnens rettslige stilling i sedelighetssaker enn slike farskapssaker. I tre leiermålsaker går det frem av regnskapene og antegnelse 1687-93 at farskapet kunne være tvilsomt, i den forstand at faren ikke umiddelbart ser ut til å ha vedkjent seg forholdet. Det er mulig han ikke var underrettet. I stedet for de vanlige uttrykkene "besøvet av" eller "begaaet lejermaal", stod det at mannen var "schylt" eller "udlagt" som barnefar. To av disse er fra perioden 1685-90, da tingbøkene ikke er undersøkt.

En sak gjaldt en enkemann på Vaterland, Frands Nilsen, som etter å rømt ble fengslet i 1692. Han sonet over 20 uker. Om han benektet farskapet, skulle han ikke vært fengslet uten lov og dom. Saken er fra -91. Verken mann eller kvinne var da å finne. De ble ifølge regnskapene - 91 dømt på bytinget til å lide på kroppen. Dette kan ikke sees av bytingsprotokollen samme år,

---

⁵⁵¹ NL 6.13.4-5

men ettersom han ikke var til stede, ville rettsreferatet neppe belyst hans holdning til det påståtte farskap nærmere. Heller ikke i neste bevarte tingprotokoll, 1693, finnes saken referert. Hvis saken ble avgjort i rettsalen, før eller under Frantz soning, ble referatet nedtegnet i den ikke bevarte protokollen fra 1692.

At Frantz valgte å rømme, kan tyde på at han var skyldig. Slik ville det sannsynligvis også bli oppfattet av hans samtidige. Men det kunne også være et uttrykk for at han ikke hadde råd til å anlegge sak mot barnemoren for falsk beskyldning. Man skulle ikke tro at det var nødvendig hvis det ikke fantes "bevis" mot ham. Praksis kan ha vært slik at ikke alle fikk anledning til å avlegge nektingsed. Saken kan ha blitt vanskeliggjort av at ingen andre sansynlige barnefedre kunne trekkes frem.

Uten noe rettsreferat er det lite mer å si om saken.

Fengslingstid

Dessverre innholder lista over de fengslede ikke opplysninger om hvor langt fengselsoppholdet var for de leiermålsdømte. Et bilag til 1690-regnskapet viser imidlertid at Mallene Arntzdatter sonet fire uker på vann og brød for sitt leiermål. Else Sørensdatter ble også dømt til 4 ukers fengsel, etter at hun hadde forklart "sin store armod".⁵⁵² Dessuten viser et bilag til 1692-regnskapet at de som ikke møtte (på bytinget?), ble dømt til å pågripes av vaktmesteren og fengsles på vann og brød i 4 uker.

Alle tilfellene vi kjenner av faktisk soning i fire uker, gjelder kvinner. Om menns tiltenkte subsidiærstraff for samme lovbrudd har vi ingen sikre holdepunkter. Hvis 4 uker var normalstraffen for kvinner, er det mulig praksisen i Kristiania tilsvarer "landsbygdmonsteret" som Risa fant. Det skulle i så fall tilsi at mennene måtte sone åtte uker.

I bytingsprotokollen fra 1693 finner vi ytterligere noen opplysninger. Anne Trunsdatter satt fengslet i desember det året. Da hun ble ført for retten den 7. desember, hadde hun sittet i fire uker. Ikke noe i rettsreferatet tyder på at hun ble løslatt på det tidspunktet. Inger Hogensdatter ble ført frem for retten ved samme anledning. Da hadde hun sittet fengslet i seks uker. Barnefaren hadde sonet sin straff forleden år - over tyve uker.

Sammenholder vi disse opplysningene med "antegnelsene" i regnskapene, ser vi at disse tilfellene trolig var spesielle. Barnefaren hadde mest sannsynlig benektet farskapet, og var først

---

⁵⁵² Bilag til-92 regnskapet

reist fra byen. Både Anne og Inger hadde også i første omgang rømt. Det er ikke utenkelig at de har fått tilleggstraff.

AVSN. 5.9.6. EKTESKAPSFORSEELSER 1687-93

I regnskapsåret 1687, som også innbefattet siste del av 1686, betalte 4 par bøter for sitt tidlige seksuelle samkvem med barn til følge. Etter at par som hadde hatt samleie før vielsen i 1688 ikke lenger skulle stå åpenbart skrifte, finnes de praktisk talt heller ikke bøteregistrene. Grunnen kan være at sognepresten ikke meddelte andre skyldige til byfogden enn de som hadde stått åpenbart skrifte. Bare ett tilfelle (1693) ble bøtelagt. Boten ble betalt før forholdet var registrert i kirkeboka.

Det er ikke sannsynlig at folk endret sine seksuelle vaner dramatisk i restriktiv retning i forbindelse med den nye og til dels mer liberale loven. Det er heller ikke trolig at fogden, som med den nye loven hadde krav på høyere bøteinntekter, skulle benytte anledningen til å redusere dem kraftig.

Denne delen av undersøkelsen kan altså ikke ansees som signifikant med hensyn til hvordan loven ble praktisert, eller rettere i hvilken omfang den ble brukt, uten i det minste å kjenne kirkebøkene. Selv disse kan gi et fortegnert bilde, fordi uekte barn kan ha vært ført inn som ekte, slik det innledningsvis ble antydnet. Hvis fogden avsonet ekteskapsforseelsene hemmelig med de nygifte, mangler vi naturligvis kildemateriale for å kartlegge slik virksomhet.

De få sakene kan allikevel granskes litt nærmere. Av de fem mennene som betalte ekteskapsbøter, kan to identifiseres som velstående borgere, én var skomaker. Én ble gift med en kvinne omtalt som hustru. "Hustruer" hørte til i høyere sosiale lag. Tallmaterialet er for tynt til å trekke bastante konklusjoner. Det kan allikevel antydes at det kanskje var lettere for velstående folk å redde seg ut av situasjonen ved å gifte seg. Selve giftermålet var ikke gratis, og medgiftstradisjonen kunne gjøre det vanskelig for mang en kvinne av enkle kår å finne et godt parti. Loven skulle til en viss grad sikre kvinnen at barnefaren ektet henne, men det hjalp lite hvis paret ikke kunne skaffe seg et utkomme. Man giftet seg gjerne ikke før man var i stand til å forsørge seg selv. Vi vet fra lover og forordninger⁵⁵³ at en del par forble ugifte.

---

⁵⁵³ NL 2.9.8 f.eks.

Trondhjemsbiskopen pekte i 1682 på problemet med at noen par avlet mange barn utenfor ekteskap, og prøvde å tvinge presten til å døpe dem som ekte.⁵⁵⁴ Det er nærliggende å tenke seg økonomiske årsaker til slik adferd. Men i noen tilfeller kan det også handle om familier som ikke ville godta parforbindelser de unge selv etablerte.

AVSN. 5.9.7 OPPSUMMERING OG REFLEKSJONER

Sammenlikninger av de to undersøkte periodene er ikke lett, fordi kildematerialet er så forskjellig. Noen momenter kan trekkes frem. Inntektene fra leiermåls- og ekteskapsbøtene ble vesentlig redusert i forbindelse med at den nye byfogden, Adam Barck, tiltrådte. Gjennomsnittlig inntekt i årene 1679-84 var ca 103 1/2 rdl pr. år, mens den for årene 1687-92⁵⁵⁵ var ca. 45 1/2 rdl pr. år. Også hvis vi ser bort fra ekteskapsbøtene, sank bøteinntektene betraktelig. I den første perioden var gjennomsnittsbeløpet for leiermålsbøter nesten 91 rdl pr. år, i den andre i overkant av 43 rdl pr. år. Nedgangen i bøteinntektene kom først da Barck hadde sittet et år i embetet. Inntektsforskjellen var så stor til tross for at første år i andre periode, 1687, innbrakte et beløp langt over gjennomsnittet for første periode. Hvis vi så bort fra 1687, som også inkluderte en periode fra foregående år, ville tendensen altså vært enda mer markert.

Mens det i den første perioden var stor overvekt av kvinner blant de betalende, var menn og kvinner mer jevnbyrdige hva betalingsfrekvens angår i den siste perioden. Fra den perioden er oversikten over dem som måtte sone fengselstraff i slutteriet fullstendig. Det viste seg å være nesten bare kvinner som ble fengslet. Også barna fikk lide. Hvis ingen andre kunne ta seg av dem, ble de tatt med i fengslet. Kvinnene hadde dårligere betalingsevne enn mennene, og ingen muligheter for fritak.

Det behøves for så vidt ingen empirisk undersøkelse for å se hvem som måtte bli hardest rammet av et slikt lovverk. Det måtte bli de fattige som ikke kunne betale bøtene, og kvinnene

---

⁵⁵⁴ H. Fæhn, 1985, s.90

⁵⁵⁵ Denne utregningen er basert på Barcks egen statistikk, som ikke inkluderte 1693. (Begge periodene blir da på 6 år.) Beløpene her stemmer altså ikke helt med dem man ville få ved å regne etter min statistikk, som inkluderer et ekstra år, og som også har registrert et par innbetalinger på leiermål begått før -93.

som satt igjen med barnet som bevis på sitt levnet. Fattige kvinner bar de tyngste byrdene både i forhold til loven, til sin sosiale anseelse, senere ekteskapsmuligheter og oppdragelsen av barnet.

Vedleggene i byfogdens regnskaper kan også tyde på at det i all hovedsak var kvinnene som måtte stå åpenbart skrifte. En undersøkelse av kirkebøkene kunne kanskje verifisere eller avkrefte dette.

I begge perioder var de ikke-straffede dels militære, dels bortrømte. Disse utgjorde i begge perioder en større gruppe enn de som betalte. Forskjellen var størst i den siste perioden, da en stor andel av de rømte var kvinner. Disse er ikke registrert i Kristianias kildemateriale den første perioden, men fenomenet med løsaktige kvinner som dro til fremmede steder for å nedkomme var kjent også før den tid.⁵⁵⁶

Vi har sett at de som faktisk betalte leiermålsbøtene sine i perioden 1687-93 ikke utgjorde mer enn ca. 1/3 (hva enten man regner par eller enkeltindivider) av dem sognepresten rapporterte om. Disse kan ikke sees å ha tilhørt byens sosiale toppskikt, som later til å ha unngått anklager om leiermål. At ingen av byens borgere ble innvilget fritak for leiermål - et privilegium som kostet mange penger - er nok et indisium på at dette lovverket ble brukt mot alminnelige borgere og folk av lavere sosial tilhørighet. Kildematerialet er for spinkelt til å fastslå dette med sikkerhet.

I den første perioden ble ingen leiermålssaker referert i bytingets rettsprotokoll. Også i den siste perioden ble bare et fåtall av sakene ført inn i tingboka.

Hvis de manglende rettsreferatene avspeiler - og det må vi gå ut fra - at leiermål og ekteskapsforseelser ikke ble behandlet på bytinget, men bare ble forretningsmessig ordnet av byfogden og hans underordnede, betød det litt mindre offentlighet rundt disse sakene enn det vi ellers har trodd var vanlig. Risa anser det å bli dømt på tinget som en del av sanksjonene, og viser at en del personer slipper dette ved å betale bøtene i sin helhet før saken kom så langt.⁵⁵⁷ Det er mulig at domsfellelse først og fremst var en praktisk måte å inndrive bøtene på. Det kan se ut som de angitte ble etterlyst ved å reise saken på tinget. Om man unngikk offentligheten på tinget, var det ikke nok til å unngå det offentlige skriftemålet i kirken. De få leiermålssakene som **ble** reist på tinget, inneholdt kompliserende elementer. Det kunne for eksempel være manglende betalingsevne.

---

⁵⁵⁶ Jfr. frdn 8/1 1658 (Paus)

⁵⁵⁷ L. Risa, 1974, s 77f

I den første perioden ble alle bøtebeløpene ført til inntekt i sin helhet. I de senere årene var det mulig å betale i rater. Det burde komme de mindre velstående til gode, men det forutsatte selvfølgelig at man hadde inntekt. Det var det ikke alle som hadde. Ordningen ble ikke utnyttet i særlig stort omfang.

På 1700-tallet ble det vanlig å betale etter evne. Det var en ordning som i større grad kunne komme ubemidlede til nytte. I denne undersøkelsen ble det bare funnet ett slikt eksempel. Det var i den senere perioden. Ett tvilstilfelle, som er oppført under samme kategori i fig. 3, var også fra Barkes tid som byfogd.

Ekteskapsbøtene var færre enn forventet ut fra tidligere norsk forskning. Etter innføringen av NL i 1688, forsvinner de praktisk talt ut av kildematerialet. Det er så påfallende at vi må tro det undersøkte kildematerialet ikke gjenspeiler realitetene på dette punktet.

En analyse av de få som betalte ekteskapsbøter i perioden 1687-93 - og det var altså i praksis nesten utelukkende 1687 - viser at her var høyere sosiale lag godt representert. Derfor må også spørsmålet kunne reises om ikke muligheten til å redusere bøkene, og etter 1688 også unngå åpenbart skrifte, var lettest å utnytte for rimelig bemidlede personer.

KAP. 5.10 HELLIGBRØDE

I de undersøkte rettsprotokollene er det bare funnet en sak som angår helligbrøde. Loverket i den aktuelle perioden belyses, før den ene saken drøftes.

AVSN. 5.10.1 BEGREPET HELLIGBRØDE

Helligbrøde betegnet at helligdagslovgivningen ble krenket.⁵⁵⁸ Hviledagen skulle holdes hellig. Ingen måtte arbeide på søn- og helligdager. Særlig arbeid under gudstjenesten var ille ansett. I kirketiden skulle byprotene holdes lukket. Trafikk inn og ut var da bare tilatt i helt spesielle tilfeller, som portneren straks skulle rapportere til borgermesteren. Enhver medborger pliktet å delta i gudstjenesten. Ethvert annet gjøremål i kirketiden var derfor å anse som helligbrøde. Den som holdt fest og moro mens de andre hørte Guds ord, vakte kanskje medborgernes særlige vrede.

AVSN. 5.10.2 LOVVERKET

Ress. 1.1.31 "Om utilbørlig æder oc helligbrøde" inneholder til sammen åtte artikler. Art. 4 satte blant annet forbud mot arbeid, handel og skjenking på helligdager. Det het:

"Er oc under helligbrøde forbuden om helligdage øel til kroehus at føris, saa oc nogen kramb- oc verksted at obnis, ei heller nogen vare eller andet paa offentlige steder at fal holdis, hvo saadant behøfver, søge sig det i husene hos dennem som det hafver."

Etter ordlyden å dømme var det verten i krohuset som risikerte straff, hvis han serverte noen. Straffen var ikke spesifisert.

Også i art. 10 omtales drikk på helligdager. Her presiseres at vin, brennevin "eller anden drik" ikke måtte "tilstedis at udtappes" før høymessen var slutt. Igjen var det skjenkeforbudet

---

⁵⁵⁸ Hist. leks., s.127

som ble fremhevet. Artiklen understreket den lokale øvrighetens ansvar for at bestemmelsene ble overholdt. Det vises til en rekke andre lovklider.

Koldingske Resess 1558, som er en av de lovklider Ress. henviser til, fastsatte straff for den som kjøpte drikkevarer på ulovlig tid og sted til 3 mark (penninge). Også de andre ovenfor nevnte forbudene var belagt med lovbestemt straff i denne lovsamlingen.

Bestemmelsene er i hovedsak gjentatt i NL, som satte boten for å drikke på et utskjenkningssted i ulovlig tid til 2 lodd sølv. Den vesentligste endringen var at forbudene etter 1688 gjaldt helt frem til endt aftensang.

Lov om helligbrøde har tjent flere formål. Kirken som maktfaktor og samspillet mellom kirke og stat skal ikke drøftes her. Det bør bare bemerkes at også verdslige myndigheter hadde praktisk interesse av at hele befolkningen ble samlet i kirken én gang i uken. Fra prekestolen kunne mang en beskjed til medborgerne gis. Det er også grunn til å anta at fyll og fest kunne tatt overhånd på helligdagene, dersom dagen ikke ble fylt med andre meningsfylte gjøremål. Kirkegang fortonet seg meningsfylt for både verdslig og og geistlig øvrighet. Det var i kirken allmuen fikk sin dannels.

AVSN. 5.10.3 OM JOHAN GULDSMEDDRENG

2. juni 1684 var en mandag. Dagen før var Johan åpenbart full i kirken. Han hadde vært til morgenmesse i hospitalskirken, sammen med mesters søn, som skulle synge der. Det gikk fint. Johan møtte frem til aftenssang også, men det var ikke vellykket. Johan var uskikkelig. Så gikk det ikke bedre enn at han ble satt i byens forvaring.

Mandag ble han fremstilt på bytinget. Underfogden førte saken mot ham. Rettsmøtet artet seg nærmest som et forhør. Johan erkjente at det som hadde begynt som uskyldig sosialt samvær, til slutt var endt i en solid rangel. På spørsmål om hvor han hadde drukket, nevnte han adskillige steder. Blant annet kjøpte de to pottes øl hos Niels Jensen Asker. Han var i lag med sønner av flere velkjente borgere. Mye tyder på at Johan var ung og umoden, snarere enn en notorisk bråkmaker.

Saken var ganske raskt behandlet. Johan hadde ingen prokurator. Underfogden fremsatte ingen påstand. Lagretten var til stede, men ble ikke fremhevet som meddommere. Dommen lød:

Johan skulle straffes med "kirkens disiplin" (åpenbart skrifte) og betale en bot på 4 mark sølv.

Byfogdens regnskaper viser at boten ble betalt i sin helhet samme år.

AVSN. 5.10.4 REFLEKSJONER

Bare én enkelt helligbrøde-sak i det studerte materialet, var overaskende lite. Vi forestiller oss at slike saker må ha forkommet oftere. Det er trolig en myte. Løyland har i sin undersøkelse funnet at slike saker utgjorde mellom 0,4 og 3 %. Bare én av hennes undersøkelsesperioder kan vise over 1 %. Perioden var 1681-95, og sammenfaller med denne undersøkelsen i tid.⁵⁵⁹ Rettergangen i saken ovenfor, var rutinemessig gjennomført. Det tyder på at byfogden var kjent med slike forseelser. I sikt- og sakefallsregnskapene 1686-88 finner vi ytterligere fire personer som er bøtelagt for helligbrøde. En kvinne måtte bøte 6 mark sølv, mens de tre mennene betalte 3 mark sølv hver.

Hvis vi antar at Ellens bot var en dobbelt tre-marks bot, ser det ut som boten var ganske fast, og den var sansynligvis ærerørig. Sent på 1500-tallet sto riksdaleren som vi har sett i 2 mk, og helligbrøde-boten kunne dermed omregnes til 1 1/2 rdl. 1 1/2 rdl var også verdien av de omtalte helligbrøde-bøter.

Hvorfor måtte Johan bøte 4 mark sølv? En rimelig antagelse må være at han fikk tilleggsbot fordi han forstyrret gudstjenesten. Boten var like fullt infamerende.⁵⁶⁰

De som solgte Johan drikkevarer, kan ikke sees å være straffet. Muligvis hadde de ikke holdt kranene åpne under gudstjenesten.

---

⁵⁵⁹ M. Løyland, 1992, s. 132

⁵⁶⁰ Om infamerende bøter og pengeverdier se avsn. 4.5.2

KAP. 5.11 BRANNSTIFTINGSFORSØK

Dette kapitlet behandler én enkelt sak, vedrørende mordbrann. Saken har prinsipiell interesse fordi kvinnen ikke lyktes med å sette huset i brann. Spørsmålet om straffeansvar i forbindelse med forsøk står i fokus for denne analysen. Angående lovgivning rundt forsøk generelt henvises til 4.4.1. Lov om mordbrann og uforsiktig omgang med ild, belyses først i dette kapitlet. Den aktuelle rettssaken fant sted i 1691. Det er derfor lagt vekt på NL og senere lovgivning.

AVSN. 5.11.1 LOVEN

NL 6.19 "Cap. Om mordbrand og anden Ildebrand" inneholder 12 artikler om kriminell og uforsiktig omgang med ild. Ilden var fryktet. Behovet for å regulere både bruk og misbruk ved hjelp av sanksjoner, må ha vært presserende.

NL 6.19.1 definerte begrepet mordbrann til å omfatte alle bevisst påsatte branner i hus, stall, låve, fjøs, skipsrom, skog, sag og trelast. Den som ble tatt for slik gjerning, hadde "forgiort sin hals". Han (hun) skulle etter loven bøte med livet, og enten brennes eller "steiles". På dette punktet synes loven klar.

Hva angår erstatning til den skadelidne, samt bøtene til konge og husbond, er loven litt vanskeligere å gripe. Det ville vært logisk at den skyldige, som drapsmenn og mordere, hadde forbrutt sin hovedlodd.⁵⁶¹ NL 6.19.1 fastsatte derimot nøyaktige bøter: 40 lodd sølv til den forurettede og det samme til kongen. I tillegg hadde brannstifteren forbrutt sin boeslodd til husbonden. I mordbrann-saker var den skadelidne og kongen dermed bedre sikret sine krav. Byfogden måtte i dette tilfelle nøye seg med det som var til overs etter at 40 rdl og all annen gjeld var trukket fra i boet. På den andre siden ville de to førstnevnte ikke kunne få utbetalt større beløp dersom brannstifteren var velhavende.

NL 6.19.2 fastsatte straff for mordbrann i tilfelle av våde eller skjødesløshet. NL 6.19.6 fastsatte straff for den som rådet andre til brann. Derimot ga loven ikke retningslinjer for tilfelle av forsøk.

---

⁵⁶¹ NL 6.6.1, drapsmenn forbrøt sin boslodd med halvdelen til arvingene og halvdelen til herskapet.

AVSN. 5.11.2 EN ULYKKELIG HISTORIE

20. august 1691 ble Ingebore Christensdatter fremført på bytinget. Hun var ca. 20 år, og opprinnelig fra Fredrikstad-traktene. Anklageren var Olle "på Møndten" Han var representert ved stadsprokurator Claus Allan, som igjen møtte for Jens Gude. Flere vitner, deriblant underfogden og vaktmesteren, var møtt frem.

Ingebore hadde på det tidspunktet sittet i arresten nesten en måned. Hun tilsto. Slik hun forklarte seg, var hun desperat den natten hun forsøkte å sette fyr på Olles gård. Hun var fruktsommelig med en navngitt person, som tydeligvis bodde i Olles gård, Han hadde lovet henne ekteskap, men hadde nå forlatt henne til fordel for en annen. Derfor var hun kastet ut av huset, og hadde ingen steder å gå. En flott herre hadde, stadig ifølge hennes egen tilståelse, dukket opp da hun satt på Vaterlands kirkegård og jamret seg. Han hadde først rådet henne til å hevne seg. Siden hadde han hjulpet henne med å lage ild i en klut og holde vakt. Ingebore kastet kluten inn gjennom et kjellervindu i Olles gård.

Underfogden og vaktmesteren vitnet skriftlig. Innholdet i vitnemålene ble ikke referert i retten. To andre vitnemål er gjengitt. Clara Halfuorsdatter hadde sett en kvinne, som etter beskrivelsen kunne være Ingebore, den aktuelle natten. Hun hadde sett at kvinnen mistet en glo fra skjørtet. Jochum skredder og David bødker var begge blitt tilkalt for å hjelpe med slukningsarbeidet. Deres beskrivelse av den ildgivende kluten stemte ikke helt overens med Ingebøres beskrivelse.

Først og fremst er det tilståelsen som er rettens grunnlag. Etter rettsreferatet har ingen identifisert kvinnen som gikk med ild i gaten, eller vedkommende som kastet en brennende klut inn i kjelleren. Ingebore var overlatt til seg selv i retten. Hun hadde ikke prokurator.

Det er vanskelig å fri seg fra følelsen av at tilståelsen er fremtvunget. Historien om den fint kledde mannen med grå hest er utrolig. Det ser ikke ut til å være gjort forsøk på å identifisere ham. Ingebore fikk ingen ubehagelige spørsmål om ham i retten. En mann i så pene klær som Ingebore beskrev, burde heller ha gitt henne husly hvis han ønsket å hjelpe. Hvis historien skulle være sann, måtte han ha hatt egne motiver for å sette fyr på nettopp Olles gård. Skulle skjebnen ville at en slik mann fant en ulykkelig kvinne som tilfeldigvis kunne ha hevnmotiver rettet mot samme gård? Selvfølgelig kan Ingebore ha diktet opp den delen av historien i et forsøk på å fraskrive seg ansvaret for en ild hun vitterlig hadde forsøkt å tenne på.

Hvorom det nå var; dommen er interessant fra et annet perspektiv. Ilden ble slukket før den rakk å gjøre skade. Misgjerningen kunne derfor betraktes som ikke fullført. Det valgte retten å gjøre. Retten fant at det i NL 6.19.1 ikke var hjemmel for å dømme Ingebore fra livet. Den artikkelen, ble det hevdet, var ikke anvendelig fordi den i stor grad omhandlet skadeerstatning i forbindelse med mordbrann. Ettersom det i dette tilfelle ikke var skjedd skade, må retten ha ment at hele artikkelen omhandlet forhold som hadde en annen karakter enn den foreliggende sak.

Dommen falt omtrent en måned etter den egentlige behandlingen, den 24. september 1691, og ble avsagt av byfogden og "samptlige laugrettemenn". Ingebore ble dømt til kakstryk, brennmerking på pannen og forvisning. Straffen ble utmålt etter rettens skjønn, uten særlig begrunnelse. Retten begrunnet derimot indirekte hvorfor den mente å stå fritt. Loven inneholdt ikke bestemmelser om forsøk på mordbrann.

Desverre finnes ikke stevningen, eller andre saksdokumenter, bevart. Hvilken straff ønsket Olle at Ingebore skulle få? Kunne en henrettelse dekkes av hennes egne midler? Neppe...

AVSN. 5.11.3 BLE BYTINGSDOMMEN FULLBYRDET?

Saken er ikke å finne i noen av de undersøkte kildeseriene. Det vil si at vi ikke har belegg for at den ble behandlet i rådstueretten, til tross for at straffen var infamerende. Dommen burde derfor vært stadfestet der. Vi vet ikke om så skjedde. Dommen på bytinget ble avsagt sent i september, og kan ha kommet opp i rådstueretten samme år. RR-protokoll 1691 er ikke bevart.

Refselsene kan ikke forventes å være nedfelt i byfogdens regnskaper. Olle måtte nok dekke omkostningene, hvis Ingebore ikke hadde midler til det.

Igjen har vi en sak hvor dommens eksekusjon ikke kan belegges, men hvor det heller ikke er grunn til å tro at den ikke ble det. Vi har da forutsatt at dommen ikke ble vesentlig endret i rådstueretten.

AVSN. 5.11.4 OPPSUMMERING OG REFLEKSJON

I denne saken ble loven fraveket i formildende retning. Det er også mulig å se på dommen som en arbitrær straffeutmåling i forbindelse med forsøk. Straffeutmålingen var i så fall i samsvar med loven slik den er tolket i avsn. 4.4.1, nemlig mildere enn straff for tilsvarende fullbyrdet gjerning. Derimot er dommen i så fall ikke i tråd med antatt gjeldende praksis, som var at forsøk kun ble straffet i lovbestemte tilfeller.⁵⁶²

Ser vi på noen tilsvarende tilfeller behandlet i høyesterett på et litt senere tidspunkt, slapp Ingebore heldig fra det. I 1766 ble Mette Madsdatter dømt fra livet for en iverksatt mordbrann uten påfølgende skader. Til tross for at det var tvil om hennes tilregnelighet fastholdt HR at livstraffen skulle være kvalifisert. Holmboe anfører flere eksempler fra tiden frem mot 1800. Alle ble dødsdømt.⁵⁶³

---

⁵⁶² Se samme avsn. 4.4.1

⁵⁶³ T. Holmboe, s. 1961, s.166

KAP. 5.12 FALSKMYNTNERI

Også dette kapitlet tar for seg bare én enkelt rettssak. I dette tilfellet er straffen særlig interessant. De mest groteske straffe- og henrettelsesmetoder, som perioden i ettertid har vært beyyktet for, viser denne undersøkelsen knapt eksempler på. Her skal vi se at tiden, i hvert fall i noen grad kunne leve opp til sitt rykte.

AVSN. 5.12.1 LOVEN

Å slå falsk mynt var en svært alvorlig forbrytelse. Dels innebar forbytelsen en fornærmelse mot Majesteten. Dels var den rettet mot dem som mottok de falske myntene, og som siden oppdaget at de ikke kunne brukes. I siste instans ville utstrakt bruk av falske mynter gjøre handel med penger umulig. Det var altså også en forbrytelse mot samfunnet som sådant.

Straffen var streng, og det er symptomatisk at både ML og NL hadde egne bestemmelser, som skilte falskmyntneri fra annen svindel. Ifølge C4 var det ubotamål å slå falsk mynt.⁵⁶⁴ I NL 6.18.2 heter det tilsvarende at slike folk "bør at straffis paa Ære, Liv og Gods.

AVSN. 5.12.2 FALSK MYNT 1684

31. januar 1684 ble Guri Andersdatter, hennes mann Hans Jørgen Hiort skolemester og hennes venninne Birgette første gang stilt for retten i Kristiania. De ble fremstilt i rådstueretten for å forklare seg nærmere om de falske mynter de hadde handlet med på markedet to dager før. Saken er den eneste i denne undersøkelsen som ikke ble behandlet på bytinget først. Det var sannsynligvis hevet over tvil, at denne saken måtte pådømmes i rådstueretten.

Vitnemål ble innkalt til retten ved "advarsel". De fleste vitnet om hva kvinnene hadde kjøpt på markedet, og hvordan de hadde oppdaget at myntene var falske. Guri og Birgette hadde vært ganske råflotte. En årvåken kremmer fattet mistanke. Han syntes mynten var så glatt, og dessuten klang den ikke som den burde. Da han konfronterte kvinnene med dette, hevdet de å ha

---

⁵⁶⁴ C4 3.2

fått mynten hos en bonde på markedet. Den ene kvinnen bad den andre skynde seg bort til ham før han reiste. I kaoset som oppsto forsvant kvinnene uten engang å få med seg varene. Det var et fikst triks, men også en måte å avsløre seg på. Noe sikkert bevis var denne oppførselen dog ikke. Av vitnesbyrdene i retten kom det frem at flere hadde fått lettere pannikk da de oppdaget at de stod med falske mynter i hånden.

Ettersom det hele foregikk i tussmørket, var det bare med stor usikkerhet at kvinnene siden ble gjenkjent, og kunne identifiseres av vitnene. I retten ble de tiltalte eksaminert én etter én. Tilståelsen "satt langt inne". Litt etter litt kom det frem hvordan det hele var gått til. De fortalte detaljert om hvordan myntene var produsert. I følge forklaringene var en fjerde mann, en rytter ved navn Philip, sterkt involvert. Det var han som hadde hatt støpeformen. Han ble ikke identifisert i retten.

Etter lange forklaringer ble de tiltalte igjen satt i "goed och streng forvaring". Den 8. februar, en drøy uke senere, ble saken tatt opp i rådstueretten igjen. Denne gangen var seks lagrettemenn til stede sammen med borgermester og fire rådmenn. Igjen ble de tiltalte avhørt grundig. Dommen falt samme dag. Den lød på fortapelse av ære, liv og gods (Merk rekkefølgen!) for skolemesteren. Han skulle henrettes med sverd og siden få hodet satt på en stake. Kvinnene slapp med livet, men de ble begge dømt til kakstryk og forvisning. De hadde begge forbrutt ære og gods. Skolemesterens kone, Guri, ble forvist fra landet, mens hennes venninne, Birgette, bare ble dømt fra stiftet.

Saken fylte til sammen 10 1/2 foliosider i protokollen. Store deler av referatet var rene avhør av de tiltalte, som måtte svare for seg på egen hånd. De hadde ingen prokurator. De dagene denne saken ble behandlet, ble ingen andre saker tatt opp.

I rådstueretten fungerte under denne saken byfogden som aktor. Han nedla påstand om livsstraff for Hans Jørgen. Kvinnene, mente han, burde straffes etter landsloven. Han henviste ikke til noen bestemt artikkel.

Etter tilståelsene er det klart at skolemesteren og kona var sammen om forbrytelsen, både i "råd og dåd". Det samme hevdet retten i forbindelse med domsavsigelsen. De to var sammen om å støpe tinnmyntene. Venninnen derimot, hadde bare vært behjelpelig med å bringe tinn til veie. Hun visste godt hva det skulle brukes til, og hun delte fortjenesten med ekteparet.

På den bakgrunn er det forståelig at Birgette fikk den mildeste straffen. Hvorfor de to ektefellene fikk forskjellig straff er ikke innlysende. Umiddelbart er det ikke grunn til å tro at dette var utslag av kjønnsrolle-tenkning. Andre kvinner i denne undersøkelsen ble straffet på linje med menn. Loven la heller ikke opp til forskjellsbehandling i så måte. Var støpearbeid allikevel så knyttet til forstillingen om maskuline utøvere at Guri ble redusert til håndlanger i misgjerningen?

Som vi har sett tidligere (4.4.2), inneholdt landsloven ingen generell regel om medvirkning. Bestemmelsen om falsk mynt nevner heller ikke straff for hjelpere. Det fantes derfor neppe grunnlag for å henvise til landsloven. Henvisningen later heller til å ha vært en generell vending, som anklager tok i bruk når han ville legge autoritet til påstanden. Slike luftige utsagn forekom fra tid til annen.

Deler av referatet kan tyde på at kvinnenens milde straff hadde andre årsaker. Det ble fremhevet at det var deres fattigdom og armod som hadde drevet dem til falskneriet. Retten merket seg også at kvinnene hadde barn å forsørge. En blanding av formildende omstendigheter og praktiske hensyn i forhold til omsorgen for barna, innvirket kanskje på dommen over kvinnenene?

DEL. 6 OPPSUMMERING OG KONKLUSJONER

Denne delen består av tre kapitler. Det første tar for seg de fiskale sidene ved rettsvesenet. Hovedtrekk angående rettsvesenets funksjon som samfunnsinstitusjon drøftes. Det andre kapitlet belyser mer detaljerte sider ved rettspraksis. Her vurderes forhold som avdekkes ved å se på avhandlingen i sin helhet, men som vanskelig kunne vurderes på bakgrunn av de enkelte kapitler. Blant annet drøftes effektivitet og grundighet i saksbehandlingen, bruk av sakførere og håndheving av loven. Det tredje behandler rettsikkerheten generelt, med utgangspunkt i Myklands synspunkter.

KAP. 6.1 SAMFUNNSTJENESTE ELLER FORRETNING?

Spissformulert kan vi etter denne studien si: Rettsvesenet fremstår i eneveldets første periode som et serviceorgan for bemidlede personer. Domstolen var i forhold til de fleste saks-kategorier en uavhengig instans som dømte i saker etter borgernes initiativ. I videst mulig utstrekning skulle domstolene finansieres av brukerne eller endog bringe et overskudd til statskassen. Også kriminalretten var tuftet på samme idé om selvfinansiering. Prosess så vel som straff måtte betales av saksøker, dersom delinkventen ikke kunne dekke omkostningene ved egne midler. Saksøker skulle prinippielt være den fornærmede part. Omkostningene i mange saker kunne dermed hverken belastes øvrighet eller statskasse.

Unntaket fra denne praksisen var først og fremst sedelighetsforbrytelsene og saker som tidligere hørte under geistlig jurisdiksjon. Vi har sett at leiermålssaker og helligbrøde var gjenstand for offentlig påtale. Fosterdrapssakene likeså. Disse sakene var kjennetegnet ved at de ikke var rettet mot enkeltindivider som kunne tenkes å reise sak. Dessuten var sannsynligheten for at bøtene kunne betales rimelig stor i utgangspunktet. Samlet innebar disse sakene både inntekter og utgifter for fogd og stat, i motsetning til andre sakstyper som var sikre tapsposter.

Blant de sikre tapspostene finner vi saker som sentralmyndighetene og lovgivningsmakten mente burde påtales av øvrigheten. Det gjelder slike saker som var til allmenn sjenanse, eller som truet fred og stabilitet i samfunnet. Forbrytelser som drap og tyveri måtte naturligvis falle inn under en slik definisjon. Særlig tyveriprosessene ville som regel medføre store utgifter for saksøker, fordi tyvene nesten alltid var lutfattige. Både offentlige og

mange potensielle private saksøkere unnlot av den grunn å reise sak. I praksis ble det slik at bare bedrestilte borgere kunne verge seg mot tyverier med trusler om rettsforfølgelse.

Motsatt kunne fiskale hensyn få fogdene til å reise saker i et omfang som gikk på rettssikkerheten løs, og som sentralmyndighetene ikke kunne bifalle. En forordning 1693⁵⁶⁵ la restriksjoner på fogdene i forbindelse med slagsmålssaker. Det ble gitt uttrykk for at allmuen ble pålagt for store byrder i forbindelse med sine uoversenstemmelser. De måtte betale både prosess og bot, og ofte ble begge parter bøtelagt. Denne undersøkelsen viser at selv ikke i denne typen saker var offentlig påtale særlig vanlig. Igjen var rettsforfølgelse et privilegium for dem som hadde råd, mens andre som var blitt utsatt for vold sikkert måtte la saken gå upåtalt hen.

Hvem hadde råd til å føre sak? Spørsmålet om de faktiske kostnadene ved å reise sak og straffesak er drøftet i avsn. 3.8. Selv om prosessomkostningene ikke kunne fastsettes nøyaktig, vet vi at de var betydelige. Vi skal allikevel ikke overvurdere prisenes ekskluderende karakter.

Lønnsforskjellene på 1600-tallet var store. Tjenstefolk tjente f.eks. 10-20 rdl pr. år.⁵⁶⁶ En fogdesvenn i Kristiania 1678 tjente 14 1/2 rdl i året, mens underfogden hadde en årlig lønn på 20 rdl.⁵⁶⁷ Mestermannen (bøddelen) hadde en en årlig fast lønn på 12 rdl i tillegg til de høye honorarene.⁵⁶⁸ Han må ha hatt en årslønn på anslagsvis 50 rdl. Nattmannen, som gjorde de minst hederlige jobbene i byen, ble lønnet av magistraten med 12 rdl i året.⁵⁶⁹ Vaktmesteren tjente 60 rdl i året.⁵⁷⁰ Underfogden var lønnet både av byfogden/rentekammeret og av magistraten; til sammen 80 rdl i året. Biskop Dorph hadde vel noe nær superlønn med 1070 rdl i året 1743. Sognepresten samme år tjente "bare" 350 rdl.⁵⁷¹ Skifteprotokollene viser også at de rikeste borgerne etterlot seg store nettoformuer. Det kunne være mellom 20 000 og 70 000 rdl.⁵⁷²

---

⁵⁶⁵ Frdn. 9/5 -93 (WB)

⁵⁶⁶ S. Tveite, 1971, s. 133. Tall fra midten av 1700-tallet. Så vidt det kan forståes regnes halve lønnen til klær.

⁵⁶⁷ Sikt- og sakefall -78

⁵⁶⁸ Magistratens regnskaper pk. nr.2, 1684

⁵⁶⁹ Ibd.

⁵⁷⁰ Ibd.

⁵⁷¹ K. Sprauten, 1992, s. 225

⁵⁷² Ibd. s. 216. Eskempler fra skifter mellom 1701 og -14 viser et spenn fra 22 000 - 66 000 rdl.

Vi er vant til å vurdere verdier etter kuprisen som skulle være ca. 3 rdl. I det perspektivet virker rettsomkostningene skyhøye. Faktisk var det nok ganske mange som hadde råd til å gå til sak om nødvendig. For deler av befolkningen var trolig omkostningene så lave at de ikke betydde noe for økonomien. Men penger er penger - og for dem som ingen hadde, hjalp det lite at utgiftene var overkommelige for andre. At utgiftene endog kunne virke bagatellmessige for noen, skapte en tredeling i befolkningen i forhold til rettsvesenets tilgjengelighet. De som ikke hadde anledning til å benytte seg av rettens tjenester, de som kunne i nødsfall, men som ville vurdere den enkelte sak nøye, og de som satte i gang prosess hver gang de følte seg krenket. Samfunnstjenester som baseres på betalingsprinsippet vil alltid ekskludere noen og favorisere andre.

Bøtene var en av rettsapparatets inntektskilder blant annet som en del av byfogdens lønn. Andre rettsbetjenter fikk (hele) lønnen dekket ved fratrukk i sikt- og sakefallsregnskapene. Slik sett var det en fordel for stat og øvrighet at det var mulig å betale bøter fremfor å utstå korporlig straff i mange mindre alvorlige saker. Men rettførdig var det selvfølgelig ikke. Også i henseende til straffen favoriserte rettsapparatet de pengesterke. Inntil et visst punkt representerte rettsapparatet på den måten ingen trussel for bemidlede personer. For dem var domstolene først og fremst et verktøy til å beskytte egne rettigheter.

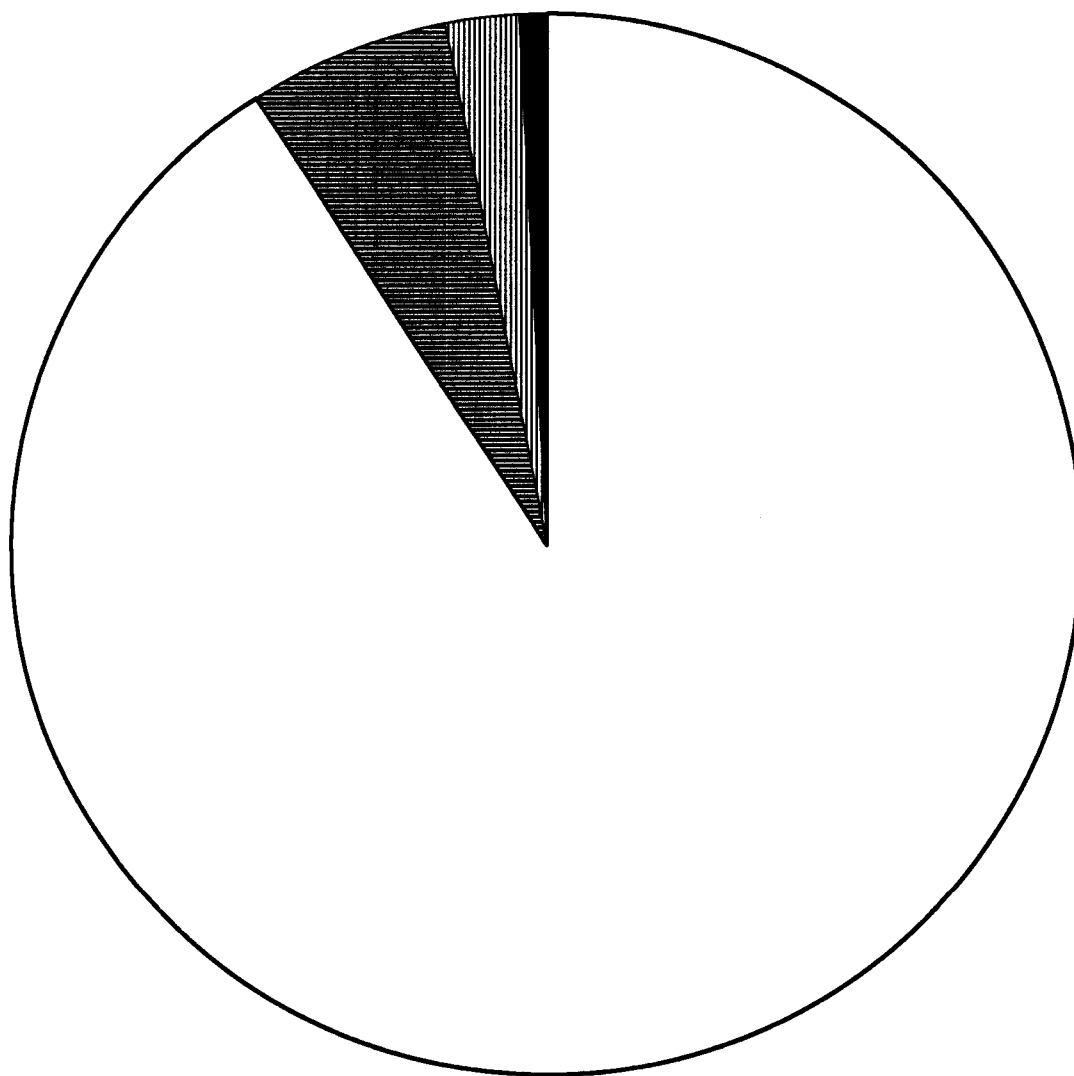
Vi har sett at rettsvesenet ble drevet etter tildels forretningsmessige prinsipper, i den forstand at det ikke skulle tære på statskassen. At kongelige bøter var straff i så mange saker, kan ha vært forsøk på å skape fortjeneste. Men noen lukrativ forretning var det ikke.

Kongelige bøteinntekter dekket ikke utgiftene det offentlig hadde i forbindelse med rettsvesenet. Hvert år ble sikt- og sakefallsregnskapene sendt til rentekammeret med til dels store underskudd.

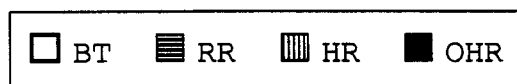
KAP. 6.2   ET RETTSVESEN I FUNKSJON

Allerede innledningsvis (kap. 1.1) ble det fastslått at de fleste saker ble avgjort i underrettene. De nøyaktige tallene for denne undersøkelsen bekrefter dette. Av 177 behandlede straffesaker ble 161 avgjort på bytinget. 11 saker ble avgjort i rådstueretten, 1 i overhoffretten og 4 i Høyesterett. (Fig. 4)

ANDEL UNDERSØKTE SAKER AVSLUTTET I ULIKE
INSTANSER.

(BT inkluderer saker som ble avsonet med fogden uten domstolsbehandling)

FIGUR 4

16 saker ble behandlet i rådstueretten.⁵⁷³ 6 av dem ble dømt i rådstueretten som første instans. 8 bytingsdommer ble stadfestet i rådstueretten, 1 bytingsdom ble opphevet i rådstueretten og henvist til annet verneeting, og 1 bytingsdom ble omgjort av rådstueretten -i skjerpene retning.

Det er ikke helt klart hvor mange saker som ble anket inn for rådstueretten på privat initiativ, og hvor mange som ble stevnet etter loven til konfirmasjon. Men det er brakt på det rene at både den saken som ble henvist til hjemting, og den saken som ble omgjort, ikke var gjenstand for offentlig stevning.

Bytingsdommer ble sjelden forandret av magistraten, og de straffesakene byfogden stevnet til konfirmasjon, ble i den undersøkte perioden ikke underkjent.

Om bytingets frifinnelsesdom som ble omgjort i RR, må det anføres at den åpenbart var tvilsom. Saken endte med frifinnelse i HR.

Bare 4 saker endte så vidt vites i HR. I tillegg til de fire ble ytterligere 1 sak behandlet i OHR.

Ser vi nærmere på de 5 sakene som ble trukket ut av de lokale domstolene, merker vi oss at i 4 av sakene sto velhavende borgere anklaget. Bare 1 av de 4 sakene som nådde HR var innanket dødsdom. Det var fosterdrapssaken. De andre sakene i HR kan karakteriseres som personlige konflikter, med og uten voldsbruk. Den femte saken som ble prøvet over RR-nivå, var en drapssak. Det ble prosedert nødverge, og magistraten henviste saken til OHR.

Det lille materialet tatt i betraktning må det kunne hevdes at OHR viste større vilje til selvstendige beslutninger enn rådstueretten. Mens RR bare omgjorde noen få BT-dommer, underkjente OHR faktisk samtlige undersøkte dommer som ble behandlet der. I OHR ble to RR-dommer skjerpet, men de ble ikke radikalt endret. En kvinne fikk sin dødsdom opphevet i OHR. Dommen ble senere stadfestet av HR. OHR omgjorde også en frifinnelsesdom, og påla byfogden straff for utidig fengsling og feilaktig avsagt dom.

---

⁵⁷³ Tallet kan være noe lavt. Dels p.g.a. lakunene, dels fordi endel saker i RR var vanskelige å kategorisere.

Lov og dom

Vi har sett at en del dommer ikke fulgte loven. Helt nøyaktige beregninger av antall ulovbestemte dommer er vanskelig å etablere. For det første fordi dommer uten lovhenvi­sing kunne være rette i forhold til en lov som fristilte dommeren i forhold til straffutmålingen. Men også i noen grad fordi lovkildene var uklare. Det gjaldt for eksempel leiermålsbøter i tiden før 1688.

Følgende kan allikevel slutes. Grad av lovbundethet varierte med sakstypene. Voldssakene ble i hovedsak dømt etter loven. I leiermålsaker var praksisen konsekvent. Ærekrenkelsessakene avvek fra loven i den grad de overhodet ble pådømt, idet ingen infamerende bøter ble ilagt de skyldige. Fosterdrapssakene fulgte ikke lovens foreskrevne henrettelsesmetode. De fleste drapssakene fulgte loven, men den unge gutten ble trolig dømt lovstridig. Lovkildene var også i den saken uklare. Gutten ble dømt på strengest mulige måte uten lovhenvi­sing. Gullsmeddrengens helligbrødedom var strengere enn loven; sannsynligvis ble han ilagt tilleggstraff etter omstendighetene. Ingbore ble mildt straffet for sitt brannstifningsforsøk. Falskmyntnerne ble straffet ulikt; mannen fikk sin dødsstraff "kvalifisert" uten direkte lovhjemmel, mens kvinnene fikk beholde livet. I hvert fall den ene skulle vært henrettet etter en rimelig lovtolkning. To tyver ble dømt i henhold til loven. Ett tyveriforsøk ble relativt strengt straffet, og en annen tyv ble dømt mildere enn loven.

De sakene der loven ble fraveket, ser ikke ut til å følge noen felles norm. De viser at dommerne i noen grad kunne dømme i kraft av egen autoritet. Men eksemplene viser også at dommerne i stor grad fulgte lovenes intensjoner, og at det særlig var i vanskelige saker, og i saker der lovverket var foreldet, at dommerne brukte skjønn.

Eksekvering av dommene

Hvorvidt dommene ble fulgt opp i praksis turde være et springende punkt i en undersøkelse som denne. Først og fremst har vi funnet at kildene ikke er særlig egnet for slike undersøkelser. Det ble allikevel funnet belegg for relativt mange ekseveringer. Og viktigere; kildene ga ikke i noe tilfelle grunn til å tvile på at dommen var blitt eksekvert. Påstanden bør derfor våges: De aller fleste idømte straffer ble fullbyrdet.

Denne studien har også vist at ikke en eneste av de straffedømte i kildematerialet ble benådet av kongen. Det gir grunn til å undersøke de trykte kongebrevene nærmere.

Prokuratorer

Denne studien viste at bare et lite fåtall av de saksøkte hadde prokurator i retten. Totalt 13 saksøkte personer hadde prokurator. I tre straffesaker ble prokurator offentlig oppnevnt. Det gjaldt den mindreårige drapsmannen, Jonas, og det gjaldt Siri og hennes mor i fosterdrapssaken. De hadde engasjert en sakfører selv først. Det ble senere oppnevnt prokurator til å tale deres sak i OHR og HR. Begge sakene inneholdt juridisk kompliserte elementer. Foruten disse ble anklagede i en ærekrenkelsessak bevilget prokurator. Grunnen forble uoppklart. Den saksøkte var ikke fattig, og saken skilte seg ikke nevneverdig fra andre munnhuggerier.

Nok en drapsmann, som var ganske velstående, benyttet prokurator. Det skjedde på privat basis. De øvrige tilfellene av prokurator for saksøkte var i ærekrenkelses- og voldssaker. Fem av dem var i voldssaker.

Lovens påbud om gratis prokurator for ubemidlede personer var tydelig nok ikke myntet på delinkventer. I utgangspunktet var det forutsatt at forbrytere svarte for seg selv i underrettene. I OHR og HR ser det derimot ut til å være prokuratorer som fører sakene. Loven siktet først og fremst mot fattige som var forurettet og hadde behov for å reise sak. Prokuratorer på 1600-tallet var altså ikke forsvarere slik vi kjenner dem i dag. Bare i helt spesielle tilfeller fikk kriminelle noen til å føre sak for seg.

Selv etter 1735, da forordning om tilskikkelse av forsvarere utkom, kunne for eksempel tyver ikke bruke prokurator.⁵⁷⁴ Prokuratorer kunne heller ikke benyttes i inkvisisjonskommissjonen.⁵⁷⁵

Ærekrenkelsene og voldssakene minner mer om vanlige tvistemål også i dette; flere saksøkte benyttet prokurator. Normalt var disse private. Tilfellet Giert Otmann må ha vært et unntak.

Kjønnsroller i retten

Vi har sett at kvinner var aktive på mange måter i retten. De kunne være fullmektige for sine menn, når mannen var saksøkt eller ville reise sak. Kvinner vitnet på lik linje med menn, og de var ofte saksøkt som selvstendige individer. I enkelte saker angående personlige konflikter

---

⁵⁷⁴ Nørregaard § 1610 (bd.5 s.267)

⁵⁷⁵ bd. s.265

kunne de tilsynelatende også stå som citant på egen hånd. Deres rolle som umyndige innbar ikke passivitet. Kildene gir ingen grunn til å tro at kvinner handlet ut over de rammer deres verger satte. Deres aktivitet skyldes, så langt det kan bedømmes, tillatelse fra deres menn.

Det må på denne bakgrunn kunne sies at rettsvesenet som sådant ikke ser ut til å ha forsterket det kvinnediskriminerende kjønnsrollemønsteret. Retten fremstår ikke som noen påpasselig vokter av kvinners umyndige posisjon. Hvorvidt kvinner nøy samme rettssikkerhet som menn, berodde altså i stor grad på deres verger. Hvilke rammer menn satte for kvinners adgang til å reise sak for eksempel, har det undersøkte materialet ikke avdekket noe om.

Sivile tvistemål og straffesaker

I del 3 ble det hevdet at 1600-tallets prosessregler var de samme for tvistemål og straffesaker. Dertil ble det hevdet i del 5 at noen sakstyper som i dag regnes som private tvistemål, på 1600-tallet var å anse som kriminal- eller straffesaker, nemlig injuriersaker og slagsmål.

Denne studien har vist, at til tross for ensartede prosessregler, var prosesspraksis ulik. Ærekrenkelses og slagsmål skilte seg ut fra de andre kriminalsakene ved måten de ble ført på. Prosessene var preget av rettslig likestilte parter, som forhandlet seg frem til en løsning på en konflikt. Blant annet ga det seg utslag i at et langt større antall saksøkte brukte sakfører.

Skillet mellom en privat tyverisak og et slagsmål under privat påtale, var markert. Skillet mellom offentlige og private søksmål i tilnærmet like saker, var til sammenlikning nesten umerkelig. Forskjellen lå bare i det at anklageren ikke var en forurettet person. Dermed var muligheten til forlik i prinsippet utelukket. I praksis var det ikke slik. Også offentlig påtalte saker ble frafalt, for eksempel i voldssaker. Vi må tro at det betydde at de impliserte var kommet til enighet.

Forholdet påkaller oppmerksomhet, og inviterer til forskning på to nivåer. Dels antydes her et emne for mentalitetshistorisk forskning. Hvilke holdninger, hos øvrighet, statsmakt og befolkning, lå til grunn for slik praksis? For det andre: er denne praksisen spiren til dagens definisjon av kriminalsaker?

KAP. 6.3   RETTSSIKKERHET? - DRØFTING AV MYKLANDS SYNSPUNKTER

Rettsikkerhetsbegrepet er tett knyttet til rettsstatsbegrepet. Om det presise innholdet i rettsstatsbegrepet er meningene delte. Vi skal ikke ta opp problemet i sin fulle bredde her. Litt mindre ambisiøst skal enkelte sider ved rettspraksis vurderes i lys av hva vi vanligvis forstår med det positivt ladete ordet, rettsikkerhet.

Grundighet

Mykland knytter rettsikkerheten til grundig prøving av sakene. Det er neppe noen gitt å vurdere nærmere hvor grundig sakene ble behandlet. Problemet er at vi mangler målestokk. Det har vært pekt på at rettsreferatenes lengde ikke er signifikant. Antall behandlinger gir heller ingen ensartet målestokk. Hvor mange domstoler som behandlet saken, kunne bringe oss et stykke på vei. En slik målestokk er ikke tilstrekkelig, fordi negasjonen ikke er et effektivt vurderingskriterium. Det er jo ikke slik at alle saker som bare behandles av én domstol er overfladisk behandlet.

Et mål som ikke ble tatt i bruk i denne undersøkelsen er antall vitner. Heller ikke en slik måling ville være tilstrekkelig. Som eneste målestokk ville den vært like ubrukelig som de andre forslagene. Et avgjørende element i så måte er utvalgskriteriene for vitner. Vi kan ikke vite hvem som eventuelt ikke hadde råd til å stevne de ønskede vitner.

I forhold til alle disse punktene har vi imidlertid sett store variasjoner i de undersøkte sakene.

Med de forbehold angående grundighetens målbarhet som er anført, viste undersøkelsen at noen saker ble behandlet helt summarisk mens andre ble drøftet lenge og tilsynelatende grundig. Det gjelder både behandlingen ved den enkelte domstol, og det gjelder ankepraksis. Vi har sett at det siste ble styrt av to faktorer, økonomi og saklig tvil. At økonomiske hensyn spilte så stor rolle for behandlingen en sak fikk, står i skarp kontrast til den grad av rettsikkerhet som Mykland har argumentert for. At saklig tvil kunne komme tiltalte til gode, peker i motsatt retning.

Rettsikkerhetsbegrepet

Rimeligvis kan rettsikkerhetsbegrepet gis et romsligere innhold enn dette. Med rettsikkerhet forstår vi vanligvis en rekke regler og rutiner som skal sikre befolkningen mot vilkårlig statlig maktutøvelse. Det gjelder særlig spørsmål rundt lovenes/rettens forutsigbarhet og prosedyremessige forholdsregler mot justismord. Det gjelder spørsmålet om lik rett for alle,

og forholdet mellom lov, dom og straff. Det må sies å være rettssikkerhetens første regel; at ingen straffes uten etter lov og dom. Var det slik i eneveldets første tid? Spørsmål om bevisførsel og tortur drøftes også.

Forutsigbarhet

Om lovenes forutsigbarhet er det vanskelig å uttale seg om på grunnlag av denne undersøkelsen alene. Vi kan fastslå at i den korte perioden som er undersøkt, kom ingen revolusjonerende straffelover. De fleste nye lover fremstår som naturlige justeringer til utviklingens relativt langsomme gang. Den mest oppsiktsvekkende lovendringen var gjeninnføringen av dødsstraff for tyverier i 1690. Endringen må betraktes som en oppbremsning i en såvidt påbegynt reformprosess. Den gikk ikke på rettssikkerheten løs. Det forutsettes da at rettssikkerhet og dødstraff kan kombineres. En slik forutsetning er nødvendig, hvis vi ønsker å drøfte rettssikkerhet i den aktuelle periode.

Vi merker oss også at innføringen av NL var forhåndsannonsert. Folk og dommere fikk, i hvert fall i teorien, anledning til å bli kjent med den nye loven før den trådte i kraft.⁵⁷⁶ Informasjon om lovgivning var relativt god. Lover og forordninger ble lest opp for folket på tinget. Lover med tilbakevirkende kraft ble ikke utstedt i perioden.

Lovgivningen som et etterslep til praksis stemmer godt overens med andre fremstillinger av tidens lovgivning. Det later til at eneveldets lovgivning i stor grad var preget av konfirmasjon av allerede gjeldende praksis.⁵⁷⁷

Dette innebærer at retten ikke var riktig så forutsigbar som loven. Forholdet kan imidlertid ikke sies å ha vært et rettssikkerhetsproblem for perioden sett under ett. Straffeskjerpning og kriminalisering av nye forhold hører særlig til perioden fra reformasjonen frem til 1660. Under eneveldet var tendensen motsatt. På 1700-tallet ble straffene langsomt redusert og en del forhold avkriminalisert.

Men det skal ikke skjønnes. Vi har sett at dommene også kunne være strenge i forhold til loven. Selv om mange avvik fra loven var i formildende retning, representerte ikke det noen (klar) tendens. Det står fast at i bøtstraffsaker ble loven stort sett fulgt, i andre saker

---

⁵⁷⁶ Om innføringen av DL se Johansen/Stevnsborg, 1983

⁵⁷⁷ Se f.eks. om høyesteretts innflytelse på strafferetten, T. Holmboe, 1961.

ble det dømt i etter dommerenes skjønn i vidt omfang. Retten kunne dermed ikke sies å være forutsigbar.

Det bør da heller ikke være noe ideal at alle straffer dømmes lovbestemt. Det ville ikke gitt rom for de vurderinger av hvert enkelt tilfelle som vi vanligvis anser må til for å nå en rettferdig kjennelse.

Folkelig deltakelse

Reglene for bevisførsel overførte en del av domsmyndigheten til andre borgere, ved at de ved edsfestede vitnemål førte bevis i saken som retten ikke kunne overse. Det bør bemerkes at retten hadde kontroll over disse bevisene ved at den avgjorde hvem som fikk avlegge ed. Like viktig: Selv om ordningen betydde noen grad av beslutningsdelegering, var den slett ingen garanti mot feilvurdering av skyldspørsmålet. Snarere tvert om. Slike vitnemål kunne i prinsippet låse retten til en fellende dom mot egen overbevisning. Omvendt kunne retten risikere å mangle et avgjørende vitne til tross for at saken i virkeligheten var avklart.

Selv om bevissystemet fortoner seg mangelfullt i dag, må det sies å være relativt hensiktsmessig for sin tid. For det første ble befolkningens synspunkter faktisk hørt i stor utstrekning. De mange vitnemålene i hver enkelt justisprotokoll viser det. For det andre hadde hverken dommere eller andre mange muligheter for kriminaletterforskning utover forhør av siktede og vurdering av vitnemål. Selv om bevisreglene sto fast er det urimelig å anta at retten ikke ble påvirket av vitnemålene.

Tortur

I forbindelse med vurdering av skyldspørsmål, er rettens forhold til tortur viktig. Vi har sett at høytstående embetsmenn ikke vek tilbake for å anbefale slike forhørsmetoder. Denne studien kunne bare fremvise ett eksempel, men det var trolig ikke enestående.

Dansk lovgivning fikk forbud mot pinlig forhør allerede i 1558.⁵⁷⁸ Vivian Etting har funnet, helt tilsvarende tilfellet i denne studien, at en landstingsdommer i 1638 foreslo at en tidligere byfogd, som var dømt til døden etter mistanke om drap, skulle pines for å fremtvinge tilståelse.⁵⁷⁹ Koldingske resess bestemte som DL/NL at bare dødsdømte kunne utsettes for

---

⁵⁷⁸ Koldingske resess

⁵⁷⁹ V. Etting, 1987, s.40

"pinlig fohør". Fremgangsmåten kunne da være å dømme fangen fra livet på grunnlag av (begrunnet) mistanke, for deretter å fremprovosere tilståelse.

Likhet for loven og økonomiske aspekter

Det alvorligste ankepunktet mot rettssikkerheten i tiden mellom 1660-1700 lå ikke i rettsvesenets organisasjon eller prosedyrer. Haken ved rettssystemet var den private påtalepraksisen og omkostningene ved å føre sak. Selv det å forvare seg i retten kunne bli dyrt.

Retten var ikke lik for alle. Både muligheten til å påvirke rettergangen og til å unngå korporlig straff var ulike mye større for den som hadde penger. Rettssikkerhet handler også om adgang til å beskytte seg mot overgrep ved hjelp av retten. På dette punkt hersket ikke likhet for loven.

Lov og dom

I hvilken grad folk eventuelt ble straffet uten dom kan drøftes på to plan. Dels dreier det seg om direkte ulovlig straffepraksis eller eventuelle mørketall. Loven var klar på det punktet; ingen skulle straffes av andre enn beskikkede menn, og det skulle ikke skje uten etter dom. Men fogdens soningspraksis, som ikke har vært betraktet som lovstridig så lenge bøtene ble regnskapsført, kan også sies å være straffesansjon uten dom. Kanskje ikke uten lov, men helt klart uten dom. Det siktes da til den praksis hvor fogden gjorde opp direkte med den skyldige uten at saken ble behandlet i noen domstol.

Hans Eivind Næss hevder at soningspraksisen var ønsket av sentralmyndighetene ut fra effektivitetshensyn.⁵⁸⁰ Det er mulig, men det må også være hevet over tvil at en slik praksis var en trussel mot rettssikkerheten, slik også Næss selv er inne på.⁵⁸¹

Denne undersøkelsen har vist at de aller fleste leiermålsforbrytelser ble avsonet direkte med fogden, selv om det ikke fremgikk av regnskapene. Ettersom bevisene fra sognepresten forelå, kan denne praksisen ikke sies å innebære noen risiko for at folk ble urettmessig straffet. Først og fremst innebar denne praksisen en reduksjon av straffen ved at de skyldige ikke behøvde å stå frem offentlig enda en gang.

---

⁵⁸⁰ H.E. Næss, 1982, s.151

⁵⁸¹ Ibid. s.156

Hva angår de andre forbrytelsene har soningspraksisen ikke vært undersøkt. Stikkprøver i enkelte års regnskaper viser at få kriminalsaker, om noen, ble avsonet direkte med fogden, hvis vi ser bort fra leiermål og ekteskapsforseelser. Derimot er en rekke stevnefall bøtelagt, trolig langt flere enn de som presiseres i rettsprotokollene. Andre små forseelser later også til å være avsonet med fogden uten behandling på tinget. Det gjelder for eksempel skorstensbranner. I et par tilfeller fra 90-årene fremgår det eksplisitt i antegnelseene at saken ikke var pådømt ved domstol. Rentekammeret kommenterte forholdet krasst.

Det er derfor sannsynlig at alvorligere saker ikke ble straffet uten etter dom. Vi har også sett at straffene med overveiende sannsynlighet ble eksekvert. Dommerne avsa ofte dom i kraft av egen autoritet, men med relativt små avviksmarginer i forhold til gjeldende lover.

Oppsummering

Denne oppsummeringen av ulike sider ved rettsvesenet viser at Myklands synspunkter kan modereres. De mange positive sider til tross, flere forhold undergraver rettsikkerheten. Selv om dansk-norsk rettsvesen og lovgivning var relativt velfungerende, og preget av en viss humanitet i forhold til sin tid, var rettssikkerheten ikke ivaretatt på alle punkter. Og det må være en overdrivelse å hevde at ingen ble dømt fra livet uten å få sin sak grundig prøvet.⁵⁸²

---

⁵⁸² Jfr. innledning avsn. 1.1

UTRYKTE KILDER

Tingbøker, Kristiania byting, prt.nr. 14-17 (1678,-79,-82,-84), prt.nr. 21-22 (1691-92)
SAO, (4C 017 63)

Justisprotokoller, Kristiania rådstuerett, prt.nr. 12-18 (1679,-80,-82,-84,-92,-93,-94)
SAO, (4C 062 21)

Avsigtsprotokoller, Overhoffretten, prt.nr. 23-26 (1691,-92,-94,-95)
RA (4A 005 23)

Voteringsprotokoller, Overhoffretten, prt.nr. 131-132 (1694-95)
RA (4A 005 31)

Domsprotokoll, Høyesterett, 1693-94
DRA

Voteringsprotokoll, Høyesterett, 1693-94
DRA

Stevningsprotokoll, Høyesterett,
DRA

Filmede utdrag av domsprotokoller, Høyesterett
RA

Sikt- og sakefalls regnskaper fra byfogden i Kristiania, 1678-1696, i Rentekammeret
RA (4A 135 65) pk. 27-28

Kontribusjonsregnskaper fra Kristiania, 1680-84, i Rentekammeret
RA (4A 135 63) pk. 4

Amtsregnskap Akerhus, 1679-85, 1690-95
RA (4A 124 17) pk. 2,4,5

Utgående brev (kopibok), Stattholderarkivet
RA (4A 001 21) prt. 4-5

TRYKTE KILDER

Overhoffrettsdomar bd.1-2 (M. Sandnes Nygaard/Norsk historisk kjeldeskrift inst. 1981-87)

Magnus Lagabøters Landslov (Absalon Taranger Kr.a. 1915)

Christian 4.'s Landslov 1604 (Hallager/Brandt 1855, gjenoptrykt NHKI Oslo 1987)

Christian 4.'s store resess 1643 (NHKI Oslo 1981)

Christian 5.'s Norske Lov 1687 (Univ.forl. 1982)

Chrisstoffer av Bayerns stadsrett

Kong Hans stadsrett

Forordninger ("Trykte forordninger") Forordninger og åpne brev fra 1643 fortløpende, utgitt i kongens navn.

V.A. Secher: *Corpus constitutionum danicæ. Forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende, 1558-1660* bd. 1-6 (Kbh.1889-90)

Wessel Berg: *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge. 1660-1813* bd. 1-4 + registerbind (Chr.a. 1841)

J.H. Schou: *Kongelige Forordninger, Aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra Aar 1670 ere udkomne* bd.1-18 (Kbh. 1777-95)

H. Paus: *Samling af gamle norske Love* del 2- 3, bd.2 (3 deler innbundet i 2 bind) (Kbh. 1751-52)

L. Fogtmann: *Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge 1660-1800* bd. 1-10 + registerbind (Kbh. 1806)

Kofoed/Trojel/Vogtman: *Alfabetisk register efter Bull's maade* bd.1-3 (Kbh. 1777-81)

H. Rørdam: *Momenta historiae Danicæ. Historiske kildeskrifter og bearbejdelser af Dansk Historie, især det 16. århundrede* bd. 1-2 (Kbh. 1873-87)

P.H. Smith: *Kongelige forordninger og aabne Breve 1670-1814* bd. 1-3 (Chr.a. 1823)

C. P. Rothe: *Rescripter, Resolutioner, Collegie-Breve og Cammer-Orderes* (Kbh. 1754-69)

R. Fladby/m.fl.: *Norske kongebrev 1660-1689* (NLI Oslo 1962-87)

Bd. 4, 1690-1694, utgitt etter at undersøkelsen var avsluttet (NLI, Oslo 1992)

Norske Rigs-Registranter (Det norske Kildeskift-Fond, Chr.a. 1861)

Henrik Stampe: *Erklæringer, Breve og Forestillinger Generalprokureur-Embedet vedkommende* (Kbh. 1793-1807)

L. Nørregaard: *Haandbog over den Danske og Norske Private Ret* bd. 1-7 (Kbh. 1784-99)

Osterson-Weylle: *Glossarium juridicum Danico-Norvegicum* (Kbh. 1665/1977)

T. Ahlgreen-Ussing: *Haandbog i den danske Kriminalret* (Kbh. 1829)

LITTERATUR

Tage Alreen-Ussing: *Haandbog i den danske Kriminalret* (Kbh. 1829)

Erik Anners: *Den europeiske rettens historie* (Univ. forl. 1988)

Sverre Bagge/Knut Mykland: *Norge i dansketiden* (dansk utgave Politikens forlag, 1987)

Kristian Bloch: "Herreds- og byrettens organisatoriske utvikling" i Bloch/Helle/Kiil/ Sandvik: *Uvalde emne frå norsk rettshisorie* (Univ.forl. 1981)

Fr. Brandt: *Norsk retshistorie bd.1-2* (Kr.a. 1880)

Edv. Bull: *Kristianias historie bd.2* (Oslo 1927)

Jørgen Eliassen: "Fine jomfruer, gravide bruder og ugifte mødre. Forholdene i Moss rundt år 1800" i Eliassen/Sogner (red) : *Bot eller bryllup* (univ. forl. 1981)

Svend Ellehøj: "Danske Lov og Kongeloven" i D.Tamm (red): *Danske og Norske Lov i 300 år* (dk 1983)

Vivian Etting: "En mordsag i Roskilde 1638" i *ROMU /Årsskrift for Roskilde museum*) (Dk. 1987)

Rolf Fladby: *Thi byde og befale vi* (Oslo 1991)

Rolf Fladby: *Samfunn i vekst under fremmed styre 1536-1660* (Univ. forl. 1986)

Haakon M. Fiskaa: *Gjaldker og byfogd* (Univ.forl. 1986)

Helge Fæhn: *Betenkninger fra geistligheten i Norge. Forarb. til kirkeordinans 1607 og Norske Lov 1687* (Oslo 1985)

Torleif Hansen: "Straff og skjebne. Ugifte mødre i Sogn" i Eliassen/Sogner (red) : *Bot eller bryllup* (univ. forl. 1981)

Francis Hagerup: *Forelæsninger over den norske straffeprosess* (Kr.a. 1892)

Douglas Hay: "Property, Authority and the Criminal Law" i D. Hay m/fl.: *Albions Fatal Tree* (London 1977/88)

Kari Helgesen: *Supplikkinstitusjonen. Bruk og funksjon midt på 1700-tallet* (Hovedoppg. H-83, Trondheim)

Johan Sigfred Hellberg: *Skarprettervesenet i Trondheim ca. 1720-1796* (Hovedoppg. UiO 1987)

Tage Holmboe: "Højesteret og strafferetten" i Povl Bagge m/fl.: *Højesteret 1661-1961 bd.2* (Kbh. 1961)

Stig Iull: "Den gamle danske strafferet og dens udvikling indtil slutningen af det 18. århundrede" i L. Beckman: *Kampen mod Forbrydelsen* (Kbh. 1951)

Grete Jacobsen: "Dansk købstadlovgivning i middelalderen" i *Historie. Jyske Samlinger* (utgis høsten 1992)

Jens Chr.V. Johansen/Henrik Stevnsborg: "Herom findes intet i Danske Lov" i D. Tamm (red.): *Danske og Norske Lov i 300 år* (Dk. 1983)

Kenneth Johansson: "Kalmarkriget och våldsbrottsligheten" Rapport til 21. nordiske historikermøte, Umeå 1991

Harald Jørgensen: *Thi kendes for ret Studier i de civile københavnske domstoles historie i perioden ca. 1660 til 1919* (Kbh. 1980)

Jens Ulf Jørgesen: "Ting og rettersted" i Ditlev Tamm (udg.): *Med lov skal land bygges og andre retshistoriske afhandlinger* (Dk. 1989). Opprinnelig i *Dagligt liv i Danmark* (1969)

Alf Kiil: *Arkivkunnskap. Statsarkiva* (Univ. forl. 1987)

Margit Løyland: Slagsmål, leiermål og bøtelate egder (hovedoppg. UiO 1992)

Poul Meyer: "Dom og dele" i *Bol og by nr.4* (Kbh.1963)

O. Natvik: Brotsatferd i Sogn og Sunnfjord på 1600-talet (Hovedoppg. UiO h-89)

Thøger Nielsen: "Belysning av rettergangsmåden, dommenes tilblivelse og beskaffenheden af sagerne" i Povl Bagge m/fl.: *Højesteret 1661-1961 bd.1* (Kbh. 1961)

Beth Grothe Nielsen: "Letfærdige Qvindfolk" i *Fortid og Nutid XXIX*, hft. 1, (Dk. 1981)

Gunnar Nissen: "Arven fra eneveldet og vår rettspleie" i *Det kgl. no. videnskabers selskabs skrifter* (Tr.h. 1965)

Hans Eivind Næss: *Trolldomsprosessene i Norge på 1500- og 1600-tallet* (Univ.forl. 1982)

Hans Eivind Næss: "Mededsinstituttet" (*HT 2*, 1991)

Hans Eivind Næss: "Forbrytelse og straff" i Liv Martinsen(red.): *Tingboka som kilde* (Oslo 1990)

Georg Nørregaard: "Rettens forhold til regeringen 1714-1849" i Povl Bagge m/fl.: *Højesteret 1661-1961 bd.1* (Kbh. 1961)

Laurits Nørregaard: *Forelæsninger over den Danske og Norske Private Ret bd. 1-7* (Kbh. 1784-99) (NB Henvisninger til Nørregaard uten fornavnsinitial, er til Laurits)

Stein-Morten Omre: Christianias sivile embedsstand i etableringsfasen ca. 1645 - 1700 (hovedoppg. UiO h-82)

Lisabeth Risa: Geistleige og verdsleige sanksjonar mot ugifte mødre (hovedoppg. UiO h-74)

Lisabet Risa: "Mann og kvinne framfor loven. Rettspraksis... Stavanger amt 1721-1741" i Eliassen/Sogner (red): *Bot eller bryllup* (Univ.forl. 1981)

Knut Robberstad: *Fyrrelesningar um rettsoga i millomalder og nytid* (Oslo 1943)

David Warren Sabeau: *Property, Production, and family in Neckarhausen 1700-1870* (Cambridge 1990)

Erling Sandmo: Tingets tenkemåter. Kriminalitet og rettssaker i Rendalen 1763-97 (hovedoppg. UiO v-91)

Jørn Sandnes: *Kniven, ølet og æren* (Univ.forl. 1990)

Hilde Sandvik: "'Kvinnens rettslige handleevne". Tingbøker som kilde til forholdet mellom kjønnene." *HT 2/1991* (No., Univ.forl.)

Hilde Sandvik: "Tinget i Finnmark 1620-1633" i *Heimen* (4/1987)

Jens Arup Seip: "Lagmann og lagting" i *Det Norske Videnskaps Akademi's skrifter 1934* (Oslo 1935)

Jon Skeie: *Om ærekrenkelses efter norsk ret* (Kr.a. 1910)

Jon Skeie: *Den norske strafferett alminelig del, bd.1* (Oslo 1937)

Knut Sprauten: *Oslo bys historie bd.2* (Cappelen 1992)

Fr. Stuckenberg: *Fængselsvæsenet i Danmark 1550-1741* (Kbh. 1893)

Steinar Supphellen: "Supplikken som institusjon i norsk historie. Framvokster og bruk særleg først på 1700-tallet" (*HT 2/1978*)

Steinar Supphellen: "Byadministrasjon i Noreg på 17.h.talet" i Birgitta Ericsson (red): *Stadsadministration i Norden på 1700-talet* (1982)

Ditlev Tamm/Jens Chr.V. Johansen: "Kongens ting, byens ting og bondens ting - studier i det danske retssystem 1500-1800" i *Fortid og nutid 1992/2* (Dk.)

Ditlev Tamm/Jens Ulf Jørgensen: *Dansk retshistorie i hovedpunkter* (Kbh. 1978/1983)

Carl Torp: *Om Straffen* (Kbh.1894)

Aud Mikkelsen Tretvik: Trondhjems magistrat ca. 1720 - 1750 (Hovedoppg. UiTr.h. h-83)

Stein Tveite: "Arbeidsfolk og økonomisk framgang i Norge på 1700 talet" i *Beretning fra Nordisk historikermøte Kbh. 1971* (s. 130-140)

Eva Østerberg: "Brott och social kontroll i Sverige från medeltid till stormaktstid. Godtycke och grymhet - eller sunt fornuft och statskontroll?" *HT* 2/1991

OPPSLAGSVERK

Fladby/Imsen/Winge: *Norsk historisk leksikon* (Oslo 1981)

Finn Hødnebo (red.): *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (Oslo 1956-78)

Salomonsens Konvertationsleksikon (Kbh. 1915-30)

PERSON- OG STEDSNAVNRREGISTER

Navnene er standardisert, og i noen grad normalisert. Personer fra gammel tid med etternavn på -sen og -datter, er registrert alfabetisk på **fornavn**.

Aker 38,
Akerhus 60,63,121f,
Algreen-Ussing, Tage 20,
Allan, Claus prokurator 124,225,
Anders hattemaker 144,
Anders Trunsdatter 216,
Anders Andersen (Hof) vaktmester 159,172f,201f,
Anders Svendsen 163,
Anders Hansen 133,
Anna Christensdatter 214,
Anne Hansdatter 209,
Anne Jacobsdatter 211,
Anners, Erik 53,
Asker, Niels Jensen 122,
Balchenburg, Jesper 145,163,183f,
Barbro 132,
Barck, Adam 31,159,164,196f,203ff,210f,213,217ff,
Bergman, Johan Pedersen 37,
Birgette (falskmynt)
Birgitte, Christens musikants, 118f,
Birgitte Paulsdatter 163,
Bjelke, Jens 20,91,
Brabander, Jacob utenlandsk handelsmann 124,
Bragernes 28,32,62,110,113,114,161,168,177,179,181f,
Brandt, Fr. 54,83,
Bremerholm 74,94,112,117,122,153,195f,
Brostrup, "procur"
Brüning, Julius 161,
Bræmer, Fredrik 37,38,40
Bull, Edv. 61,
Christen Eskildsen 114,
Christensen, Christen 31,32,37,196,198,204,
Christensen, Christen skredder 161,
Christensen, Laurids 33,
Christopher Paulsen 163,
Clara Halfoursdatter 225,
Cold, Frantz 213,
David bødtker 225,
Dorph, biskop 233,

Dow, Petter 163,169f,
Drammen 39,
Drexlen, Andreas 168,
Dübeck, Inger 5,
Eberhart, Lorentz 112
Ekeberg 113,
Elli tjenestepike 163f,
Else Sørensdatter 215,
Elton, G.R. 6,
England 102,
Erik Andersen 161f,
Even Olsen 190,
Falsen, assessor 99,
Feldber, major 164,
Feldber, Maria Magdalena, Michel Priesteds 163,
Fenger, Ole 5,
Fladby, Rolf 128,
Florents, Johan handelsmann 147f,
Follo 38,
Frands Nielsen i Vaterland 215,
Frands 210, ?
Giske Anrtsdatter 144,
Gossevits, Johan 101,118f,
Grønland 114,
Grøtter, Didrik 160f,
Gude, Jens 225,
Gunhild Halfworsdatter 209,
Gunnar Pedersen 62,
Gunvor rytter Thorkildsdatter 131,
Guri Andersdatter 228ff,
H. Pettersen 116,
Hagerup, Francis 55,56,167,
Hammer, Peder 160,
Hamre, Lars 51,
Hans Hansen i Vaterland 207,
Hans Hansen fensrik 200,
Hans Carstensen 37,
Hans Mathiasen 168f,
Hansen, Torleif 5,
Hasle 116,
Hasle, Børre Olsen 174f,
Helgesen, Kari 68,69,70
Hellberg, Johan S. 61,
Helsingør 18,
Helvig Børresdatter 146,
Henrick Blichfeldt 179,
Hiort, Hans Jørgen 228,
Holberg, Ludvig 99,

Holmboe, Tage 61,78,88,89,105,108,120,178,190f,
Hoppener, Jens Alexandersen 37,
Høegh, Just 169,184f,
Ingebore Christensdatter 225,
Ingeborg 132,
Inger Haagensdatter 202,
Inger Nielsdatter 208,
Inger Hogensdatter 216,
Iull, Stig 19,
Jacob Jørgensen 142,
Jacobsen, Grete 18,
Jacobsen, Laurits 37,39
Jens Jensen 142f,145,
Jens Nielsen 210,
Johan Olsen (borger?) 124,
Johan, dragon fra Solør 127,
Johan guldsmeddreng 122ff,
Johansen, Jens Chr. V. 5,43,
Jonas Andersen 168,171f,237,
Joshum skredder 225,
Julius Johansen 161,
Jæren og Dalane 200,
Jørgensen, Poul Johs. 92,
Jørgensen, Jens Ulf 5,31,62,63,146,
Jørgensen, Harald 53,
Karen Eriksdatter 162,
Karen Østensdatter 131,
Karl V (tysk keiser) 99,
Kirsten Andersdatter 178f,186f,
Knud Willadsen 170,
Korsør 37,
Krefting, Anna 31,
Lars Larsen 112f,122f,131,
Lauge Jonsen 158,
Laurits Henriksen 209,
Leuch, Peder Nielsen 38,
Mads Opsal 170,
Mads Virum 209,
Magnus Lagabøter 84,
Magnus Håkonson 65,
Mallene Arntzdatter 215,
Mallene Andersdatter 202,
Marchalch, Hr. oberst 116f,
Maren Eriksdatter 116f,121,131f,
Maren Sørensdatter, Anders Madsens 114f,123,128
Maren Christensdatter 190,
Maren, Siri Pedersdatters mor, 179ff,
Maren Jensdatter 200,

Margit Løyland 123,
Margrete, Christen skredders 118ff,
Marte Rasmusdatter 200,
Marte 132,
Martha Sørensdatter 210,
Mattias sutténbier, 158,
Mattias Stub 163,
Mette Madsdatter 227,
Monschiold, major 148,159f,
Montesquieu 43,
Morten baker 162,
Munck, Hans 198,211,213,
Must, Hans Hansen 37,
Mykland, Knut 1,2,239f,
Møller, Peder Pedersen 38,
Natvik, O. 200,
Nielsen 113f,123,
Niels Jacobsen 211,
Nielsen, Beth Grothe 187,
Nieman, Hans 118,
Nordland 94,
Nygaard, Lars 197,
Næss, Hans Eivind 4,45,51,71,92,
Nørregaard, Laurids 19,79,80,81,100,107,190,
Olle glassmester 158,(162),
Olle Nielsen, 111f,122,
Olle på møndten 225,
Olle Svendsen profos 202,206,
Olle Andersen rytter 200,
Olle urtegårdsmann 183,
Olle Andersen 16|f,
Omre, Stein-Morten 35,38
Osterson-Weylle, Christen 20,106,
Otman, Giert 143,145,238,
Paulsen, Jacob 148,
Peder Olsen 114f,121,128
Pernille, 156,
Petter Pauli 142,
Philip rytter 229,
Priested, Michel skredder 163,
Prinsdal 113,
Puchart, Christian 160,
Ragnhild, Rasmus Mortensens 144,
Randers 209,
Rasmus Mortensen 144,
Ratke, Hans Pettersen 175,
Reyman, Polycarpus 169f,
Ringkøbing 146,

Risa, Lisabet 92,193f,196,198,219,
Raae, Anders Pedersen på Vaterland 133,
Sabean, David Warren 9,
Sandmo, Erling 128,137,
Sandnes, Jørn 108,127,136,
Sandvik, Hilde 158,
Schlösser, løytnant 148,
Seip, Jens Arup 2,
Selmer, Hans 32,
Sigri, Jacobs smeds 144f,
Sigrid Olsdatter 1,2
Simensen assessor 162,
Siri Pedersdatter 179ff,237,
Sissel Olsdatter, Laurids Christensens kjæreste 163,
Skeie, Jon 2,82,85,97,137f,
Slire, Ewert Nilsen 168,
Smidt, Christen Hansen 38,
Solgaard, provinsialprokurør 101
Solør 127
Stampe, Henrik 20,58,
Stavanger 46,193,200,
Steen, Jens Pedersen 201,
Stevnsborg, Henrik 5,
Stockflet, Christian 37,
Supphellen, Steinar 39,69,70,
Svend Andersen 163,
Tamm, Ditlev 107,
Telste, Kari 190,
Thrennes Christensen 119,201,
Tiidemann, Christen 111f,127,
Torp, Dr. C. 73,
Trondhjem 115,
Trügelsen, Mads 30,
Ulfeldt, Leonora Christina 63,
Vaterland 133,
Windter, Erich Pedersen 201,
Wordeman, Reinholt 147,160,164,184
Ørsted, Anders Sandøe 19,
Østerberg, Eva 123,125,
Ås 113,

EMNEREGISTER

Emneregisteret er ment som et supplement til innholdsfortegnelsen, slik at emneord som tydelig fremgår av innholdsfortegnelsen ikke er oppført i emneregisteret. Det betyr at henvisningene refererer til steder ordet forekommer utover det kapitlet der det "hører hjemme". Forbrytelseskategorier er normalt ikke oppført i emneregisteret. Straff er delt i idømt straff og lovbestemt straff; begge refererer til de saker og sakstyper som er behandlet i oppgaven.

NB sidenummer oppføres bare en gang pr. emneord, selv om ordet forekommer flere ganger på siden. Forekomst på følgende side markeres med f, på flere etterfølgende sider markeres med ff.

(lovbestemt) straff (se også del 4, og stikkord)

- dødsstraff 103,105f,108,122,166f,177,194,228,
- kvalifisert dødsstraff 106,178,224,
- brennmerke 103f,
- bøter 103,106,112,130,138f,151ff,191ff,193,195,222,224,
- åpenbart skrifte 191,
- pisk 103f,
- kakstryk 194,
- lemlestelse 152,
- forvisning
- straffarbeid 105,153,
- fredløshet 103,115,
- formuestraff 103,105,153,166,186,224,
- fengsel 193f,

(eksempler på idømt) straff (om straffearter se del 4 s. 73 ff. Se også stikkord)

- henrettelse ved sverd 169f,179,181,188,229,
- miste sitt liv 167 (?),171,179,
- begraves i uviglset jord 169,
- hengning 114,122f,
- pisking
- kakstryk 112,116f,123,226,229,

- brennmerke 112,116,123,226,
- fengsel 143,161,203,215
- bøter 141,143,147f,160ff,164,174,184,198ff,201ff,216ff,223
- åpenbart skrifte (kirkens disiplin) 184,211,
- gapestokk ?
- formuestraff (uten dødsdom)
- forvisning 131,185,226,229,
- straffarbeid 112,115f,123
- fredløs ?
- tap av ære (eksplisitt uttrykt) 229,

(høyere) domstoler (se også del 2, s. 23 ff)

- rådstuerett
- overhoffrett
- høyesterett

omkostninger (se også del 3)

- refselseomkostninger 127,
- saksomkostninger 123,148,162,185,
- prosessomkostninger 162,

akkumulert straff 194,

aktor 112,

arrest 163,

assessor

auditør

avtinging

bannlysning 192,

barberutgifter 161,

barnekriminalitet 171f,

benådning 120,123,213f,

---

besovet 190,
Bibelen
borgemester
borgermester
boslodd 153,224,
buntmaker 142
byens tjener
byfogd
bøddel/skarpretter
Constitutio Carolina criminalis 99,
delinkvent
duell 168,170
dødsdom (se også livstraff)
ektefeller (vold mellom) 100,
erstatning
(se også "kost og tæring", "igjeld og tvigjeld") 124,147
fange
feltmarskalk
fengsel 195,215,
forlik 141,145,155,162,
formuestraff
forsøk 112,226,
forvisning
fracfalt sak 141,145,155,
frifinnelse 131f,148,155,157,164,173ff,
Frostatingsloven
galge 105,
gapestokk
generalprokurør
Gud
Gulatingsloven
halvrettesmann

---

helligbrøde 153,
hodet på stake 178,
hore 142,
hovedlodd
hovedlodd 224,
hundsfot (skjellord) 138,
Høyesterett
igjeld og tvgjeld" s. 104,106,
infamerende straff
innbrudd 108,112,
justitsiarus
kakstryk (se straff - kakstryk)
kanonisk rett
Kanselliet
kapittelretten
kausjon 162,
kirken
kniv
kost og tæring
krigsrett (militær rett) 155,160,
kvinner 144,157f,
lagmann
lagrette(menn)
lagrettemenn
landskaplov
livstraff (se straff - henrettelse .. og hengning)
løsaktighet 190,
løst leiermål 190,
løytnant (leutnant)
lån 124f
magistrat
magistrat

Magnus Lagabøters landslon (ML) 177,
majestetsforbrytelse 100,
major
mannebot
meded
medvirkning (se også del 4) 179ff,188,
merr ? 138,
mindre mann 103,106,
mishandling 163,
miste sin hud" (se straff -pisking)
mommesnakk 145,
mord
mordbrann 223ff,
Moselov (-bok)
nattverd 191f,
ni-halet katt" 94,
nidingsverk 103,
nidvise 138,
oberst
offiser (søk på titler)
omgjort straff 184,
ordinærstraff
overauditør
Overhoffretten
pisking (miste sin hud)
postmesterske (skal yrkestitler med i reg??)
president
primærstraff
profoss
provinsialprokurør
ran 106f,110,118ff,
rentekammer

resosialisering 103,
rømning 122,
røveri (se tyverilovgivning s. 104ff) 110,
rådmann
rådstuerett (magistrat som domstol)
saksomkostninger
sekundærstraff
selvmord
skarn 142,
skielm (skjellsord)
skolemester 229,
skomaker 217,
slottsfogd
slutter
soldat (krigsvest)
soning med fogden
spansk kappe
stattholder
stempelpapiravgift 128,
steyle og hjul"
tallion 152,
tilståelse (erkjenne) 111ff,222,
tjener
tjenestepike 163f,
tremarksbot
Trondhjemsbiskopen 217,
tuktelse 146,154,
tyv (skjellsord)
tyvs medviter 130, (?)
tyvsmerke 104,
ubotamål 177,
umyndig

underoffiser 172,

uærlig sak 138ff,

vaktmester

vann og brød

vise stattholder

vitne

vold 106

voteringsprotokoll 185

ytterste formue

ære